

С. Я. Ермоленко
В. Т. Сичова

УКРАЇНСЬКА МОВА

9
клас

Аж Піщані, Поліський і Дніпрольний і Подільський

і Писцолов то всі зм'яли і писцолов

С. Я. Ермоленко, В. Т. Сичова

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2009

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2(075.3)

ББК 81.2Укр-922

€74

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 56 від 02.02.2009 р.)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Незалежні експерти:

С. П. Бибик — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України; *Л. О. Варзацька* — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки АПН України; *П. І. Білоусенко* — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Запорізького педагогічного університету; *Л. В. Серета* — учитель-методист методичного кабінету при управлінні Херсонської міської ради; *В. І. Габорах* — учитель-методист НВК (школа-ліцей № 23 Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника), заслужений учитель України.

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

К. В. Таранік-Ткачук — головний спеціаліст МОН України; *Н. І. Шинкарук* — завідувач сектору Інституту інноваційних технологій і змісту освіти.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— пригадаймо;

— запам'ятаймо;

— стиль
і синтаксис;

— усміхнімося;

— вчимося
культури
мови.

Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т.

€74 Українська мова: Підручн. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Грамота, 2009. — 304 с.: іл.

ISBN 978-966-349-181-3

Підручник містить навчальний матеріал із синтаксису та пунктуації, а також розвитку зв'язної мови (мовлення). У ньому викладено зміст основних понять із синтаксису складного речення, що передбачено чинною програмою МОН України з української (рідної) мови для 12-річної школи.

Для учнів дев'ятих класів, учителів, студентів педагогічних навчальних закладів.

ББК 81.2Укр-922

ISBN 978-966-349-181-3

© Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., 2009
© Видавництво «Грамота», 2009

*Світом керують думки.
Уміти думати — це вміти
складати речення.*

С. Єрмоленко

Шановні дев'ятикласники!

Підручник запрошує вас глибше пізнати синтаксис. Світ синтаксису — це будова словосполучення, простого, ускладненого і складного речення. Саме до складного речення з усіма його різновидами буде привернута ваша увага в дев'ятому класі.

Ви пізнаєте закони будови сполучникових і безсполучникових речень, навчитеся використовувати складносурядні й складнопідрядні сполучникові речення, розрізняти змістові відношення, що існують між частинами складних речень, перетворювати сполучникові речення в безсполучникові й навпаки, аналізувати, як розгортається думка в складному синтаксичному цілому.

Сучасну писемну мову не можна уявити без розділових знаків, без поділу тексту на абзаци. Пунктуаційні знаки, абзаци впорядковують висловлену думку, полегшують її сприймання. Виконуючи різноманітні вправи, ви навчитеся правильно ставити розділові знаки в складних реченнях з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку, використовувати види складних речень залежно від стилю й типу висловлення.

Рубрика «Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію» привертає увагу до найважливіших правил орфографії, вивчених у попередніх класах. У ній подано дві вправи: одна пов'язана із закріпленням правила, а друга — з вибором правильного написання слів, які наявні в параграфі. Якщо виникає сумнів, як написати слово, можна ще раз прочитати текст параграфа і там знайти це слово.

У рубриці «Усміхнімось» розміщено фрази із творів старшокласників. Читаючи ці висловлювання, ви, напевно, усміхнетесь, а згодом і замислитесь, бо над їх редагуванням треба буде серйозно попрацювати.

Вправи, що передбачають роботу в групах, виділено спеціальною позначкою (*).

Тексти підручника містять цікаву українознавчу інформацію, вони розраховані не лише на пізнання національної культури, літератури, а й на самопізнання, самооцінку.

Успіхів вам у навчанні!

Автори

§ 1. Розвиток української мови

1. Яке значення мови в житті людини, суспільства?
2. Що свідчить про красу та багатство української мови?
3. Чому мова — це духовна скарбниця народу?
4. Чому мову називають найважливішим засобом спілкування, пізнання, впливу?

1. *1. Працюймо в парах. Уявіть себе учасником круглого столу «Формування українського мовного середовища» в Інституті української мови НАН України (див. фото). Сформулюйте й запишіть свої запитання учасникам круглого столу. Обміняйтеся запитаннями і підготуйте відповіді на них.

2. Що вам відомо про Інститут української мови?

2. 1. Прочитайте тексти. Випишіть зі словника значення слів *нігілізм*, *шовінізм*, *манкурт*, *яничар*, *асиміляція*. У якому контексті вживаються ці слова при вивченні історії України, української літератури?

а) Ідеологи різних держав, у складі яких перебувала Україна в різні часи, пророкували українській мові «близьку кончину». Вона мала десь загубитися, піти в небуття. Але ні Люблінська, ні Берестейська унії, ні Андрусівська угода, ні укази Петра I та Катерини II, ні Валуєвський циркуляр, ні Емський указ не змогли знищити української мови. Вона ще дужче зміцніла, захистила

себе від чужого впливу, твердо закріпилася в усіх сферах суспільного буття.

Кінець двадцятого століття подарував нашій мові свободу. Хочеться вірити, що біографи української мови в майбутньому згадуватимуть про мовний нігілізм, яничарство, манкуртство як про страшну минувшину України, що ніколи не повториться (За М. Степаненком).

б) Після Другої світової війни політика зросійщення, особливо в східних регіонах, тривала. Поступово в орбіту асиміляції було втягнуто й західні регіони України. В умовах помітного скорочення людності в сільській місцевості та агресивного здійснення тоталітарним режимом політики злиття народів СРСР у єдиний «радянський народ» мовна асиміляція українців набула загрозливих масштабів. Питома вага учнів українськомовних шкіл постійно скорочувалася — від 68,7 % у 1960–1961 рр. до 47,4 % у 1988–1989 рр. (Б. Ажнюк).

2. Сформулюйте та запишіть теми й мікротеми прочитаних текстів. Обґрунтуйте зв'язок цих тем із назвою параграфа.

3.

1. Запишіть назви відомих вам словників української мови. Користуючись словниками, підготуйте повідомлення на лінгвістичну тему про слова *розвій*, *зміна*, *піднесення*, *удосконалення*, *занепад* у контексті розвитку української мови.

2. Запишіть шість словосполучень з головним словом *розвиток*.

Мова розвивається у зв'язку з розвитком суспільства, з розширенням пізнавальної діяльності людей. З'являються нові галузі виробництва, нові сфери наукових знань, і все це потребує осмислення в словах, у термінах. Якщо ці слова-терміни потраплятимуть тільки в довідкову, навчально-освітню літературу, зокрема й у підручники, а не звучатимуть в устах людей, мова занепадатиме.

Розвивається мова, якою розмовляють, читають, пишуть, виступають, відповідають на уроках і оспівчуються в коханні...

4.

*1. Обговоріть у групах тему: «Що вважати розвитком мови?» В обговоренні спирайтеся на подані висловлювання.

— Я вважаю, що розвиток мови — це збільшення кількості слів, якими користуються мовці...

— На мою думку, розвиток мови можна відчутти, порівнюючи словники, які були створені в різні історичні періоди...

— А мені здається, що розвиток мови — це якомога більша кількість створених цією мовою текстів із різних галузей знань...

— Я відчуваю розвиток мови на собі: не можна порівняти мою мову в першому класі і в дев'ятому...

— Цікаво, чому не можна сказати, що розвиток мови — це тільки утворення нових слів, якими користуються мовці?

— А коли відживають свій вік слова, виходять з ужитку? Це теж ознака розвитку мови?..

2. Запишіть найпереконливіші з висловлених вашими однокласниками думок про розвиток мови.

5. Виберіть із поданих тверджень ті, які, на вашу думку, правильні. Запишіть їх.

1. На розвиток мови не впливає історія народу.

2. Розвиток мови перебуває в прямій залежності від духовного розвитку суспільства.

3. Становище української мови, її розвиток не залежать від мовної політики, яку проводить держава.

4. Розвиток мови може бути зупинений указом, постановою керівних органів держави.

5. Розвиток мови залежить від самоусвідомлення народу.

із Бабусяної Скрині і не тільки

6. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Не можна двічі ввійти в ту саму річку — цей образний вислів належить грецькому філософу Гераклітові. Він пояснював зміст висловленої думки так: «Усе тече, усе змінюється».

Синонімічні вислови: *усе перебуває в русі; зупинити час не можна.*

Дмитро. Часто кажуть, що **не можна двічі ввійти в ту саму річку**, а ми з хлопцями стільки разів сьогодні входили в нашу річку, що дехто й дрижаки почав хапати.

Бабуся. Ти згадав про вислів Геракліта. А купались ви в тій самій, і не зовсім у тій самій річці. І берег той самий, і пісок на пляжі, але кожного разу входили в іншу воду. Вода в річці не стоїть на місці, як у ставку, а весь час тече, змінюється.

Ярослава. Чому ж тільки про річку так кажуть? Ліс, поле, садок — усе в природі змінюється, і це можна помітити щодня, коли уважно придивитися.

Бабуся. Але зміна, рух води в річці найочевидніші. Зверніть увагу, що все змінює час. Кожної хвилини ви вже інші. Пригадайте, як ми кажемо про хвилини, години, дні, роки...

Дмитро. Що вони *біжать, летять*...

Ярослава. А в пісні співається: «*Час рікою пливе*»...

Бабуся. Це ти доречно згадала таку метафору. Взагалі, з рікою пов'язаний не один поетичний образ. Вам траплялося читати, чути про *ріку життя*...

Ярослава. Пам'ятаєш, як у Т. Шевченка: «*Чимало літ перевернулось, води чимало утекло*...»?

Бабуся. Ти молодець, Ясю! Ці слова нашого поета так само належать до крилатих думок. А в тому висловлюванні Геракліта, про яке ми говоримо, немає й слова *час*, а насправді йдеться саме про час. Він тече, плине безупинно, як вода в річці.

2. Випишіть із тексту фразеологізми. Доберіть до них синонімічні вислови.
3. Пригадайте ситуації з власного досвіду або відомі вам з історії чи описані в літературі, до яких доречно було б ужити вислів *не можна двічі увійти в ту саму річку*. Підготуйте твір-розповідь на цю тему.

7.

1. Прочитайте. Сформулюйте й запишіть, який мотив став вирішальним для дівчинки, що навчилася читати.

Читати — цікаво!

За кілька місяців більшість дітей у класі вже навчилися читати й писати літери. Дівчинка ж, мабуть, твердо вирішила, що всі ці речі їй не стосуються. Коли вчителька викликала її й показувала літеру на дошці, вона вимовляла будь-який звук, завжди помиляючись і навмисно демонструючи свою байдужість.

Урешті вчителька запросила до школи батьків. «Якщо так триватиме й далі, ваша дочка залишиться в підготовчому класі на другий рік!» — попередила вчителька...

Тато спробував якось вплинути на донечку, але вона, щиро дивлячись на нього, сказала:

— Мені це не цікаво, тату.

— Але ж уміти читати дуже цікаво: дізнаєшся чимало нового, — не погодився батько.

А мати знайшла вдома величезний том казок, виданий ще минулого століття. Посадивши дівчинку на коліна, вона з любов'ю гортала книжку. Не читала вголос, а тільки показувала дочці найкращі ілюстрації. Це перевернуло все в уяві дівчинки. Вона була в захваті від прекрасних принцес і вірила, що сама колись стане принцесою.

Віталій Кличко читає дітям казку в дитячому садочку

Вистачило двох днів, щоб дитина засвоїла «нудні» літери. На третій день вона читала значно краще, ніж найперші учні в класі. Дівчинка уявила, що в книжці казок є рецепт, як стати однією з принцес, зображених на малюнках. Тепер читати стало потребою, і дівчинка оволоділа цією наукою. Просто їй запропонували чудову книжку, яку захотілося прочитати (За А. Нотомб).

2. Поміркуйте, що може бути достатньою мотивацією для здобуття нових умінь, навичок, знань у різних сферах діяльності людини. Як це залежить від віку, характеру, виховання тощо? Складіть міні-твір за власними спостереженнями.
3. Розгляньте фотографію. Як ви вважаєте, чи важливу справу робить відомий спортсмен Віталій Кличко? Чому?

8. 1. Прочитайте текст.

«Я люблю тебе, Книга!»

Наприкінці травня серед метушливих буднів (кінець навчального року) завершився цікавий конкурс. Учні шкіл і гімназій міста Львова роздумували над темою «Книга в моєму житті».

Від книг старші учні чекають не лише цікавого сюжету, нової інформації та естетичного задоволення. У чотирнадцятилітніх формуються літературні смаки, творчі вміння («сама роблю спроби писати книги»), з'являється бажання мати власну бібліотеку, у якій можна було б побачити навіть «оригінал рукопису якогось автора».

«Завдяки книзі я дивлюся на світ іншими очима — очима любові до нього» — це слова Яни Чапран, учениці ЗОШ № 10. «Модернізоване людство буде повертатися до книги», — вірить Ганна Буланник із ЗОШ № 27. З нею погоджується Арсен Кулик (ЗОШ № 53): «Книги — це правильна путь! Тоді й комп'ютер хай буде».

Тематика книг, які читають підлітки, — від оповідань про Стародавній Єгипет до романів Любка Дереша. Але не тільки: наших читачів цікавлять книги, «у яких розповідалося б про істинних українців, сильних характером і нескоримих перед ворогами» (з анкети Роксолани Дідух, учениці ЗОШ № 53, для якої головне в українських книжках — патріотичність).

У багатьох конкурсних роботах учні зазначають, що любов до книги, до читання прищепила їм або ж перша вчителька, або ж викладач української мови та літератури, і згадують їх добрим, теплим словом.

Конкурс ще раз підтвердив, що «українці починають читати», як пише Ярина Блажівська, учениця ЗОШ № 27 (За О. Антоник).

2. Випишіть учнівські висловлювання про книгу.
3. Запишіть тези до твору на тему: «Читання розвиває мову».
4. У вправах 1, 2, 8 знайдіть абрєвіатури та письмово розшифруйте їх.

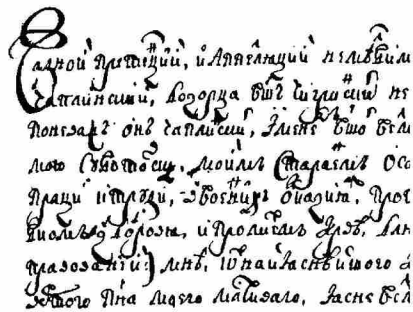
Конспект — це різновид стислого письмового переказу. Для запам'ятовування потрібної інформації, яку сприймаємо, читаючи текст або слухаючи його, використовуємо **тематичні виписки**.

9.

1. Розгляньте зразки українського рукописного шрифту. Прочитайте текст вправи. Визначте тему й мікротеми тексту. Дайте йому заголовок.

Зразок уставного письма

Зразок скоропису

Коли гортаємо старовинні рукописи, обов'язково звертаємо увагу на їхнє оформлення, на шрифт. Кожна така книжка справжній витвір мистецтва. Пригадаймо, наприклад, відому пам'ятку — Остромирове Євангеліє. Написана ця книга *уставним письмом*. А літопис Самійла Величка — класичний зразок *українського скоропису*.

Устав — повільне, урочисте письмо, букви якого строго вертикальні. Кожну букву писали окремо, у кілька прийомів. Використовували пера, виготовлені з очерету або пташиного пір'я. Матеріалом для написання текстів був пергамент, а також береста.

Візитною карткою доби українського бароко вважають скоропис — рукописний шрифт, у якому кожна літера виконує певну роль, подібно до елементів барокової архітектури. Так, відомо, що фасад барокової кам'яниці треба сприймати згори вниз. Рядки скоропису так само утворюють вертикальну композицію. Розквіт

скоропису доби українського бароко позначений переважанням такої декоративної деталі, як петля. За складністю написання окремих літер, буквеного орнаменту скоропис мало чим поступається таким загальновідомим явищам світової культури, як китайське та японське ієрогліфічне письмо.

2. Складіть конспект прочитаного тексту.

10.

1. Пригадайте правила виразного читання. Дотримуючись цих правил, прочитайте висловлювання О. Довженка.

І хоча немає нічого вічного в бутті, і все тече, змінюючись у потіці часу, та є, однак, у минулому щось таке, що хочеться назвати неминущим, вічним, берегти як святиню і заповісти майбутньому як нетлінний знак доблесті своїх предків, як дар нащадкам.

2. Спираючись на висловлену О. Довженком думку, напишіть міні-твір про те, як ви уявляєте минуле, сучасне та майбутнє української мови.

11.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. *Український народ лікується піснею.* — Пісня, справді, може бути (у переносному значенні) ліками для хворої людини. Але уявити хворим увесь народ неможливо.

1. Українська мова це те, що я почув у день свого народження. 2. Свої почуття Малишко вилив на рядки цього вірша. 3. Поява на українському літературному небосхилі нової зірочки жіночої статі (про Марка Вовчка). 4. У нас є прапор, гімн, місце на карті. 5. Шевченко усе життя страждав, був на засланні, а усе через любов до батьківщини. 6. Як може не сподобатися земля, яку просто хочеться їсти.

Описати картину — означає висловити думки про своє враження від неї. Коли описують картину, звертають увагу на композицію — розташування зображеного на полотні.

Передній план — це те, на чому хотів зосередити увагу глядача художник. Відтворене на передньому плані для глядача найближче, і глядач бачить його найвиразніше.

На *другому* плані митець виписує деталі, які доповнюють, роблять об'ємним зображення.

Загальне тло зображеного створює певний настрій, посилює враження від картини.

Опис картини в художньому стилі передбачає використання епітетів, порівнянь, метафор тощо.

12. 1. Розгляньте репродукцію картини С. Васильківського «Село Васищеве». Підготуйте за нею твір-опис сільської вулиці в художньому стилі.

2. Розгляньте сучасні фото Васищева. Запишіть, що змінилося в селищі з часів С. Васильківського.

3. Прочитайте текст. Використовуючи результати попередніх завдань, усно доповніть подане нижче висловлювання.

Усе змінюється: і речі, і побут, і слова. Зникає, наприклад, не тільки слово «хата», а й ціле буття, пов'язане з рушниками, писанками, родинними стосунками, святами, запахами, звуками, горіщем, забутими речами.

Одне зникає — інше народжується. Аби тільки з нашої словникової скарбниці не зникли слова «думка», «чоло», «бесіда», «відчуття», а з ними — душа тих слів... (З журналу).

§ 2. Просте неускладнене речення

13.

Виконайте тестові завдання.

- Граматичну основу двоскладного речення становлять:
А підмет і означення
Б присудок і обставина
В головні та другорядні члени речення
Г підмет і присудок
- До односкладних речень належать:
А непоширені прості речення
Б речення з пропущеним підметом
В речення з одним головним членом
Г неповні речення
- Виберіть речення, у якому є означення, додаток, обставина.
А Трошки вірить серце в забобони логікам усім наперекір
(*М. Рильський*).
Б Широкою чарівною музикою зашумів дощ (*О. Гончар*).
В Подяку ми складаємо землі своїх батьків (*Р. Лубківський*).
Г Люблю хати древлянського Полісся (*Л. Костенко*).
- Яке з поданих речень належить до узагальнено-особових?
А Звіряю свої вчинки за життям своїх батьків і дідів.
Б Учїтеся, читайте, і чужому научайтесь, і свого не цурайтесь (*Т. Шевченко*).
В Не знаючи дороги, рушили навпростець.
Г Запахло м'ятою і любистком.

14.

Розгляньте на с. 12 сучасне фото Софійського собору в Києві. Напишіть міні-твір «Серце столиці», використовуючи прості неускладнені речення.

Неозначена форма дієслова в реченні буває:

а) частиною дієслівного складеного присудка, яка за змістом стосується того самого підмета, що й відмінювана частина присудка. Наприклад: *Один ще змалку вдатний Шпак у Щиглика **співать** (незмінна частина дієслівного присудка) **навчився** (Л. Глібов);*

б) другорядним членом речення — означенням, додатком та обставиною. Наприклад: *Надійшло розпорядження **прибрати** (означення) територію біля школи. Друзі попросили **зустріти** (додаток) їх на вокзалі. Ми прийшли в музей **ознайомитися** (обставина мети) з експозицією.*

15.

Спишіть речення. Підкресліть другорядні члени речення (означення, додатки, обставини), виражені неозначеною формою дієслова.

1. Один за одним стало товариство рушати (*Панас Мирний*).
2. Увечері йде Олеся дружок збирати (*Марко Вовчок*).
3. Любить людей мене навчила мати (*В. Симоненко*).
4. Батько й Василь ходили оглядати землю (*У. Самчук*).
5. Кирилівський дяк послав хлопця позичати цимбали і прохати на іменини (*Степан Васильченко*).
6. Рідко в кого з'являлось бажання виходити опівдні без діла із затінку на сонце (*Ю. Збанацький*).
7. Тепер така пора, що людина мусить людині помагати (*І. Франко*).
8. Козаки любили свого сотника... Знали: Сірко обманути себе ворогові не дасть... (*В. Кулаковський*).
9. Хвалиться, що на весну мотор купить молотити (*В. Підмогильний*).
10. Остап не міг спати од того галасу (*М. Коцюбинський*).

16.

1. Прочитайте подані дієслова. Складіть із ними словосполучення, у яких залежне слово виражене неозначеною формою дієслова.

Бажати, хотіти, наказувати, бігти, могли, просити, збиратися, починати, спробувати, приїхати, вчити, уміти, ходити, залишитися, любити, умовити, сісти, наважитися, порадити, мусити, повернутися.

Зразок. *Хочу прочитати.*

2. Уведіть три складені словосполучення в речення, у яких неозначена форма дієслова виконує роль: а) частини дієслівного складеного присудка; б) додатка; в) обставини. Речення запишіть.

17. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Альфа і омега — вислів складається з назв двох літер грецького алфавіту: першої — *альфа* — і останньої — *омега*; дослівно означає «початок і кінець», а в переносному значенні — «суть усього». Походить вислів з Апокаліпсису: «Голос, ніби сурма, що говорить: «Я — альфа і омега, перший і останній»», тобто: «Я суть усього».

Синоніми: *щось найважливіше, найсуттєвіше.*

Дмитро. Я зустрів знайомого. Він улаштувався на літо працювати кур'ером у фірму «Альфа».

Ярослава. А ти сам спробуй знайти і влаштуватися у фірму «Омега»...

Дмитро. Чого ж я шукатиму фірму з такою «сумною» назвою — «кінець»?

Бабуся. Тепер такі назви вигадують, що може бути й «Омега», чи навіть «Альфа і омега». Не завжди люди знають, що означають ці слова.

Ярослава. Слово *альфа* досить поширене в термінах фізики, хімії, астрономії...

Дмитро. Полюбляють його і кінологи, бо часто називають так своїх улюбленців — великих і малих собак та котів.

Бабуся. Цим двом літерам грецького алфавіту пощастило потрапити в нашу мову завдяки крилатому вислову — **альфа і омега**. А чи звернули ви увагу, що назви літер української абетки теж «крилаті»?

Ярослава. Як це?

Бабуся. Хіба ви не чули такого вислову — «від А до Я»?

Дмитро. Це ж не про телефонну книгу йдеться?

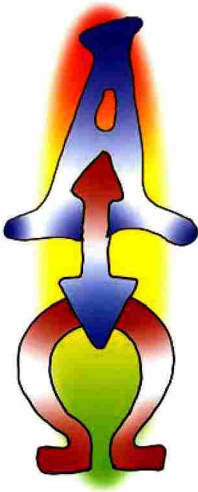
Ярослава. Звичайно, що ні. Я читала, що Іван Франко знав напам'ять увесь «Кобзар» — від А до Я.

Бабуся. Тобто все, що надруковано в книзі «Кобзар».

Дмитро. Але ж не кажуть: від альфи до омеги...

Ярослава. А я могла б так сказати. Це ж те саме, що *від А до Я*, тільки назви літер — з грецького алфавіту.

Бабуся. Ось тут ти й помиляєшся. Це не синоніми, бо вислів **альфа і омега** означає не буквально «початок і кінець», а саме «суть, найважливіше». Він ніколи не вживається з прийменниками *від і до*.

2. Придумайте ситуацію, у якій доречним було б використання усталених висловів, згаданих у діалозі. Запишіть ваші висловлювання.

18. 1. Прочитайте текст. Випишіть речення з другорядними членами, вираженими неозначеною формою дієслова.

Усе життя Петра Дорошенка зіткане з моментів величних, гірких, трагічних, часом дивовижних. Воно від початку до кінця було підпорядковане завданню зібрати до купи українські землі, визволити Україну, зробити її незалежною, самостійною державою. На той час його намір не міг сповнитися. Ледве гетьманові вдавалося неймовірними зусиллями нейтралізувати якусь одну силу (шляхетсько-польську, російсько-самодержавну, турецько-татарську), як втручалися дві інші.

Петро Дорошенко добре знав Переяславські статті, за якими Україна об'єдналася з Росією на принципах конфедерації. Росія зобов'язувалася не вести з Польщею та Туреччиною жодних переговорів за спиною України. Усе це незабаром було відкинута, розтоптана. Витолочене стебло та колос того потопу й намагався підняти Петро Дорошенко. З Виговським ходив походом під Конотоп проти російського війська, підписав Гадяцький договір. За цією угодою Україна верталася до Польщі як Велике князівство Руське, подібно до князівства Литовського, зі своїми фінансами, з урівнянням православ'я з католицтвом, з двома академіями, участю в сеймі. Але Росія примусила старшин підписати фальсифікований Переяславський договір. Козацька рада в Чигирині вимагала повернути козацькі вольності, та було вже пізно. Для Дорошенка то була гірка наука на все життя (*За Ю. Мушкетиком*).

2. Визначте в реченнях тексту граматичні основи (усно).
3. Обґрунтуйте, яке значення мають другорядні члени речення для висловлення думки.

19. 1. Спипіть речення, дібрані з творів Т. Шевченка. Підкресліть у записаних реченнях головні й другорядні члени.

1. Що маєш робити? 2. Хто ватажком піде перед вами? 3. Буде з мене. 4. А тим часом гайдамаки ножі освятити. 5. А тим часом із діброви козак виїжджає. 6. Зареготались нехрещені... Гай обізвася; галас, зик. Орда мов ріже. 7. А дівчина спить під дубом при битій дорозі. 8. Ось і дуб той кучерявий... 9. За що ж вони розлучили мене із тобою? 10. А журавлі летять собі додому ключами. 11. Де поділась доля-воля? 12. Засне долина. На калині і соловейко задріма. 13. Де ти так барився? 14. Мене мати хоче дати за старого заміж. 15. І листя пожовкле вітри рознесли.

2. Визначте типи простих неускладнених речень за метою висловлювання та за складом граматичної основи.

У Шевченковому вірші просте речення з однорідними дієслівними присудками, повторами плавно переходить у складне речення, частини якого за будовою теж прості речення. Часто це поєднання неповних простих речень — еліптичних, контекстуальних. Завдяки таким переходам, повторам-підхопленням створюється неповторна ритмомелодика Кобзарєвої поезії.

20. 1. Прочитайте уривок із поезії Т. Шевченка «Думка».

Т. Джус.
«Засвіт встали козаченьки»

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацьке,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

2. Випишіть із тексту прості неускладнені речення, які є частинами складних речень.
3. До якого типу простих речень належать виписані частини складних речень?

21. 1. Прочитайте виразно уривок із поеми Т. Шевченка «Сон». Випишіть прості речення.

Легим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.

Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.

Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.

І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...

2. Зіставте граматичні основи вписаних простих речень із граматичними основами частин складних речень, ужитих у поетичному тексті. Чим вони відрізняються?
3. Як зміниться інтонація та ритм віршованої мови, якщо між частинами складних речень поставити замість ком'якки?

22.

1. Прочитайте уривки з творів українських письменників. Визначте типи простих речень, які використали автори.

Літній вечір... Гори в млі,
В золоті вершини...
А під ними ллється десь
Пісня України.

Гасне вечір... Сон обняв
Гори і долини...
А між горами літа
Пісня України.

Ніч давно... Заснуло все...
Тільки море плине,
Та щебече понад ним
Пісня України.

Олександр Олесь

Холодний вітер. Сніг. Сузір'я Лебідь,
Розпластане над нами в вишині.

Юрій Клен

Високі скирти. Серпень.
Спека... Синь ріки...

І. Муратов

Темна ніч. Шляхи. Діброва.
Тихо шепчуть ручаї.

А. Малишко

Пливе туман за сизими шибками.
Туман... Шлагбаум...
Тиша... Переїзд...

Л. Костенко

Мистецтво. Час. І хто з них переміг?

О. Пахльовська

Київ... Сивий град старого Кия. Златоглавий білостінний веле-
тець... Святиня нашого народу (*З журналу*).

2. Яку роль виконують прості речення в поданих текстах?

§ 3. Просте ускладнене речення

Просте ускладнене речення може мати у своєму складі: однорідні члени речення; звертання; відокремлені члени; уточнювальні члени; вставні слова, словосполучення, речення; вставлені конструкції.

23. 1. Прочитайте текст і розгляньте фото. Випишіть з тексту прості ускладнені речення. Визначте їх вид за будовою. Якими членами речення вони ускладнюються?

*Майдан Незалежності
в Києві*

як ми до Праги, Відня чи Варшави. Туристи обмінюються в інтернет-виданнях своїми враженнями від мандрівок Києвом — і позитивними, й негативними. Та є в них цікава тенденція. Мандрівники, наприклад, лають за щось Київ, але при цьому порівнюють його не з Москвою, Пітером, Кишиневом, Мінськом, а з Прагою, Берліном і Парижем. Ось так. Київ має рівнятися на європейські міста (*З журналу*).

Туристів на вулицях Києва легко впізнати. Пасок фотоапарата, перекинутий через плече або шию, ледачкуватий вигляд і блиск подиву в очах. Вони неодмінно фотографуються на тлі футуристичного архітектурного ансамблю на Майдані, фонтанів на Хрещатику. Звісно, більшість київських туристів — це наші ж співгромадяни (вони присвятили свій вихідний не відпочинку десь на природі, а подорожі до столиці). Серед наших туристів спочатку важко вирізнити інших мандрівників. Вони прибули сюди за тисячу (якщо не більше) кілометрів. Власне, ви навряд чи впізнаєте чужих одразу: вам треба буде почути їхню мову. Наші сусіди з півночі, сходу, півдня їздять сюди відпочивати «за кордон»,

2. Поясніть, використовуючи прості ускладнені речення, чому, на вашу думку, туристи прагнуть зробити пам'ятний знімок саме на майдані Незалежності.
24. Використовуючи ускладнені речення, складіть усний твір на тему «Історія та сучасність у моєму місті (селі)».

25.

Простежте способи ускладнення простого речення. За рахунок яких членів речення відбувається це ускладнення? Сформулюйте й запишіть висновок.

<u>Одяг аж очі вбирає.</u>	1. Просте двоскладне непоширене речення
<u>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг аж очі вбирає.</u>	2. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями
<u>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг красується у вітринах і аж очі вбирає.</u>	3. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями, однорідними присудками
<u>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг красується у вітринах, нагадуючи про мінливість моди, і аж очі вбирає своєю витонченістю, дизайнерською вигадкою.</u>	4. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями, однорідними присудками, однорідними додатками і відокремленою обставиною (дієприслівниковим зворотом)
<u>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг красується у вітринах, нагадуючи про мінливість моди, аж очі вбирає своєю витонченістю, дизайнерською вигадкою і (не побоїтесь цього вислову) вибуховою фантазією.</u>	5. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями, однорідними присудками, однорідними додатками і відокремленою обставиною (дієприслівниковим зворотом), вставним реченням

26.

1. Прочитайте текст. Виберіть і запишіть речення, ускладнені однорідними, відокремленими членами речення, вставними словами та словосполученнями.

Творцем культури Київської Русі був, треба думати, український народ. Про це свідчать українські веснянки, весільний та інший обрядовий фольклор. Історична наука, безперечно, грішить проти істини, визначаючи ледве не рік і день, коли виникла українська мова. Це звичайна, і досить примітивна, вульгаризація. Народ такої осідлості, такої поетичної вдачі, ясна ж річ, формував свою культуру впродовж не одного тисячоліття. Я, скажімо, майже певен того, що співи, мова цього наддніпрянського народу, його купальські та інші звичаї сусідили вже з піснями еллінськими, античними. Жаль тільки, не було їх кому тоді записувати... (За О. Гончаром).

2. Поясніть уживання розділових знаків у вписаних реченнях.
3. Пригадайте, хто з відомих письменників записував народні пісні. Назвіть приклади використання народних пісень у художній творчості письменників.

27. 1. Прочитайте подані слова і звороти, що використовуються як вставні. Складіть із ними речення.

Справді, мабуть, до речі, дивна річ, як кажуть, природно, нарешті, на щастя.

2. Що виражають вставні слова та сполуки слів у складених вами реченнях?

28. 1. Прочитайте назви країн – членів Європейського Союзу. Запишіть ці назви, розташувавши їх за алфавітом.

Італія, Іспанія, Естонія, Швеція, Болгарія, Чехія, Словаччина, Франція, Словенія, Латвія, Кіпр, Литва, Греція, Бельгія, Угорщина, Фінляндія, Німеччина, Ірландія, Австрія, Португалія, Велика Британія, Румунія, Мальта, Данія, Люксембург, Нідерланди, Польща.

2. Складіть речення, у яких записані назви виконують роль однорідних членів при узагальнювальному слові.

Завдання для самоперевірки

29. Виконайте тестові завдання.

1. У якому реченні є уточнювальний член речення?
 - А Та, може, світ тому я полюбив, що Україна є у цьому світі (*П. Скунець*).
 - Б Потім думка шугнула в Україну, в тихий зелений куточок над сріблястою Сулою (*В. Малик*).
 - В Ніщо людське не чуже мені: смагляві дні і ночі чорноброві, і сон гаїв, і гук новобудови, і перший промінь у твоїм вікні (*Б. Олійник*).
 - Г Маленька червона стежка заблищала десь далеко на морі під самим місяцем (*Іван Нечуй-Левицький*).
2. У якому реченні є відокремлені означення?
 - А Хата хоч маленька, та чепурна, біла.
 - Б За хворостяними тинами, у веснянкуватих вишнях, то сумують, то веселять біленькі й блакитняві хати (*М. Стельмах*).

- В** Дівчина була невелика на зріст, але рівна, гнучка, довгобраз, повновида (*Іван Нечуй-Левицький*).
- Г** Тихі конвалії, ніжні і білі, вже не розплющать срібних повік (*Г. Гордасевич*).
3. У якому реченні є відокремлений додаток?
- А** Я хочу встати вранці, на зорі (*Л. Костенко*).
- Б** За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив (*Панас Мирний*).
- В** Людина високогуманна, щира й добра, сам непоганий художник, Сошенко з величезним довір'ям і піклуванням ставився до Шевченка (*Ю. Федькович*).
- Г** Андрій, Данилів син, звичайним став шевцем (*М. Рильський*).
4. У якому реченні є відокремлена обставина?
- А** Довге життя випало Дорошенчисі, або Чабанисі, як частіше називають її (*О. Гончар*).
- Б** Куди ж душа між буднями кочує, марнуючи відпущений їй час? (*О. Пахльовська*).
- В** Осіннє небо дивиться на Львів — шляхетних мурів профіль старовинний (*О. Пахльовська*).
- Г** А на Катерину, на дитя своє єдине, тільки поглядає (*Т. Шевченко*).
5. Яке речення ускладнене вставними словами?
- А** Видно місто, далі поле у моєму вікні (*М. Рильський*).
- Б** Диво дивнеє на світі з тим серцем буває! (*Т. Шевченко*).
- В** Видно, було вже пізно, бо ніде по хатах не світилося (*Панас Мирний*).
- Г** Вітру на морі не було, проте клекотав сильний прибій (*Микола Трублаїні*).

30.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. *В. Симоненко згадує матір із синячою вдячністю.* — Через неправильно утворений прикметник від іменника «син» виникає негативна асоціація.

1. Найважливішим у житті кожної людини є її народження. Це настільки щаслива мить, що ми її не пам'ятаємо. 2. Калина — символічна рослина, вона уособлює совість українців, тому вона така червона. 3. Леся Українка — це ласкаве патріотичне ім'я. 4. Інтимна лірика Л. Костенко досить проста і чітка, але часом пролітають і філософські думки.

§ 4. Пряма і непряма мова як засоби відтворення чужої мови. Розділові знаки

Чужа мова — це введені в текст висловлені думки конкретної особи. Чужу мову передають реченнями з прямою, непрямою, невласне прямою мовою, а також за допомогою цитат і діалогів.

31. 1. Прочитайте текст. Якими засобами відтворено в ньому чужу мову?

Скрипнула хвіртка. У двір історичного музею ввійшли дві немолоді жінки. «От не пощастило! За стільки років приїхали в музей, а він, як на те, вихідний. Може, ви, дідусю, якось тишком-нишком провели б нас?» — сказала одна з жінок, дивлячись на літнього чоловіка, що сидів на стільці біля ганку. Скромно одягнений, з ціпком у руках, сивовусий і в шапці, він був схожий на сторожа.

Друга жінка в цей час дістала гаманця, пошукала в ньому й витягла гроші.

- Візьміть, дідусю.
- Що це?
- Вам на чай, візьміть.

Дмитро Іванович, приховуючи усмішку, сказав: «Та я ще ж нічого для вас не зробив, а ви вже й на чай. Це вже там, пізніше... Ну, ходімо зі мною, поведу вже вас у музей».

Гості зраділи й пішли слідом за «дідом».

Дві години водив їх чоловік, давав пояснення цікаво, дохідливо й з жартами.

— А звідки ви все це знаєте?

— Та давненько тут служу: наслухався, надивився та й запам'ятав собі, що воно й до чого.

— Добре ви пояснюєте, все у вас до ладу. А скажіть — це ж тут працює професор Яворницький?

— Тут.

— А як би це його побачити? Він буває в музеї?

— Щодня буває. Ось він перед вами й зараз, — відповів директор музею, академік Дмитро Іванович Яворницький (*За І. Шаповалом*).

Д. І. Яворницький

2. Чому діалог називають різновидом прямої мови? У чому полягає різниця між діалогом і прямою мовою?

Пряма мова — це відтворене чуже висловлювання, у якому збережено його лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості. Пряму мову супроводжують *слова автора*, з яких стає відомо, кому належить думка, за яких обставин і як вона була висловлена: *«Не кидайсь хлібом, він святий!»* — в суворості ласкавій, *бувало, каже дід старий малечі кучерявій (М. Рильський)*.

32.

Прочитайте. Випишіть речення з прямою мовою.

Знаменитий американський письменник Марк Твен (справжнє ім'я Семюель Ленгортн Клеменс) (1835–1910) за псевдонім обрав англійський вислів, що в перекладі означає «мірка два». Матроси на Міссісіпі вигукували це, щоб повідомити про достатню глибину для безпечного плавання.

Марк Твен мав рідкісне почуття гумору, помічав кумедні ситуації та розповідав про них у своїх творах. Певний час він працював редактором газети в місті Міссурі. Якось один із читачів газети повідомив йому в листі: «Я знайшов павука в газеті. Це на щастя чи на біду?». Марк Твен відповів: «Павук у газеті — ні на щастя, ні на лихо. Просто павук старанно вишукує, де ж той магазин, який не рекламують. Він на дверях цього магазину міг би спокійно плести своє мереживо й жити безтурботним життям».

Непряма мова — це чуже висловлювання, у якому не відтворено його лексичних, синтаксичних особливостей, емоційного забарвлення, а збережено лише зміст. Непряма мова оформлюється як частина складного або простого речення: *Друзі попросили, щоб я заспівав ще. Друзі попросили мене заспівати ще.*

33. 1. Прочитайте. Перекажіть текст, використовуючи речення з непрямою мовою.

Коріння родового дерева нашого народу сягає глибоко в землю. На цій землі український народ живе споконвіку. Я запитую: «Що в тому корінні?» І чую мудру відповідь: «Пам'ять народу, його історія, його минуле».

Знову запитую: «А якщо коріння відтяти, чи зможе такий народ існувати, чи буде він узагалі народом?»

Досвід людства запевняє: «Ні. Народ без минулого, без пам'яті, без історії — не народ. Це вже просто населення, це люди, у яких немає нічого свого. Такий народ легко поневолити як фізично, так і духовно — він не зможе себе боронити. Цих людей легко зробити рабами, особливо рабами духовними, — нав'язати їм чужу мову, чужі пісні, чужих богів, чужі звичаї, чужий одяг» (За Л. Іванниковою).

2. Поясніть розділові знаки в реченнях з прямою мовою.

34. 1. Розгляньте фото, подане на с. 22. Прочитайте матеріали з Інтернету про фестиваль «Країна мрій». Виберіть із тексту вправи слова, якими можна підписати фото.

Повідомлення (з <http://www.liveinternet.ru/users/1779719/post78793270>)

Схили Дніпра наповнені піснями, танцями, багатолюдним гомоном. Адже Купальські народні гуляння саме тут стають насправді дуже яскравими і, як того вимагають традиції, веселими та магічними!

Є тут і вулиця майстрів народних ремесел (можна купити ВСЕ!), і навчальні майданчики танців і пісень XV–XVIII ст. (можна навчитись УСЬОГО!), і дитячі ігри, і коло козацьких забав. Усе це можна було бачити на власні очі!

Відомі письменники, просто море цікавих людей у національному вбранні — це справжнє свято! :-)

Багато сцен, на яких виступають етноколективи з різних куточків України та дружніх країн! Тут можна почути татарські мотиви, угорські та польські мелодії, гуцульські наспіви та східноукраїнський (луганський) етно-рок! Завдяки автору ідеї та організатору Олегові Скрипці (лідер групи «ВВ»), свято кожного разу стає багатолюднішим та яскравішим! Слава Україні!!!

Коментарі

Елеонора. Я отримую дуже велике задоволення! Я живу в цьому святі й розквітаю!!!

Олег Х. Наступного року будемо там обов'язково!!!

Гелена. Це неперевершені відчуття та почуття... Можете повірити на слово... :-) Відчуваєш на дотик Україну! :-)

Сорока. Зворушують діти від 0 до 10 у вишиванках! :-)) У нас є майбутнє!!! :-))

Руся. Супер! Ти молодець, що там буваєш. Це відродження традицій, заздрю вам, киянам. :-))) Трішечки.

Борис. Класно. Що ж завадило мені приїхати туди?.. А пісня твоя на сайті... Ще раз переконаєшся в поетичності й музичності української мови.

2. Проаналізуйте мову коментарів користувачів Мережі. Запишіть свої міркування щодо вікових особливостей мови інтернет-друзів. Використайте речення з прямою та непрямою мовою.

Розділові знаки в реченні з прямою мовою

Пряму мову беруть з обох боків у лапки. Пряма мова може складатися з частин речення, одного речення, кількох речень. Стосовно слів автора вона займає різні позиції.

Умовні позначення:

П — пряма мова, що пишеться з великої літери;

п — пряма мова, що пишеться з малої літери;

А — слова автора, що пишуться з великої літери;

а — слова автора, що пишуться з малої літери.

Пряма мова стоїть після слів автора

А: «П». *Правду каже прислів'я: «Без верби та калини нема України» (В. Скуратівський).*

А: «П!»

А: «П?»

А: «П...»

Пряма мова стоїть перед словами автора

«П», — **а.** *«Людина приходить у світ один раз і повинна залишити про себе добрий спо- мин на землі», — говорить нам завжди ба- буся (Є. Солодкий).*

«П!» — **а.**

«П?» — **а.**

«П...» — **а.**

«П!» — **а.**

«П?» — **а.**

«П...» — **а.**

Слова автора розривають пряму мову

«П, — **а**, — **п**». *«Ні, — зринула думка, — у такий спосіб пожежі не згасити, треба трактором перетнути дорогу стихії!» (В. Скуратівський).*

«П, — **а**, — **п!**»

«П, — **а**, — **п?**»

«П, — **а**, — **п...**»

Слова автора розривають пряму мову, яка складається з кількох речень

«П, — а. — П».

«П! — а. — П».

«П? — а. — П».

«П... — а. — П».

«П(.,, : — П».

сказав додав

«Ходять тут усякі... — бурмоче дід. —
Недавно двоє пройшло» (О. Дон-
ченко).

«Чи бачили таке? — сказав батько і,
помовчавши, додав: — Готовий хлібо-
роб, одним словом» (А. Головка).

35.

1. Прочитайте. Поясніть розділові знаки в реченнях з прямою мовою.

Наші предки очима іноземців

П'єр Шевальє у своїй книжці «Історія війни козаків проти Польщі» пише: «Мешканці України, які сьогодні всі називають себе козаками, мають гарну поставу, бадьорі, міцні, спритні до всякої роботи, щедрі. Дуже волелюбні, невтомні, сміливі... Мова козаків дуже ніжна й сповнена пестливих висловів і надзвичайно витончених зворотів».

«Українські жінки дуже гарні, навіть по селах. Особливо приємно звучить українська мова в їхніх устах. Пісні й танці українок зворушливіші, ніж пісні й танці польських жінок. Під час свят і в неділю дівчата прикрашають себе віночками з духмяних трав», — повідомляв французький мемуарист XVII століття Божо Далерак, що тринадцять років служив при польському королівському дворі.

«Вони кмітливі й проникливі, дотепні й надзвичайно щедрі, — стверджував французький інженер Гійом де Боплан в «Описі України» і додавав, описуючи українців: — Вони високі на зріст, вправні, енергійні, люблять ходити в гарному одязі...» (3 кн. «Як козаки воювали»).

2. Які риси наших предків, описані в тексті, притаманні сучасним українцям? Складіть твір-роздум про національний характер українців. План твору запишіть.

До складу слів автора входять дієслова, фразеологічні звороти на позначення мислення, мовлення: *говорить, каже, згадують, кричить, прошепотіла, попросив, закинув слівце, стверджують, заперечують, зазначив, подумалось, нагадали, жартую, додають, наголошують, підкинув хмизку у вогонь, вставив свої п'ять копійок, лепече, за словом у кишеню не поліз* тощо.

36.

- Прочитайте. Перекажіть текст, оформивши висловлювання Г. Сковороди й О. Довженка як конструкції з прямою мовою.

Майбутнього не буває без знання минулого. Природа стає книгою й джерелом знання та самопізнання.

Головне — це пізнати себе самого — наголошував Г. Сковорода. Бо пізнавши себе, ти пізнаєш і Душу природи, а тим самим не тільки свої справжні якості (талант), а й справжнє покликання.

Практично тільки людина може помітити й оцінити сутність гармонії в природі. Але — людина духовна! Нерозвинута особистість не бачить величі навіть у небі. Як зауважував О. Довженко: ідуть двоє; один і в калюжі бачить зоряне небо, а другий і в небі бачить тільки калюжу: кожному своє (За П. Кононенко).

37.

Прочитайте усмішку. Використовуючи різні способи відтворення чужої мови, перебудуйте діалог батька із сином. Запишіть його. Поясніть уживання розділових знаків.

- Синку, розкажи, які ти оцінки сьогодні отримав у школі.
- Я з батьком двічника не розмовляю.

Неправильно

~~відноситися з розумінням
проводяться мироприємства
слідуючий розпорядок
на протязі двох часів~~

Правильно

ставитися із розумінням
проводяться заходи
такий розпорядок
протягом двох годин

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

38.

Повторіть орфограму «Спрощення в групах приголосних». Утворіть прикметники від поданих іменників. Запишіть їх. Поясніть правопис.

Якість, щастя, під'їзд, жалість, область, тиждень, хвастощі, радість, захист, честь, компост, антифашист, користь, аспірант, перехрестя, ненависть, пристрасть, турист.

39.

Виконайте тестове завдання.

В усіх словах якого рядка спрощення приголосних відбувається як у вимові, так і на письмі?

- А** чес..ний, шіс..надцять, захис..ний
- Б** піз..ній, перехрес..ний, аванпос..ний
- В** доблес..ний, гіган..ський, ненавис..ний
- Г** учас..ник, студен..ський, шелес..нути
- Ґ** нещас..ливий, проїз..ний, ціліс..ний

40.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

На сті(ль, л)ці, (г, ґ)анок, сиво/вусий, тишком/нишком, пі(здн, зн)іше, профе(сс, с)ор, (с, з)береже(нн, н)я, почу(тт, т)я, Мі(сс, с)ісі(п, пп)ї, Мі(сс, с)у(р, рр)ї, бе(з, с)турботне жи(т, тт)я, ві(т, д)тяти корі(нн, н)я, с(ьо, о)годні, воле/любні, м(е, и)муари.

§ 5. Заміна прямої мови непрямою

Речення з прямою мовою передбачають відтворення чужого висловлювання зі збереженням його лексики та синтаксичної будови. Речення з прямою мовою можна замінити реченням з непрямою мовою. Непряма мова зберігає лише зміст висловленої кимось думки.

Для заміни прямої мови непрямою використовують:

1. Складне речення із сполучником **що**: *А хмари білили, і гомоніли сині потоки: «Справедлива душа чарується небом, а чорна — смертю» (Гр. Тютюнник).* → *А хмари білили, і гомоніли сині потоки про те, що справедлива душа чарується небом, а чорна — смертю.*

2. Складне речення із сполучником **щоб**: *«Намалюйте мені оцю ніч, — каже до Берестецького Марися Павлівна. — Настрій оцей, і нічну музику неба, і птахів отих, що їх нам не видно» (О. Гончар).* → *Марися Павлівна попросила Берестецького, щоб він намалював їй оцю ніч, настрої оцей, і нічну музику неба, і птахів отих, що їх їм не видно.*

3. Складне речення із сполучником **чи**: *«Мамо, — питаю, — то льони цвітуть?» (О. Гончар).* → *Питаю в мами, чи то льони цвітуть.*

4. Складне речення із сполучником **хай (нехай)**: *Учитель порадив: «Усі збирайтесь о сьомій».* → *Учитель порадив, хай би всі збирались о сьомій.*

5. Складне речення із сполучниками **ніби, мов, немов, наче, неначе**: *«Право на побачення треба заробити», — міркував Борис Савович (О. Гончар).* → *Борис Савович міркував, ніби право на побачення треба заробити.*

6. Просте речення, ускладнене вставною конструкцією, що вказує на джерело повідомлення: *Газети повідомляють: «У цьому році очікується високий урожай збіжжя».* → *У цьому році, за повідомленням газет, очікується високий урожай збіжжя.*

7. Просте речення з поширеним додатком: *Мама йому строго наказала: «Не виходь до вуличних хлопчаків!» (За В. Винниченком).* → *Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопчаків.*

41.

Запишіть речення, замінивши їх різними видами речень з непрямою мовою.

1. Командир американської ракети-носія «Колумбія» Кевін Кригель сказав про першого космонавта незалежної України Леоніда Каденюка: «Нам пощастило мати в екіпажі такого досвідченого пілота» (*Із кн. «Я пізнаю світ»*). 2. За народними піснями, парубок, захоплюючись дівчиною, порівнює її з панною, на що вона з

гідністю відповідає: «А я не панна — я господиня, в мене полотен повная скриня» (*Л. Орел*). 3. «Мамо, кавуни доспівають восени. А як розріжеш, то пахнуть весною!» — так казав малий Тересь, коли вони обідали кавуном із чорним хлібом, сидячи на стерні під копою пшениці (*Т. Масенко*). 4. Годилося б запам'ятати слова Бориса Олійника: «Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним. Істинно так, коли маємо хліб на столі» (*В. Скуратівський*). 5. Згадаймо слова письменника Джералда Даррела: «Пам'ятайте, що в рослин і тварин немає депутатів, за них нікому заступитися, крім нас, людей, які разом з ними населяють планету» (*А. Давидов*).

42. 1. Прочитайте. Напишіть переказ тексту, використовуючи конструкції з прямою і непрямою мовою.

Ворожіння в ніч під Андрія

День св. Андрія Первозваного припадає на 13-те грудня. Хоч Андрій Первозваний — християнський святий, але в народній традиції звичаї й обряди в цей день мають стародавній, дохристиянський характер: угадування майбутньої долі, заклинання.

Бігали дівчата попід вікна слухати. Оце підбіжить під вікно тієї хати, де багато дітей, стане й слухає. А в хаті саме бешкетують діти. Мати свариться на них: «Сядь, Івасю!» Дівчина сердита відбігає від вікна, бо почути «сядь» означає, що вона сидітиме «в дівках» ще цілий рік.

Під вікном другої хати інша з дівчат почула, як господиня до свого чоловіка або сина сказала: «Іди, Грицю, корові дай сіна!» Це добрий знак, бо сказане «йди» віщує весілля. Інколи дівчата не тільки слухали, а й гукали під вікном: «Дядьку, де ключі?» Господар, що хотів пожартувати з дівчатами, відповідав: «У вівсі, щоб посивіли ви всі!» Але зараз же додавав: «Ні, ні, дівчата, у пшениці — щоб ви були молодіці!» — «Дякуємо», — чулось у відповідь. І весела дівоча юрба зі сміхом і вереском вибігала на вулицю (*За О. Воропаєм*).

М. Пимоненко.
«Святочне ворожіння»

2. Розгляньте репродукцію картини та підготуйте її опис, пригадавши пам'ятку на с. 10 у рубриці «Пригадаймо».

43. Складіть і запишіть десять складних речень з прямою мовою, використавши сполучники *що, щоб, чи, мов, немов, наче, неначе, хай, нехай, ніби*.

44. 1. Запишіть подані вислови в різних варіантах за зразком.

Зразок.

- «Родина — це основне мікросередовище, що формує характер, вдачу людини», — стверджував дослідник В. Підпригора.
- Дослідник В. Підпригора стверджував, що родина — це основне мікросередовище, яке формує характер, вдачу людини...
- Родина, за твердженням дослідника В. Підпригори, — це основне мікросередовище, що формує характер, вдачу людини.

Психолог Вільям Штерн каже: «Вирішальним у характері є не певні риси, їхня сила, а те, як ці риси поєднані, щоб людина вважає головним».

«Сила характеру, — каже Костянтин Ушинський, — без огляду на те, який він є, — скарб, нічим не замінний. Але ця сила сліпа. Вона однаково готова руйнувати й творити залежно від спрямування її».

2. Поміркуйте вголос, що позитивного і негативного є у вашому характері. Використовуйте при цьому конструкції з непрямою мовою на зразок: *мама каже, що; тато помічає, ніби; друзі стверджують, наче...*

45. Прочитайте. Знайдіть у тексті стилістично забарвлені слова. До якої лексичної групи вони належать? Поясніть значення цих слів. До якого словника (з тих, що є в додатках підручника) ви б внесли ці слова? Чому?

- Бабуся виховує внучку:
— Ну скільки можна по дискотеках бігати?! Отямся. Почитай краще класиків, у їхніх творах є відповіді на всі запитання.
— Цікаво, а що вони радять робити, якщо комп увесь час висне?

46. 1. Прочитайте. Напишіть вільний диктант, використовуючи різні способи відтворення чужої мови. Записуйте лише правильні варіанти висловлювань.

Про активні дієприкметники

Псують милозвучність, стрункість, простоту й ускладнюють вимову незграбні спроби живосилом застосувати в українському реченні невластиву форму активного дієприкметника! Ось

невдала фраза з одного сучасного оповідання: «Нам важко бачити тебе прикутим і страждаючим». Можна поставити замість дієприкметника особове дієслово: «Нам важко бачити, як ти страждаєш прикутий»; можна скористатись і прикметником дієслівного походження: «Нам важко бачити тебе прикутим і стражденим».

Іноколи можна замінити активний дієприкметник дієприслівником від того ж дієслова або іменником іншого кореня. Замість неправильно складеної фрази: «Під час обговорення доповіді всі виступаючі зазначали важливість поставленого питання» можна сказати: «Під час обговорення доповіді всі присутні, виступаючи, зазначали важливість поставленого питання» або: «Під час обговорення доповіді всі промовці зазначали...» Тим, кому потрібно протокольної точності, можна скористатись описовою конструкцією: «Усі присутні, що виступали, зазначали...»

Як бачимо, є багато різних способів, щоб, не порушуючи милозвучності української мови, правильно й точно передати те, що в російській мові передається активними дієприкметниками (За Б. Антоненком-Давидовичем).

2. Скориставшись поданими в тексті рекомендаціями, відредагуйте наведені речення.

1. Колись хвилюючі багатьох слова нині втратили свою первинну силу. 2. Працюючий на новому комп'ютері учень не був обізнаний із його особливостями. 3. У руках подорожуючих були валізи. 4. Бажаючі взяти участь в екскурсії повинні записатися в адміністратора. 5. Адміністрація попереджає, що відпочиваючі мають здавати ключі від номерів черговому.

Невласне пряма мова — це спосіб відтворення чужої мови, який використовують у художньому стилі, коли письменник ніби перевтілюється у свого героя, говорить його вустами: *Он йде Маланка. Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій свитці. Андрій не бачить її обличчя, але знає, що у неї спущені додолу очі й затиснені губи. Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, проте й для нас є місце в церкві. Коло неї Гафійка. Наче молода щепка з панського саду (М. Коцюбинський).*

47. 1. Спишіть. Підкресліть речення з невласне прямою мовою.

Десять років тривав похід. Світ було пройдено. Мільйони людей упали до ніг Александрові, але... щораз тяжче ставало на душі Діогена. Він знав багато, він бачив багато, але те, що він бачив, не

«Діоген і Александр
Македонський».
Копія невідомого художника
з картини Дж. Б. Тьєполо

викликало вже радості в нього. З одного і по другий край світу народи гнулися у тяжким ярмі рабства. Мінялись царі, одних сатрапів заступали інші, але доля народу від цього не крашала.

Це були живі мудрі істини, і Діоген поринув у думи. Причиною загибелі всіх царств і його батьківщини Греції було рабство. Лише вільна людина може любити й захищати свою батьківщину. Воля збільшує сили народів (За І. Сенченком).

2. Розгляньте репродукцію картини. Пригадайте легенду про Діогена й Александра Македонського, яка вам відома з уроків зарубіжної літератури чи історії Стародавнього світу, а також вислів філософа: «Відійди, не застуй мені сонце». Передайте зміст легенди, використовуючи речення з власне прямою мовою.

із Бабусиної Скрині і не тільки

48. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Перші (другі, треті) півні співають — вислови на позначення часу (вечірнього, нічного, ранкового).

Синоніми: *до перших півнів* — дуже пізно, до півночі; *після других півнів* — опівночі; *після третіх півнів* — на світанку, вдосвіта, коли розвидниться.

Ярослава. Ви ж мене сьогодні не чекайте рано: у нас дискотека.

Бабуся. Але ж ти повернешся **до перших півнів**?

Ярослава. А коли це — **до перших півнів**?

Дмитро. Бабуся думає, що ми все про півнів знаємо. Ми ж знаємо тільки тих **третіх півнів**, що в Шевченка: «Ще **треті півні не співали**, ніхто ніде не гомонів...»

А як по правді, то я не можу сказати, який це час.

Ярослава. І все-таки про **третіх півнів** можна здогадатися. Це дуже рано, удосвіта, коли ще не прокинулися всі люди. А що ж означають **перші** та **другі півні**?

Бабуся. У нашій міфології півня ще називають **будимир**.

Ярослава. Яка цікава назва — **будить мир!**

Бабуся. Перші півні співають о десятій годині вечора.

Оце тобі треба до цього часу повернутися.

Дмитро. Півні, виходить, стежать, як минає нічний час.

Бабуся. Це такий годинник, досить точний, хоч хвилини півні й не відлічують.

Ярослава. Я б сказала, що це курячий годинник, бо не тільки півні стежать за нічним часом.

Дмитро. Здогадуюсь, що ти маєш на увазі. Пам'ятаеш, бабусю, як ти нас просила зібрати курчат увечері? Кури ж рано вмощуються на сідало, лягають спати. А ми б ще бігали й бігали...

Бабуся. Авжеж, ви не хотіли рано, з курми, вкладатися спати. Зате й півень не міг вас розбудити.

Ярослава. Бо це годинник для дорослих.

Дмитро. Ті, що ходять на дискотеку, теж мають його дотримуватись, правда, бабусю?

Бабуся. Звичайно, бо справжня радість може бути не тільки від дискотеки, а й від ранкового співу півнів. Вони так гарно вігають народження нового дня!

2. Пригадайте назви фольклорних і літературних творів, у яких згадується півень. Письмово стисло перекажіть сюжет одного з цих творів.

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

49. 1. Пригадайте орфограму «Вживання м'якого знака». Виконайте тестове завдання.

М'який знак пишеться в усіх словах рядка:

А хар..ківський, плач..те, рибал..ський, сторон..ці

Б кан..йон, ковз..кий, мал..ва, локал..ний

В чигирин..ський, на сопл..ці, ріж..те, лазур..ю

Г перевір..те, пан..ство, т..мяний, кін..чик

Г вигул..кнути, конс..єрж, зат..марений, ц..кувати

2. Доберіть і запишіть 20 слів з орфограмою «Вживання м'якого знака».

50. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Справ(е, и)длива, зб(и, е)райтеся, збі(жж, ж)я, ракета/носій, ек(е, і)паж, жив(е, и)мо, па(н, нн)а, побач(енн, ен)я, досві(д, т)чений, з гідніс(тт, т)ю, розріж(е, и)ш, д(е, и)путати, зас(е, и)ляють, боро(дь, ть)ба, з/під, обли(ч, чч)я, старо/давня, не/мов, не/наче, ні/бито, мікро/середовище, міркува(ння, ня), мило/звучність, о/пів/ночі, у/досвіта, народж(ин, ен, енн)я.

§ 6. Цитата як спосіб відтворення чужої мови. Розділові знаки

Цитата — це особливий спосіб відтворення чужої мови, різновид прямої мови. Речення з цитатами за своєю будовою та пунктуаційним оформленням не відрізняються від речень з прямою мовою. Різниця полягає в спеціальному призначенні цитат і обов'язковому точному посиланні на джерело цитованого висловлювання.

Цитують, дослівно відтворюючи, уривки з наукових праць, художніх текстів, чиїсь висловлювання для підтвердження певної думки.

Різновидом цитати є *епіграф*.

Епіграф — це короткий вислів, уміщений перед текстом твору або його частини як виразник основної думки.

51. 1. Прочитайте уривок з учнівського твору. Знайдіть речення з прямою мовою, цитату, епіграф. Чи можна речення з прямою мовою в цьому тексті розглядати як цитату?

Що таке патріотизм

Любов к Отчизні де **героїть**,
Там сила **вража** не устоїть,
Там грудь сильніша од гармат.
І. Котляревський

Колись я почула такий вислів: «Батьківщина зможе прожити без будь-кого з нас, а ми без неї — ні». І справді: де б ти не жив, як би добре тобі там не було, ти завжди пам'ятатимеш свою Вітчизну. Бо саме тут ти народилась, звідси почалася твоя дорога в цей безмежний світ.

Безліч прикладів на підтвердження цієї думки ми можемо знайти у творах українських письменників. Наприклад, І. Котляревський у поемі «Енеїда» правдиво змалював волелюбність, відданість Батьківщині українського народу:

Де **общее** добро в упадку,
Забудь **отця**, забудь і **матку**,
Лети **повинність** ісправлять.

Понад два століття тому були написані ці рядки, але й сьогодні вони актуальні.

2. До яких груп лексики належать виділені в цитатах І. Котляревського слова і словосполучення?

Оформлення цитати, епіграфа

Правило	Приклади
1. Цитата може оформлюватись як пряма мова зі збереженням відповідних розділових знаків	<i>«Микола Джеря, — як писав Франко, — хоч кріпаком родився, був однаково з тих здорових натур, що скоріше вломляться, а зігнути не дадуться, один із світлих, лицарських типів українських».</i>
2. Цитата може виступати частиною авторського речення. Тоді вона береться в лапки, але починається з малої букви	<i>Один з найулюбленіших народних героїв — козак Голота, який «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота».</i>
3. Якщо цитата наводиться не повністю, то на місці пропуску ставлять три крапки	<i>Максим Рильський пише, що Леся Українка справжніх друзів знайшла в особі Івана Франка, «з яким інколи заходила, однак, у гострі суперечки, хоч ніколи не тратила пошани до геніального свого старшого товариша, і в особі Ольги Кобилянської, тонкої та глибокої письменниці...».</i>
4. Цитата як самостійне висловлювання в тексті береться в лапки. Після неї в дужках подається інформація про автора, джерело, звідки взято висловлювання. Крапку ставлять після дужок. Якщо інформацію про джерело записують окремим рядком, крапку після дужок не ставлять	<i>«Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. І поки живе мова — житиме й народ як національність» (І. Огієнко). «Мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною» (П. Тичина).</i>
5. Цитата-вірш у лапки не береться. Вказівка на джерело цитати подається в дужках у наступному рядку	<i>І мене в сім'ї великій, Сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом. (Т. Шевченко, «Заповіт»)</i>
6. У цитованому суцільним рядком вірші зберігається велика літера, яка була на початку кожного віршового рядка	<i>«Що є свобода? Добро в ній яке? Кажуть, неначе воно золотее? Ні ж бо, не золотее; зрівнявши все злото, Проти свободи воно лиш болото» (Г. Сковорода).</i>
7. Епіграф записується перед текстом у правому куті без лапок. Вказівка на джерело записується в наступному рядку без дужок і крапки	<i>Епіграф до розділу «Сорочинського ярмарку» М. Гоголя: За моє ж жито мене ж і побито. Прислів'я</i>

Спишіть. Поясніть використання розділових знаків при оформленні цитат.

Ідею «пізнай себе самого», висунуту давньогрецьким філософом, підніс і розвинув Г. С. Сковорода. У цьому закладена першооснова людського щастя. «Природа – усьому початкова причина і рушійна сила», – вважав український філософ. Пізнавши природу свого «я», зрозумієш, який вибір мусиш зробити, щоб відчувати себе щасливим. Для цього треба «взятися за споріднене діло і бути з ним у злагоді». «Звідки ж з'явиться працелюбність, коли немає бажання і старанності», коли не лежить душа до виконання певних обов'язків? Тільки «сродна праця», праця до душі «...наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою», а людину – щасливою. «Без спорідненості все ніщо...» – запевняв Сковорода. Щастя не в гонитві за чинами і збагаченням, а в пізнанні та вдосконаленні природних здібностей; «багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця» (*З підручника*).

1. Прочитайте. Поясніть використання розділових знаків при оформленні цитат.

«[...] хохломания парализует ум и сердце больного хохломанией. Полетели в народ «граматки», разные «оповідання», рассказы... Паничи метнулись с ними и портретами Шевченко по сёлам... Украины и окраины теперь нет де-факто. Она была мыслима как рубеж польских владений, а теперь употребление этого слова составляет самый нелепый, самый возмутительный анахронизм – этнографический, исторический, политический».

(«*Вестник юго-западной и западной России*», 1864 г.)

«У грудні 1991 р. Радянський Союз сконав. І ось який мовний спадок одержала Україна, зокрема в освітньо-культурній сфері. На 1990-й рік на 95 % по-російськи відбувалися заняття у вищих навчальних закладах, технікумах і профтехучилищах, на 90 % по-російськи видавалася наукова література, на 99 % російською демонстрував фільми кінопрокат... Кількість учнів, які українською навчалися в Києві, склала в 1985/1986 навчальному році лише 22,3 %, а в цілому по Україні – менше половини...»

(*Погрібний А. Якби ми вчилися так, як треба. Розмови про набо- ліле*. – К., 1999)

«Державне друковане слово (тобто україномовна друкована продукція – книжки, газети, журнали) становить 4 % загальної кількості друкованої продукції, яка видається в нашій державі. Решта – іноземні видання, серед яких переважають російськомов-

ні. На ятках продають 99 % російськомовної преси, книжок, пісєних касет».

(Лизанчук В. Завжди пам'ятай: ти — українець. — Львів, 2001)

***2.** Працюймо в групах. Скориставшись наведеними цитатами, підготуйте доповідь на тему: «Чи існували й існують обмеження на використання української мови?»

54. Випишіть із підручника української літератури десять цитат, які можна використати у творі «Звичаї, традиції, свята українського народу». Відповідно оформіть їх.

55. 1. Прочитайте. З якого підручника, на вашу думку, взято цей текст? Чи вдало дібрано епіграф?

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

(1564–1616)

В палкім захопленні сердець людських
Ти кращий пам'ятник собі воздвиг.

Джон Мільтон

Про життя Вільяма Шекспіра відомо не так і багато. Він народився в невеличкому містечку Стретфорд-на-Ейвоні в міщанській родині. День народження великого драматурга невідомий, зате ми знаємо, що 26 квітня 1564 р. його хрестили. А далі все було, мабуть, як в усіх дітей із заможних міщанських родин: школа, де здебільшого вивчали грецьку і латинську мови, і, звичайно, міські розваги, серед яких найулюбленішими були виступи мандрівних театральних труп, яких на той час в Англії було чимало. Вони переїжджали від ярмарку до ярмарку, від містечка до містечка, від графства до графства, змушуючи публіку то реготати до нестями, то ридати без ушину. Прийде час, і актором однієї з таких труп стане Шекспір...

Вісімнадцятирічним Шекспір одружився на дівчині, яка була старша за нього на вісім років. Протягом трьох років дружина народила йому трьох дітей: старшу доньку Сусанну і близнюків — сина Гамнета і доньку Джудіт. Подальша доля, здавалося, була визначена назавжди. І раптом у житті Шекспіра сталася різка зміна: у двадцять три роки він покинув

*Вільям Шекспір.
Гравюра XVII ст.*

родину і вирушив у Лондон, щоб стати актором. Що змусило його це зробити? Дослідники шукають відповідь і досі.

Достеменно відомо одне: у 1587 р. Шекспір поїхав з рідного містечка і в 1590 р. опинився в лондонській театральній трупі. Що з ним було впродовж трьох років — невідомо. Він кочував шляхами Англії з бродячою театральною групою, чи вирушив разом з експедиційними військами в Нідерланди, чи побував в Італії...

Театральне життя в Лондоні на початку 90-х років XVI ст. було бурхливим і відрізнялося від сучасного. Річ у тому, що репертуар тодішнього театру був справою колективною: брали певний сюжет, який часто розробляла вся трупа. Частенько конкуренти «позичали» один в одного сюжети, характери чи якісь сценічні розв'язки. Як правило, у цій боротьбі вигравала та трупа, у якої, крім добрих акторів, був ще й свій автор, який міг швидко переробити чужі п'єси, а то й написати власну і пристосувати її до можливостей конкретного театру. Саме з цього, очевидно, і почав свою письменницьку кар'єру в Лондоні Шекспір. Великої акторської слави він не зажив, а от драматургом став відомим. У всякому разі, коли Шекспір повернувся до столиці після того, як знову відкрилися театри, на два роки закриті через чуму, за нього боролися вже кілька театральних труп. Драматург надав перевагу театру Джеймса Бербеда, для сина якого, Річарда, написав найкращі трагічні ролі.

Шекспір був уже відомим автором. Його трупа виборола право ставити вистави при королівському дворі, що відкрило шлях письменникові у вищі кола суспільства. Подейкували, що королева Єлизавета I не без задоволення спілкувалася з геніальним літератором.

У 1599 р. в Лондоні відкрили новозбудований театр «Глобус», пайовиком якого був Шекспір. Девіз театру: «Увесь світ лицедіє» — відомий усьому світові. Саме в ньому вперше були поставлені великі трагедії «Гамлет», «Отелло», «Король Лір» і «Макбет».

2. Складіть і запишіть цитатний план поданого тексту.

56.

Виписіть цитати до образів літературних героїв, із якими ви познайомилися останнім часом на уроках української літератури.

Зразок. П'єса І. Котляревського «Наталка Полтавка».

Герой	Цитата
Наталка	<i>«Золото — не дівка! Окрім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна, — яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою; шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить», — характеризує героїню виборний Макогоненко.</i>

Возний Тетерваковський	Микола характеризує його як «юриста завязатого і хапуна такого, що і з рідного батька злупить».
Микола	«Сирота без роду, без племені, без талану і без приюту».
Виборний Макогоненко	Він «хитрий, як лисця», «де не посій, там і вродиться», «де й чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже».

Неправильно

~~а іменно
заслугоує увагу
відремонтувати утюг
коврові доріжки
прошу до уваги
грузові перевозки~~

Правильно

а саме
заслугоує на увагу
полагодити праску
килимові доріжки
прошу уваги
вантажні перевезення

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

57. Пригадайте орфограму «Написання сполучень *йо* та *ьо*». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку допущено орфографічну помилку?

- А** батальйон, Воробйов, знайомий, йогурт
Б Соловйов, бульйон, завойовник, йорж
В медальйон, підйом, крайовий, чийого
Г павільйон, районний, йодовий, Йосип
І бойовий, мільйон, каньйон, Сергійович

58. Запишіть, розкривши дужки.

Сл(ьо, о)зи, тр(о, ьо)х, мужн(ьо, о)го, л(о, ьо)тчик, ц(ьо, е)му, утр(ьо, о)х, пол(ьо, і)вий, л(і, ьо)довий, син(ьо, і)го, кол(ьо, о)ровий, т(о, ьо)хкає, медал(ьо, ьйо)н, с(е, ьо)годні, ранн(ьо, е)го, середн(ьо, о)го, у попередн(ьо, о)му, оста(нньо, но)го.

59. Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Ц(е, и)тата, дж(е, и)р(е, и)ло, спец(і, и)альне призначе(н, нн)я, різно/вид, чи(ьо, йо)го/сь, будь/кого, ві(т, д)чизна, бе(з, с)межний, письме(н, нн)ики, воле/любність, а(в, ф)тор, бо(і, і)ться, ні/коли, г(и, е)ніальний, людяні(сьг, ст)ь, пи(с, сь)ме(н, нн)иця, сер(дц, ц)е, зрівнявш(и, і), не/забу(д, дь)те, не/наче, епігра(в, ф), (щ, сч)астя, праце/любність, стара(н, нн)ість, у/досконале(н, нн)я пр(е, и)родних (з, с)дібностей, бага(тс, ц)тво, зв(и, е)с(и, е)ляє, освітньо/культурна, проф/тех/училище, кіно/прокат, російсько/мовні.

§ 7. Діалог. Розділові знаки

60.

Прочитайте текст. Якими способами передано в тексті чужу мову? Поясніть різницю між цими способами. З якою метою автор тексту вдається до варіантних засобів передавання чужої мови?

— В основі спілкування українців лежать такі загальнолюдські морально-етичні цінності, як доброзичливість, любов, лагідність, привітність, шаноба, гречність. Про ці чесноти українського народу згадували й іноземні мандрівники. Так, французький аташе Жан Бенуа Шерер писав: «Українці — це рослі, сильні люди, привітні й гостинні». А данський посол Юлій Юст, проїжджаючи в 1709 році Україною, відзначав, що «...місцеві мешканці, як і все населення України, вдягаються чисто й чисто утримують доми, відзначаються великою охайністю і ввічливістю».

— Цікаво, а що означає слово «ввічливість»?

— Первісне значення цього слова пов'язується з формою «у вічі»: тобто увічливий — «той, хто дивиться у вічі».

— Як це зрозуміти?

— А ось як. Найперше, що треба показати співбесідникові, — це вияв миролюбності, відсутність ворожості, агресивності. Це мав засвідчити насамперед погляд людини, адже марно кажуть у народі, що очі — дзеркало душі. Тому, спілкуючись (вітаючись, прохаючи про що-небудь, дякуючи, запрошуючи тощо), співрозмовники дивились у вічі один одному. Поступово прикметник «увічливий» переосмислився й набув переносного значення: «той, що дотримує правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність» (За М. Білоус).

Діалог — це спосіб передавання чужої розмови, різновид прямої мови.

Діалог — це дослівно відтворена розмова двох осіб. Він складається з реплік. **Репліка** — це вислів одного з учасників розмови. Кожна репліка діалогу записується з нового рядка, без лапок, перед нею ставиться тире.

— *Який жах!* — обурювався пасажир. — *Ніякої пошани, вихованості.*

— *А що вам, власне кажучи, треба? Юнак поступився вам місцем. Ви сидите!*

— *Я-то сиджу, але моя дружина стоїть.*

— *І в руках вашої дружини такі важкі сумки...*

— *Я не сприймаю вашої іронії.*

— *Це не іронія, це, справді, жахливо.*

Якщо репліка супроводжується словами автора, то у висловлюванні ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові.

Різновид діалогу — **полілог**. У полілозі беруть участь кілька осіб (трое і більше).

У драматичних творах діалоги і полілоги становлять основну форму відтворення змісту, тому запис їх полегшений:

а) з абзацу пишеться ім'я дійової особи, ставиться крапка, а потім записується репліка.

О ф е л і я. Король утає!

Г а м л е т. Що, злякався хлопавки?

К о р о л е в а. Що з вами, ваша величносте?

П о л о н і й. Припиніть виставу!

К о р о л ь. Присвітїть мені. Ходїм звідси!

У с і. Світла! Світла! Світла!

(В. Шекспір)

б) з абзацу пишеться ім'я дійової особи без розділових знаків, з наступного абзацу — репліка (у поетичних творах).

Є л и з а в е т а

А д е ж т в і й к р а й?

М и к и т а

Т о Н о в г о р о д в е л и к и й.

(І. Кочерга)

61.

1. Прочитайте діалог, вибраний з учнівського твору. Зі скількох реплік він складається? Прокоментуйте розділові знаки в діалозі.

— Добрий день!

— Привіт! Я рада, що ми з тобою зустрілися, а то ні з ким обговорити тему твору з української мови.

— Цікаво. І яка ж це тема?

— «Яким я уявляю майбутнє України». Про що тут можна писати?

— Як про що? Гарна тема. Мене, наприклад, хвилює доля рідної землі та її майбутнє. Слова високі, але ж це наше життя.

— Яке там майбутнє? Ми сьогодні не дамо собі ради. Усе має український народ: родючі ґрунти, корисні копалини, розвинену науку й самобутню культуру... Але все воно, мені здається, кинуте напризволяще. Повноправними господарями на нашій землі є іноземці. На ринку — іноземні товари. Навіть цукор і пшеницю завозимо з-за кордону. Невже ми такі бездарні?

— Ні, я з тобою не згоден. Наш народ сильний, вольовий, працьовитий. І я впевнений, що українці подолають труднощі. Держава в майбутньому стане багатою і квітучою.

— Добре, хай буде по-твоєму. А до чого зводиться наша духовність? Примітивні бойовики, набридлива реклама... Ми свідомо хочемо втратити те, за що так довго боролися.

— Я й щодо цього певен: здоровий глузд переможе.

— А спробуй-но пояснити, чому нас не вважають європейцями, хоча ми живемо в центрі Європи.

— Не так усе просто, як здається. Адже майже триста років світ переконували, що української нації не існує. Але мине небагато часу, і нас прийме європейська спільнота.

- *2. Працюймо в групах. Скориставшись інформацією рубрики «Вчимося культури мови», що подана нижче, подискутуйте на тему, запропоновану у вправі. Кожна група нехай висловить свої думки. Запишіть їх як продовження діалогу.

Дискусія — це широке публічне обговорення якогось питання, щодо якого сперечаються, висловлюють часом протилежні погляди на предмет обговорення. Дискусія може мати форму усного обміну думками (розмова між учасниками дискусії), а може відбуватися через газети, радіо, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації, листування.

Уміння вести дискусію передбачає використання коротких висловлювань, відповідей, зауважень, заперечень. Учасники дискусій мають проявляти толерантність, стриманість (що не означає беземоційність), тактовність щодо опонента (неприпустимі образи на його адресу). Усі ці риси свідчать про загальну культуру людини (*З підручника*).

62.

1. Прочитайте. Який вид комічного використано в усмішці?

- Тату! Що таке діалог?
- Це розмова двох осіб.
- Це — як ти розмовляєш з мамою?
- Та ні, то — монолог.

2. Складіть діалог, пригадавши комічні ситуації з життя вашої родини. Запишіть його.

63.

1. Прочитайте. Складіть стислий переказ, зберігаючи діалоги.

Український письменник Григорій Косинка обідав у ресторані. Я підсів до нього і зразу ж почав захоплено висловлювати свої враження від його творів.

Косинка слухав мене спочатку, як мені здалося, з упевненістю чи недовірою, можливо, насторожений проти такого палкого вияву захоплення. Потім у його очах — так видалося мені — збли-

мали смішинки. Але, можливо, то мені теж тільки здалося, бо далі він слухав дуже уважно, лише інколи підкидаючи короткі репліки. Власне, не репліки, а підказував назви творів, про враження від яких я говорив із захопленням.

— Ага! Це ви маєте на увазі «Приблуду»?

— Звичайно, — підтвердив я, — саме «Приблуду»!

Ще після кількох моїх високопарних оцінок:

— А це вже з «Червоного вечора»...

— З «Червоного вечора». Чудова річ!.. Але «Олов'яний перстень» мені якось більше припав до серця. Як це у вас здорово виходить, коли розкриваються людські характери...

— Атож, — зовсім серйозно мовив Косинка, — характери розкриваються надзвичайно сильно. Саме цим і позначений талант Степана Васильовича Васильченка...

Я не зрозумів.

І тоді Косинка почав реготати. А я дивився на нього незрозуміло й спантеличено. Пересміявшись, Григорій заспокоював мене, що таке, мовляв, може трапитися з кожним, коли до його рук потрапляє книжка без титульної сторінки або тим паче купа вирізок, де не позначено прізвище автора (*За Ю. Смоличем*).

2. Випишіть із тексту вправи речення зі вставними конструкціями. Поясніть уживання розділових знаків.

64. Випишіть 8–10 реплік полілогу з тексту драматичного твору (на вибір).

65. Спишіть, розставте пропущені розділові знаки.

Якось Касьян і Микола Чудотворець ішли в церковних справах зодягнувши білі ризи. Дорогою вони зустріли бабусю що загрузла в багнюці. Микола й каже

Давай Касьяне допоможемо старенькій!

Я не можу відповів Касьян Мої білі ризи забрудняться...

Миколай тим часом допоміг німечній жінці вибратися з болота але при цьому замастив одіж.

Ідуть обоє мовчки, коли це їм назустріч вийшов Бог і питає

Чого це в тебе Миколаю брудні ризи?

Там дорогою загрузла бабуся відповів Чудотворець то я рятував її.

А в тебе чому чисті? звернувся до Касьяна.

А я не побажав бруднитися.

Гаразд промовив Бог якщо ти злегковажив святу заповідь — допомагати людям у біді, — то пам'ятати тебе будуть раз на чотири

роки (свято Касьяна припадає на 29 лютого) а Миколая за його добрий вчинок відзначатимуть двічі на рік! (За В. Скуратівським).

66.

Прочитайте фрагмент інтерв'ю журналістки Оксани Керик з письменником Андрієм Содоморою. Складіть і запишіть діалог-фантазію з улюбленим містом (містечком, селом).

Львів як текст. Андрій Содомора

Він не уявляє себе без Львова, а Львів був би неповноцінним без нього. Місто нашарувалось у спогадах письменника та перекладача Андрія Содомори цілими пластами запахів, звуків і нот.

Він складає Львову поезії, які народжуються в різних закутках стародавньої частини міста. І знає його, мабуть, не гірше, аніж будь-який історик, хоча увагу зосереджує не на фактах, а на настроєвості.

— *Ви пишете поезії про Львів. Можете кількома штрихами окреслити, що, передусім, приваблює Вас у місті, чим Львів Вас заворожив?*

— Мене, передусім, цікавить місто і людина, місто як середовище, де людина живе, зростає й формується. Міста завше були побудовані та сплановані так, що той, хто живе в місті, може щось від нього взяти.

Я приглянувся до Львова і спробував показати, як я сприймаю кожен камінь у місті, як він до мене промовляє. Бо коли все навкруги мовчить — це вже біда. А Львів, його центр, зокрема площа Ринок, промовляють дуже інтенсивно. Закликають до діалогу.

— *Можете сказати в основних штрихах, що Ви чуєте від Львова, як з Вами говорить це місто?*

— Щойно наближається кінець серпня, я ловлю наче якийсь новий подих. Частіше проходжуюся старим Львовом, і звучить він для мене ностальгійно. Я розкошую в цьому прекрасному слові «ностальгія», що в дослівному перекладі з грецької означає «болісне прагнення повернутись». Жовте листя, кам'яниці, маскарони, що тоді наче озиваються до перехожого, а він — до них: «*Чи сніг, чи жар, чи дощ по лицях — немає вам схорони / сміється вами кам'яниця, химерні маскарони*». Архітектура особливо звучить восени, в усьому своєму діапазоні: вірменська брама — як «до» найнижчої октави, і мансардні вікна — як «ля» найвищої октави... Люблю музику, львівські кав'ярні, до-

Андрій Содомора

шові пейзажі. Мені вони дуже близькі, бо перегукуються з дощовими міськими мотивами мого улюбленого поета Поля Верлена. «Коли на місто тихо сіє дощ» — рядок із такої поезії.

— *Діалог між людиною і природою тривав століттями. Зараз людина дедалі більше віддаляється від природи. Чим, на Ваш погляд, це загрожує людині?*

— Багато наших митців, літераторів вирости в селі, перебуваючи в постійному діалозі з природою. Тому сподіваюся, що до кінця він перерваним не буде, бо, мабуть, це й неможливо. Людина не може перервати живого зв'язку з природою — так чи інакше вона повертатиметься до неї. У Горація є влучний вислів про те, що «природа, скільки її не проганяй, — все одно повертається». У міфі про Антея, над яким ми працюємо, ідеться про те, що цей герой був непереможним доти, доки його не відірвали від землі. Природа не зносить порожнечі, у порожнє місце завжди щось вривається. Часом добре, часом не дуже. Львів можна читати нескінченно довго — ціле життя, і за цей час буде прочитано всього кілька сторінок.

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

67. Пригадайте орфограму «Вживання апострофа». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку апостроф пишеться в усіх словах?

- А м..якоть, м..ятний, духм..яний
- Б Лук..ян, від..їстися, суб..єкт
- В пів..ящика, моркв..яний, любов..ю
- Г возз..єднатися, міль..йон, бур..ян
- Г м..ясо, дев..ятка, різдв..яний

68. Складіть кросворд (ребус), використавши орфограму «Вживання апострофа».

69. Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Загально/люд(ськ, цьк)і морально/етичні ці(нн, н)ості, добро/зичливість, (г, г)речність, іно/земні, францу(зьк, ськ)ий ат(о, а)ше, п(а, о)сол, прої(здж, ждж)ав, відзначаю(тьс, ця), (вв, в)ічливіс(т, тт)ю, миро/любність, на/сам/перед, (з, дз)еркало, лю(б'я, бя)зність, си(ж, дж)у, репл(и, і)ка, у ді(о, а)ло(гу, зі), на/пр(е, и)зволяє, з/за, хоч(и, е)мо, (с, з)пробуй/но, д(е, и)скусія, тол(и, е)рантність, (а, о)понент, (з, с)триманість, р(е, и)готати, Ка(сья, сья)н, с(вя, в'я)то, уча(сн, стн)ик, арх(и, і)т(и, е)ктура, Льв(о, і)ва, (о, а)ктава, старо/давня, (з, с)плановані.

Узагальнення до теми
«Пряма і непряма мова»

Пряма мова	точно відтворене висловлювання певної особи зі збереженням лексичних, синтаксичних та інтонаційних особливостей. Складається з прямої мови та слів автора.
Непряма мова	передає лише зміст чужого висловлювання. Є частиною простого або складного речення.
Невласне пряма мова	взаємопроникнення авторської мови в пряму (письменник ніби говорить вустами свого героя). Трапляється в художній літературі.
Цитата	дослівно переданий уривок із наукової праці, художнього твору, чийогось висловлювання для підтвердження певної думки. Вид цитати — епіграф.
Діалог	дослівно відтворена розмова двох осіб. Різновид діалогу — полілог (розмова кількох осіб — трьох і більше).

Завдання для самоперевірки

70. Прочитайте текст, у якому допущено помилки. Виконайте тестові завдання 1–6.

(1) Дні, коли чергувала медсестра Валя Маслівець, були для Василя найбільшою відрадою. (2) Дівчина не відходила від нього, була за рідну сестру, за матір. (3) Вона годувала його з ложечки, напувала чаєм і водою, клала холодний компрес на розпашіле чоло, повідомляла радісні звістки з фронту. (4) Він слухав її захоплено.

(5) Валю, яка б з тебе була чудова вчителька! (6) Обіцяй мені, що після війни працюватимеш у школі!

(7) Обіцяю, я у твоїй школі працюватиму, а ти станеш директором...

(8) — Спасибі тобі. (9) Так би цього хотілося. (10) Десятки дитячих очей дивляться на мене з цікавістю і ждуть від мене чогось нового. (11) Ти знаєш, Валю, при вході в нашу школу ми вивісимо

велике полотнище, а на ньому напишемо слова, звернені до учнів: «Найголовніше, що ви повинні знайти в нашій школі, — це мету свого життя. (12) А потім ще слова великого вченого Пирогова (іх теж би написав на видноті): «Школа славна не числом, а славою своїх учнів» (За В. Сухомлинським).

1. Цитату використано в реченні:

А 6 **Б** 7 **В** 12 **Г** 11

2. У тексті використано такі способи передачі чужої мови:

А пряма мова, непряма мова, діалог

Б епіграф, пряма мова, діалог

В полілог, невласне пряма мова

Г пряма мова, діалог, цитата

3. Діалог у тексті складається з:

А чотирьох реплік

Б трьох реплік

В п'яти реплік

Г двох реплік

4. Допущено пунктуаційну помилку в реченнях:

А 1, 12 **Б** 5, 7 **В** 7, 11 **Г** 3, 10

5. Допущено помилку в написанні слова:

А ложечьки

Б захоплено

В теж

Г на видноті

6. Орфограму «Спрощення в групах приголосних» ілюструє слово:

А найбільшою

Б радісні

В цього

Г полотнище

71.

Напишіть твір-мініатюру на тему: «Звичаї, традиції, свята, культура взаємин українців», використавши речення з прямою мовою; цитату; складне речення з непрямою мовою, частини якого з'єднані сполучником *що* (див. *впр. 54*).

§ 8. Складне речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком

72. Прочитайте. Випишіть складні речення. Поясніть свій вибір.

У 1990 році в Переяславі-Хмельницькому відкрився музей народних обрядів і звичаїв. Хронологічні рамки експозиції охоплюють час від кам'яного віку до наших днів. Тут можна дізнатися, як у сиву давнину святкували Новий рік і Великдень, як відзначався день Святого Юрія, коли вперше навесні виганяли худобу в поле, які магічні дії «впливали» на сходи та визрівання хлібів. Крім численних фольклорних записів, у музей зібрано старовинні знаряддя праці та прикраси, одяг та ікони, музичні інструменти та вироби народних ремесел (З «Книги рекордів України»).

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Складним називається речення, яке об'єднує за змістом та інтонаційно два і більше простих речень: *Тихо пливло павутиння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче капустяний листок* (М. Вінграновський).

Простим речення у складному можна назвати досить умовно, бо воно хоч і зберігає свою будову, але втрачає інтонаційну завершеність і змістову самостійність. Наприклад, у складному реченні *Море було синє, аж чорне, а небо сіре, і на ньому проступили зорі* (Ю. Мушкетик) є три частини, які мають будову простих речень і називають три реальні факти. Ці три речення об'єднані однією думкою «на море спустилася ніч» за допомогою завершувальної інтонації.

1. Прочитайте текст народної пісні. Це пісня Петра з п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка». Які ще пісні з цієї п'єси стали народними?

Сонце низенько

Сонце низенько, вечір близенько —
Спішу до тебе, лечу до тебе,
Моє серденько!

Ти обіцялась мене вік любити,
Ні з ким не знається і всіх цураться,
А для мене жити!

Серденько моє, колись ми двоє
Любились вірно, чесно, примірно
І жили в покої.

Ой, як я прийду, тебе не застану, —
Згорну рученьки, згорну біленькі
Та й не жив я стану!

2. Спишіть текст. Знайдіть складні речення. Підкресліть граматичні основи в частинах складного речення.
3. Розгляньте картину сучасної художниці М. Семесюк «Петро з Наталкою» (с. 48). Якими засобами відобразила художниця мотиви народної пісні? Запишіть власне висловлювання на тему: «Українська класика у творах сучасних митців».

Якщо частини складного речення поєднані лише за допомогою інтонації (без сполучників і сполучних слів), то воно називається **безсполучниковим**: *Співала колосом нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, підрізуючи стебло, лунали співи по сінокосах, співало, врешті, серце, повне надії* (М. Коцюбинський).

Якщо у складному реченні частини поєднані за допомогою інтонації та сполучників чи сполучних слів, то таке речення називається **сполучниковим**.

Залежно від типів сполучників (сполучники сурядності чи сполучники підрядності), які з'єднують частини складного речення, сполучникові речення поділяються на **складносурядні** та **складнопідрядні**: *Уже давно стояла ніч над землею, і зорі виблискували з темного неба (Панас Мирний). Я відчуваю: день той недалеко, коли мій рід промовить до віків (Б. Олійник).*

74.

Прочитайте. Випишіть складні сполучникові речення. Назвіть засоби зв'язку між частинами виписаних речень.

Найдавніша ткацька майстерня

У селі Жванець на Хмельниччині біля Кам'янця-Подільського археологи знайшли ділянку доби трипільської культури (3500–1700 рр. до н. е.), де, за їхніми твердженнями, стояв ткацький верстат. На основі розкопаних там же фрагментів знарядь праці дослідники дійшли висновку, що первісний верстат був прямокутної форми. Він подібний до вертикальної рами, бокові ставиці якої захоплювали нитки основи, що звисали додолю. Для їх натягування та зручності переплітання внизу прив'язувалися кам'яні чи глиняні важки (*З «Книги рекордів України»*).

ПРИГАДАЙМО

Сполучники сурядності вживаються в складному реченні, частини якого рівноправні, та для зв'язку однорідних членів речення: *і (й), та, а, але, проте, або, чи ... чи, то ... то, хоч ... хоч, причому, також* тощо.

Сполучники підрядності вживаються в складному реченні, у якому одна частина залежить від іншої: *бо, щоб, що, як, ніби, завдяки тому що, перед тим як, якби, через те що, коли, що аж* тощо.

і пЕнЗлЕм, і слОвОм

75.

1. Прочитайте текст. Розгляньте репродукцію народної картини «Козак Мамай». Що б ви додали до прочитаного тексту? Обґрунтуйте інтерес сучасних митців до образу козака Мамаю. Чи доводилося вам бачити зображення цього персонажа на футболках та інших ужиткових речах?

Прославили козака Мамаю простонародні художники. Обабіч славного Дніпра, по старезних козацьких і селянських хатах, на кленових і дубових полотнищах дверей, на кахляних грубах, на

Козак Мамай

кованих скринях, навіть на липових колодах вуликів частенько можна було бачити різні зображення Козака. Його малювали щораз із новими подробицями, а підписи на картинах вільно трактували діяння та вдачу Мамає. Це були тисячі сюжетів, що підносили в народі славу козака.

Народні художники малювали Мамає не в січі з ворогом, не верхи на коні, а в спокійній, споглядальній позі. Тільки зброя лежить напихваті та кінь басує... А сам козак, схрестивши ноги, спокійнісінько сидить під деревом, — бо ж він, передусім, був чоловік мирний, якщо, звісно, його не займали.

На всіх картинах козак Мамай — вродливий січовик, де трохи старший, де молодший, з козацьким оселедцем, завжди з бандурою в руках. Трохи далі на другому плані бували часом і промовисті яви січового життя.

Колись, на початку ХХ століття, історик Дмитро Яворницький зібрав до музею кілька десятків дверей, які сам знайшов по старих хатах Наддніпрянщини. На цих дверях були нові й нові образи Мамає, мальовані простонародними живописцями XVI–XIX століть. Кожен малював свого Мамає, і всі вони були різні. Але на всіх картинах був той самий запорожець, той самий український характер (За О. Ільченком).

2. Випишіть складносурядні та складнопідрядні речення. Підкресліть головні та другорядні члени в частинах виписаних речень.

76. *1. Прочитайте. Об'єднавшись у групи, стисло запишіть зміст тексту (перша група використовуватиме прості, ускладнені прості речення, друга — складні). Обміняйтеся текстами переказів. Зробіть висновки про значення синтаксису для побудови зв'язної мови та змістового виділення певної теми.

Хто ж такі українські чумаки?

Найбільше вони, мабуть, нагадують сучасних представників малого та середнього бізнесу. Тільки їхнє ремесло романтичніше. Чого тільки вартий Чумацький Шлях! Це жарт. А якщо серйозно?

Важко уявити раціон сучасної людини, цілком позбавлений солі. Хоча лікарі радять не зловживати цим продуктом. Сьогодні сіль можна купити в будь-якому продуктовому магазині. А колись — лише біля моря, де її добували. І не купити, а поміняти на інший крам. За сіллю й приїжджали на волах чумаки із центральних районів України. Крім неї, вони везли з південних земель рибу, олію. На виручені від продажу гроші купували зерно, віск, дерево, дьоготь, з якими знову вирушали по сіль. Небезпечними часом були чумацькі шляхи. Тому й вирушали в далеку путь валками (бригадами). На чолі стояв досвідчений отаман.

Залишали чумаки домівку під вечір. Зовсім недалеко відїжджали від села, розклали багаття, кухар (у кожній валці була людина, яка відповідала за продукти, казани, приготування їжі) починав займатися вечерею. Так вони робили для того, щоб ближче до рідної оселі перевирити вантаж, підправити вози (*За В. Супрунечком*).

2. Поміркуйте, чи можна назвати рід занять чумаків професією.

77. 1. Прочитайте текст. Скільки мікротем можна виділити в ньому? Яка основна думка цього тексту?

Слова «професіонал, професіоналізм» походять з латинської мови, у якій «професія» означає «заняття». Отже, професія — це рід занять, що потребують певних знань, умінь, навичок. А особу, яка постійно займається цією діяльністю, виконує певні функції в цьому занятті, називають спеціалістом, професіоналом, фахівцем.

Саме професіоналізм ставить людину як істоту на найвищий щабель цінностей у матеріальному світі. Саме професіоналізм, якщо він спрямований на творення, а не руйнацію, духовно збагачує людину. І саме професіоналізм робить людей серед собі подібних — відомими, видатними, знаними, визначними, геніальними.

Ще Арістотель сказав, що краще досконало зробити невелику частину роботи, ніж зробити погано в десять разів більше. Ця, без сумніву, правильна думка стосується будь-якої роботи. Що ж до професіоналізму, то його межі значно ширші. Нерідко опанування

професією потребує від людини знань, умінь і навичок, почерпнутих з інших сфер діяльності. Та вони не приходять одразу. На оволодіння ними потрібні місяці, а то й роки сумлінної праці.

Водночас треба бути готовими до того, що набуті сьогодні знання чи навички завтра можуть виявитися недостатніми. Учитися впродовж усього життя — це не данина моді, а нагальна потреба кожної людини, якщо вона хоче й надалі мати статус професіонала у своїй справі.

Сьогодні, скажімо, велике значення має вміння людини адаптуватися, перебудовуватися, бути мобільною. Підвищення кваліфікації, уміння, так би мовити, «ловити на льоту» подих змін, усе нове й корисне для роботи з кожним роком набуватиме все більшого значення. Адже нині, у зв'язку з тим, що на ринок прийшов приватний роботодавець, людину вже не братимуть «на посаду», як це було за часів так званої планової економіки, а добиратимуть тих, хто вміє на високому професійному рівні робити свою справу. Мав рацію давньоримський драматург Теренцій, кажучи: «Коли двоє роблять одне й те саме, виходить не одне й те саме...» (*За П. Таланчуком*).

- *2. Запишіть тематичні речення тексту, оформивши їх як різні види складних речень. Об'єднавшись у дві групи, підготуйте стислий письмовий переказ тексту: одна група буде переказ, користуючись тільки простими, простими ускладненими реченнями, друга — складними.

78. 1. Прочитайте текст-інформацію.

Диджей на радіо — ведучий музично-інформаційного блоку, який поєднує функції власне ведучого та оператора ефіру. На різних станціях коло обов'язків диджея може суттєво різнитися. На програмових музичних станціях його функції зведено до ненав'язливих коментарів між піснями та рекламою, а на станціях інших типів диджей може виконувати роль редактора ефіру.

Фрилансер — вільнонайманець, який сам шукає для себе проекти, може одночасно працювати на декілька фірм. В Україні фрилансерами переважно називають людей, що виконують будь-які завдання через мережу Інтернет. Це робота в таких сферах діяльності, як журналістика, програмування, графічний дизайн, переклад, консультування.

Диджей

Промоутер — спеціаліст, який сприяє просуванню вироблюваного фірмою товару на ринку, організовує виставки, презентації; працює з незнайомими людьми. Завжди привітний, уважний, промоутер повинен бути в уніформі, незалежно від погоди (*За матеріалами Інтернету*).

2. Розберіть кожне складне речення за зразком.

Зразок. Промоутер одягає уніформу і перестав бути студентом Василенком, бо він стає обличчям компанії N. — Складне, сполучникове, складнопідрядне.

3. Складіть і запишіть текст-інформацію про професію, яка подобається вам.

79. 1. Спишіть текст. Визначте, який тип складних речень ужито в цьому тексті.

Восени 1882 року в Єлисаветграді М. Кропивницький створив українську професійну трупу, до складу якої увійшли Марія Заньковецька, Олександра Вірина, три брати Тобілевичі — Микола Садовський, Іван Карпенко-Карий, Панас Саксаганський та їхня сестра Марія Садовська-Барілотті. Багато зусиль для зміцнення трупи, організації оркестру доклав М. Старицький. Якщо досі кожен актор грав відокремлено, то М. Кропивницькому вдалося створити такий колектив, де творча індивідуальність зберігала особистість і доповнювала своєю грою гру інших акторів. Виріс український професійний театр з музично-драматичного.

2. Поясніть, що означає назва *професійний театр*.

80. 1. Прочитайте тексти. Поміркуйте, чи існує зв'язок між професіоналізмом і культурою вчинків. Відповідь обґрунтуйте письмово.

Культура вчинку

Культура мови тісно пов'язана з культурою вчинку. Правильно говорити й писати — цього замало. Треба правильно діяти. Поведінка кожної особи вдома, у громадських місцях, на роботі, у навчальному закладі виявляє рівень культури суспільства взагалі. Для підтвердження цієї думки вчитайтесь у вірш С. Павленка.

Що сталося?

Завила сирена: «Дорогу! Дорогу!» —
Летить через місто «Швидка допомога».
В очах перехожих — тривога і шок:
— Ой, де це що сталось?..

— Нічого страшного:
Машиною мчить у дитячий садок
Водій — щоб додому забрати малого.

2. Передайте зміст віршового тексту прозою. Використайте складносурядні речення.

81.

1. Прочитайте. Поясніть значення фразеологізмів, ужитих у текстах усмішок.

Приблудні думки

- Пишу вилами по воді трьома іноземними мовами.
 - Для чого звертатися до окуліста, якщо можна позичати очей у Сірка?
 - Грав першу скрипку серед тих, хто пас задніх (*С. Павленко*).
2. Складіть свої «приблудні думки» (три-чотири), уживаючи улюблені фразеологізми. Використовуйте складні речення — безсполучникові, сполучникові — із сурядним, підрядним зв'язком.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

82.

Пригадайте орфограму «Написання сполучників». Знайдіть варіант, у якому допущено орфографічну помилку.

- А** На те й лихо, щоб з ним боротись (*Народна творчість*).
Б Щоб кукурудзи було доволі, зустрічай сонце в полі (*Народна творчість*).
В Що б не робити, аби нічого не робити (*Народна творчість*).
Г Ну як-таки, щоб воля — та пропала? (*Леся Українка*).
Г Щоб жити, ні в кого права не питаюся (*П. Тихина*).

83.

1. Складіть і запишіть по п'ять речень зі сполучниками й одностовірними словами: *щоб* — *що б*, *зате* — *за те*, *якби* — *як би*, *при тому* — *при тому*, *проте* — *про те*.
2. Визначте, до якого типу сполучникових складних речень належать складені вами речення.

84.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Переяслав/Хмельницький, ка(м'я, мя)ний, с(вя, в'я)ткувати, (Н, н)овий (Р, р)ік, (В, в)еликдень, (Д, д)ень (С, с)в(я, я)того (Ю, ю)рія, на/весні, числе(н, нн)і, старови(н, нн)і, пр(е, и)краси, заверш(ен, инн)ість, р(е, и)альні, веч(е, о)ріло, в осі(нньо, ньо)му.

§ 9. Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому.

Змістові відношення між частинами складносурядного речення

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Складносурядним називається таке складне речення, частини якого зв'язані між собою сполучниками сурядності: *Ще не було епохи для поетів, **але** були поети для епох (Л. Костенко).*

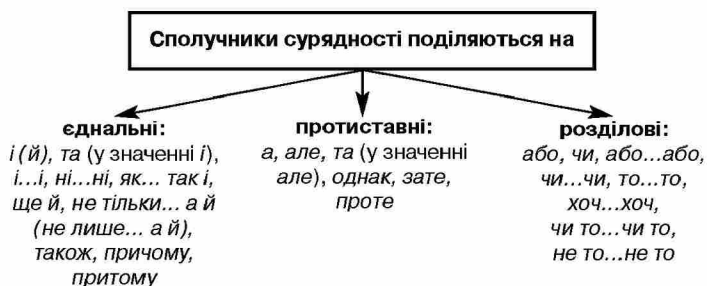
Частини складносурядного речення рівноправні за змістом.

85.

Спишіть. Доведіть, що записані речення складні. Випишіть сполучники, які зв'язують частини складних речень.

1. Після довгої тиші раптом зірвалася велика буря, а тоді пішов дощ (Є. Чикаленко). 2. У безсніжну зиму та весною цілинний степ зеленів, як рута, а вже в червні ставав бурим, аж жовтим, наче піщана пустиня (Є. Чикаленко). 3. Старник весною випалювали, бо гострі остюки з ковили набиваються вівцям у вовну і навіть ранять тіло (Є. Чикаленко). 4. Під час лютих осінніх штормів на Чаїному знаходять собі пристановище рибалки, а з весни узбережні пасічники вивозять туди свої пасіки (О. Гончар). 5. Сині потоки лилися, і Ташань кипіла під вітром (Г. Тютюнник). 6. Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (М. Зеров).

П
ПРИГАДАЙМО

86.

Складіть і запишіть 5–7 складних речень, частини яких з'єднані розділовими сполучниками.

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Між частинами складносурядного речення встановлюються різні змістові відношення. Засобами вираження цих відношень є сполучники, інтонація, зміст частин складного речення.

Змістові відношення між частинами складносурядного речення

Єднальні сполучники передають			
одночасність дій	послідовність дій або станів	причиново-наслідкову залежність між діями, станами	перелік дій, явищ
<i>Спинив коня, і вдарив кінь копитом у нетерпінні (М. Рильський).</i>	<i>Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом (М. Рильський).</i>	<i>Блиснуло враз – і вдарив грім (Б. Грінченко).</i>	<i>І наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт (Л. Костенко).</i>
Протиставні сполучники передають			
протиставлення дій, явищ		зіставлення дій, явищ	
<i>Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко).</i>		<i>Тече Дніпро попід зелені гори, а на вершинах Київ мерехтить (Д. Павличко).</i>	
Розділові сполучники передають			
чергування явищ, дій		взаємовиключення явищ, дій	
<i>То вітерець дихне, то коник в житі засюрчить... (Л. Глібов).</i>		<i>Або ми ціною життя здобудемо волю, або ми залишимося жити на колінах (П. Загребельний).</i>	

87.

Прочитайте. Випишіть складносурядні речення. Визначте змістові відношення між частинами виписаних речень.

Волонтерський рух

Раніше волонтерами в деяких європейських країнах називали людей, які добровільно йшли на військову службу. З латинської це слово буквально перекладається як «доброволець». Сьогодні волонтери надають безоплатну допомогу тільки за власним бажанням усім тим, хто потребує їхньої підтримки.

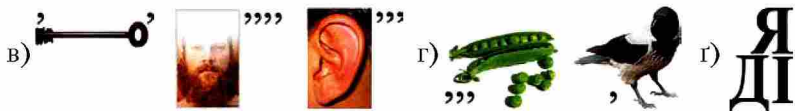
Одні волонтери організують дозвілля молоді, пропагують здоровий спосіб життя, допомагають подолати негативні явища в молодіжному середовищі, а інші працюють у таборах біженців, дглядають за інвалідами, людьми похилого віку. Скрізь у світі є такі проблеми, як бідність, насильство, наркотична залежність, ВІЛ/СНІД, забруднення навколишнього середовища, і добровільні помічники використовують свій досвід, знання, уміння й особисті контакти для подолання цих бід.

Волонтерський рух підтримують не лише громадські організації. Держава також надає волонтерам певну допомогу. Так, в Україні 2006 року було вперше проведено Всеукраїнський конгрес «Волонтер року», причому головна його мета – долучити до волонтерського руху якомога більше молоді. Адже сьогодні в нашій державі зароджується суспільство, яке має базуватися на принципах свободи, творчості та гуманізму.

88.

Розгадайте ребуси (а–є), запишіть відповіді. Доповніть ними подані нижче словосполучення, що позначають риси, притаманні волонтерам. Запишіть словосполучення в стовпчик.

... за своє рішення та вчинки; ... погляд на життя; ... і співчуття до скривджених долею; ... прав дитини; ... на перемогу; ... бути потрібним людям; ... спосіб життя; ... спілкування.

89.

1. Прочитайте текст. Стисло перекажіть його (усно), використовуючи якомога більше складносурядних речень з різними сполучниками та різними змістовими відношеннями між частинами складних речень.

Футбольні фанати... Сьогодні без них важко уявити футбольний матч. Завжди невгамовні, вони заповнюють найдешевші сектори стадіону і з усіх сил намагаються підтримати свою команду.

Футбольний рух фанатів дуже різний, і ставлення до нього теж неоднозначне. Похід на футбольний матч, де чимало фанатів, може мати непередбачувані наслідки. Більшість футбольних уболівальників — це люди, які просто обожають спорт, але є й інші...

Хтось вивчає історію своєї улюбленої команди, спортивну статистику, цікавиться новими методиками тренувань, а для когось головне — протистояти вболівальникам команд-суперників. Це протистояння часто виливається в агресивні дії, а від того програє власне футбол.

Футбольний рух фанатів має глобальний характер. Найагресивнішими вважають англійських футбольних хуліганів. Прикро, коли спортивні події супроводжуються бійками, а іноді — навіть загибеллю людей. Потерпають від такого перебігу подій і команди. Керівництво футбольних ліг іноді змушене вдаватися до дискваліфікації футбольних команд за хуліганські вчинки їхніх фанатів.

Футбол — гра емоційна, і вона закономірно пов'язана з бурхливим виявом почуттів. Захоплення, радість, розчарування, обурення, відчуття щастя перемоги та невтішні сльози поразки... А звідки тоді агресія? Звідки стільки ненависті, адже здебільшого у фангрупах молоді хлопці й дівчата віком від 14 років? Чи потрібна така підтримка футболістам?

2. Напишіть творче продовження тексту, давши відповіді на запитання, поставлені в останніх реченнях.

із Бабусяної Скрині і не тільки

90.

1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Їхати зайцем — їхати в громадському транспорті без квитка.

Синонімічні висловлювання: *не платити за проїзд; їхати без проїзного документа; порушувати правила користування громадським транспортом.*

Ярослава. Бабусю, тобі коли-небудь доводилося **їхати зайцем**?

Дмитро. Бабуся й зараз **їздить зайцем**, вона ж квитка не бере.

Бабуся. Але я маю пенсійне посвідчення, і воно замінює квиток. Я їду безплатно в громадському транспорті, але в міжміському, та й у маршрутці, звичайно, квиток купую.

Ярослава. Та я це знаю, але мені цікаво, чому це на зайця, а не на якусь іншу тварину випала «слава» пасажирів без квитка.

Дмитро. Бо заєць швидко може втекти від контролера.

Ярослава. Швидко бігає не тільки заєць.

Бабуся. Заєць не тільки швидкий...

Дмитро. Він і полохливий...

Бабуся. І що ж, по-вашому, у характері й поведінці пасажирів-зайців переважає — полохливість чи моторність? А може, якась інша риса?

Ярослава. Мабуть, полохливість. Той, хто не має квитка, весь час тремтить, він боїться, що прийде контролер.

Дмитро. Ти ніколи не бачила, як вискакують з автобуса чи тролейбуса «зайці»?

Ярослава. То «зайцями» можуть бути тільки молоді й моторні...

Бабуся. У житті всякого буває. Забула, наприклад, людина гаманець, а їй їхати треба. Вона може попросити вибачення в кондуктора, і їй дозволять їхати без квитка. А в інших випадках — це порушення, за яке штрафують. До речі, ви знаєте, коли з'явився вислів **їхати зайцем**?

Дмитро. Коли їздили на возах, тоді «зайців», мабуть, не було.

Ярослава. Зате є вислів: «З чужого воза хоч посеред калюжі злязь».

Бабуся. Ну це вже інший сюжет. *Зайцями* колись у Франції називали особливих пасажирів і товари; їх перевозили кучери в поштово-пасажирських каретах таємно від своїх хазяїв.

Дмитро. Це як контрабанду.

Ярослава. Ото вже тремтіли й пасажир, і кучер!

Бабуся. Бачите, змінюються часи, країни, засоби пересування, а «зайці», на жаль, не переводяться.

2. Випишіть складносурядні речення. Поясніть, якими засобами зв'язані частини цих речень.
3. Виберіть із синонімічних висловів, поданих до фразеологізму *їхати зайцем*, той, що властивий офіційно-діловому стилю. Складіть із вибраним висловом речення.

91. Спишіть. Укажіть, які змістові відношення існують між частинами кожного зі складносурядних речень.

1. Дорога ніби летить, і це ніби летить самий час (*О. Гончар*). 2. На сірій скелі мак цвіте, і вітер злий його гойдає, і пил на цвіт його мете, і лист без жалю обриває (*Олександр Олесь*). 3. Уже останній коник степовий затих, і вітер ліг на луках спати (*Олександр Олесь*). 4. Ніч колихала так ласкаво, — проте не спалося ніяк (*М. Рильський*). 5. Без гучних прожив він декларацій, а в душі поезія цвіла (*М. Рильський*). 6. П'яний соковитий дух ішов від живої розпареної землі; а високо над вигоном уже перелітали на північ ключами птиці, дзвінкоголосі, чуйні, весняні (*О. Гончар*). 7. Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ (*М. Стельмах*). 8. На столі лежать зошитки малі, і роботи час проганяє втому (*А. Малишко*). 9. То іволга у пісні їх [шпаків] дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то колесо немазане скрипить (*М. Рильський*).

Важливо вміти правильно утворювати назви людей за місцем проживання або національністю.

- Баку — бакинці, бакинець, бакинка.
Бельгія — бельгієць, бельгійка.
Греція — грек, грекinya.
Івано-Франківськ — іванофранківець, іванофранківка.
Ізраїль — ізраїльтянин, ізраїльтянка.
Канів — канівець, канівка.
Китай — китаєць, китаянка.
Румунія — румун, румунка.
Сибір — сибіряк, сибірячка.
Слобожанщина — слобожанин, слобожанка.
Тбілісі — тбілісець, тбіліска.

92. Від назв міст — обласних центрів України утворіть назви мешканців цих міст.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

93. Пригадайте орфограму «Написання префікса з- (*зі-, с-*)». Виконайте тестове завдання.

В усіх словах якого рядка потрібно писати префікс *з-*?

- А** (з, с)шиток, (з, с)кроїти, (з, с)заду
Б (з, с)формувати, (з, с)ліпити, (з, с)подні
В (з, с)трошити, (з, с)мастити, (з, с)разу
Г (з, с)вузити, (з, с)рубати, (з, с)орати
Ґ (з, с)тримати, (з, с)малку, (з, с)нівечити

94. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Бе(з, с)ніжна, пі(сч, щ)ана, наві(д, т)ь, в(о, а)лонтер, біж(е, и)нці, грома(дськ, цьк)і органі(з, с)ації, (В, в)сеукраїнський конкур(з, с), най/д(е, и)шевші с(и, е)ктори, фан/рух, мікро/район, сп(и, е)ціальна с(и, е)мволіка, атр(е, и)бутика, фан/гру(п, пп)а, з/за, агре(сс, с)ія, д(и, е)кламація, па(с, сс)ажири/зайці, Ізра(ї, і)ль.

§ 10. Розділові знаки між частинами складносурядного речення

95. 1. Прочитайте. Випишіть складносурядні речення. Зверніть увагу на розділові знаки між частинами вписаних речень.

З якогось часу наші взаємини склались аж надто натягнуто, хоч я ніби й симпатизував цьому хлопчині — серйозному й розумному дев'ятикласникові. Для мене він був начебто барометром, бо завжди майже безпомилково показував, наскільки той чи інший урок мені вдался. А іноді хлопець мовби зумисне влаштував на уроці нескінченні балачки, підкидав різні репліки — і терпець мій швидко врівався. Між нами почалася холодна війна, яка, звісно, ні до чого доброго не доводила.

Важко сказати, до чого б у нас дійшло, якби не настало рятівне літо і якби одного літнього дня не довелось мені в якійсь справі побувати в хлопця вдома. Щось я важливе мав йому переказати зі школи, та застав тільки матір, бо ж у селі на канікулах старшокласники рідко без діла вештаються.

Побалакав я з матір'ю і вже попрощався, аж у хвіртці несподівано зіткнувся і з самим хлопцем. Вертав додому на обід і руки тримав чомусь за спиною. Я ввічливо повторив іще раз, що мав сказати, і, відійшовши кільканадцять ступнів, чомусь озирнувся. У ту мить хлопчина давав матері букетик польових волошок і маків, які він нарвав дорогою десь на межі. Його ото й ховав від мене. Я був розчулений цим мимоволі підглянутим епізодом, і зненацька відкрилася для мене справжня душа підлітка. Любляча душа, багата, поетична (За С. Павленком).

2. Поміркуйте, чи варто приховувати свої щирі й теплі почуття до близьких людей.

- *3. Об'єднавшись у групи, придумайте продовження цієї історії. Найкращий із варіантів запишіть, використавши складносурядні речення.

Між частинами складносурядного речення ставляться такі розділові знаки:

<p>1) кома, якщо частини з'єднані єднальними, протиставними та розділовими сполучниками</p>	<p><i>Із поля дорога завершила до лісу, і ми опинилися під темним склепінням високих дубів (Петро Панч).</i> <i>З північного заходу вітер дмухнув, але він уже не міг здолати тепла (Ю. Збанацький).</i> <i>Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л. Глібов).</i></p>
<p>2) крапка з комою, якщо частини, з'єднані сполучниками <i>а, але, проте, все ж, однак</i> (рідше <i>також, і, та</i>), — дуже поширені; — мають усередині свої розділові знаки (коми); — далекі за змістом; — виділені автором як відносно самостійні</p>	<p><i>П'який соковитий дух ішов від живої розпареної землі; а високо над вигоном уже перелітали на північ ключами птиці, дзвінкоголосі, чуйні, весняні (О. Гончар).</i> <i>Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться вона, виблискуючи та шумуючи (М. Вороний).</i></p>
<p>3) тире, якщо частини, з'єднані сполучниками <i>і (й), та (і), та й, а</i>, виражають: — швидку зміну подій; — протиставлення; — неочікуваний результат</p>	<p><i>Дмухнув вітер понад ставом — і сліду не стало (Т. Шевченко).</i> <i>Минула буря — і сонце засяяло (М. Рильський).</i></p>

Примітка. У художніх текстах (здебільшого віршованих) іноді між частинами складносурядного речення вживається кома і тире. У цих реченнях передаються відношення швидкої зміни подій або їх протиставлення: *Ніч колихала так ласкаво, — проте не спалося ніяк (М. Рильський).*

96.

Спишіть, розставляючи розділові знаки між частинами складносурядних речень.

1. Минуло тільки два тижні а вже готові до походу в море півсотні добрих чайок (А. Кащенко). 2. Отаман перехрестився і всі козаки поскидали шапки й почали хреститися, посилаючи рідній Україні своє останнє вітання (А. Кащенко). 3. Одягнувши шапку, кошовий махнув рукою і вмить сотні весел, ударивши в прозорі хвилі річки, заблищали срібною сльозою а блискуча пелена Дніпра скаламутилася (А. Кащенко). 4. Минає час а Київ не минеться, не згасне шлях від маминого серця до серця України крізь віки (Д. Павличко). 5. Повітря склом виблискує ламким і тиша ніжно

дзвонить над гаями (*М. Рильський*). 6. Посеред неба гнеться на південь Чумацький Шлях і між його доспілими зорями тремтить і осипається на край землі срібний пилок (*М. Стельмах*).

97. 1. Прочитайте. Знайдіть у тексті усмішки фразеологічну сполуку. Поясніть її значення.

Скарга

Електролампочка:

— Удень, мов красне сонечко,
горю в під'їзді я.
Бо всім і я — до лампочки,
Якщо я нічия.

С. Павленко

2. Як ви ставитеся до «нічийної» території — під'їзду, ліфта, подвір'я, квітників, парків тощо? Що, на вашу думку, треба робити, щоб наше довкілля було чистим і привабливим?
3. Напишіть невеликий твір-роздум на одну з тем: «Чисто не там, де прибирають, а там, де не сміять», «Дякуємо за чисте узбіччя!», «Місто-сад, місто-квітник — утопія чи реальність?».

98. 1. Прочитайте пейзажну мініатюру. Який настрої передає автор художніми образами?

Журавлі відкурликали — а ти й не чув. Ластівки відлетіли — а ти й не бачив. Крихітна сльозинка бриніла тихо на віях блакитної квітки петрового батога. Ти розчавив її... (*С. Павленко*).

2. Спишіть. Поясніть уживання авторських знаків між частинами складносурядного речення.
3. Складіть і запишіть складносурядні речення (5–7), між частинами яких треба поставити тире.

99. 1. Прочитайте. Випишіть складносурядні речення. Поясніть уживання в них розділових знаків.

Верба! Здається, звичайне дерево, а скільки з ним пов'язано цікавих історій! Навіть важко уявити традиційне українське село без цих одвічних супутників. **Вербником обсаджували дороги чи ви долинки. Його густа крона була надійним прихистком мандрівника од пекучого літнього сонця чи наглої зливи, від вітрів і буревіїв.** Та проте найбільше прислужилася верба для річок, ставків, криниць, бо годі знайти річку без цього дерева. Воно оберігало численні джерельця, і русла річок не замулювалися, а береги не зсувалися.

Так само верба допомагає боротися з ерозією ґрунтів, особливо в яругах і вибалках. Багато корисних речей робили й роблять із верби. Виготовляють ясла для худоби, кошари, клітки, а з міцних коренів — добротні човни, корита для водопою та інше. З гнучкої дружної деревини майстри плетуть кошики, корзини, тини.

Нині ж верби стають рідкістю, а тому їх потрібно насаджувати. Верба невибаглива до кліматичних умов. У вологому місці досить посадити звичайну гіллячку, і невдовзі вона перетвориться в дерево (За В. Скуратівським).

2. Із виділеної пари речень утворіть складносурядне речення.

100. 1. Відгадайте загадки. Спишіть текст загадок, доповнюючи їх відгадками й розставляючи потрібні розділові знаки. Підкресліть граматичні основи речень.

1. Батько лежить у сповитку а син пішов по світу. 2. Брат до брата в гості прийшов а той од нього ховається. 3. Чорний собака висить а білий на нього кидається. 4. Матір сина породила а син — матір (Народна творчість).

2. Із словами-відгадками складіть власні загадки. Запишіть їх і запропонуйте відгадати однокласникам.

Між частинами складносурядного речення кома не ставиться, якщо

<p>1) вони з'єднані одиничним сполучником <i>і (й), та (і), чи, або</i> і мають спільний другорядний член, вставне слово, частки лише, ще, навіть</p>	<p>В одну мить розсунувся простір і стали ближчими зорі (Ю. Мушкетик). Мабуть, я запізнюся на поїзд і братові доведеться відвозити мене на машині. Ще сонце не зайшло і не вийшов місяць.</p>
<p>2) вони з'єднані одиничним сполучником <i>і (й), та (і), чи, або</i> і є односкладними безособовими чи називними реченнями</p>	<p>Потемніло і стало моросити дрібно та тихо (О. Гончар). Сумно й глухо (Панас Мирний). Меди та пахощі живиці (М. Рильський). Весело й так хочеться співати.</p>
<p>3) вони з'єднані одиничним сполучником <i>і (й), та (і), чи, або</i> і є питальними, спонукальними або окличними реченнями</p>	<p>Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! (М. Рильський). Хто ви і чого вам треба? (Ю. Яновський).</p>

101. Виконайте тестове завдання.

У якому складносурядному реченні між частинами не треба ставити кому?

- А У долинах співали струмки і кожен з них мав свій голос (*М. Стельмах*).
- Б Вечір був місячний, ясний і зорі лагідно сяяли (*Леся Українка*).
- В На Дніпрі тремтіли окремі вогники і від кожного з них тягнулася блискуча доріжка (*В. Собко*).
- Г Тільки невсипуще море бухкає десь здалеку та зорі тремтять у північній прохолоді (*М. Коцюбинський*).

102. Складіть і запишіть складносурядні речення, використавши подані слова та сполуки слів як спільний другорядний член у цих реченнях.

Раптом, за лісом, уночі, на видноколі, кругом, без сумніву, мабуть.

Вивчаємо багатозначні слова.

Етюд — 1. Замальовка частин майбутнього твору образотворчого мистецтва, виконаного з натури. 2. Вправа з техніки виконання в музиці, шахах, авторському мистецтві тощо. 3. Музичний твір віртуозного характеру. 4. У літературі — невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру. Поряд із поняттям *етюд* уживаються термінологічні синоніми — *образок*, *ескіз*, що вказують на свідому незавершеність твору.

103. 1. Прочитайте образок сніданку на природі. Як М. Рильський використав стилістичні можливості синтаксису української мови — чергування простих і складних речень?

Снідання

Тараня світиться навпроти сонця —
Чумацька, справжня! Хліб — як золотий,
Насичений вітрами степовими
І краяний смаглявою рукою
Мисливця, риболова, косаря!
Баклажка вигляда з трави лукаво —
Попробуй догадатись, що у ній!
Ще кілька огірків — твердих, зелених,
Оце і все.

Неначе білі пави,
Пливуть хмарки у небі. В поліні
Цвіркоче коник. Дівчина далека
Співає пісню рідну та близьку.
Темніе обрій. Добродушний грім
Спросоння заревів — але над нами
Ще ясно й синьо.

О! Дивися! Крижні,
В повітрі блиснувши разком перловим,
На озерце спустились польове!

2. Випишіть із вірша словесні образи, які можуть надихнути композитора, художника. Пофантазуйте й опишіть можливі художні та музичні твори за мотивами поезії М. Рильського.

104. 1. Прочитайте пейзажний етюд. Знайдіть у ньому складносу-рядні речення. Поясніть уживання розділових знаків.

Дощ

Сьогодні теж ішов дощ. Почався він якось непомітно. Я пропустила його народження. Великі краплі легко торкнули скло — і воно радісно задзвеніло у відповідь, та я не відразу почула його передзвін. Але краплі ставали все сильніші й настирливіші, примушуючи скло виправдовуватися голосніше. Нарешті я підняла голову, і дощик, зрадівши, застукав із подвійною силою, ніби вітаючи мене. Він дзвенів склом, шарудів листям і торкав тонкими пальцями парасольки та капюшони перехожих. З неба лилася фантастична музика й летіли яскраві прозорі кульки. Скоро все це перетвориться на радісну веселку (*З учнівського твору*).

2. Складіть і запишіть власний пейзажний етюд, уважно спостерігаючи за сьогоднішньою погодою. Чи доречним буде використання в такому творі складносу-рядних речень? Відповідь обґрунтуйте.

105. 1. Прочитайте речення. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Коли починаються змагання і хто в них бере участь? 2. Музика і співи. 3. Ви прочитали статтю, і вона вам зрозуміла? 4. Мені хочеться зустрітися з друзями, але де знайти для цього час?

2. Дайте письмові розгорнуті відповіді на поставлені у вправі запитання. Використайте, де це доречно, складносу-рядні речення.

106. 1. Пригадайте орфограму «Вживання префіксів *роз-*, *без-*». Утворіть від поданих сполук прикметники з префіксом *без-*.

Без язика, без ціни, без звуків, без помилок, без права, без відсотків, без перешкод, без меж, без роботи, без користі, без оплати, без ядра, без талану, без совісті, без причини, без сили, без страху, без роду, без трави, без пам'яті, без повороту.

2. Виконайте тестове завдання.

В усіх словах якого рядка пишеться префікс *з-*?

- А** бе(з, с)вість, (з, с)хованка, ро(з, с)писка
Б ро(з, с)повідь, бе(з, с)захисний, (с, з)кісна
В бе(з, с)лад, ро(з, с)тлумачити, (з, с)літ
Г (з, с)лет, (з, с)тримати, ро(з, с)гадка
Г бе(з, с)контрольний, ро(з, с)христаний, (з, с)малку

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

107. Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Яко/сь, (с, з)клялися, с(е, и)мпатизувати, сер(ьй, й)озний, хлопча/дев'яти/класник, на(д, т)то, наче/б/то, бе(с, з)помилково, хлопе(ць, ц), мов/би, бе(з, с)конечні, т(и, е)рпечь, за(вя, в'я)залась, зві(сн, стн)о, ні/до/чого, не/настало, що/сь, старшо/кла(сс, с)ники, маті(ррю, р'ю), (в, вв)ічливо, кілька/надцять, оз(е, и)рнувся, м(и, е)жа, з/ненацька, ві(д, т)кривати, мікро/моно/лог, електро/лампочка, пі(дї, д'ї)зд, т(е, и)ре, ро(сс, зс)тавляти, пів/сотні, по(з, с)кидали, бр(е, и)ніла, ро(с, з)чавив, пр(е, и)мітивні, проф/спілки, дере(в'я, вя)ні, бе(с, з)особові, со(лн, н)це, друго/рядний, бу(ря, р'я)н, о(б'є, бє)днує, одно/складні, (з, с)понукальне рече(н, нн)я, п(и, е)йзажний ет(ут, юд), не/заверше(нн, н)ість твор(а, у), ро(з, с)діловий, раді(стн, сн)о, лис(тт, т)ям, па(ль, л)ці, об(г, г)рунтуйте.

§ 11. Складносурядне речення і синонімічні конструкції

1. Які слова називаються синонімами?
2. З якою метою синоніми використовують у мові?
3. Що таке синонімічний ряд?

108. Виконайте тестові завдання.

1. Усі записані слова є синонімами у варіанті:

- А благородний, шляхетний, лицарський, славний
- Б вада, хиба, безлюд, дефект
- В гаразд, згода, славно, нехай
- Г іноді, часом, вряди-годи, давним-давно
- Г фокусник, ілюзіоніст, бібліоман, факір

2. Синонімом до слова *мовознавство* є слово:

- А діалектика
- Б лексика
- В стилістика
- Г статистика
- Г лінгвістика

3. Синонімічним до фразеологізму *казанок варить* є сталий вислів:

- А золота голова
- Б у голові йому вітер свище
- В варить воду
- Г з ним каші не зварити
- Г дати березової каші

109. Прочитайте. Змініть будову тексту, використавши складні речення. Повий текст запишіть. Як змінилися в новому тексті смислові акценти? Відповідь обгрунтуйте.

Вечоріло. Блакитне небо наче оперезалось широким рожевим поясом. Цвіли яблуні. Тихе повітря дихало чудовими пахощами. В осінньому промінні сонця грала дрібненька мушва, і мигтіла перед очима. Гули хрупці та літали як кулі. Висинала на подвір'я дівтора та збудила тишу голосним криком і дзвінким сміхом. Греблею йшла череда. Вона, здіймаючи куряву, ревла та мекала. Курява стелилась по гладкому, як дзеркало, ставку і купалась у хвилях рожевого світла.

Високі крилаті верби зеленою банею нависли над вулицею. Стало темно та вогко. Від криниці дзорчав струмок. Коло воріт мольдиці чекали на череду. Смеркалось (За М. Коцюбинським).

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Поняття «синонімічні конструкції» стосується мовних зворотів, словосполучень. Синонімічними можуть бути й різні види речень, які по-різному передають ту саму думку.

Складносурядне речення можна замінити **синонімічними конструкціями** — простими реченнями, простими ускладненими,

іншими складносурядними, складнопідрядними, безсполучниковими.

• Прочитайте всього Коцюбинського, і ви відчуєте велич прозаїка. (Складне складносурядне речення зі змістовим відношенням послідовності дій).

• Прочитайте всього Коцюбинського — і ви відчуєте велич прозаїка. (Складне складносурядне речення із причиново-наслідковим змістовим відношенням дій).

• Прочитавши всього Коцюбинського, ви відчуєте велич прозаїка. (Просте речення, ускладнене поширеною обставиною — дієприслівниковим зворотом).

• Коли ви прочитаєте всього Коцюбинського, тоді відчуєте всю велич прозаїка. (Складне складнопідрядне речення).

• Прочитайте всього Коцюбинського! Ви відчуєте велич прозаїка. (Два простих речення — односкладне означено-особове і двоскладне).

• Прочитайте всього Коцюбинського — відчуєте велич прозаїка. (Складне безсполучникове речення).

110. Доберіть і запишіть усі можливі синонімічні конструкції до поданих складносурядних речень.

1. Небо захмарилося, і стало холодно. 2. Придивіться до себе й оточення, і ваше життя зміниться. 3. Ви прочитали цю книгу, і вона вам сподобалася? 4. Ішов дощ, але світило сонце. 5. Чи гілка від вітру торкнулася скла, чи хтось постукав у вікно? 6. Хай вам буде весело і хай завжди сяють усмішками ваші обличчя!

111. 1. Прочитайте. Запишіть текст, замінивши виділені речення синонімічними конструкціями.

Як колись готувалися будувати оселю

До будівництва хати майбутні господарі готувалися ретельно, бо вони думали про нащадків. На тому місці, де мав стояти дім, увечері розкладали чотири спеціально випечені житні перенічки. За повір'ям, хоч одна з них мала б упродовж ночі зникнути, і тоді тут можна було будувати оселю. Значить, котрась із тварин поласувала хлібцем, а це гарна прикмета — вестиметься живність, буде достаток.

Потім теслі закладали підвалини, розплановували розмір майбутньої будівлі, ставили стовпці. На покутньому стовпці хазяїн клав кілька кошійок, «щоб у господарстві завжди велися гроші». Закладини обов'язково освячувалися ритуальним обідом. На умовному покуті господиня застеляла скатертину й розставляла

страви. Майстри з господарем повагом бралися до їжі, а тим часом старший серед теслярів бажав новоселам зажитків, статку, злагоди.

Тут же домовлялися, коли почнуть зводити стіни та на який день кликати односельців на толоку — дружню безоплатну допомогу родичів, сусідів, усіх охочих. Без толоки практично не могла обійтися жодна сільська родина, бо будь-яка важлива господарська робота потребувала чимало робочих рук. Саме тому за звичаєм на толоку збиралося все село (За В. Скуратівським).

2. Проаналізуйте, чи змінився стиль тексту після заміни складносурядних речень синонімічними конструкціями.
3. Виписуйте синонімічний ряд до слова *дім*.

112. Напишіть міні-твір (7–10 речень) на одну з тем: «Вдома й рідні стіни допомагають», «Мій дім — моя фортеця», використовуючи прості та складні речення.

113. З поданих речень утворіть і запишіть складносурядні речення.

1. Ми зустрілися, щоб пригадати минулорічний похід у Карпати. 2. Випав сніг. Земля одяглася в біле вбрання, як наречена. 3. Настав день, який приніс нові надії. 4. Життя, прожите для людей, принесе користь і тобі самому. 5. Усміхається дитина — світлішає на душі.

114. 1. Прочитайте уривок з інтерв'ю. Знайдіть складносурядні речення, поясніть використання в них розділових знаків.

Кобзар Нечепи і в Америці — кобзар

Його кобзарський спів злітав зі сцен тридцяти найбільших світових столиць, а його шлях проліг від далекої Австралії до не ближчої Америки. Рідну ж Україну він об'їздив, так би мовити, і вздовж і впоперек. І все заради однієї мети: засвідчити величність і невмирущість української пісні...

Де б не бував Василь Нечепи, у яку б далечинь не закидала його доля, завжди ці подорожі починалися з отчого краю...

— Живу в селі Носівка на старому дворіщі, якому не одна сотня літ, — зізнається Василь Нечепи. — Це отче лоно. І раніше часто приїздив сюди, коли були живі тато й мама. Батьки відійшли у вічність, а я тепер господарюю сам. Адже тато перед смертю мені наказав: «Василію, у Носівці є Нечешина гребля, Нечешин гай — не

*Василь Нечепя – видатний
кобзар і лірик, заслужений
артист України, лауреат
Національної премії імені
Тараса Шевченка*

дай усьому цьому пропасти». Отож я і не дав. Більше того, примножив. Який у мене сад! Тут ростуть практично всі види дерев і кущів, які є в Україні. Навіть рідкісне коркове дерево. Чи не менш рідкісні – тюльпан-дерево та шон-дерево.

А птахів скільки маю! Найстарший у господарстві – індик на прізвисько Граф. Він усе контролює, і всі його бояться, слухаються. Далі за рангом ідуть гусаки та індокачки. Потім – звичайні качки. Маю шість порід курей. Свої вольєри також у цесарок, голубів, перенелів. Почувши

про таке пташине царство, ви мимоволі подумате, що я об'їдаюся пташиним м'ясом. Абсолютно ні. Його не споживаю ні грамишки. А ось яйця – це добро збираю відрами і ласую досхочу. Причому не заради голосу. Вважаю несерйозним твердження, що сирі яйця допомагають «поставити» голос, бо він, як розум: якщо є, то є, якщо ж нема – то жоден делікатес не допоможе.

Мені односельці часто кажуть: «Ти господарюєш точнісінько, як твій дід Іван». А мені від цього справді приємно. Приємно за діда, бо він у далекому тридцять третьому практично врятував село від голоду. Іван Іванович заснував у Носівці колгосп, але без спільної колгоспної комори. Люди здавали корів, коней на спільне господарювання, а дід ставив їх у своїй стайні. І збіжжя у своєму хліві зберігав. Отож, коли в село прийшли конфіскатори, аби забрати колгоспне майно для державних потреб, такого, як не дивно, не виявилось. Не подумайте нічого поганого – його дід не привласнив. Коли настали голодні дні, він роздавав усе по частинці односельцям. Ось так (аж не віриться, але факт) від голоду в селі ніхто не помер, а в сусідніх селах голод забрав чимало людей.

Тепер інший час. Є що їсти, пити. Але, на жаль, є голод духовний – як у пізнанні людських істин, так і в пошануванні традицій, знанні історії. Колись його намагалися «втамувати» кобзарі. І саме їхній приклад надихнув мене на ту справу, якою займаюся. Послухайте звучання кобзи та ліри, послухайте давню пісенну думу – можливо, це зробить вас справді багатшими, чистішими та добрішими (За С. Новаком).

2. Напишіть вибірковий переказ наведеного тексту, використовуючи різні види складних речень.

Добираємо українські відповідники до слів іншомовного походження:

- ліцензія — дозвіл;
- менеджер — управитель;
- пріоритет — перевага;
- ідентичний — однаковий;
- ліміт — обмежена кількість; норма;
- інновація — нововведення;
- компенсація — відшкодування.

115.

Прочитайте. Перекажіть усмішку, використовуючи, де можливо, складносурядні речення.

Однодумці?

Два коти гриються на сонечку, дивляться на горобця і мріють.

Мрія першого кота: «Якби я мав крила...»

Мрія другого кота: «Якби горобець не мав крил...»

(С. Павленко)

116.

Напишіть вільний диктант, перебудувавши деякі речення на синонімічні складносурядні.

Це цікаво...

- Найдавніша прикраса зі шляхетного металу на теренах України — золота підвіска, знайдена в Микільському могильнику на Подніпров'ї. Вона належить до мідного віку (III тисячоліття до н. е.).
- Перше літописне свідчення про відлижку дзвонів на території України належить до 1259 року, коли правив князь Данило Галицький. А найдавніший дзвін, що зберігся й донині, встановлений на дзвіниці Свято-Юрського собору у Львові. Ужє в книжках XVII ст. його вважали унікальною пам'яткою ливарного мистецтва.
- Найдавніша вишивка, яку можна побачити в музеї, датована XII ст. Вона зберігається в Державному архітектурно-історичному заповіднику «Софійський музей». Це шовкова тканина, оброблена срібними та шовковими нитками.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

117.

Пригадайте орфограму «Написання префіксів *пре-*, *при-*, *прі-*». Виконайте тестове завдання.

Префікс **при-** пишеться в усіх словах рядка:

- А пр..ліс, пр..ірпінський, пр..мудрий, пр..вітання
- Б пр..гріло, пр..кусити, пр..красний, пр..віт
- В пр..подобний, пр..славний, пр..буток, пр..рва
- Г пр..сяга, пр..дорожний, пр..міський, пр..горок
- Г пр..кордонник, пр..дужий, пр..чинити, пр..клад

118. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

С(е, и)нонім, м(е, и)та, най/більше, виб(е, и)рїть, благо/родний, бе(з, с)лад, д(е, и)фект, вряди/годи, давним/давно, і(л, л)юзіонїст, бібл(е, і)омаш, ді(а, о)лектика, ст(і, и)лістика, стат(и, і)стика, л(е, і)нївістика, мово/знавство, сви(сч, щ)є, дати каш(и, і), по/різному, проза(і, ї)к, узагальнено/особове, вели(ч, чь), (з, с)подобатися, р(е, и)гельно, на(сч, щ)адки, ввеч(о, е)рї, (с, з)никнути, конетруцї(и, і)я, ро(з, с)кладати, п(е, и)решїчка, пр(е, и)кмета, хазя(ї, ї)н, ро(з, с)планувати, р(е, и)гуал, заст(е, и)ляти, ново/сели, тут/же, бе(с, з)/онїатна, будь/яка, л(е, і)цснїзїя, мен(е, и)джер, пр(і, и, е)ор(и, і)тет, і(н, нн)овацїя, ново/(в, вв)еде(и, нн)я.

Узагальнення до теми

«Складне речення і його ознаки. Складносурядне речення»

Схема синтаксичного розбору складносурядного речення

1. Записати речення для розбору.
2. Визначити вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
3. Визначити вид речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличче).
4. Довести, що речення складне (знайти та підкреслити граматичні основи — дві чи більше).
5. Довести, що речення сполучникове (знайти сполучники, які з'єднують частини складного речення). Визначити тип сполучників.
6. Визначити змістові відношення між частинами складного речення (одночасність, послідовність, перелік подій і явищ, протиставлення, зіставлення, чергування чи взаємовиключення дій, причиново-наслідкова залежність між діями, станами).
7. Обґрунтувати вживання розділових знаків.
8. Кожну частину складносурядного речення розібрати як просте речення:
 - двоскладне чи односкладне (якщо односкладне, указати тип);
 - поширене чи непоширене (за наявності другорядних членів підкреслити їх);
 - повне чи неповне;
 - ускладнене чи неускладнене; якщо ускладнене, то чим.

9. Накреслити схему речення.

Аналізуючи складносурядне речення, виберіть лінійну чи вертикальну схему речення.

У лінійних схемах відтворюють сполучник і розділові знаки між частинами складного речення. Така схема наочніша порівняно з вертикальною.

Лінійна схема

[] , сполучник [] .

або

[] , сполучник [] .

Вертикальна схема

[] []
↓ або ↓
[] []

[] , [] – умовні позначення частин складносурядного речення.

↔ – умовне позначення взаємозалежності (рівноправності) частин складносурядного речення.

Зразок синтаксичного розбору складносурядного речення

I част.

II част.

Уже вишневі зацвіли садки – і сніг пахучий падає на воду
(М. Рильський).

Розпов., неокл., складн., сполучн., складносур., еднальн. сполучн., причиново-наслідк. відношен., тире вказує на несподів. зміну подій.

I част. – двоскл., пошир., повне, неуксл.

II част. – двоскл., пошир., повне, неуксл.

I вар. [] – і [] .

II вар. []
↓
[]

Завдання для самоперевірки

119. Дайте відповіді на запитання.

1. Чим складне речення відрізняється від простого?
2. За допомогою яких засобів поєднані частини в складному реченні?
3. Яка відмінність між сполучниковим і безсполучниковим складним реченням?
4. Чим відрізняються складносурядне і складноідрядне речення?
5. Яке речення називається складносурядним?
6. За допомогою яких сполучників (назвати розряди) поєднуються частини у складносурядному реченні?
7. Які розділові знаки ставляться між частинами складносурядного речення?
8. Коли ставиться кома? Наведіть приклади.
9. Коли кома не ставиться? Наведіть приклади.
10. Коли ставиться крапка з комою? Наведіть приклади.
11. Коли ставиться тире? Наведіть приклади.
12. Якими синонімічними конструкціями можна замінити складносурядне речення? Наведіть приклади.

120. Виконайте тестові завдання.

1. Які з поданих речень є складними?
 - А Ніколи не думайте, що ви все знаєте (*І. Павлов*).
 - Б І радощі, і болі, і спогади, і мрії для них давно вже стали спільними, як у дружній сім'ї (*О. Гончар*).
 - В Налита сонцем і вітрами, хлюпоче веслами весна, і піднімає буйні трави земля, хмільна і запашна (*М. Стельмах*).
 - Г Останній лист він пробіг за якусь мить, але зразу ж, не відкладаючи, перечитав його повільно, задумуючись майже над кожним словом (*Є. Гуцало*).
 - Г Милуюся мовою, як мати немовлям... (*С. Коваль*).
2. Яке з поданих речень є складносурядним?
 - А Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни (*О. Кониський*).
 - Б Ви, певне, помічали, що у нас, буває, і танцюють, наче діло роблять (*М. Стельмах*).
 - В То шумів зелений лист, то в вінку мішався золотом ряс, золотим дощем лились пісні (*Леся Українка*).
 - Г Рідна мати моя, ти ночей недоспала і водила мене у поля край села (*А. Малишко*).
 - Г Цвіте конвалія в гаю, фіалка — біля гаю (*В. Сосюра*).

3. У якому варіанті тире вжито між частинами складносурядного речення?

- А Не воли йдуть поважно ланами – од машин далиній загула (А. Малишко).
- Б Любиш їсти калачі – не сиди на печі (Народна творчість).
- В Найменший шерхіт, луск гіллячки, шум пташиного крила, цокання копит – все резонувало тут надзвичайно лушко, чисто, повноголосо (О. Гончар).
- Г У великому творчому процесі народжується мова людини, а з нею – і найміцніше природне єднання – суспільство, народ (Г. Нудьга).
- Ґ Відберіть у народу все – і він усе зможе повернути; але відберіть мову, і він ніколи більше не створить її (К. Ушинський).

4. У яких складносурядних реченнях не треба ставити кому перед виділеним сполучником?

- А Ніч і тиша (Леся Українка).
- Б Далеко лунали слова «Заповіту» і кінця-краю не було цим людським потокам і луна від пісні здавалася мені найгучнішою (О. Іваненко).
- В Море було синє, аж чорне а небо сіре і на ньому проступили зорі (Ю. Мушкетик).
- Г Перша згадка про хліборобство на Русі датується дев'ятсот сорок шостим роком і найлегендарніший герой давньоруського епосу Микула Селянинович – хлібороб (В. Скрятивський).
- Ґ Посеред туману застережливо гукали кораблі й інколи лунав дзвін (О. Васильківський).

5. У якому варіанті перед виділеним сполучником треба ставити тире?

- А Змахне котрийсь глухар крилами, збудить співом своїм сонний ще ліс і знову тихо (Д. Міщенко).
- Б Повітря давно посухшало й запахи в повітрі також посохли (Є. Гуцало).
- В Павутинки бабиного літа пропливли, наче химерний лігальний засіб із невідомої цивілізації осені й на ньому пролетіли невидимі посланці осені, її причаєні інопланетяни (Є. Гуцало).
- Ґ Наче обгорнутий блискучою фольгою, місяць розливав по нічному небу хвилі м'якого проміння, тихо слав холодне

світло донизу й під тим широким і байдужим усміхом усе набрало якихось легких і неначе нересальних обрисів (Є. Гуцало).

Г Верболози ще зелені і кора їхня не гирчить повітря осіннім віддыхом (О. Васильківський).

6. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?

А А береги Дніпрові білі, і острови на ньому оточені білими смужками, як дорогініні зелені камені в оправі (О. Довженко).

Б Полтавську битву Мазепа програв, але своїм прикладом він ствердив потяг людства до свободи, а ідею державності України врятував від загибелі (М. Вінграновський).

В Зі мною завжди буде моє знання, а це вище за всі клейноди світу (П. Загребельний).

Г Ігор на половців пішов, а Ярославна переїхала до Путивля (Б. Лепкий).

Г Величезні отари коней, овець і верблюдів захопила руська дружина, і повернулася додому з перемогою (М. Слабошпицький).

121. 1. Прочитайте текст. Які синтаксичні конструкції використано в ньому? Знайдіть складносурядне речення. Зробіть його синтаксичний розбір.

Навесні у Військовій скарбниці кипіла робота. Козаки рубали високі верби й лиші, стругали дошки та щогли, будували човни, смолили їх, ладнали вітрила, гармати, порох тощо. Готовий човен був близько двадцяти метрів завдовжки, чотири метри завширшки і стільки ж у висоту. Перегородивши човен дошками і лавами, ставили щоглу й напинали вітрила. Це й була знаменита запорозька чайка.

За гарної погоди чайки йшли під парусами, а в шторм або при зустрічі з ворогом — на веслах. Чорне море майже ніколи не буває спокійним. Маленькі суденця, наче тріски, кидало з хвилі на хвилю. Щохвилини їх могла поглинути безодня. Та козаків це не лякало. Вони мужньо боролися з дикою стихією, а самі становили велику небезпеку для ворога (За В. Голобуцьким).

2. Доберіть, де можливо, до використаних синтаксичних конструкцій синонімічні складносурядні речення. Запишіть їх.

3. Складіть власне висловлювання про сучасний водний транспорт.

§ 12. Складнопідрядне речення.

Будова і засоби зв'язку в ньому. Розділові знаки

122. 1. Прочитайте текст. Випишіть складнопідрядні речення. Підкресліть у них сполучники підрядності

«Наше ремесло – хліб. Від цього й прізвисько своє несемо. Тому довічно маємо вирощувати хліб людям на щастя» – так казав дід маленького Василька, майбутнього академіка Василя Миколайовича Ремесла. Його рід – з Полтавщини. З дитинства Василь пізнав хліборобську працю, усім серцем полюбив рідну природу, землю. Коли настав час вибирати дорогу в житті, не вагаючись, пішов учитися в Лубенську професійну сільськогосподарську школу...

В історію української науки В. М. Ремесло увійшов як видатний селекціонер. Упродовж усього життя він відбирав зразки пшениць, схрещував їх і знову відбирав, шукав мужні рослини. Але пшениця пручалася, не хотіла успадковувати нові набуті цінні ознаки, які б зберігали життєздатність у сильні морози. Щоб прищепити непокірливій і загадковій рослині корисну ознаку, треба обов'язково навчитися розмовляти з нею мовою селекціонера.

Душею, розумом і серцем В. М. Ремесло почував, що селекція – це сплав науки й мистецтва. Найвідоміші засухостійкі й високозимостійкі сорти пшениць мають у назві топонім *Миронівка*. Це озимі пшениці: Миронівська 10, Миронівська 808 поліпшена, Миронівська 11, Миронівська 25; ярові пшениці.

Загальна творча спадщина Василя Ремесла становить 40 сортів зернових колоскових культур. Ім'я знаного селекціонера відоме у світовій науці (*З журналу*).

2. Розгляньте фото на с. 79. Поміркуйте, про що розмовляють зображені на ньому люди. Запишіть уявний діалог (8–10 реплік), використовуючи в реченнях сполучники підрядності.

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Складнопідрядним називається речення, частини якого нерівноправні за змістом, поєднані сполучниками підрядності або сполучними словами та відповідною інтонацією. Наприклад: *Хто не знає чужих мов, той нічого не відає про свою власну* (Й. В. Гете).

Серед частин складнопідрядного речення виділяють незалежну, її називають головною частиною (головним реченням), і залежну — підрядну частину (підрядне речення).

Головною називають частину складнопідрядного речення, яка підпорядковує одну чи кілька підрядних частин (на лінійній схемі позначається квадратними дужками []). **Підрядною** називають частину складнопідрядного речення, яка залежить від головної або іншої підрядної частини. На лінійній схемі її позначають круглими дужками ().

Підрядне речення може стояти перед головним, у середині головного, після головного.

Від головної частини до підрядної ставимо питання.

Добре жити тому (кому?), чия душа і дума добро навчилися любити (Т. Шевченко).

кому?
[], (чия).

Єсть такі (які?) у світі речі, від яких душа сія (П. Тичина).

які?
[], (від яких).

Над усім світом стояла така тиша (яка?), що було чути (що?), як плакала надламана гілка (М. Стельмах).

яка? що?
[], що (), як ().

Спишіть, поставте в складнопідрядних реченнях питання від головної частини до підрядної.

Березовський і Моцарт

Видатний український композитор Максим Березовський (1745–1777) — один із творців хорового стилю в духовній музиці. Народився він у Глухові, вчився в Київській академії, де привернув до себе увагу оригінальними композиціями. Співав у придворній хоровій капелі в Петербурзі, звідки його відправили до Італії для навчання в Болонській академії у відомого музичного теоретика Джамбатіста Мартіні.

Цікаво, що одночасно з Березовським у Мартіні здобував освіту й славетний Моцарт. У Болонській філармонічній академії був такий звичай, що ім'я найкращого учня, який завершував навчання, записували на «золоту дошку». Імена Моцарта і Березовського є на ній... Закінчуючи навчання, наш земляк створив оперу «Демофон», яка мала величезний успіх і викликала захоплення сучасників композитора. Згодом Березовський був обраний членом Болонської академії (З журналу).

М. Березовський.
Скульптор
М. Горловий

Неправильно

бути на гарному рахунку
в значній мірі
в кінці кінців
в будь-якому випадку
від даного моменту
від нічого робити
діючи норми
дякувати *кого* за щось
залишити в спокої *кого*
кидатися в очі
мені все рівно
наносити удар
не подати виду
попередити хворобу
приступати до
у порівнянні з *ким, чим*

Правильно

мати гарну репутацію
значною мірою
врешті-решт (урешті-решт)
у будь-якому разі
відтепер
знічев'я
чинні норми
дякувати *кому* за щось
дати спокій *кому*
впадати в око
мені байдуже
завдавати удару
не подати знаку
запобігти хворобі
братися за
порівняно з *ким, чим*

Засоби зв'язку між частинами складнопідрядного речення

Сполучники підрядності	Сполучні слова
<p>Сполучники належать до службових частин мови</p>	<p>Сполучні слова належать до самостійних частин мови. Серед них: відносні займенники (хто, що, який, чий, котрий, скільки); прислівники (де, коли, куди, звідки, як, доки, відколи, чому, навіщо)</p>
<p>На сполучники не падає логічний наголос: Брат <u>по-відомив</u>, <u>що</u> <u>приїде</u> влітку.</p>	<p>Сполучні слова часто логічно виділяються: Олег <u>пригадував</u>, <u>що</u> <u>потрібно</u> взяти із собою в похід.</p>
<p>Сполучники не бувають членами речення: <u>Учитель записав</u> у щоденник, <u>що</u> <u>батько</u> <u>має</u> <u>прийти</u> до школи.</p>	<p>Сполучні слова виконують роль членів речення: <u>Учитель</u> <u>нагадав</u> <u>учням</u>, <u>хто</u> <u>поїде</u> на олімпіаду з українознавства.</p>
<p>Сполучники можна замінити синонімічним сполучником: <u>Одсіють роки</u>, мов (як, наче) <u>хмарки</u> над нами (В. Сосюра).</p>	<p>Сполучні слова можна замінити синонімічним словом: <u>Ми</u> <u>попрямували</u> до лісу, що (який) <u>виднівся</u> за горою.</p>
<p>У складнопідрядному реченні зі сполучником підрядну частину не можна перетворити на питальне речення: <u>Чи</u> <u>ти</u> <u>чула</u>, <u>дівчинонько</u>, як <u>я</u> <u>тебе</u> <u>кликав</u>? (Народна творчість).</p>	<p>У складнопідрядному реченні зі сполучним словом часто підрядну частину можна перетворити на питальне речення: <u>Тоді</u> <u>Довженко</u> <u>спитав</u>, звідки <u>я</u>, з якої <u>сім'ї</u>, скільки <u>у нас</u> <u>дітей</u>, яка <u>у нас</u> <u>річка</u> (М. Вінграновський).</p>
<p>У схематичному зображенні речення сполучники виносять за межі дужок: <u>Володимира Вернадського</u> часто називають громадянином Всесвіту, бо, <u>самовіддано працюючи</u> на благо України, <u>він</u> <u>своїми</u> <u>відкриттями</u> <u>суттєво</u> <u>збагатив</u> <u>світову науку</u> (С. Ковальчук).</p> <p>чому? з якої причини? [], бо ().</p>	<p>У схематичному зображенні речення сполучні слова записують у дужках: <u>Сергій Корольов</u> <u>приїхав</u> до Києва з Одеси, де його <u>мати</u> <u>викладала</u> <u>українську мову</u> й <u>літературу</u> в школі (С. Плячинда).</p> <p>якої? []. (де).</p>

124. 1. Прочитайте. Знайдіть у тексті речення з дієприслівниковими та дієприкметниковим зворотами. Перебудуйте їх у складнопідрядні речення й зашифруйте.

Сергій Лифар народився 2 квітня 1904 р. в Києві.

Бог наділив хлопчика тонким музичним чуттям. З дитинства Лифар співав у церковному хорі Софійського собору, брав уроки гри на скрипці в професора Воячека, відвідував клас фортепіано в Київській консерваторії. Однак визначила його долю балетна секція Броніслави Ніжинської.

У 1922 році Ніжинська емігрує до Парижа, де співпрацює зі знаменитим «Російським балетом» Сергія Дягілєва.

Сюди ж приїздить і Сергій Лифар. Самовіддано працюючи, скромний, допитливий юнак став першим солістом «Російського балету».

Вручаючи Лифареві орден Почесного легіону, Президент Шарль де Голль запропонував йому стати громадянином Франції. Але танцівник відповів: «Я — українець і цим пишаюся». Він так і лишився «персоною без громадянства» — не міг забути свого коріння, предків, землі, де народився. Якось Лифар, уже відлучений від театру, прийшов до «Гранд-Опера» у вишиванці й поділився своєю найзаповітнішою мрією: «Хочу повернутися в Україну. Проте вдома мене, на жаль, ніхто не знає, а у Франції — забули».

Сергій Лифар лише один раз відвідав Київ — у 1961 році, і це було для нього великим щастям. Минули роки, і тепер до Києва з'їжджаються танцівники та хореографи з усього світу на міжнародний конкурс імені Сержа Лифаря.

Останні роки життя Серж прожив у Швейцарії. У Лозанні, де 15 грудня 1986 року помер танцівник, є пам'ятник, дарунок від киян: Ікар з піднятими руками-крилами наче прагне злетіти в небо. На постаменті скромний напис: «Serg Lifar de Kiev» — «Серж Лифар з Києва» (з журналу).

2. Дайте назву прочитаному текстові. Складіть і запишіть вибірково переказ. Використовуйте складнопідрядні речення як із сполучниками підрядності, так і зі сполучними словами.

Танцюють учасники конкурсу імені Сержа Лифаря

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Слова *що, як, коли* в різних складнопідрядних реченнях можуть розглядатись і як сполучники, і як сполучні слова.

На сполучне слово падає логічний наголос, і його можна замінити іншим сполучним словом:

Я знаю чимало імен, **що** (які, котрі) прославили рідну землю. (**Що** — сполучне слово, виконує роль підмета); Ти знаєш, **що** ти — людина (В. Симоненко). (**Що** — сполучник, не є членом речення, його не можна замінити іншим словом).

Історія оцінить, **як** (яким чином, якими вчинками) кожен з нас прославив свій рід. (**Як** — сполучне слово); Він дивився на небо, **як** хлопчина дивиться на омріяну іграшку. (**Як** — сполучник).

Я люблю той день, **коли** (у який) поруч мої друзі. (**Коли** — сполучне слово); Сон прийшов, **коли** засвітилися на небі зорі. (**Коли** — сполучник).

У головній частині складнопідрядного речення можуть міститися **вказівні слова**: займенники (цей, той, такий, стільки, весь, всякий, кожний); прислівники (так, настільки, там, тут, туди, звідти, тоді, доти, тому). Вказівні слова пояснюються в підрядній частині складнопідрядного речення: Лише **той** досягне успіху, **хто** йде до мети, долаючи перешкоди.

125. Складіть і запишіть шість речень. щоб слова *що, як, коли* виконували роль засобів зв'язку між частинами складнопідрядного речення як сполучники і як сполучні слова.

126. 1. До поданих частин із вказівними словами додайте підрядні частини. Запишіть утворені складнопідрядні речення.

1. До перемоги прийде той, ... 2. Потрібно виконати так завдання, ... 3. Стільки докладено зусиль, ... 4. Ми попрощалися так, ... 5. Допомога прийшла звідти, ... 6. Потяг запізнівся тому, ... 7. Про подорож мріє кожний, ... 8. Тоді виїшов місяць, ...

2. Визначте синтаксичну роль вказівних слів.

Розділові знаки у складнопідрядному реченні

1. Якщо підрядна частина стоїть перед головною чи після неї, то вона відокремлюється від головної комою.

У сучасній астрономії прийнятий такий поділ неба на сузір'я, який був створений грецькими астрономами (М. Славинський). Як попрощався колосок із полем, прощалася Софія зі своєю землею (М. Стельмах).

2. Якщо підрядна частина стоїть у середині головної, вона відокремлюється комами з обох боків.

Там, де вони проходили, із соняшниками творилось щось дивовижне (О. Гончар).

3. Залежно від змісту та інтонації в складених сполучниках (тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб), що поєднують частини складнопідрядного речення, кома ставиться один раз.

Порівняймо: а) **Для того щоб** стати професіоналом у певній галузі, треба постійно підвищувати свою кваліфікацію; б) **Для того, щоб** стати професіоналом у певній галузі, треба постійно підвищувати свою кваліфікацію.

Примітка. У складених сполучниках перш ніж, у той час як, лише коли кома не ставиться: **Лише коли** гарно вивчиш урок, ти почуватимешся впевнено.

4. Якщо в складнопідрядному реченні збігаються два сполучники підрядності або сполучники сурядності та підрядності, то кома між ними ставиться лише тоді, коли частину, яка починається другим сполучником, можна пропустити, не порушуючи будову всього речення.

Порівняймо: а) **Плануй свій день, бо, коли ти виконуєш заплановане, тоді й працювати приємно;** б) **Плануй свій день, бо коли ти через неорганізованість втрадиш години, то вони не повернуться.**

5. Якщо дві підрядні частини з'єднуються одиничними сполучниками *і (й), та* (у значенні *і*), або, *чи* (у значенні *або*) і стосуються спільної головної частини, то кома перед сполучниками не ставиться.

Узимку вона згадувала, як плавали в Дніпрі та як милувалися зеленими київськими пагорбами.

6. Якщо перед сполучником підрядності чи сполучним словом стоять частки **не** або **ні**, то кома між часткою та сполучником не ставиться.

Іноді дуже важливо не що сказано, а як сказано.

127.

Складіть речення з поданими складеними сполучниками. До речень із виділеними сполучниками доберіть такі синонімічні конструкції, у яких кома ставиться перед **щоб** і **як**.

Тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, унаслідок того що, **замість того щоб**, перш ніж, лише коли.

128.

1. Прочитайте уривок інтерв'ю з Василем Лонатою — одним з оформлювачів української гривні. Виділіть складнопідрядні речення. Поясніть розділові знаки.

Людину без грошей можна уявити, а держава без грошей — не держава... В Україні був такий час, коли ходили не гроші, а купони. І як тільки постало питання створити свою валюту, я був готовий робити варіанти грошових знаків... Лише коли почав працювати, зрозумів, що не все так просто.

Насамперед треба вирішити, що має бути зображено на гривнях. Це найважливіша деталь. Хотів, щоб наші гроші були національними і щоб вони мали естетичний вигляд. Звичайно, коли б від

краси залежала вартість банкноти, було б зовсім ідеально. Важливо і як впорався художник, і як виготовили банкноти на фабриці.

Грошові знаки – це символ державності поряд із прапором, гімном, гербом. Це візитка, яка представляє країну на міжнародній арені.

У моїй уяві на грошових знаках мали бути зображені найвизначніші постаті України. На звороті – зображення архітектурних пам'яток, що пов'язані з життям великих українців. Ось так людина, яка нічого не знає про Україну і яка вперше бачить українські гроші, могла б ознайомитися з її історією та культурою. І все це вона могла б зробити, коли б уважно розглянула зображене на банкнотах.

До речі, у 2008 році комісія з естетики Міжнародного фінансового банку визнала українську гривню найкрасивішою валютою у світі. Наша грошова одиниця випередила австралійський долар (друге місце), євро (третє), болгарський лев (четверте) й американський долар (п'яте) (*Із преси*).

2. Розгляньте зображення на грошових купюрах. Складіть розповіді про українців, яких ви впізнали (на вибір). Використовуючи складнопідрядні речення, одну з розповідей запишіть.

129.

З поданих пар простих речень складіть складнопідрядні. До складених речень запишіть варіанти, змінюючи позицію підрядного щодо головного.

1. Я піднявся на гору. Я хотів помилуватися пейзажем. 2. Настала ніч. На небі засвітилися яскраві зорі. 3. Я запізнився на виставу. Я не розрахував часу. 4. Я не міг відійти від картини. Картина ніби причарувала мене. 5. Надворі був березень. Термометр показував квітневу температуру. 6. Книжок на виставковому стенді було чимало. Потрібного посібника я не знайшов.

130. Пригадайте орфограму «Подвоєння приголосних у словах іншомовного походження». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку всі слова пишуться з подвоєними приголосними?

- А** Пили(п, пи), Са(в, вв)а, Е(мм, м)а, Ізабе(лл, л)а
Б Га(нн, н)ібал, Мі(сс, с)ісіпі, По(тт, т)єр, Ді(кк, к)єне
В кла(с, сс), е(м, мм)іграція, і(м, мм)іграція, піані(сс, с)имо
Г спає(тт, т)і, піа(н, нн)о, То(р, рр)іче(л, лл)і, оді(с, сс)єя
Г бру(тт, т)о, не(тт, т)о, ва(н, нн)а, ста(к, кк)а(тт, т)о

131. Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. *Природа у віршах Олександра Олеся дивує нас прекрасним асортиментом квітів. — У висловлюванні поєднано різні стилі.*

1. Маланка дарма бігала на поле, щоб забронювати кращий шматок землі. 2. Навіть зараз письменник не сидить на місці, працює в Чорнобилі, збирає те, що залишилося від людей: прислів'я, приказки, звичаї. 3. На могилі Тараса Шевченка в Каневі завжди багато квітів і туристів. 4. Малишко буде жити в наших серцях, глибоко занурившись.

132. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

Складно/підрядне, не/наче, не/зробить, не/рівноправні частини, інтонац(и, і)я, повно/значне, свос/рідний, тр(е, и)пти(х, г), ч(и, е)новник, д(и, е)партамент, т(е, и)оретик, (П, п)(е, і)тербур(г, х), (К, к)івіська конс(е, и)рваторія, пр(е, и)вернув, ві(д, т)/коли, відправле(нн, н)ий. (Л, л)іворно, само/ві(дд, д)ано, (о, О)(д, дд)е(с, сс)а, а(с, сс)орт(е, и)мент, грош(і, и), арх(и, і)тектурні па(м'я, мя)тки, м(е, и)луватися пейзаж(о, е)м, пр(е, и)чарувала, с(і, и)туац(и, і)(і, ї), між/народний, (т, Т)ермометр.

§ 13. Основні види складнопідрядних речень.

Складнопідрядне речення з підрядним означальним

Усі підрядні частини складнопідрядного речення за змістовими відношеннями до головної частини поділяються на такі види: **означальні, з'ясувальні та обставинні.**

Види складнопідрядних речень

Назва	Засоби зв'язку головної та підрядної частин	На яке питання відповідає підрядна частина
Означальне — займенниково-означальне	Сполучники і сполучні слова: <i>що, щоб, мов, наче, неначе, ніби, який, котрий, чий, де, куди, звідки, коли, як</i>	<i>який? чий? котрий?</i> <i>хто саме? що саме?</i>
З'ясувальне	Сполучники і сполучні слова: <i>що, як, щоб, ніби, мов, наче, чи, хто, який, чий, котрий, де, куди, коли, як</i>	відповідає на питання непрямих відмінків
Обставинне — місця	Сполучні слова: <i>де, куди, звідки</i>	<i>де? куди? звідки?</i>
— часу	Сполучники і сполучні слова: <i>коли, як, поки, допоки, доки, після того як, перш ніж, відколи, як тільки, з того часу</i>	<i>коли? доки? відколи? як довго?</i>
— способу дії	Сполучники: <i>щоб, що, як, мов, наче, неначе, ніби, нібито, немовби</i> ; сполучне слово <i>як</i>	<i>як? яким чином? яким способом?</i>
— міри й ступеня дії	Сполучники: <i>що, щоб, як, мов, немов, наче, начебто</i> ; сполучні слова: <i>скільки, наскільки</i>	<i>наскільки? якою мірою?</i>
— порівняльне	Сполучники: <i>як, ніби, наче, неначе, мов, нібито, що</i>	<i>як? подібно до чого? як саме?</i>
— причини	Сполучники: <i>бо, що, щоб, тому що, через те що, завдяки тому що, у зв'язку з тим що, на тій підставі що, з того приводу що, оскільки</i>	<i>чому? з якої причини? через що?</i>
— мети	Сполучники: <i>щоб, аби, для того щоб, в ім'я того щоб</i>	<i>для чого? з якою метою? нащо?</i>
— умови	Сполучники: <i>якби, якщо (б), коли (б), аби, як, раз</i>	<i>за якої умови?</i>
— наслідкове	Сполучник <i>так що</i>	не відповідає на питання, а виражає наслідок дії
— допустове	Сполучні слова: <i>що не, як не</i> ; сполучники: <i>хоч, дарма що, хай, незважаючи на те що</i>	<i>незважаючи на що?</i>

Визначаючи вид підрядного речення, необхідно орієнтуватися насамперед на питання, на яке воно відповідає. За сполучниками не можна точно визначити вид підрядного речення, бо за допомогою однакових сполучників можуть з'єднуватися частини різних за змістовими відношеннями складнопідрядних речень.

133.

Прочитайте складнопідрядні речення. Визначте вид кожного з них, поставивши питання від головної частини до підрядної.

1. Марія Приймаченко малювала на ватмані, використовуючи акварель і гуаш, які надавали соковитості й щільності зображенням квітів, птахів, звірів, орнаментів, сценок із народного життя (*М. Шинкарук*). 2. Жовтогаряче тло створює враження, ніби картину наповнює сонячне світло (*М. Шинкарук*). 3. Упевнившись, що все впорядковано добре, кошовий зняв шанку й перехрестився на схід сонця (*А. Кащенко*). 4. Поки почало світати, козаки були вже далеко за Очаковом (*А. Кащенко*). 5. З півночі дихнув вітерець і, понадимавши на чайках вітрила, погнав їх туди, куди направляли керманічі, – на схід сонця (*А. Кащенко*). 6. Незважаючи на те, що споруду часто перебудовували, Маріїнський палац у Києві зберіг перші риси архітектурного стилю бароко (*О. Ламанова*). 7. Кожен, хто потрапляє в парк «Софіївка», немов переноситься в іншу епоху (*О. Седак*).

134.

Доповніть запропоновані головні частини підрядними. Запишіть їх. Визначте вид кожного із записаних речень.

1. Усі присутні почули пісню, що... . 2. Цей роман допоміг мені зрозуміти, що... . 3. Прочитана поезія вразила мене так сильно, що... . 4. Виступ музикантів був дуже оригінальним, так що... . 5. Переглянута експозиція привернула мою увагу тому, що... . 6. Незважаючи на те що..., шкільна волейбольна команда зайняла в районі перше місце.

135.

Доповніть запропоновані підрядні частини складнопідрядного речення головними частинами. Запишіть їх. Визначте вид кожного із записаних речень.

1. ..., коли надворі розвидняється. 2. ..., мов пролетіла велика золота куля, ... 3. Хоч і невеликий був літній будиночок, ... 4. Щоб гарно відпочивати в неділю, ... 5. ..., дарма що були дібрані задалегідь матеріали до теми твору. 6. ..., що стояла серед стелу, ... 7. ..., які описано в поемах Т. Шевченка. 8. Щоб повною мірою насолоджуватися творамі Омара Хайяма,

136. 1. Установіть відповідність між частинами складнопідрядних речень (уривки із поезій Т. Шевченка).

А І блідий місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,	1 що я плачу.
Б Якби ви вчилися так,
як треба,	2 не жаль моєї долі молодій.
В Віщує серце,	3 непаче човен в синім морі,
то виринав, то потонав.
Г І стежечка, де ти ходила,	4 де ти купалася колись.
Г А дівчина при самій дорозі
недалеко коло мене плоскінь
вибирала, та й почувала,	5 мов козак із гаю вийшов
та й гуляє похід горою.
Д І золотої, й дорогої мені,
щоб знали ви,	6 то й мудрість би була своя.
Е І дуб зелений,	7 колючим терном поросла.
Є І в гаї ставочок чистий
висихас.	8 що в палатах ти розкопуєш
і не жаль тобі покинутої
хати...

2. Запишіть утворені речення і складіть до них схеми. Пояс-
ніть розділові знаки.

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Складнопідрядне речення з **підрядним означальним** — це речення, у якому підрядна частина характеризує член головного речення, виражений іменником. Підрядне означальне відповідає на питання *який? чий? котрий?*

Пересопницьке Євангеліє — визначна пам'ятка староукраїнської мови, (яка?) що зберігається в Національній бібліотеці України імені Володимира Вернадського (О. Харченко).

З головним реченням підрядне означальне з'єднується за допомогою:

— сполучних слів *який, котрий, чий, що, де, куди, звідки, коли, як;*

— сполучників *щоб, мов, наче, неначе.*

Головна частина складнопідрядних означальних речень може містити вказівні слова *той, такий.*

Підрядна означальна частина стоїть завжди після іменника, який означає. Отже, у складнопідрядному реченні з підрядним означальним підрядна частина не може розпочинати речення.

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним означальним

137. 1. Прочитайте. Випишіть складнопідрядні речення з підрядним означальним.

Безсмертні рядки пісні Степана Руданського «Повій, вітре, на Україну» лягли на папір 12 липня 1856 року в далекому Санкт-Петербурзі. Сум за Батьківщиною, розлуку з нею, що краjala серце, поет поєднав у поезії з уболіннями за майбутнє рідного народу. А мелодію, яка стала народною, створила Людмила Олександрова. Починаючи з шістдесятих років XIX сторіччя, з'явилося чимало варіантів цього твору, які в народній редакції записували в різних регіонах України та за її межами.

Г. Чернета. «Неспокійний ранок»

Відома канадська поетеса і журналістка Флоренс Лайвсей уперше почула «Повій, вітре, на Україну» ще до Першої світової війни. Цю пісню співали в провінції Манітоба українські селяни з Галичини. Звідки погнала їх лиха доля за океан? Враження, яке справила пісня на журналістку, було неймовірно сильним. Вона записала текст пісні й опублікувала його в 1916 році.

«У хорошій пісні – задрісна доля, – зазначає видатний митець Олександр Білаш. – У неї є день народження і немає дня смерті». До таких пісень належить і пісня Степана Руданського й Людмили Олександрової (За Б. Хоменком).

2. Накресліть схеми виписаних речень. Складіть і запишіть власні висловлювання за накресленими схемами.

138. 1. Спшишіть речення, замінивши засоби зв'язку між частинами (де можливо) на синонімічні.

1. Серія картин, за яку майстриня українського декоративного мистецтва Марія Приймаченко удостоєна Державної премії

України імені Тараса Шевченка, має назву «Людя на радість» (*М. Шинкарук*). 2. Українська тема у творчості І. Айвазовського присутня і в образах міст, і, зрештою, у самих краєвидах Чорного моря, по якому плавали ще човни князя Олега й козацькі чайки (*Ю. Белічко*). 3. Поворотним в історії Качанівки (зараз унікального архітектурно-паркового ансамблю) був момент, коли її власником став генерал-губернатор Петро Рум'янець (*В. Панченко*). 4. Григорій Сковорода народився в селі Чорнухи, що на Полтавщині, у козацькій родині (*Д. Степовик*). 5. Кожен раз зустрічаю весну з відчуттям, ніби у світі відбувається щось нове, незвичайне (*С. Плачинда*).

2. Які речення з поданих можна перебудувати в прості, не втративши їхнього змісту?

139.

1. Занишіть, замінивши прості, ускладнені поширеним означенням, речення на складноідрядні з підрядним означальним.

1. Першим цегляним храмом Київської Русі була Десятишна церква, споруджена князем Володимиром Великим наприкінці X століття. 2. У середній частині пекторалі зображено великі квіти, оздоблені блакитною емаллю та скульптурними фігурками птахів (*М. Русяєва*). 3. Парк «Софіївка» – розкішний дарунок чоловіка своїй обранці, символ нев'ядучого кохання, створений заради й на славу цього почуття (*О. Седак*). 4. Композиція парку складається з водної системи – озер, водоспадів і цілої мережі каналів, пов'язаних з архітектурним комплексом (*О. Седак*). 5. Неподалік Сорбошши стоїть найстаріший храм Парижа (Святого Юліана Бідного), зведений за наказом Генріха I, чоловіка Анни Ярославни (*О. Балабко*). 6. Заходимо до напівосвітленого храму, сповненого музикою органа (*О. Балабко*). 7. Доведені до відчаю здирництвом Святополкових урядників, люди почали громити маєтки лихварів, воевод та всіх багатіїв (*М. Слабоштицький*). 8. Зволожена нічною прохолодою, пахла травами наддніпрянська земля (*І. Пільчук*).

2. Поясніть уживання розділових знаків у виділених реченнях.

В українській мові, на відміну від російської, немає активних дієприкметників минулого часу із суфіксами *-вш-*, *-ш-*. Тому, наприклад, фраза *Запізнівшихся просимо не заходити до аудиторії* — помилкова. Перекладаючи російські дієприкметникові форми, користуємося підрядними означальними реченнями, прикметниками, пасивними дієприкметниками.

Рідко вживаються в українській мові активні дієприкметники недоконаного виду на -учий (-ючий), -ачий (-ячий). Їм відповідають: а) підрядне означальне речення; б) дієприслівник; в) пасивний дієприкметник; г) дієслівна форма.

Російська мова

господствующий
оторвавшийся
победивший
режущий
сидящий
умирающий

Українська мова

панівний
той, що відірвався, відірваний
той, що переміг, переможець
різальний
той, що сидить
той, що помирає

140. 1. Перекладіть речення українською мовою і зашифруйте їх.

1. Звёздная болезнь – страшный вирус, отравляющий душу.
2. Часто человек, занимающийся бездельем, производит впечатление очень занятого.
3. Хочу выразить особую благодарность заслуженному учителю Украины И. Кушнису, приближившему нас ко многим красотам геометрии (Г. Филипповский).
4. В этих словах слышатся удары восточного гонга, зовущие в экзотическое путешествие (Л. Лебедев).
5. Вертолёты, прибывшие через час, обнаружили на лугу только спящую девушку (В. Мамкин).
6. Быстро проехал к Уру гонец, яростно погоняя осла, тащившего колесницу (И. Колпаков).
7. Постоянно меняющиеся миражи, называемые фата-моргана, своим возникновением обязаны движущимся один над другим воздушным слоям различной плотности (Х. Тилев).

2. До якого виду речень належать записані конструкції? Сформулюйте висновки.

141. 1. Складіть і запишіть складнопідрядні речення з підрядним означальним, що відповідають схемам.

1. [^{який?}], (що) . 2. [^{котра?}], (яка) . 3. [^{чий?} ті. (чий)].

2. Доповніть частини складнопідрядного речення з підрядними означальними.

1. Ми милувалися клином гусей, ...
2. Високий розлогий дуб, ... , приваблював фотографів.

142. 1. Прочитайте текст. Поміркуйте, чи обґрунтована в ньому така кількість складнопідрядних речень з підрядною означальною частиною.

Шкільництво

Спочатку школи на українських землях відкривали при монастирях і церквах. У них викладали дяки («бакаляри», «дидакаси»), які часто ставали священиками. Учнів навчали письма, читання, основ богослов'я (теології), літератури, грецької мови. Українці прагнули зберегти національний характер школи. У цьому їм допомагали братські школи, які готували вчителів і священиків. Школи, які відкривалися при братствах, давали своїм учням ґрунтовну світську та релігійну освіту. У школі Львівського Успенського братства, яка була відкрита в 1586 р., навчалися вихідці з різних верств українського суспільства.

М. Смотрицький

Братський монастир у Києві

Є. Плетенецький

Відомою була й Київська братська школа, яка була заснована в 1615 році. Вона прославилася видатними діячами культури Меле-тієм Смотрицьким, Касіяном Саковичем, Елисеєм Плетенецьким, які викладали в ній (З підручника).

2. Відредагуйте текст (прашуйте в парах!). Зачитайте по черзі варіанти відредагованого тексту. Найкращий із варіантів зaniшить під диктовку.

143. 1. Спишіть. Підкресліть головні та другорядні члени у складнопідрядних реченнях з підрядними означальними.

Ні, я сьогодні не вчителем був.
Був я сьогодні мішенню, що в неї
майже з-за кожної парти
цілилась сита байдужість.
І коли я, знеможений,

важко сів на стілець,
Макаренко й Сухомлинський
осудливо одвернулись.
Склянку води співчутливо
приніс мені Рильський,
вірші якого я все одно любив.
І все одно любитиму.

С. Павленко

2. Що означає вислів «бути мішенню»? Про який урок ідеться у вірші? Чи можна назвати урок вдалим? Чому?
3. Підготуйте коротку доповідь про одного з видатних діячів культури, згаданих у вірші. У доповіді використовуйте складнопідрядні речення з означальними частинами, що починаються так: *який народився; що жив; що працював; чий внесок до національної скарбниці духовності; спадщина якого* тощо.

із Бабусяної Скрині і не тільки

144. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Тернистий шлях — життя, повне нещастя, перешкод, тяжких переживань; «іти тернистим шляхом» — наражатися на перешкоди.

Бабуся. Як у тебе, Дмитрику, справи з підготовкою до іспитів? Ти вже пройшов цей **тернистий шлях**?

Дмитро. Мені, як кажуть, ще тільки почати й закінчити.
І тернові колючки в мене ще попереду.

Ярослава. До речі, ми на останньому засіданні фольклорного гуртка дізналися так багато про використання слова *терен* у піснях, крилатих висловах. Я вже «просунута» в цій темі. Ось у зошиті написано: «Терен — колючий кущ із кислими терпкими плодами». Що доброго від нього можна чекати?

Бабуся. Напевно, ви згадували про *терновий вінок*, який відомий із Біблії.

Ярослава. І про *терновий вінок*, що є символом страждань, мук. І про *тернисті стежки*, які означають не тільки страждання, а й забуття.

Дмитро. Тому ж і Т. Шевченко писав у поезії «Не кидай матері»: «І стежечка, де ти ходила, колючим терном поросла».

Бабуся. Я бачу, Дмитрику, що іспиту з літератури тобі нема чого боятися. **Тернисті шляхи** загартовують і, як кажуть, ведуть до зірок.

Ярослава. А я цей крилатий вислів теж знаю: *Через терни до зірок.* — *Per aspera ad astra.* Це вислів давньоримського письменника і філософа Сенеки.

Бабуся. Ось так одне звичайне слово запрошує нас до роздумів і про фольклор, і про Біблію, і про світову культуру загалом.

2. Вишишіть із тексту складнопідрядні речення з підрядними означальними і займенниково-означальними. Підкресліть слово в головному реченні, яке пояснюється підрядним означальним. Яку синтаксичну роль це слово виконує?
3. Скориставшись текстом вправи, сформулюйте і запишіть значення висловів *терновий вінок*, *тернисті стежки*, *через терни до зірок*.

3 ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Підвидом складнопідрядних речень з підрядним означальним є складнопідрядне із **займенниково-означальним**. У займенниково-означальному реченні підрядна частина пояснює не іменник, а займенник *той, такий, все, всякий, кожний*: *Щасливий той, (хто саме?) кому пером дано небачене у звичному відкрити (Л. Забашта).*

Підрядна частина в займенниково-означальних реченнях може стояти після головної, у середині головної та після неї.

145.

1. Прочитайте англійські прислів'я. Запишіть ті з них, які переукуються з українськими і є складнопідрядними реченнями. Підкресліть граматичні основи. До якого виду складнопідрядних належать ці речення?

1. Гарна та хата, що добрими людьми багата. 2. Коли друг просить, тоді завтра немає. 3. Той лиш друга матиме, хто сам другом буде. 4. Нещастя розкаже, що таке щастя. 5. Не витрачай, де можеш заощадити, не заощаджуй, де мусиш витратити. 6. Хто любить у борг брати, той не любить віддавати. 7. Книжку вибирай, як вибираєш друга. 8. Хто їсть усмак, той і працює неабияк. 9. Тільки тоді треба поспішати, коли бліх ханати. 10. Коли маєш собаку, сам не гавкай. 11. Не тоді плаща шити, коли починає дощити. 12. Не брудни джерела, з якого часом п'єш воду. 13. Не йди вбрід, коли не знаєш, яка вода. 14. Винному здається, що про нього тільки й мови. 15. Як не може вкусити, то хоч дряпне. 16. Хто за все береться, тому нічого не вдається. 17. Хто дереться швидко вгору, той рантowo

гепне долу. 18. Красу бачить той, хто дивиться з любов'ю. 19. Сім разів поверни язиком, перш ніж сказати.

2. Поміркуйте, про які моральні характеристики людини йдеться в поданих прислів'ях. Складіть власне висловлювання, уживаючи звороти на зразок: *той, що дружить; той, що боїться* тощо.

146. Виконайте тестове завдання. Яке з поданих речень є складнопідрядним з підрядним займенниково-означальним?

- А Під час навчання у Віденському університеті майбутній відомий учений-хімік І. Горбачевський у 1875–1877 роках очолив Українське академічне (студентське) товариство «Січ», що гуртувало молодих українських патріотів (*За В. Рудим*).
- Б І, взагалі, як підходиш чи під'їжджаєш до села і бачиш осокір, що підтирає хмари дужими плечима, якось затишніше стає на серці (*В. Чухліб*).
- В Стежка, що була перші дні така добре витоштана, помалу зійшла нанівець (*Іван Багряний*).
- Г Культура — це не тільки все те, що створене руками й розумом людини, а й вироблений віками спосіб суспільної поведінки, виражений у народних звичаях, віруваннях, у ставленні один до одного, до праці, до мови (*За М. Русанівським*).
- Г Увесь народ, що десь під хмарами внизу, благословляю, пролітаючи собі над ним у глибокім поклопі (*О. Довженко*).

147. Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімость».

Зразок пояснення. *Письменник Джеймс Олдрідж писав, що ми відповідаємо за тих, кого приручили.* — Джеймсу Олдріджу приписано слова Сент-Екзюпері.

1. Колись давно жили люди, оповиті не технікою, а природою. 2. Він став поетом через тяжке минуле, яке переслідувало його все життя. 3. Ми повинні екологічно використовувати речовини, які викидають у повітря газу. 4. На мою думку, безвідповідальність — це безпринципність, безпринципні ж люди — це гомосапієнси. 5. В. Сосюра охайно ставився до природи і всього прилягаючого. 6. Люди люблять ту країну, де вони можуть нормально жити, добре працювати і смачно їсти. 7. В природі все гармонійне, нема нічого зайвого, навіть

людина. 8. Українська література має таких бардів, як І. Франко, Т. Г. Шевченко. 9. До фразеологізмів відносяться прислів'я, приказки, народні мудрості.

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

148. Пригадайте орфограму «Вживання букв *и, і* у словах іншомовного походження». Виконайте тестове завдання.

Букву **и** пишемо в усіх словах рядка:

- А дж...нси, д...станція, с...луєт, лог...ка
- Б д...ципліна, ч...пси, в...мпел, Мадр...д
- В Браз...лія, еп...тет, реч...татив, ауд...єнція
- Г Т...бет, Пар...ж, тр...умф, операц...я
- Г Ч...каго, Ч...ті, Балт...ка, попур...

149. Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Займе(щ, и)ково/означальне, ор(и, і)єнтуватися, на/сам/перед. гуа(шь, ш), жовто/гаряче, к(е, и)рманчі, (М, м)аріїнський палац у Ки(є, ї)ві, арх(і, и)т(е, и)ктурний стиль ба(рр, р)о(кк, к)о, бе(з, с)смертний, у Санкт/Петербур(з, г)і, (П, п)ерша (С, с)вітова (В, в)ійна, (шіст, шести)десяті, р(е, и)дакція, канад(цьк, ськ)а посте(сс, с)а. Гали(ч, чч)ина, заздрі(стн, си)а, д(и, е)коративне м(и, е)сте(ит, тет)во, (Д, д)ержавна (П, п)ремія (У, у)країни імені Тараса Шевченк(о, а), кра(є, йо)види, (Ч, ч)орне море, архітектурно/парковий (а, о)нсамбль, генерал/губернатор, ц(е, и)гляний, (К, к)иївська (Р, р)усь, (Д, д)єсяти(и, нн)а церква, на/шів/освітлений, композ(и, і)ц(и, і)я, на(дд, д)ніпрянська, (В, в)іденський універс(і, и)тет, пі(д'їж, д'їз)джаєш, на/нівсць, (Н, н)аціональна (Б, б)ібліотека України.

§ 14. Складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Підрядне з'ясувальне пояснює присудок у головному реченні. Без підрядної з'ясувальної частини будова й зміст складнопідрядного речення незавершені, неповні. Підрядне з'ясувальне відповідає на питання непрямих відмінків.

Ми прагнемо, (чого?) щоб юність була осяяна благородною громадською мужністю (В. Сухомлинський).

З головним реченням підрядне з'ясувальне з'єднується за допомогою:

- сполучних слів *хто, який, чий, котрий, де, куди, коли, як*;
- сполучників *що, як, щоб, ніби, мов, наче, чи*.

Найчастіше підрядні з'ясувальні залежать від дієслів із значенням:

- мовлення (*говорити, казати, розповідати, повідомити, запитати, пояснити, нагадати* тощо);
- мислення (*думати, передбачати, упевнитися, згадувати, розуміти* тощо);
- відчуття, сприймання (*бачити, помічати, чути, відчувати, пишатися, бажати* тощо).

Підрядні з'ясувальні речення можуть залежати від прислівників (*відомо, зрозуміло, видно, треба, жаль* тощо), прикметників та дієприкметників (*певен, радий, задоволений, переконаний* тощо).

Примітка. Підрядні з'ясувальні можуть формально залежати від вказівного займенника в головній частині. Він не має конкретного значення, уживання його не обов'язкове.

Щасливий [тим], (чим?) що живу тобою, Вітчизно рідна — земле сподівань (М. Сингаївський).

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним з'ясувальним

питання непрямих відмінків

150. 1. Прочитайте. Випишіть складнопідрядні речення з підрядним з'ясувальним.

Внутрішня політика Івана Мазени

Новообраний гетьман Іван Мазена розумів, що треба зміцнити авторитет влади. Він був переконаний, що сила держави визначається силою її керманича. Мазена не брався за шаблю, не принижував опонентів, а діяв з політичним хистом і культурою, створюючи навколо себе справді володарську атмосферу.

Авторитет своєї влади гетьман примножував також турботою про науку, книгодрукування, мистецтво. Домігся, щоб Києво-Могилянський колегіум отримав статус академії. Доклав чимало зусиль, щоб заснувати Чернігівський колегіум.

Не менше сприяв гетьман будівництву церков, соборів. Отже, завдяки пожертвам І. Мазени формувалося нове архітектурне обличчя Києва, Чернігова, Переяслава, Глухова, Лубен, Батурища, Бахмача та інших міст України. І цим обличчям стало «козацьке», або «мазенинське», бароко.

Документи свідчать про те, як гетьман прагнув змінити й саме суспільство. Він хотів усунути з політичного життя України донощитство й наклепництво. Також пропонував, щоб гетьманські рішення про покарання старшин підлягали судовому розгляду. Його цікавила сильна влада, але обов'язково обмежена законом.

Микола Вінграновський стверджував, що благородне ім'я Івана Мазени – це ім'я гідності нашого народу, його історичної повноцінності й здоров'я (*З підручника*).

2. У виписаних реченнях підкресліть слово, зміст якого розкриває підрядна з'ясувальна частина. Поясніть лексичне значення підкреслених слів. До кожного з них доберіть синоніми.

Зразок. Документи свідчать про те, як гетьман прагнув змінити й саме суспільство.

Слово *свідчити* означає «підтверджувати істинність, правильність». Синоніми: *доводити, стверджувати, засвідчувати, підтверджувати*.

3. Висловіть свої думки про постать Івана Мазени в історії України. Проведіть засідання круглого столу на тему: «Коли щось можна довести ділом, то на це немає потреби витрачати слова» (*Езон*).

151. 1. До поданих речень доберіть і запишіть синонімічні складноірядні із з'ясувальною частиною.

1. Викладач порадив студентам скористатися додатковою літературою. 2. Екскурсовод обіцяв показати нам соляну печеру. 3. У нічній тиші я почув спів соловейка. 4. З вікна потяга я спостерігала за зміною красвидів. 5. Усіх присутніх попросили вимкнути мобільні телефони. 6. Пас присмню вразило оздоблення, оригінальне освітлення й охайність готельного номера.

2. Складіть схеми записаних речень.

152.

Доновіть запропоновані конструкції, утворивши складно-підрядні речення з підрядним з'ясувальним.

1. Учень знав, коли... 2. Свідки стверджували, ніби... 3. Усім було зрозуміло, як... 4. Катерину бентежило, що... 5. Пасажири поцікавилися, чи... 6. Замовник вимагав, щоб... 7. Я точно знаю, куди... 8. Дирекція отримала повідомлення, що...

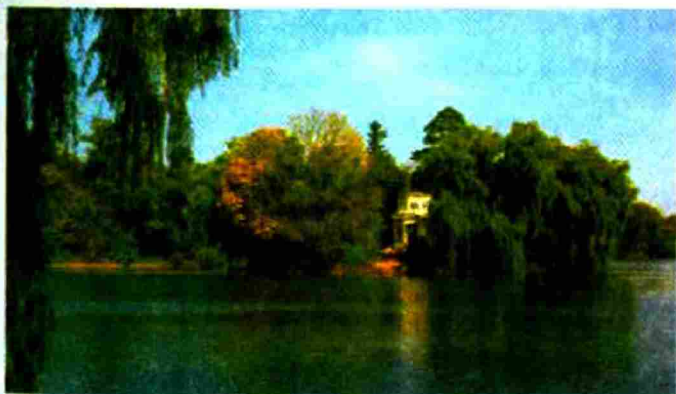
153.

1. Прочитайте уривок з оповідання. Стило перекажіть, замінивши деякі репліки діалогу складнопідрядними реченнями зі з'ясувальною частиною.

Подарунок

— Як хороше тут! — промовив граф Потоцький. — Яке солодке повітря й ласкаве сонце!

— Так, любий мій. Присмнішого куточка, ніж оця Карпівка, мабуть, на світі нема. Добре було б парк тут посадити, такий, як у Версалі під Парижем. Що то за краса!

Дендрологічний парк «Софіївка» (м. Умань)

— Тобі так хочеться, Зосю? — запитав Потоцький, розминаючи зубами билінку.

— Як хороше було б! — замріяно повторила Софія.

До вечора вони пробули в Карпівці. І весь день не виходили з голови Потоцького кинуті, наче непароком, Софіїні слова про версальський парк.

Пізно ввечері Потоцький покликав до себе ад'ютанта. До кімнати ввійшов високий стрункий офіцер Метцель. Це був великий ерудит, інженер-артилерист і будівельник, садівник і мистецтвознавець. Він добре знав історію, захоплювався архітектурою, кохався в музиці й живопису.

— Доручаю вам велику справу, капітане, — сказав Потоцький.
Метцель глянув на господаря і зрозумів: мрійник граф знову щось замислив. Потоцький довго викладав свої ідеї перетворення урочища. Метцель уважно слухав, і в його уяві поставала грандіозна картина майбутнього парку.

— Ідея вашої світлості мені до вподоби. Прикрашати землю деревами та квітами — це благородно. Ми створимо в Каршівці райський куточок, насадимо різноманітних дерев і квітів, викопаємо ставки. І оживе пустельний степ людям на втіху.

— Отже, за діло, капітане. І негайно. І ще хочу вам сказати: цей парк буде подарунком пані Софії *(За П. Нанївим)*.

2. Доберіть до виділеного безсполучникового речення синонімічне складнопідрядне. Визначте його вид. Сформулюйте й запишіть висновки.

154. *1. Працюючи в групах, доберіть потрібний сполучник або сполучне слово з дужок, щоб зберегти риму та зміст у поезіях.

* * *

Уже рука моя вітрила нап'яла,
А ще не знає ум, *(що, як, куди, де)* його нестиме
Повітря свіжого дихання незбориме,
Як повів мужнього орлиного крила.

М. Рильський

* * *

Землі своєї зелень та блакить
Любив я серцем, і **на схилі віку**
Хотів про те правдиво повістити,
(як, що, де, мов) бачив, чув, щоб краплю невелику
Явити дітям...

М. Рильський

* * *

І стежив я, і я веснів:
Акордились планети.
Навік я взяв, *(де, що, як, мов)* Ти не Гнів, —
Лиш Сонячні Кларцети.

П. Тичина

2. Частини якого складнопідрядного речення з'єднують дібрані вами засоби зв'язку? Доберіть власні підрядні з'ясувальні до виділених головних частин. Запишіть утворені речення.

155. Пригадайте, чим непряма мова відрізняється від прямої. Запишіть подані приклади як речення з непрямою мовою. До якого виду речень вони належать?

1. «Коли я дивлюсь на українські пейзажі, — говорив Карл Брюллов, — то здається, от-от вирине з тихого плеса русалка, а на березі десь з'явиться "козак моторний" Еней...» 2. «Обірвався голос співця України Котляревського, — неквапно почав Остроградський, — співця, що водив завзятих троянців-козаків у далекі походи, що був найкращим нам учителем-другом і навчав учнів своїх бути мужніми, чесними». 3. Михайло Грушевський міркував: «От насуваються такі події, що сама сьогоднішня історія, здається, напише про себе роман...» 4. У листі з Києва до дружини Лідії 11 вересня 1954 року співак Олександр Вертинський писав: «Київ радує і заспокоює мене, і я відпочиваю душею».

і п'янклем, і словом

156. 1. Прочитайте роздуми художника Василя Лопати. Вишипіть складнопідрядні речення. Накресліть схеми речень із підрядним з'ясувальним. Поясніть уживання розділових знаків.

В. Лопата. Ілюстрація до повісті
М. Гоголя «Тарас Бульба»

«Десь на дні мого серця»

...Як пахне нетошлеца піч чи шум вітру за вікном, бурі, дощу, що збиває перестиглі яблука, груші, і вони падають на землю?.. Як стукає гілочка калини у вікно чи як співає півень зранку?.. Чи можна все це зобразити засобом живопису або графіки?

Література — це засіб пізнання, і ми розглядаємо її не тільки як естетичну насолоду. Я взявся писати для себе. Мені хотілося зафіксувати якісь моменти з власного життя. Я зовсім не думав, що це буде літературним твором. Це просто мозаїка мого життя. Це епізоди — як биті скельця. І коли дивинися в калейдоскоп, вони складають візерунок життєвої дороги. Я зробив малюнки — хату, де народився, дерева, бурю, грозу, тополі, своїх односельців...

Отак я проявився у двох іпостасях — людина, яка пише (боюся назвати себе письменником) і малює. Я написав пером і малюнки, і власне повість.

...Люблю музику і не уявляю себе без музики. Коли працюю, фоном завжди звучать Вівальді, Моцарт, Бах, Бетховен і, звичайно, наші народні пісні, наша класика. Це допомагає мені думати, мріяти, збуджує творчу уяву...

Мені пощастило бути в Іспанії — у тому місті, де народився геній Пікассо і ще один геній — Далі. Пікассо був спочатку могутнім реалістом, а потім став могутнім модерністом. Але час від часу, яким би вподобанням не надавав перевагу, він повертався до реалістичного малюнку. І це в нього виходило блискуче. Цим він володів на рівні Рафаеля і Леонардо да Вінчі.

Не сприймаю, коли сучасні модерністи перескакують початковий період оволодіння малюнком. Тим часом малюнок — основа образотворчого мистецтва. Мені здається, що талант художника не залежить від техніки малювання.

Я людина своєї епохи і маю свої вподобання. Люблю сюжетні речі, люблю ілюструвати класику, особливо українську героїчну. І «Слово про похід Ігорів», і Шевченка, і Гоголя. Люблю малювати портрети. Я створив 52 портрети мамі. Я не розумію, як це зробити в абстрактній манері, якимось кубізмом. Я люблю те, що я люблю...

2. Перебудуйте складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною в прості, ускладнені вставними конструкціями, речення. Зверніть увагу, що мета висловлювання може змінюватися.

157.

1. Пригадайте зміст твору «Тарас Бульба» М. Гоголя. Розгляньте ілюстрацію до попередньої вправи. Яку сюжетну лінію повісті відтворив художник? Запишіть речення на цю тему, використовуючи такі частини речень: *я думаю, що...; герої, пригадується, ...; мені здається, що...; можна сподіватися, що...; складно уявити...; варто пам'ятати, як... тощо.*
2. Назва тексту В. Ломати — це цитата з поезії П. Тичини: «Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов». Чи

суголосні слова поета з темою поданої ілюстрації? Відповідь обґрунтуйте.

158. 1. Спишіть текст усмішки. Знайдіть складні речення. Охарактеризуйте їх.

У гостях у Щепкіна

У 1832 році Гоголь уперше приїхав до Москви. Почув, що славетний артист Михайло Щепкін теж українець. Пішов до нього. У Щепкіна саме сиділи гості. Двері розчинили, щоб зручно було носити страви. Раптом усі побачили незнайомого. Він неквапливо роздягся, став на порозі, оглянув усіх і проказав:

Ходить гарбуз по городу,
Питається свого роду:
Ой чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові (Із кн. «Навколо Парнасу»).

2. Складіть невеличкі розповіді про Миколу Гоголя і Михайла Щепкіна (по 5-6 речень), уживши в них складнопідрядні речення.

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

159. 1. Пригадайте орфограму «Вживання апострофа в словах іншомовного походження». Виконайте тестове завдання.

Виберіть рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом:

- А бар..єр, кар..єра, В..єтнам, б..юлетень
Б б..юро, н..юанс, к..ювет, бутон..єрка
В ін..єкція, вар..єте, дистриб..ютор, інтерв..ю
Г кон..юнктура, м..юзикл, б..юрократ, кан..ійон
Г жал..юзі, круп..є, модель..єр, п..єдстал

2. Значення яких із поданих слів вам не відомі? З'ясуйте ці значення за словником.

160. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

(Сч, Щ)а(с, ст)ливий, праги(и, є)мо, ю(ин, н)ість, ново/обращений, автор(е, и)тет, к(и, є)рманіча, о(ш, п)онентів, атмо(з, с)феру, (К, к)и(ї, є)во/(м, М)огілянський коле(г, г)іум, здоро(в'я, вя), обо(в'я, вя)(з, с)ково, обмеж(и, є)на, (з, с)користатися, и(и, є)черу, кра(ї, є)видів, моб(и, і)льні т(и, є)л(и, є)фони, б(и, є)нте(ш, ж)ить, па(сс, с)ажирин, д(є, и)рекция, уроч(є, и)ще, різно/барвні, коники/стр(є, и)бунці, стр(и, є)котали, буйно/тра(вя, в'я), де/не/де, кр(є, и)слаті, Ка(м'я, мя)нка, (в'ю, вю)нилася, (в, В)(и, є)рсаль,

Пари(жем, жом), не/на/роком, (В, в)ерсальський парк, в/веч(о, е)рі, а(дю, д'ю)гант, інж(и, е)нер/арт(і, и)(лл, л)ерист, мистецтво/знавць, арх(и, і)т(и, е)ктура, гранд(и, і)озна, бе(з, с)/заперечно, н(и, е)йзаж(и, і), аж(и, і)ота(ш, ж), а(кк, к)р(и, е)д(е, и)тив, кр(и, е)дитна установа, оша(т, д)/ка(сс, с)а, акц(и, і)я, аукц(и, і)он, взаємо/по(в'я, вя)заний, бу(хг, г)(о, а)лтерія, ко(мм, м)(и, е)рційна, бі(с, з)пес, пі(т, д)риємницька, брок(и, е)р, спец(и, і)алізують-ся, д(і, и)лер, ці(н, нн)ий, ро(с, з)ч(е, и)нили, о(б'є, бє)кт, гарбу(с, з), (Х'ю, Хю)стон, і(нс, н'є)кція, ко(шю, н'ю)нктура, ка(ре, р'є)ра, (б'ю, бю)вет, (Мю, М'ю)нхен, ба(ре, р'є)р, (Вс, В'є)тнам, (б'ю, бю)летень, (н'ю, ню)анс, (к'ю, кю)вет, було(н'є, не)рка, (б'ю, бю)ро, ва(ре, р'є)те, д(е, и)стр(е, и)(б'ю, бю)тор, (б'ю, бю)рократ, (и, і)нт(и, е)р(вю, в'ю), (м'ю, мю)зикл, кан(ьо, йо)н, жа(л'ю, лю)зі, кру(нс, п'є), мод(и, е)л(ьє, 'є)р, (п'с, пє)д(и, е)стал.

§ 15. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними. Підрядні речення місця, часу

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

У складнопідрядних реченнях із підрядними обставинними підрядна частина пояснює обставину в головній частині. Значення цієї обставини (місця, часу, причини тощо) визначає вид підрядного обставинного.

П
ПРИГАДАЙМО

1. На які основні види поділяються складнопідрядні речення?
2. Які види речень належать до складнопідрядних з підрядними обставинними?
3. На які питання відповідають підрядні місця?
4. На які питання відповідають підрядні часу?
5. Якими сполучниками з'єднуються частини складнопідрядного речення з підрядним причини?
6. На які питання відповідають підрядні мети?
7. Які засоби зв'язку діють у складнопідрядних умови?
8. У якому складнопідрядному реченні не можна поставити питання від головної до підрядної частини?

161.

1. Прочитайте. Видишіть складнопідрядні речення з підрядними обставинними.

1. Повійнув вітерець, розірвав димчасту хмарку, що заступила сонце (*Панас Мирний*). 2. Усі словесні мистецтва є динамічними мистецтвами, бо вони виявляються в часі (*А. Білецький*). 3. Після смерті чоловіка в 1060 році Анна, по суті, стала королевою Фран-

ції, оскільки спадкоємцеві престолу Філіппу Першому було лише вісім років (О. Балабо). 4. Сіроманець провів Сашка до узлісся, потерся мордою об Сашкове плече й так стояв, аж доки запах його нового товариша не ослаб у глибині темного листопадового вітру (М. Вінграновський). 5. Піріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства, бо ковтнув піріжки, навіть не пожувавши (М. Вінграновський). 6. Якби я завжди розповідала однаково, то моя розповідь стала б фальшивою (Н. Шахрай). 7. Не може бути справжнім сином своєї Вітчизни той, хто не стає справжнім сином матері й батька (В. Сухомлинський). 8. От і горнулися тепер усі чайки до отаманської, мов діти до матері (А. Кащенко). 9. Коли настав час писати конкурсну роботу в Академії мистецтв, Федір Кричевський звернувся до весільного обряду, обравши один з його кульмінаційних моментів – прибирання подружками молодої до вінця (Ю. Белічко).

2. Визначте вид підрядного обставинного, поставивши питання від головної частини до підрядної.
3. Прочитайте ще раз четверте і п'яте речення, дібрані з твору М. Вінграновського. Пригадайте і запишіть назву твору.
4. Хто з осіб, згаданих у третьому реченні, пов'язаний з Україною? Дайте розгорнуту письмову відповідь, використовуючи складнопідрядні речення з підрядними обставинними.

162.

1. Уважно проаналізуйте зміст таблиці «Види складнопідрядних речень» (с. 88). Укажіть види підрядних, у яких сполучники та сполучні слова можуть бути однаковими. Сформулюйте й запишіть висновок.
2. Складіть і запишіть речення, що відповідають поданим нижче схемам.

які?
1. [], (що).

яким способом?
2. [], що ().

що саме?
3. (що), [].

чому?
4. [], що ().

3. Складіть схеми до речень різних видів із засобами зв'язку *який, що, коли, мов, куди, де*.

Підрядне речення місця вказує на місце або напрямок дії, про яку йдеться в головному реченні. Підрядне місця відповідає на питання *де? куди? звідки?* У головному реченні складнопідрядного з підрядним місця можуть уживатися вказівні слова *там, туди, скрізь, звідти*.

І скрізь, (де?) де тропа моя в'ється, лишив я частиночки серця (Д. Луценко).

З головним реченням підрядне місця з'єднується за допомогою сполучних слів *де, куди, звідки*.

Підрядне місця може займати будь-яку позицію щодо головного.

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним місця

163. 1. Запишіть прислів'я та приказки. До якого виду підрядних обставинних вони належать?

1. **Куди голова задумала, туди й ноги несуть.** 2. Де рідний край, там і під ялиною рай. 3. **Де тонко, там і рветься.** 4. Там ліниво працюється, де пожитку не чується. 5. **Там добре, де нас немає.** 6. Куди голка, туди й нитка, куди чоловік — туди й жінка. 7. Де болото, там і чорт сидить. 8. Де треба руки гріти, там треба й вогню. 9. **Де горить, там не треба піддувати.** 10. **Куди коза стрибне, туди й козеня.** 11. Де дітей люблять — туди вони й горнуть, де старих шанують — там вони довго живуть. 12. **Не ходи в гості туди, де тебе не ждуть.** 13. Де троянда, там і соловей. 14. Де згоди немає, там і корок тоне. 15. **Де сила панує, там правда мовчить.**

2. Підкресліть головні й другорядні члени у виділених реченнях. Яку синтаксичну роль виконують у виділених реченнях сполучні слова? Сформулюйте висновки.

164. Спишіть, розставте розділові знаки.

1. Мати тоді сита коли діти неголодні (*К. Гордієнко*). 2. Туди де образи коханої душа окрилена летить (*Олександр Олесь*). 3. Там на Україні де долинами тихо тече Рось стоїть невелике містечко Богуслав (*Іван Нечуй-Левицький*). 4. Звідти звідки показалаь

блискавка сунули хмари (*Панас Мирний*). 5. Де рідний край там людний рай (*Народна творчість*). 6. Де голова в крик там роботи пшик (*Народна творчість*). 7. Дорога давня молодіє де б твій веселій крок не став (*М. Вінграновський*). 8. Де кров текла козацька трава зеленіє (*Т. Шевченко*). 9. А де нема любові і страждання там не живе не б'ється і життя (*Олександр Олесь*). 10. Де небо між віт – синьота сицьотою дихнуло весною Десною (*А. Мойсієнко*).

165.

Прочитайте. Розподіліть речення на дві групи: спочатку виписіть з підрядними обставинними місця, а потім – з підрядними означальними.

1. Я люблю гордий шум рідних київських вулиць, де недавно ще так сивиною вкривав все мороз (*В. Сосюра*). 2. Ще не так давно неодмінним атрибутом українського сільського весілля була скриня, куди складали одяг, рушники, полотно – весь посаг молоді (*Л. Орел*). 3. Чернеча гора в Каневі, де поховано Тараса Шевченка, є нашою найбільшою національною святинєю (*В. Смілянська*). 4. За піснюю своєю ви водили нас, куди самі хотіли (*М. Коцюбинський*). 5. Ми підем, де трави похилі (*А. Малишко*). 6. І встають густі отави, де тупились коси вчора (*М. Братан*). 7. Де кисіль, там я сів. Де пиріг, там я ліг (*Народна творчість*). 8. Де роботяца молодиця, там чиста світлиця (*Народна творчість*). 9. У великому місті, де він жив, було дуже весело: щодня туди приїздило багато іноземців (*Г. К. Андерсен*). 10. Інга перейшла ручай і видерлася на пагорб, де росли три високих дуби (*Н. Дев'ятко*). 11. Тетяна поглянула в той бік, куди дивилися всі присутні (*Н. Дев'ятко*). 12. Скіфські таборища, де вирувало життя, захопили войовничі сармати, яких згодом вигнали готи (*М. Жученко*). 13. Здавалося, там, куди спрямовані її устремління, має ось-ось з'явитися його дужа постать (*М. Бішин*). 14. Вийшли на станції, що передує Заліщикам (*М. Холоденко*).

З
ЗАМІТЛИВО

Підрядне речення часу вказує на час або тривалість дії, про які йдеться в головному реченні. Підрядне часу відповідає на питання коли? відколи? доки? з якого часу? до якого часу?

Завітай навесні, (коли?) коли синя фіалка в чисте небо погляне здивованим оком (*М. Сингаївський*).

До головного речення підрядне часу приєднується за допомогою сполучників коли, поки, доки, як, відколи, як тільки, щойно, лише, з того часу як, відтоді як, після того як, перш ніж, перед тим як, до того як.

У головному реченні можуть уживатися вказівні слова *тоді, доти, колись, щойно, незабаром*.

Підрядне часу може займати будь-яку позицію щодо головного речення.

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним часу

166. 1. Прочитайте текст. Виділіть складнопідрядні речення з підрядним обставинним часу.

Балаласчки

Вони цвіли з весни і до самої осені узбіч стежки, що вилась по узгірку до нашої хати. Після того як квіти відцвітали, на їх місці починали бриніти маленькі балаласчки.

Довкола нашої оселі і понад стежкою росло багато квітів. Але тільки ці — невисокі, не дуже примітні — не лише цвіли, вони вмільи... грати.

Є. Вжещ. «Біла хата»

Їхню мелодію почув я ще тоді, коли зіп'явся на ноги і рушив у мандри такою довгою, сповненою всіляких пригод дорогою — від хати до перелазу.

Грали мені балаласчки, як біг захеканий зі школи, бажаючи похвалитися мамі й татові своїми успіхами.

І тоді грали, коли приїхав додому після закінчення навчання, сповнений мрій, юначої дзвінкої сили.

І в той день дзвеніли, коли несміливо вів до хати свою наречену. Грали тоді, як повертався з доріг, далеких і близьких...

Припишло сиджу і вслухаюсь. Заграйте мені, гришки звичайні, та ні,

не зовсім звичайні. **Заграйте тієї, що, окрім вас, ніхто у світі не грає...** (За В. Чухлібом).

2. Поясніть уживання розділових знаків у виділених реченнях.

167. Перебудуйте прості речення в складнопідрядні, замінивши виділені другорядні члени близькими за змістом підрядними часу. Запишіть утворені речення.

1. Лелеки прилітали **навесні**. 2. Дощ припинився тільки **вранці**. 3. Проїшло чимало часу з дня **нашої першої зустрічі**. 4. Після обіду він любив пройтися тінистим парком. 5. **До отримання листа** близькі нічого не знали про його плани. 6. **Після закінчення зборів** жваве обговорення не припинилося.

168. Запишіть речення, замінивши прості речення з відокремленими обставинами складними реченнями з підрядними часу. Поясніть у них розділові знаки.

1. Сонце, поволі спускаючись на захід, більшає, немов росте, яснішає, розпалюється (М. Коцюбинський). 2. Під'їжджаючи до дому разом з Катериною, Кравчина помічає світло і рух у домі (О. Довженко). 3. Степ, струсивши із себе росу та зігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором (Панас Мирний). 4. Повернувшись до рідного Києва, Олександр Олександрович Мурашко організовує Товариство київських художників (Є. Кротевич). 5. Йдучи поміж тихих дерев на дніпровській кручі, бачачи здалік за гіллям синю ріку, могутній плин її води, парубок немов зазирає у весняну душу природи (Є. Гуцало).

169. 1. Прочитайте. Вишишіть складнопідрядні речення, у яких за собом зв'язку між частинами виступає слово *коли*.

Найчарівніша музика

Присмню, коли яблуко, про яке думали, що кисле, виявляється солодким. Присмню, коли дзвонять до вечерні влітку. А це любив я, коли дід розмовляв з конем і лошам, як з чоловіками. Любив, коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на захід сонця. Любив, йдучи на возі з луку, дивитися на зоряне небо. Любив засинати на возі. Любив пташиний щebet у саду і в полі. Любив плескіт води весняної. Любив жаб'яче ніжно-журливе кумкання в болоті, коли спадала вода. Любив гукання яблук в саду, коли смеркає. А якби спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив

слухати kleпання коси. Як тихого вечора, десь перед Петром і Павлом, починав наш батько kleпати косу під хатою в саду, ото й була для мене найчарівніша музика (За О. Довженком).

2. Визначте розряд підрядних сполучників у вписаних реченнях.

170.

1. Прочитайте ще раз текст вправ 166, 169. Що в них спільного? На чому зосереджують увагу автори цих текстів? Які синтаксичні конструкції найчастіше використовуються в цих текстах? З якою метою?
2. Напишіть твір «Музика дитинства», використовуючи складнопідрядні речення з різними видами підрядних (особливу увагу приділіть підрядним місця і часу).

171.

Відредагуйте фрагмент тексту з учнівського твору, перевіряючи фактичний матеріал (ім'я автора, назви творів, назви жанрів) за підручником української літератури.

Я завжди намагаюся згадати свого улюбленого автора ліро-епічних творів Грегора Сковороду. У творі «Бджола та Жук» він дуже вміло розвинув думку майбутнього і минулого.

із Бабусяної Скрині і не тільки

172.

1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Коли гора не йде до Магомета, то Магомет йде до гори – цей вислів означає вимушену поступку.

Синонімічні вислови іронічного характеру: *прийде коза до воза; ми не горді.*

Ярослава. А я, Дмитрику, сьогодні, коли закінчилися уроки, бачила вашого Сашка. Він усе когось вивдивлявся біля нашого класу.

Дмитро. Що ти кажеш? Це він, мабуть, шукав Оленку.

Ярослава. І вчора він ішов назірці за нею, як ми поверталися зі школи.

Дмитро. Ич, який! А сам хвалився: «Вона ще бігатиме за мною».

Бабуся. Ну що ж... **Коли гора не йде до Магомета, то Магомет йде до гори.**

Ярослава. Про якого Магомета ти говориш?

Бабуся. У східних народів є легенда про Магомета, пророка, який нібито наказував горі підійти до нього.

го. А коли гора не послухалася, тоді він сам пішов до неї зі словами: «Що ж, якщо гора не хоче йти до Магомета, Магомет іде до гори».

Дмитро. А я читав про Ходжу Насреддіна... Він примушував дуба чи пальму йти до нього.

Бабуся. Це фольклор народів Сходу. Відомо ж, що Ходжа Насреддін був хвальком і часто видавав себе за святого... Але його славнозвісні хитрощі часто допомагали біднякам. Таких історій про Ходжу Насреддіна багато.

Ярослава. У нас такі гостроязикі дівчата, що й про Сашка можуть скласти легенду в східному стилі.

Дмитро. Навіщо в східному, вони й по-нашому можуть сказати коротко, влучно й зрозуміло: *Прийде коза до воза...*

2. Запишіть свої репліки на обговорювану в рубриці тему. Визначте вид кожного речення в запропонованих репліках. Поясніть уживання розділових знаків.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

173. Пригадайте орфограму «Ненаголошені *e* і *u* в коренях слів». Виконайте тестове завдання.

Виберіть рядок, у якому всі слова пишуться з буквою *e*:

- А д..витися, хлоп..ць, об..режно, дал..чність
- Б к..рувати, д..ректор, в..ранда, вер..сень
- В г..н..рал, гл..вкий, д..сант, р..вти
- Г ім..нини, кал..ндар, кор..дор, д..ципліна
- Г гр..бти, зав..нити, заздал..гідь, знів..чити

174. Запишіть, знявши риску і розкривши дужки.

Мисте(тс, цт)во, д(с, и)намічне, (з, с)падко/емень, пр(и, е)стол, сіро/манець, узлі(с, сс)я, товари(щ, ш), листо/пад, пирі(ш, ж)ки, (А, а)кадемія (М, м)истецтв, в(ьс, 'с)ться, (з'с, зс)днуватися, будь/яка, сх(и, е)матично, и(и, е)суть, атр(е, и)бут, пр(е, и)мітні, цвіли до ос(и, е)ні, сте(ш, ж)ка в(е, и)лась, поч(е, и)нали бр(и, е)ніти, до/в/кола хати, по/над, м(и, с)лодія, си(дж, жу), бли(ськ, зьк)і, л(и, е)леки, пр(е, и)літали на/весні, по/волі, ро(с, з)починається, (з, с)пускаюч(і, и)сь, жовто/зелений, зо(дд, д)алік, заз(е, и)рати, (з, з)воняють, по/між, ніжно/журливе, кумка(и, нн)я, ліро/епічний, тихого веч(е, о)ра, отрима(и, нн)я, не/пр(с, и)п(с, и)нилося, щєб(и, е)т, гостро/язики.

§ 16. Складноідрядне речення з підрядним способом дії, міри й ступеня, з підрядним порівняльним

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Підрядне способу дії вказує на обставину, характер дії в головному реченні. Відповідає на питання *як? яким способом? яким чином?*

Отак буває на початку травня, (як?) що сонце гріє, та не дуже (П. Тичина).

До головного речення приєднується за допомогою сполучного слова як і сполучників *як, що, щоб, мов, наче, неначе, немовби, ніби, ніж.*

У головному реченні може вживатися вказівне слово *так.*

Підрядне способу дії вказує на спосіб дії головного речення за допомогою порівняння, уподібнення, зіставлення. Щодо головного підрядне способу дії займає будь-яку позицію.

175. 1. Спіншіть, розставте розділові знаки.

1. А злива так само почала відходити як і надійшла (*М. Стельмах*). 2. Як дбаш так і маєш (*Народна творчість*). 3. Ячмені почали подовіти немов сивина старості злегка торкнула буйну рослинність землі (*М. Коцюбинський*). 4. Як зграя над морем летить лебедина так слава безсмертна над світом летить (*В. Сосюра*). 5. Мовби далека хмарка на обрії сніге серед сліпучого степу Асканія (*О. Гончар*). 6. За всіх не розповіси так само як усіх зірок на небі не перелічиш чи всіх грибів у лісі не позбираєш (*Є. Гуцало*). 7. Краще добре робити ніж гарно говорити (*Народна творчість*). 8. Я їх краще ніж сам себе знаю (*Ю. Логвин*). 9. Грім гримів ніби гуркали раз у раз гармати (*Іван Нечуй-Левицький*). 10. Вони перелітали ніби танцювали з стебла на стебло (*Л. Письменна*).

2. Накресліть схеми речень 1, 4, 10.

176. 1. До поданих частин складного речення доберіть продовження — підрядні способу дії. Запишіть утворені речення.

1. Вона знала класичну літературу так, що... 2. Як..., так весняне сонце пригрівало землю. 3. Стелився над отавами туман, немовби... 4. Вуха заклало, ніби... 5. Мов..., вразила нас ця звістка. 6. ... так і спатимеш. 7. Як бджола летить до квітки, так... 8. ... як буває ранньої весни.

2. Доберіть до складених речень близькі за змістом прості речення з обставинами способу дії.

Підрядне міри і ступеня вказує на міру чи ступінь вияву дії головного речення або на ступінь вияву ознаки, вираженої прикметником, прислівником або іменником у головному реченні. Відповідає на питання *наскільки? якою мірою?*

Сонце так світить ласкаво, (якою мірою?) що аж каміння сміється (М. Коцюбинський). І рости, і діяти нам треба так (як? якою мірою?), щоб аж гриміло з краю в край (П. Тичина). Вигострю, виточу зброю іскристу, (наскільки?) скільки достане снаги мені й хисту (Леся Українка).

Поєднується з головним реченням сполучниками та сполучними словами що, що аж, скільки, наскільки, як, наче, мовби, немовби, ніби, щоб. У головному реченні їм відповідають вказівні слова так, такий, така, таке, стільки, настільки.

Підрядне речення міри і ступеня найчастіше стоїть після головного.

177. 1. Прочитайте. Вишишіть складні речення з підрядними міри і ступеня.

1. Запорожці використовували в походах проти Туреччини підводні човни раніше, ніж це було в Західній Європі (*О. Апанович*). 2. Він говорив так весело, що майже всі поснули (*Микола Хвильовий*). 3. А лист же так тихо шепотить, так тихо, нібито старенька бабуся кусяючи шенче опучатам казку (*М. Кропивницький*). 4. Ви навчіть мене вишивки, мамо! І навчіть мене, рідная, так, щоб з мережки живими словами промовляли волошки і мак (*Т. Масенко*). 5. На серці було так легко, радісно, як часом у малої дитини гарного погідного ранку (*М. Коцюбинський*). 6. Конюшина так рясно та буйно зацвіла, наче синюваті-червоні вогнічки побігли по траві (*В. Коломієць*). 7. Увага до нього була настільки велика, що Дорош почував себе дуже незручно і ще нижче схилив голову (*Г. Тютюнник*). 8. Скільки намолотили, стільки й загатили (*Народна творчість*). 9. Я так її, я так люблю, мою Україну убогу, що проклену святого Бога, за неї душу погублю! (*Т. Шевченко*).

2. Підкресліть член речення в головній частині, який пояснюється підрядним міри й ступеня.

178. До поданих частин складного речення доберіть продовження – підрядні міри і ступеня. Занішіть утворені речення.

1. Повітряний змій піднявся так високо, що аж... 2. Отаким весняним сонячним днем видався, як... 3. Я настільки захоплений книжкою, мовби... 4. Стільки різних думок роїлося в голові, наче... 5. Як... так зміювалися пейзажі за вікном автомобіля. 6. Учень так швидко формулював правило, що...

1. Прочитайте. Чи усвідомлюєте ви, що ваші вчителі можуть нездужати, стомлюватися, мати поганий настрій, поспішати на побачення, закохуватися, плакати, сміятися? Які риси (ті, що не стосуються професії) ви цінуйте у своїх наставниках найбільше?

Пора до школи

Мати ледве пробудилась:

«Уставай, Миколо!

Умивайся, он сніданок,
вже пора до школи!»

«Ох, давно мене дістали,
мамо, до печінки
вчителі от та завуч,
та дурні оцінки!»

«Годі, синку, позіхати,
уставай!» — «Матусю,
від отих дзвінків щоденних
вже тріщить у вусі.

Ті екзамени, контрольні,
акти й протоколи!..»

«Сину, маєш сорок років,
ти ж директор школи!»

О. Страшенко

2. Зверніть увагу, що люди, які вас оточують (ваші батьки, учителі, знайомі), іноді нагадують дітей. У чому це виявляється? Заніжіть власне висловлювання на цю тему (8–10 речень), увівши в текст складнобудовані речення з підрядним міри й ступеня.

Вивчаючи синтаксис простого речення, ви познайомились із поняттям **відокремлення**. Відокремлюватися можуть другорядні члени речення для їх логічного та інтонаційного наголошення.

До відокремлених членів належить **порівняльний зворот** — слово чи словосполучення, які, порівнюючи одні предмети, дії, ознаки з іншими, образно характеризують їх.

Порівняльний зворот уводиться в речення за допомогою сполучників *як, мов, наче, немов, ніби, нібито, немовбито*.

Порівняльний зворот на письмі виділяється комами: *Це місто прекрасне, як усмішка долі* (Л. Костенко).

Примітка. Порівняльний зворот, що належить до стійких словосполучень (фразеологізмів), комами не відокремлюється: *Мовчить як риба*

Спишіть, розставте роздільні знаки. Підкресліть порівняльні звороти.

1. Вже блакитний шовк чеба покривас мереживом чорних гіллячок наче ажурною магілєю (*М. Коцюбинський*). 2. Курява стедилась по гладкому як дзеркало ставку і купалась у хвилях рожевого світла (*М. Коцюбинський*). 3. На самому краю галявини, у канаві, під опалим листям, під снігом ніби під жовтою ковдрою сплять жаби (*Г. Скребицький*). 4. Веселий дощ, жартуні весни, танцює мов на святах (*М. Нагнибіда*). 5. Хмарка пливе кучерява, тихо як сон розтає (*В. Сосюра*). 6. Лежать покоси мов покірні леви... І сонце полудневе – як гора... (*А. Мойсієнко*).

3 ЗАДАЧА

Порівняльне підрядне речення уточнює, пояснює дію головного речення за допомогою порівняння. Підрядне порівняльне відповідає на питання *як? подібно до чого? як саме?*

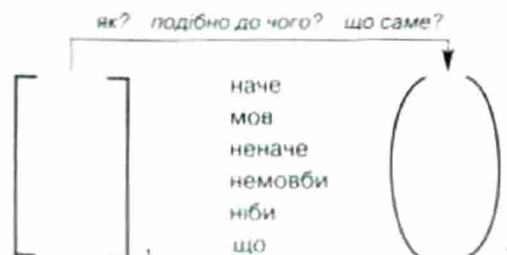
Над голубими вітряками плів журавлиний караван, (як?) неначе кливав у дорогу (*В. Сосюра*).

Підрядне порівняльне приєднується до головної частини за допомогою сполучників *як, наче, неначе, ніби, нібито, мов, немов, що*. Підрядне порівняльне може займати будь-яку позицію щодо головного.

Підрядне порівняльне потрібно відрізнати від порівняльного звороту.

Підрядне порівняльне — це частина складнопідрядного речення, у якому є один або обидва головні члени. Хоча часто один із головних членів пропущений (найчастіше присудок), але він є в головній частині. На змістову потребу присудка вказують обставина й додаток у підрядному порівняльному і наявність іншого головного члена.

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним порівняльним

181. Випишіть складнопідрядні речення з підрядним порівняльним і порівняльним зворотом.

1. Немає гіршої покути, як в ріднім краї носить цуґа (*Народна творчість*). 2. Літа збігають як вода (*Народна творчість*). 3. Краще не обіщати, як слова не дотримати (*Народна творчість*). 4. Безмежне поле, як райдуга, в серці сія (*В. Сосюра*). 5. Пригорну до серця, мов дитя, пелюстки розквітлої лілеї (*О. Деркач*). 6. Не встигне ще білий день очі протерти, як починається в лісі радісна музика (*П. Козацьок*). 7. Принишки перехожі на хвилину, показують цікавій літворі, як гамірно видзьобують калину червоногруді жваві снігурі (*О. Халю*). 8. І бродить місяць над домами, неначе срібний вартовий (*В. Сосюра*). 9. Од козачої відваги втік папа, як битий лис (*Б. Олійник*).

182. 1. Прочитайте вибрані з поезій Т. Шевченка речення. Розподіліть їх на три типи: а) з підрядними способу дії; б) з підрядними міри й ступеня; в) з підрядними порівняльними. Запишіть.

1. Не так серце любить, щоб з ким поділиться. 2. Мені так люблю, люблю стало, неначе в Бога... 3. Тяжко, тяжко мені стало, так, мов я читаю історію України. 4. Як небо блакитне – нема йому краю, так душі – почиу і краю немає... 5. Послужи йому так щиро, як мені служила. 6. Грає кобзар, виспіває, аж лихо сміється. 7. Ані хмариночки, та тихо, та люблю, як у раї. 8. Орлом сизокрилим лігас, ширяє, аж небо блакитне широкими б'є. 9. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі то виривав, то потопав.

2. Випишіть із поетичних текстів Т. Шевченка шість речень з підрядними порівняльними. Обґрунтуйте, чим відрізняються підрядні порівняльні від порівняльних зворотів.

183. У поданому тексті є підрядні порівняльні (повні та неповні), речення з порівняльним зворотом. Знайдіть їх і запишіть у таблицю за зразком (таблицю накресліть у зошитах). Підкресліть слово в головній частині або головну частину, якої стосується порівняльна конструкція.

Зразок.

Порівняльне підрядне речення повне	Порівняльне підрядне речення неповне	Речення з порівняльним зворотом
Як простір немислимий без руху, так поезія немислима без думки (<i>В. Симоненко</i>).	Припадає вустами до слова, мов до стиглого грона калини (<i>Н. Кацук</i>).	Пливе над світом осінь, як медуза, і мокре листя падає на брук (<i>Л. Костеико</i>).
...

На великому чорному баркасі, що, здавалося, повертав до берега, звивали вітрила. Вітер надував їх, і воши виривалися з рук, піби допотіли крилами великі білі птахи. Чорний човен нахилився і ліг боком на блакитні хвилі.

Синє море хвилювалось і кипіло на березі піною. Хвиля скинула молоком, а відтак танула й шиїла на піску, тікаючи в море.

Баркас підсакував на місці, хлюпав, як риба, і не міг пристати до берега. Він бився на хвилі й рвався з котвиці, як пес з ланцюга.

Море дедалі втрачало спокій. Дрібні хвилі зливались докупі і, мов брили зеленкуватого скла, непомітно підкрадалися до берега, падали на пісок і розбивались на білу піну. Під човном клекотіло, кишло, шумувало, а він підсакував і плигав, немов пісся кудись на білогривих звірах (За М. Коцюбинським).

184.

Запишіть текст, замінивши виділені речення близькими за змістом складнопідрядними з підрядним порівняльним.

Зимова казка

Ти прийшла-таки до мене довгождана, вимріяна, срібляста... Ти завітала до межигірського гаю вночі. **І на землю, на дерева, на почорнілі куші лягло пухнасте срібло.**

Здрастуй, чарівна зимова казко!

Ти прийшла чиста й непорочна, як снігурка-чародійка, що з'явилася з холодних завій півночі, прийшла й заворожила гай, кожну сосну, березу, осокорину... І заворожила мене самого.

Вийшов я зранку з будинку і застиг від подиву. **Зелені сосни стояли по коліна в снігу, одягнувши на себе білі кожухи, вгинаючи під срібним хутром охололі плечі.**

А берези! Яким дивом іскрились берези! **Вони піднялись із снігів, білокорі, пружні, ковани з кришталю.**

Воши були схожі на царівен, на гордовитих дочок землі, що володарювали серед білого безоміння (За І. Цюцюю).

С. Лещенко.
«Зимова казка»

185.

1. Прочитайте. Докладно (письмово) перекажіть текст, унівши в нього складнопідрядні речення з підрядним порівняльним і речення з порівняльним зворотом.

За вікном дощ, довгоочікуваний, вимріяний. Малі травинки хутко поскидали із себе одягу й гайда кунатись! Плавають, пірнають, бризкаються...

Дерева спершу тільки всміхалися, а тоді... Ах, яке то щастя – дощ!.. Теплітна вишенька це втрималась і першою пурхнула в дощовий танок. За нею друга, третя... Невдовзі весь сад перетворився на ташцювальний майданчик.

Дощ. Сп'янілі від щастя дерева й трава.

А у вікно дивилися самотні калачики. Їм теж хотілося під дощ. Тягли до нього потріскані губенята. Натикалися ж на холодне й байдуке скло. Та ніхто цього не бачив.

У щасті ми часто стаємо сліпими.

Чому? (С. Павленко).

2. Прочитайте ще раз перше речення цієї та попередньої віршів. Чи не видаються вони вам схожими? Чому? Чому ми мріємо про нездійсненне?

3 ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Щоб правильно ставити розділові знаки в реченнях, де є слова *як, мов, наче*, треба визначити, яку синтаксичну роль вони виконують. Ніколи не ставимо кому перед *як, мов, наче*, що приєднують присудок. Проте між підметом і присудком може ставитись тире, якщо є потреба виділити присудок. Наприклад: *Зимовий ліс – як кришталевий палац. Його життя – мов широка дорога.* У складнопідрядному реченні *Зимовий ліс сяє, як кришталевий палац* кома відділяє підрядне порівняльне. У простому реченні тире відділяє присудок від підмета.

Прикладка з *як*, що характеризує предмет з якогось одного боку або має значення «у ролі кого, чого виступає предмет», не відокремлюється, але кому ставимо тоді, коли прикладка з *як* має значення причини. Наприклад: *Медунку як лікарську рослину використовують у народній медицині. Як етнограф і фольклорист, Іван Франко часто робив записи народних пісень.*

У фразеологічних зворотах кому перед *як* не ставимо. Наприклад: *Народ скаже як зав'яже. Дощ ллє як із відра. Він хитрий як лис.*

186.

Доберіть до поданих речень синонімічні з підрядними порівняльними. Запишіть їх. Підкресліть граматичні основи.

1. Завірюха звірюкою стогне, виє, реве. 2. Безмежний степ, схожий на море, котить пшеничну хвилю. 3. Вітер, плачучи по-дитячому, б'є листком у шибку. 4. Ми долали перешкоди з упертістю віслюка. 5. Гори освітіло сонце, і вони стали схожими на велетнів, що прокидалися від сну.

187. 1. Складіть і запишіть речення, що відповідають поданим нижче схемам.

подібно до чого?

1. Як (), [].

подібно до чого?

3. [, як (),].

за якої умови?

5. [, як (),].

коли?

2. [], як ().

що?

4. Як (), [].

яким способом?

6. [], як ().

2. Назвіть види складнопідрядних речень, які ви утворили.

188.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. Вперше про боротьбу українсько-го народу згадується ще в літописах Нестора Махна. — Ефект комічного створює плутанина імен Нестора Літописця і Нестора Махна.

1. Про українську мову писали великі діти України: Т. Г. Шевченко, Сосюра. 2. Кожен повинен виховувати в собі гідну дитину України. 3. Шевченко доводить, що тільки козаки — носії оселедців — могли визволити Україну. 4. Саме завдяки таким героям, як Маланка, Свічка, ми живемо в незалежній Україні зі світлом, газом, гарячою водою та іншими привілеями, за які герої віддали життя.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

189.

Пригадайте орфограму «Подвоєння та подовження приголосних». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку всі слова пишуться без подовження і подвоєння?

А авіамодел.ю, акварел.ю, знаряд.я, ..заду

Б бадил.я, ..важати, совіст.ю, нал.ю

В лист.я, олен.я, бос.оніж, мудріст.ю

Г без.містовний, щоден.ик, бетон.ий, зав.ширшки

Г бут.я, бряж.чать, весіл.я, зав.лишки

190.

Запишіть, знявши риску і розкривши дужки.

Відокремле(и, ни)я, м(и, е)реж(е, и)во, гі(л, лл)ячки, (а, о)нале
лис(тг, т)я, мант(і, и)лья, ст(и, е)лилась, гла(г, д)кий, ра(д, йд)уга,
п(и, е)лостки, (с, з)бігає, не/встигати, поч(е, и)нається, раді(ст, с)на.

ні/би, не/мов, прийшла/таки, довго/ждана, меж(е, и)/гірська, здра(вс, с)туй. (с, з)ранку, біло/корі, пру(ш, ж)ні, снігурка/чаро/дійка, бе(с, з)гомі(н, нн)я, не/вдовзі, т(е, и)ндітна, гр(е, и)міло, різно/вид, рече(н, нн)я, в(і, и)поградна, пл(и, е)кайте, сон(и, е)чко, с(вя, в'я)то, ячм(и, е)ш, сив(е, и)на, зле(х, г)ка, росли(н, нн)ість, л(и, е)тить, бе(с, з)смертна, (у, в)світі, мов/би, на обрі(і, і), с(е, и)ніс, не/розповіси, не/переліч(е, и)ш, кра(шч, щ)е, гр(е, и)мів, ні/би, раз/у/раз, перел(е, и, і)тали, (з, зі)стебла, кла(сс, с)ичний, пр(е, і, и)ривало, ст(и, е)лився, о(тг, т)ави, сер(ц, дц)е, тя(ш, ж)ко, вух(и, а) заклало, Укра(і, і)ни.

§ 17. Складнопідрядні речення з підрядними причини, мети, умови

191.

Прочитайте речення. Поставте питання від головної частини до підрядної. Визначте вид обставинного підрядного.

1. Якби я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю (*Леся Українка*).
2. Прилинь, сизий орле, бо я самотній (*Т. Шевченко*).
3. Лукаш хоче надрізати березу, щоб сточити сік (*Леся Українка*).
4. Погодився б жити в засніженій тучі, щоб тільки народові промінь світив (*А. Малишко*).
5. Якби-то далися орлинім крила, за синім би морем милого знайшла (*Т. Шевченко*).
6. Іноді зривається дощ, бо хмари набрякли од дрібних краплин (*О. Копиленко*).
7. Строкатий дител тому, що в нього чергується біле і чорне пір'я (*А. Давидов*).
9. Деркач з'являється в нас пізно, бо більшість дороги з теплих країн проходить пішки (*А. Давидов*).
10. Досягнувши вершини, зупинились, щоб перепочити (*О. Гончар*).

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Підрядне речення причини вказує на причину дії, про яку йдеться в головному реченні. Підрядне причини відповідає на питання *чому, через що, з якої причини?*

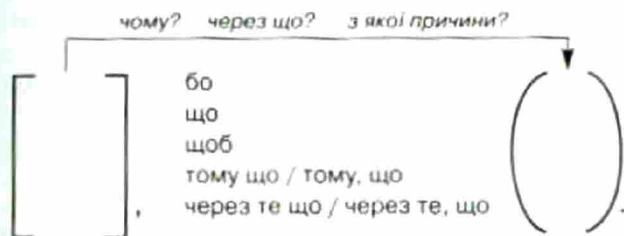
Жодна зірка не блиснула, (чому?) бо десь високо вгорі висіла непрониклива ковдра з чорної вовни (*О. Донченко*).

До головного речення підрядне причини приєднується за допомогою сполучників *бо, що, щоб, тому що, через те що, завдяки тому що, у зв'язку з тим що, на тій підставі що, з того приводу що, оскільки*.

У складнопідрядних реченнях з підрядними причини **кома** може ставитись як перед усім складеним сполучником, так і перед *що*. Місце вживання коми залежить від логчного наголошення.

Порівняйте: *Дні холоднішали й коротшали, тому що була вже друга половина листопада* — *Дні холоднішали й коротшали тому, що була вже друга половина листопада*. Кримінальну справу закрито **на тій підставі, що не вистачає доказів**. Збори акціонерів не відбулися, **у зв'язку з тим що не було кворуму**.

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним причини

192.

1. Спишіть. Підкресліть головні члени в складнопідрядних реченнях з підрядними причини. Поясніть уживання розділових знаків.

Йому було двадцять два роки, коли він вирушив із Києва. Його дорога пролягала до Угорщини. Звали мандрівничого Василь Григорович-Барський. Колишній студент Києво-Могилянської академії вирішив побувати в багатьох країнах, тому що хотів здобути знання «на користь собі й вітчизні».

Подорож тривала довго, бо після Угорщини була Австрія, Італія, Греція, Єгипет. Мандруючи, допитливий юнак вивчає географію, архітектуру, мистецтво, національні звичаї. Усе те згодом стане основою для його надзвичайно цікавих книг *(За М. Слабоштицьким)*.

2. Зверніть увагу на предмет думки (предмет) у головному і підрядному реченнях. Чи в обох частинах одного складнопідрядного речення з підрядним причини той самий предмет думки?

193.

Прочитайте речення. У текстах якого стилю вони можуть бути використані? Складіть власні складнопідрядні речення з підрядним причини в такому самому стилі.

1. Я не зупинив керований мною транспортний засіб перед світлофором, бо не помітив загорання червоного світла. 2. Прошу оформити мені довідку про доходи за перший квартал поточного року у зв'язку з тим, що хочу взяти кредит. 3. Прошу звільнити мою дитину від уроку фізичної культури на підставі того, що в цей період вона проходить курс спеціальної оздоровчої фізкультури при

поліклініці № 2 під наглядом лікаря. 4. Я, Сергієнко Надія Анатоліївна, була відсутня на заняттях 23.12.2009 р. через те, що була відраджена на районну конференцію «Молодь проти наркотиків».

194. На основі поданих речень складіть і запишіть складнопідрядні речення з підрядним причини.

1. Маршрутне таксі зупинилося. Пасажири захотів вийти. 2. У лісся, луки, болото аж гудуть від радісних пісень. Весна! 3. Сезоном тиші називають період з кінця квітня до початку липня — дикі тварини висиджують потомство. 4. Погасли вогні на вулицях міста: усі спочивають після турбот робочого дня. 5. Ми зовсім перестаємо говорити, прислухаючись до чудової тихої пісні. 6. До нашого озера підемо. Треба рибу рятувати.

195. 1. Випишіть із підручника (біології, історії, правознавства тощо) 7–8 складнопідрядних речень з підрядними причини. Які сполучники найхарактерніші для цих речень?

2. До двох-трьох речень доберіть синонімічні прості конструкції. Запишіть їх.

Підрядне речення мети вказує на мету дії головного речення. Підрядне мети відповідає на питання *для чого?* з якою метою? нащо?

Учителеві потрібні роки й роки, (для чого?) щоб дбайливо покладені в родючу землю зерна дали перші паростки (В. Сухомлинський).

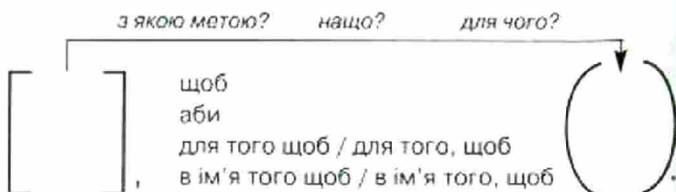
До головного речення підрядне мети приєднується за допомогою сполучників *щоб, аби, для того щоб, в ім'я того щоб*.

У складнопідрядних реченнях з підрядними мети складений сполучник може писатися розчленовано (кома ставиться перед *що*) і нерозчленовано.

Порівняйте: *Я шукав тебе **для того**, (для чого?) **щоб** вибачитися.* — *Я шукав тебе, (з якою метою?) **для того щоб** вибачитися.*

Підрядне мети може займати будь-яку позицію щодо головного речення.

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним мети

196. 1. Спініть, вибравши з дужок потрібний сполучник і сполучне слово.

Софія Ротару

«Важко сказати, *(коли, що, якби)* з'явилася музика в моєму житті, — розповідає Софія Михайлівна. Здається, *(щоб, аби, що)* вона жила в мені завжди. Я виросла серед музики, вона звучить скрізь». *(Або, Але, Аби)* досягти успіху, Софія з дитинства вчилася співати в батька, у домашньому, шкільному і церковному хорах, грала на домрі та баяні, брала участь у художній самодіяльності.

А *(щоб, що б, аби)* музика стала професією, Софія Ротару вступила на диригентсько-хорове відділення Чернівецького музичного училища, згодом закінчила Кишинівський інститут мистецтв. *(Однак, Коли, Наче)* доля сама інколи робить коштовні подарунки. У 1971 році на «Укртелефільмі» знімали музичний фільм під назвою «Червона рута». Це була стрічка про чисте і ніжне кохання дівчини-горянки й донецького хлопчини. Назву обрали таку, *(для того щоб, відтоді як, перш ніж)* нагадати глядачеві давню карпатську легенду про чар-зілля, осяяне любов'ю. Роль головної героїні виконувала юна Софія. *(Колись, Коли ж, Чого ж)* з'явилася пропозиція створити свою групу, назва «Червона рута» виникла ніби сама по собі. А ще так називалась одна з перших пісень прекрасного композитора і поета Володимира Івасюка. У його піснях дивовижно переплетилися краса й романтичність Буковинського краю, цнотливість першого кохання, віра в щастя. Більшість пісень композитор написав спеціально для неї — Софії. Пісні Володимира Івасюка — це іскра, *(щоб, яка, ніби)* запалила естрадну зірку Ротару *(З газети)*.

Софія Ротару

2. Підкресліть граматичні основи в складноідрядних реченнях з підрядним мети.

197. 1. Доповніть подані конструктори. Запишіть їх. Який вид підрядних обставинних утворився? Поясніть уживання розділових знаків в утворених реченнях.

1. Щоб досягнути успіху. ... 2. ... аби відшліфувати свій характер. 3. В ім'я того щоб стати корисним своєму народові. ... 4. Треба

багато часу приділяти самоосвіті для того, щоб ... 5. Щоб налагодити зв'язки між містами-побратимами. ...

2. Перебудуйте речення, змінивши позицію підрядної частини складного речення. Запишіть їх.
3. До утворених речень доберіть синонімічні прості конструкції. Запишіть їх.

198. 1. Прочитайте. Вишийте складнопідрядні речення з підрядними мети. Накресліть схеми виписаних речень.

Надворі XXI століття. Весь цивілізований світ стає на захист тварин і птахів, веде боротьбу з «відстрілом братів наших менших», а в Україні стрілянина в лісах, полях і на водоймах не прищипується. Щоб надати цій діяльності законності, полювання здійснюють лише в певний період року. Діють заборони на вбивство рідкісних видів, не можна полювати в межах населених пунктів тощо. Але насправді виконати ці умови майже неможливо. Розрізнити, наприклад, види птахів, на які можна полювати, а на які — ні, дуже складно. Навіть фахівці-орнітологи інколи помиляються у визначенні, бо наблизитися до птахів уритул важко. Що вже казати про тих, хто звертає увагу на пернатих лише раз чи двічі на рік через приїзд мисливської рушниці! До того ж стріляють часто в сутінках, тумані, коли видимість погана.

Перші день-два полювання після відкриття сезону — наймасовіші й найстрашніші за наслідками. Гуркотіння моторів, безперервне бахкання рушниць, море вишитої спиртного й гори покинутого сміття — такого вигляду часто набуває «свято чоловічої звитяги». Водночас це вбиті й кинуті птахи. Адже не можна всерйоз говорити про мисливський трофей, який у живій вазі «тягне» на 100–200 грамів...

Отже, щоб устигнути помилуватися пташиним царством України, потрібно поспішати. І діяти! (В. Вишневський).

- *2. Об'єднавшись у групи, обговоріть порушену в тексті тему. Свої пропозиції щодо розв'язання проблеми подайте у вигляді переліку невідкладних заходів, оформлених як складнопідрядні речення з підрядними причини й мети.

199. Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. У кожному літературному періоді були свої писарі. — Ефект комічного створює неправильне вживання слова «писарі» (доречніше «письменники»).

1. І все-таки треба споглядати назад, щоб створити краще майбутнє спереди. 2. Щоб узнати минуле, треба зробити аналізи. 3. Шевченко ховався у бур'янах, щоб написати хоча б пару рядків на маленькому клаптику паперу. Бо якщо побачить його хазяїн або міліція. 4. Шевченко був сильною людиною, але у нього було слабке місце — Україна. 5. У поемі «Гайдамаки» також показано голод, але український народ може довго не їсти.

200.

1. Доберіть до поданих речень синонімічні складнопідрядні з підрядним мети. Запишіть складені речення.

1. Іде осінь фарбувати багрянцем ліси. 2. Наряду скликано для обговорення перспективного плану на рік. 3. Молодь приїхала привітати ветеранів. 4. Для правильного догляду за кімнатними рослинами треба прочитати спеціальну літературу.

2. Визначте синтаксичну роль виділених слів. Підготуйте повідомлення на лінгвістичну тему «Складнопідрядні речення з підрядними мети як синоніми до простих речень з обставинами мети».

3
запам'ятаймо

Підрядне речення умови виражає умову, за якої можлива дія в головному реченні. Підрядне умови відповідає на питання *за якої умови?*

Як одступиш од грамоти на аршин, **то** вона од тебе на сажень (за якої умови?) (Народна творчість).

До головного речення підрядне умови приєднується за допомогою сполучників *якби, якщо (б), коли (б), аби, раз, як тільки*.

Підрядне умови може займати будь-яку позицію щодо головного. Якщо підрядне знаходиться перед головним, то головне може починатися вказівним словом *то*.

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним умови

201. Встановіть відповідність між частинами прислів'їв. Визначте вид утворених речень. Запишіть їх.

мені черевки	виросли б і в роті гриби.
був хліба край	б не чорнив другого.
кури не заклонали	вона б і небо зрила.
та якби	й під вербою рай.
можна	б три дні брехали.
Якби сам був білий	то й не смерділа б.
свині крила	не легко було б жити.
собаки побачили	пішла б я на музики.
стіни вмільн говорити	зорі з неба брала б.
душа часнику не їла	ще живий був би.

202. Складіть усний твір на тему: «Якби ти знав, як багато важить слово, одне сердечне, теплеє слівце (І. Франко)». Використавши 3–5 складношлядних речень з підрядними умови.

203. Спішіть, розставте розділові знаки

Корисні поради

1. Якщо вариш будь-яку кашу на молоці, а не на воді то солі треба класти вдвічі менше. 2. Молоко не пригорить якщо спершу сполоснути каструлю холодною водою. 3. Якщо квіти у вазі втрачають колір додай у воду кілька краплين нашатирного спирту. 4. Якщо на сторінці книги з'явилася чорнильна пляма її можна видалити лимонним соком. 5. Якщо ти заблукав у лісі придивись до павутиння. Павуки тчуть його в напрямку з півночі на південь.

204. Прочитайте. Випишіть складношлядні речення з підрядним умови. Накресліть схеми виписаних речень.

Яка на тебе чекає погода? Напевно чи це можна передбачити точно, бо в погоди свої примхи. Але є прикмети, перевірені багаторічним народним досвідом. Ці прикмети корисно знати.

Надвечір, коли заходить сонце, подивися на небо. Якщо воно золотаве або ясно-рожеве, завтра буде ясна суха погода. Коли заграва яскраво-червона, буде негода. Як небо цілий день ясне, завтра також буде гарна погода.

Якщо купчасті хмари (навесні, улітку, восени) надвечір не зникають, а збільшуються і розходяться по небу, вранці буде сльота.

Коли вночі впаде рясна роса або візьметься інеем, — сонце зійде веселе і ясне, наче цією рососою вмите, — то й весь день буде погожий (З «Енциклопедії для підлітків»).

205.

Випишіть з будь-яких підручників (українська мова, українська література, математика, хімія, фізика тощо) десять речень з підрядними умови. До якого стилю належить кожне з них?

206.

1. Прочитайте подані прислів'я. Залишіть, що вони означають.

Зразок. *Не знаючи броду, не лізь у воду.* – Робити щось без попереднього обмірковування; бути необачним.

1. Хочеш їсти калачі, не сиди на печі. 2. Розбиту чашку не склеїти. 3. Не розбивши крашанки, не спечеш ясні. 4. У невмілого руки не болять. 5. Не кидай старих чобіт, поки нових не купиш. 6. Погана компанія і доброго чоловіка зіпсує. 7. Чорну душу й милом не відмиєш. 8. Добрий чоловік надійніший від кам'яного мосту. 9. Відстанеш годиню – не здоженеш родиною.

2. Доберіть до поданих речень синонімічні конструкції з підрядними умови.

Зразок. *Не знаючи броду, не лізь у воду.* Як не знаєш броду, не лізь у воду.

207.

1. Випишіть складнопідрядні речення з підрядними умови.

1. Коли б кізка не скакала, то і ніжку б не зламала (*Народна творчість*). 2. Як голова сивіє, то чоловік мудріє (*Народна творчість*). 3. Як даси полю гною, то дасть хліба вволю (*Народна творчість*). 4. Коли ти маєш перли, то й розум май і перед свинями не розсипай (*Л. Глібов*). 5. Що написано на роду, те не об'їдеш і на льоду (*Народна творчість*). 6. Як у ліс не з'їдиш, то й на печі змерзнеш (*Народна творчість*). 7. Виїзд сідлануєш – часу не змарнуєш (*Народна творчість*). 8. Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом (*Народна творчість*).

2. Виберіть висловлювання, яке вам найбільше сподобалося. Використавши складнопідрядні речення з підрядними причини, мети, умови, опишіть ситуацію з власного досвіду, до якої можна застосувати зміст вибраного прислів'я.

208.

1. Поміркуйте й висловіть припущення, чому в українській народній творчості часто використовуються складнопідрядні речення з підрядним умови, що починаються сполучником *якби*.

2. Пофантазуйте і напишіть твір-роздум на одну з тем: *Якби я був (була) президентом (міністром, директором школи,*

учителем, спортсменом, зіркою шоу-бізнесу, фізиком-теоретиком, програмістом, редактором, видавцем, хіміком, домогосподаркою, фермером, водієм, ...), використовуючи складнопідрядні речення з підрядним умови.

209.

1. Прочитайте текст. Що вам відомо про мову рухів?

Чого тільки ми не виражаємо руками! Ми вимагаємо, обіцяємо й прагнемо, погрожуємо, просимо, відмовляємо, захоплюємося, розкаюємося, лякаємо, наказуємо, підбадьорюємо, захочуємо, звинувачуємо, прощаємо, зневажаємо, звеличуємо, вшановуємо, радіємо, співчуваємо, дивуємося, сумуємо. Кивком голови ми погоджуємося, відмовляємо, вітаємо, вшановуємо, величаємо, підкоряємо, погрожуємо, запевняємо, повідомляємо. А чого тільки не виражаємо за допомогою брів і плечей! Немає руху, який би не говорив, і до того ж мовою, зрозумілою всім (*За М. Монтенем*).

2. Спробуйте переконатись у правильності тверджень автора. Пригадайте одну зі своїх улюблених загадок. Занішіть і відтворіть її зміст мовою жестів.

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

210.

Пригадайте орфограму «Чергування *о – а, е – і, е – и*». Виконайте тестове завдання.

Букву *е* треба писати в усіх словах рядка:

- А бер...гти, заст...бнути, вип...кати, наш...птати
- Б заб...раю, зд...рати, заст...лати, ст...рати
- В прил...тить, об...рнуся, вит...рти, розпл...сти
- Г вим...тати, ст...лити, вм...рати, обл...тати
- Г заст...бнув, пл...вти, бр...сти, стр...ляти

211.

Залишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

С(и, і)зій, я(к)би/то, пром(е, і)нь, докла(з, с)ти чи/мало зусиль, ч(е, и)ргується, пі(р'я, ря), д(е, и)ркач, пі(здн, зн)о, бі(ль, л)шість, ме(нь, и)ше, кр(е, и, і)мінальна, (К, к)исво/(М, м)ог(е, и)лянська (А, а)кадемія, (з, с)добути, Грец(и, і)я, Ст(и, і)пет, к(е, и)рований, арх(и, і)т(е, и)ктура, полі/клініка, узлі(с, сс)я, висі(ж, дж)ують, сам(о)/діяльність, кр(е, и)дит, д(и, е)р(е, и)гентсько/хорове, «Укр/теле/фільм», дівчина/горянка, чар/зілля, рідкі(ст, с)ні, фахівці/орнітологи, зв(е, и)ртає, бе(з, с)перервне, от/же, усе/таки, міліці(і, и)я, домо/господарка, пр(е, и)з(и, е)дент, шоу/бізнес, програ(м, мм)іст, фіз(і, и)к/т(е, и)оретик.

§ 18. Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими, допustовими

212.

1. Прочитайте. Випишіть складнопідрядні речення. Користуйтесь таблицею на с. 88 (§ 13), визначте вид підрядної частини у виписаних реченнях.

Підлітки

Підліток прагне, щоб його сприйняла група ровесників, у яких такі ж інтереси. Це може бути шкільний клас, компанія однокласників чи товариші з двору. Для підлітка група – це не просто діти, яких він вважає цікавішими за інших і з якими він хоче відпочивати. Підліткова група – товариство зі своїми нормами, правилами, так що бути членом такої групи означає бути в ній своїм, жити за її законами. Загрозу залишатися поза групою підліток часто сприймає як трагедію.

Що старший стає підліток, то частіше запитує себе: «Хто я поза групою, без усіх?» Настає момент, коли навіть авторитетний лідер групи ставить собі таке запитання. Кожен може пригадати ситуації, коли доводилося йти за групою – обов'язково всім класом зірвати урок, «допекти» нелюбому вчителю, вчинити бійку з іншою компанією. Якщо не зробиш того, що постановила група, будуть бойкотувати: не розмовляти, не помічати, ігнорувати. Учора ти була бажаною подругою, тебе називали найкращим другом, а сьогодні тебе не бачать. І тут треба вибирати... (З «Енциклопедії для підлітків»).

- *2. Попрацюйте в групах. Поміркуйте, як вибір може вплинути на подальшу долю підлітка.

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

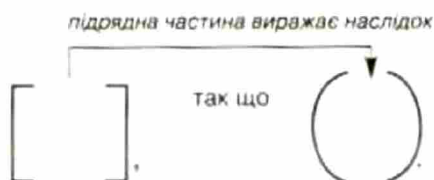
Підрядне речення наслідкове вказує на наслідок дії, про яку йдеться в головному реченні. До наслідкового підрядного не можна поставити питання.

Складнопідрядне наслідку завжди стоїть після головного речення.

Підрядне наслідкове пояснює головне речення в цілому і з'єднується з ним складеним сполучником *так що*. Сполучник не членується й належить до підрядної частини.

Теплий туман слався по полю і наливав балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський).

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним наслідковим

213. 1. Прочитайте речення. Виділіть складнопідрядні з підрядним наслідковим.

1. Річка набрякла водою, так що беретів не видно (*Є. Гуцало*).
2. Однієї ночі сталося так, що я не міг заснути (*М. Йогансен*).
3. Пішли такі сніги, що за поріг не витягнеш ноги (*П. Воронько*).
4. Буває так, що в лютому весною пахне сніг (*М. Нагнибіда*). 5. Надворі було так ясно, що й глянути було трудно, не заплющивши очей (*Іван Печуй-Левіцький*). 6. Хутір ховався серед дерев, так що влітку іншу хатку даремно шукатимеш (*Микола Трубляйні*). 7. Сонце пекло так, що й уночі сніг палив (*Ю. Яновський*). 8. Земля висохла так, що під ногами дзвеніла (*М. Коцюбинський*). 9. Хлопці вийшли до села із заходу, так що тепер їм не було чого боятись (*Г. Тютюнник*).

2. Порівняйте, чим відрізняється зміст головного речення у виписаних реченнях і в решті речень. Сформулюйте і запишіть висновок.

3
ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Необхідно відрізнати підрядні наслідкові від підрядних способу дії та ступеня. У складнопідрядних реченнях з підрядним наслідковим *так що* — складений сполучник, що належить підрядній частині; а в підрядних способу дії і ступеня *так* — обставина (міститься в головній частині), а *що* — сполучник підрядної частини. Порівняйте: *Пташиний спів розважив мене, так що забулися всі денні турботи* (складнопідрядне речення з підрядним наслідковим). — *Пташиний спів розважив мене так, що забулися всі денні турботи* (складнопідрядне речення з підрядним способом дії та ступеня).

214. Занішіть подані речення, поставивши розділові знаки так, щоб: а) підрядна частина виражала наслідок того, про що йдеться в головній; б) підрядна частина виражала спосіб дії та ступінь вияву дії чи ознаки в головній

1. Я скучив за сім'єю так що не можу дочекатися зустрічі. 2. Туристи просуваюлися повільно так що довелося розставляти намети

- навіпмацки. 3. Хлопці подружилися так що їх всі називали нерозлий-вода. 4. Було морозно так що здається замерзати й телеграфні стовпи. 5. Доповідь була продумана так що не було жодних зауважень.

із Бабусиної Скрині і не тільки

215. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

І все ж вона крутиться — уживається для позначення глибокої впевненості, переконаності в чомусь.

Дмитро. Щось сьогодні Яся цілий день біля дзеркала крутиться.

Бабуся. У неї о пів на третю академконцерт у музичній школі, так що є привід крутитися.

Ярослава. Я не кручуся, а хвилююся — входжу в образ.

Дмитро. Я теж хочу увійти в образ, бо мені треба збиратися на ділову зустріч.

Бабуся. Ясю, думаю, що ти вже готова не тільки до академконцерту, а й до виступу на міжнародному конкурсі імені Горовіца. Звільни, будь ласка, місце для Дмитра.

Ярослава. У нього зустріч увечері, так що він ще встигне.

Бабуся. Не сперечайтесь, прошу вас!

Дмитро (виходячи з кімнати). **І все ж вона крутиться!**

Бабуся. Ти вже заговорив афоризмами. Це ж крилатий вислів, який належить, за легендою, Галілео Галілеєві. Цього визначного італійського вченого доби Відродження цькували інквізитори. Він визнавав вчення видатного польського астронома Коперника про те, що Земля обертається навколо Сонця. І хоч Галілея змушували зректися його переконань, він усе одно твердив: *Все ж вона крутиться!*

2. Виписуйте складнопідрядні речення. Визначте вид підрядних речень. Доберіть до виписаних речень синонімічні.
3. Накресліть схеми до виписаних складних речень.

216.

До поданих речень доберіть синонімічні з підрядним наслідковим. Запишіть їх. Поясніть уживання розділових знаків. Які нові відтінки значення з'явилися в перебудованих реченнях?

1. Краплі гучно затарабанили по склу, і поділася весела музика дощу.
2. Світла в кімнаті було дуже багато, аж усі присутні мружили

очі. 3. Екскурсовод розповідала так цікаво, що до екскурсантів приєдналися випадкові перехожі. 4. Договір не підписали, бо в партнерів було багато уточнень і запитань. 5. Вицало сила-силенна снігу, перші поверхи опинилися під снігом.

217.

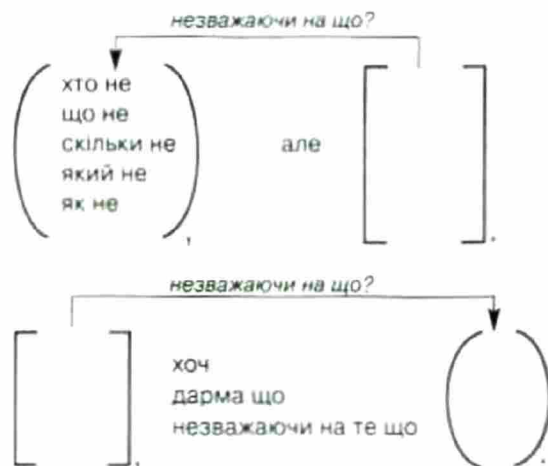
Напишіть твір-роздум на основі власних спостережень про відомі вам ситуації з життя підлітків. У творі використайте складнопідрядні речення з підрядними наслідковими.

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Підрядне речення допустове вказує на те, всупереч чому відбувається дія в головному реченні. Підрядне допустове відповідає на питання *незважаючи на що?* Підрядне допустове може займати будь-яку позицію щодо головного: **Хоч** було тільки надвечір, а над зеленими верхівками присмерки вже згасли зовсім (незважаючи на що?) (Петро Панч). **Хоч** трохи й пізно, а лягла зима (незважаючи на що?) (М. Рильський). Вони (квіти) веселі, (незважаючи на що?), **дарма** що не пахнуть (А. Дімаров). **Хто** тільки **не** пробував рух пісків цих зупинити, але нічого не виходило (незважаючи на що?) (О. Гончар).

До головного речення підрядне допустове приєднується за допомогою сполучників *хоч, дарма що, хай, хіба що, незважаючи на те що*. Сполучними словами можуть виступати і займенники чи прислівники з часткою *не*: *хто не, що не, який не, як не, скільки не*. У складених сполучниках *дарма що, незважаючи на те що* кома може ставитися перед *що* або перед усім сполучником.

Схематичні зображення складнопідрядного речення з підрядним допустовим

1. Прочитайте. Запишіть виділені речення. До якого виду складнопідрядних речень вони належать? Відповідь обгрунтуйте.

Хоч офіційне відкриття XXIX Олімпіади в Китаї відбулося 8 серпня 2008 року, футбольний турнір Ігор стартував на два дні раніше. Отже, змагання тривали з 6 до 24 серпня.

В олімпійському турнірі взяло участь 6500 атлетів із 205 країн світу.

Талісманами Ігор обрано п'ятьох «фува»-дітей, що приносять удачу: Бей-Бей, панда Джинг-Джинг, старший брат Хуан-Хуан, тибетська антилопа Їнг-Їнг, ластівка Ні-Ні

Ця подія вийшла далеко за межі спортивних змагань. На церемонію відкриття прибули глави 95 держав.

Незважаючи на те, що не все у світі спокійно, XXIX Олімпіада отримала красномовний девіз: «Один світ – одна мрія». Ігри мали об'єднати людей навколо олімпійських ідеалів дружби, миру, прогресу й гармонії, а провідні спортивні держави – довести свої лідерські позиції в спорті.

Хоч на літніх Олімпійських іграх у Китаї змагалися дорослі, талісманом цих змагань було обрано п'ятьох «фува»-дітей. Вони мали принести спортсменам успіх.

Бей-Бей, на голові якого красується риба у воді, сприяє водним видам спорту і символізує блакитне кільце на олімпійській емблемі. Дарма що панда Джинг-Джинг уособлює чорний колір на олімпійській символіці, він приносить благословення та щастя. Старший брат Хуан-Хуан представляє червоне кільце, що втілює олімпійський дух, символізує олімпійське полум'я і пристрасть до перемоги. Тибетська антилопа Їнг-Їнг опікується жовтим кільцем.

Це талісман для спортсменів, що виступають на відкритому повітрі. Ангилопа символізує простір і несе здоров'я. Ні-Ні – ластівка із золотими крильцями – це стилізований повітряний змій. Ні-Ні приносить удачу і символізує зелене олімпійське кільце (*За матеріалами Інтернету*).

2. Накресліть схеми виділених речень.

219. Випишіть складнопідрядні речення з підрядним допustовим. Поясніть розділові знаки.

1. Ніч яка місячна, зоряна, ясна, видно, хоч голки збирай (*М. Старицький*). 2. Хоч ще зима жбурляє сніг у квітні, але весни вже всі ознаки є (*Л. Дмитерко*). 3. А нашому Петрові хоч траву їж (*Народна творчість*). 4. Хоч хліб з водою, аби мильні з тобою (*Народна творчість*). 5. Уночі хоч як тріщить, а вдень проти сонечка плющить (*Народна творчість*). 6. І де б я не був за далекою даллю, тебе ж, Україно, завжди пізнаю (*А. Малишко*). 7. Хоч удень, хоч уночі гудуть над містом літаки (*М. Бішин*). 8. Скільки не вертався, ти не шанувала (*Народна творчість*). 9. Хоча б на хвилинку перепочити просилися втомлені руки (*Я. Саєнко*). 10. Він такий добрий, хоч до рани прикладай (*Народна творчість*).

220. 1. Спишіть, розставте розділові знаки.

1. Що йому не говори а він усе догори (*Народна творчість*). 2. Хоч і є що їсти та нема з ким сісти (*Народна творчість*). 3. Бо красен труд хоч рясен піт (*М. Рильський*). 4. Вже листячко прокинулось в живцях хоч сніг у лісі сріблиться повсюди (*Д. Луценко*). 5. Як не мудруй а правди ніде діти (*Л. Глібов*). 6. І мене заспокоюють радіограми дощу хоч ніколи не вчив я його плюскотливої мови (*Р. Росіцький*). 7. Добру науку приймай хоч її і від простого чуєш (*І. Франко*).

2. Перебудуйте останнє речення, щоб воно відповідало такій схемі:

незважаючи на що?

[, хоч (),]

221. 1. Доберіть до поданих речень синонімічні складнопідрядні речення з підрядними допustовими, використавши різні сполучникові засоби (*незважаючи на, дарма що, хай скільки тощо*). Занішіть їх.

Зразок. На ярмарку було дуже багато вишиванок, але жодна з них не повторювала Лесині. – Скільки не було на ярмарку гарних вишиванок, але жодна з них не повторювала Лесині.

1. Ми дуже хочемо, але не зможемо приїхати вчасно. 2. Ми їх попереджали, а вони не слухають. 3. У нас є бажання, та немає можливості прийти на концерт. 4. В Ірини гарні оцінки в атестаті, але вона вагається, вибираючи між природничим і гуманітарним факультетами. 5. Максим як користувач непогано знався на комп'ютерах, але захиститися від атаки хакерів не зумів. 6. У нашому садку багато яблунь різних сортів, та в цьому році вони зовсім не вродили. 7. Дош лив як з відра, однак дідусь таки поїхав на дачу зібрати малину.

2. Усно перебудуйте записані речення, ускладнивши допущеної частину.

Зразок. *Скільки не було на ярмарку вишиванок, але жодна з них не повторювала Лесині. — Скільки не було на **весняному** ярмарку **гарних** вишиванок, але жодна з них не повторювала Лесині.*

222.

1. Прочитайте «бібліотечні анекдоти». Випишіть складнопідрядні речення. Визначте, до якого виду належать підрядні частини.

Щоб підготуватися до контрольної, дев'ятикласник — фанат-комп'ютерник — приходив до бібліотеки.

— А де бібліотекар?

— В архіві...

— Розархівуйте, будь ласка, бо мені книжка потрібна.

Щоб перевірити стан книжок у бібліотеці, призначили ревізію. Отож один перевіряє, інший записує.

— Так... На п'ятнадцятій сторінці дірка! (*перегортає*) Ого! І на шістнадцятій — теж!

Розмова подруг-дев'ятикласниць:

— Ти не могла б дати мені «Гамлета» Шекспіра?

— Хоч що тобі говори, а ти все одно не користуєшся бібліотекою!

— У бібліотеці не дають — вимагають повернути «Івасика-Телесика»...

У бібліотеці:

— У цій книзі я знайшов десять гривень, так що дайте мені ще інших книжок цього автора.

2. Яка усмішка вам сподобалася найбільше? Накресліть схему складнопідрядного речення, ужитого в цій усмішці.

етюдів Івана Костянтиновича Айвазовського, у Феодосійській картинній галереї зберігаються мариністичні полотна інших митців, як вітчизняних, так і зарубіжних (*І. Марченко*). 4. Приваблива усмішка, голубі іскорки в очах, милий вираз обличчя робили її володаркою тієї невловимої жіночої вроди, яка завжди перемагає в суперництві з найправильнішими рисами обличчя (*М. Руденко*). 5. Пантелеймон Куліш, як і інші свідомі українці, бачив велику біду в тому, що потенціал його нації збіднювався у зв'язку з переходом її сил на службу силам, протилежним українській ідеї, що в українстві втрачалася віра в самих себе (*О. Гончар*). 6. У деякі весни Псьол, вийшовши з берегів, затоплює всю понизову частину села, і плывуть тоді вулицями човни-дуногубки, причалюючи до перелазів, запливаючи просто в двері (*М. Стельмах*).

226.

- Прочитайте і спивіть поетичний текст А. Мойсієнка. Яку частину складного речення виділено в тексті? Як ви розумієте зміст цієї частини? Запишіть, про що, на вашу думку, цей вірш.

І вік за віком, і за роком рік...
І фриз рельєфний на глинянім горщику,
І золотої пекторалі блиск,
 Де сонце молоде й старече, в зморшках,
Повідають достоту нам колись,
 Хто ми,

і що ми,

й звідки ми взялись.

- Визначте вид підрядних частин у складному реченні з кількома підрядними. Яка ознака характерна для них усіх?
- Як ви розумієте художній образ «сонце молоде й старече, в зморшках»? Який художній засіб використав поет?

227.

- З поданих конструкцій утворіть складнопідрядні речення з кількома підрядними, використавши наведені засоби зв'язку.

Зразок. Я люблю дивитися на сонце, що сходить. А ще мені подобається спостерігати, як на небі з'являється перша зірка. (як)
Я люблю дивитися, як сходить сонце, як на небі з'являється перша зірка.

- Я простягаю руку. Беру в жменю кілька колосків і відчуваю, як тіло наливається земною силою. (щоб) 2. Пізній вечір поволі розтанув у густій темряві. У ній потонули хати, вулиці, високі в'язи. А до небосхилу плывли сірі хмари. (коли, яка) 3. Дорогу

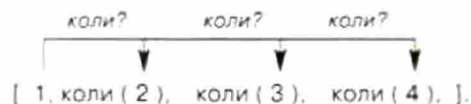
перебігла чорна кішка, але я вневмино йду вперед – я не вірю в прикмети. (*хоч, бо*) 4. Умився, остаточно прокинувся, вода і рушник стерли з мене останні клапті сну. (*коли, оскільки*) 5. Мені довелося подолати чимало кілометрів шляху для зустрічі з друзями. Ми з ними не зустрічалися десять років. (*щоб, які*)

3
ЗАДАМІТАННО

Складнопідрядні речення з кількома підрядними залежно від виду підрядності поділяються на:

- складнопідрядні з однорідною підрядністю;
- складнопідрядні з неоднорідною підрядністю;
- складнопідрядні з послідовною підрядністю;
- складнопідрядні змішаного типу.

У складнопідрядному реченні з **однорідною підрядністю** всі підрядні одного виду (відповідають на одне питання) залежать від того самого члена в головному реченні або від усього головного речення: *Сьогодні, коли світ так збіднів на найкращі людські цінності й почуття (2), коли люди потребують розуміння та співчуття (3), коли людські взаємини, побудовані на довірі, любові та милосерді, перебувають перед загрозою (4), ідьте до людей (1) (Матір Тереза).*

Усі три підрядні речення (2, 3, 4) є підрядними часу і залежать від усього головного речення *Сьогодні ідьте до людей (1)*.

228.

Запишіть речення, підкресліть граматичні основи. Накресліть схеми.

1. Я мрію так життя прожити, щоб кров і піт віддали землі своїй, щоб у плодах моїх хлинулись віти, щоб розростався в глибинах корінь мій (*М. Стельмах*). 2. І в серці народжувалися тихі сплески, яких він не міг пояснити, від яких йому ставало неймовірно приємно (*Ю. Мушкетик*). 3. Ішли люди в сірих шинелях, солдати, діти України і їхні брати, що знесли горе і розлуку, що пройшли крізь пожарища, смерть і рани, що прийшли визволяти Україну, Київ і свій народ (*А. Малишко*). 4. Хоч які незмірні її запаси і хоч як переважає вона над материковим суходолом, проте є цілком реальні причини повести мову про дбайливе використання води (*За І. Падалкою*). 5. Її коли побачу чайку над водою, її коли її почую крик – з історією стрінуся самою, живою й незабутньою навік (*Є. Гуцало*).

Розділові знаки в складнопідрядному реченні з однорідною підрядністю

Правило	Приклади
1. Між однорідними підрядними реченнями, що не з'єднані сполучником сурядності, ставиться кома	<i>...Ми дивились довго, як хмаринки таять, ... як синіє синь, як колише вітер струни павутинь (М. Рильський).</i>
2. Між однорідними підрядними реченнями, що з'єднані неповторюваними сполучниками <i>і, й, та, або, чи</i> , кома не ставиться	<i>Ми підійшли до назметового містечка, коли вже зовсім звечорило і коли ввечір гнав з поля отару.</i>
3. Між однорідними підрядними реченнями, якщо вони поширені й мають свої розділові знаки, ставиться крапка з комою	<i>Люблю дивитись, як повільно падає сніг, покриваючи землю білою, мов сукня нареченої, ковдрою; як потім цей сніг таяє, даючи простір для буйноівіття.</i>
4. Між однорідними підрядними реченнями, якщо вони з'єднані повторюваними сурядними сполучниками, ставиться кома перед другим і наступними сполучниками	<i>Цим поглядом було сказано і яка це несподівана зустріч, і яка вона приємна, і яка радість від побачень нестримна.</i>

229. 1. Спишіть уривок з вірша Ю. Федьковича «Русь», розставте розділові знаки. Скільки підрядних речень містить поданий уривок?

Ци знаєш
Де країна тая мила
Де явір ріс і де катина цвіла
Де Дністер грав де Галич печаліс
Де руський край де руське серце мліс...

Ци знаєш
Де ті сині наші гори і
Де Черемшу буйного ізвори
Де рутин цвіт з барвінком зеленіс...
Де Божий дух на землю
З неба віс.

2. Поясніть значення слова *руський*, ужитого в поетичних рядках Ю. Федьковича, а також слова *ци*.

230. Вишишіть із підручників або інших джерел п'ять складнопідрядних речень з однорідною підрядністю.

3 ЗАПАМ'ЯТАЙМО

У складнопідрядному реченні з **неоднорідною підрядністю** підрядні речення залежать від різних членів головного або порізнному характеризують його (відповідають на різні питання): *Коли повітря ставало по-материнському м'яким та лагідним (1), то барвінок зацвітав так (2), немов дитячі очі землі дивилися на тебе довірливо (3) (За Є. Гуцалом).*

коли? за яких умов? як? яким способом?

Коли (1), [2], немов (3).

Підрядне (1) є підрядним умови, що поєднує в собі також значення часу, а підрядне (3) є підрядним способу дії із значенням порівняння. Обидва підрядні характеризують присудок *зацвітав* у головному реченні (2).

231.

Прочитайте. Вишийте складнопідрядне речення з кількома підрядними. Накресліть схему. Визначте вид підрядності.

Піщинка за піщинкою непомітно сиплюється вперед і вперед. Він, пісок, живий, ворухнеться. Ось ляже, придивиться зблизька і побачите безліч жилок-слідів на піскуватій рівнині. Усе, що створив геній людини, знайдете в мініатюрі на білому піску, що омиває з усіх боків Михайлівку. Тут і контури небачених веж, і мерзжива мостів, і грандіозні хмари (За І. Сениченком).

232.

Складіть і запишіть речення за поданими схемами. Укажіть вид підрядності.

за якої умови? з якою метою?

1. Якщо (), [], щоб ().

де? коли?

2. [], (де), (коли),

про що? незважаючи на що?

3. [], що (), хоч ().

3 ЗАПАМ'ЯТАЙМО

У складнопідрядному реченні з **послідовною підрядністю** перше підрядне залежить від головного, друге — від першого підрядного, третє — від другого і так далі.

Сніг на верхів'ях узгір'я блищить так яскраво (1), що видається не раз (2), мов займаються раптом вогні вартіві (3) (Леся Українка).

Підрядне (2) є підрядним міри і ступеня й залежить від головного речення (1), а підрядне (3) є підрядним з'ясувальним і пояснює головний член у реченні (2).

233. 1. Спишіть, розставте розділові знаки.

Шумлять старезні дуби. Грізною сторожею стоять вони на шляхах до палаців Кочубеїв Галаганів Скоропадських. Шумлять ніби бачать столітні сини про долю рідного краю коли вітер виграє шорстким сизим листом тамуючи шебетання дрібних птахів що знайшли хвилиний притулок у спокої цих правічних патріархів.

Горлиця ненароком промайне в гущавині зеленого віття сіро-голубою стрічкою й шезне. Лише пугач насуплено зирить крізь віти правічних дубів міцно затиснувши кошлатими лапами засохлу гілку ніби чекає присмерків щоб сумовитим голосом сколихнути німотну тишу. А коли ранок усміхнеться полинною росою шезає десь пугач ховаючись у козацьких руїнах щоб дати привілля розбишакуватому яструбу полювати на пустотливу горлицю.

Дуби шумлять. А від них стеляться навкруги биті шляхи які вичоггали мільйони ніг і які виїздили мільйони коліс. Куди веде цими шляхами доля невгамовного мандрівника? (За І. Пільгуком).

2. Підкресліть граматичні основи в складнопідрядних реченнях з кількома підрядними. Визначте в них вид підрядного.
3. Прочитайте тексти і на їх основі складіть по одному складнопідрядному реченню з послідовною підрядністю про представників української шляхти — Кочубеїв, Галаганів, Скоропадських.

* * *

Роду Скоропадських понад сім століть. Цей старовинний козацький рід бере свій початок від двох найдавніших династій в Україні: серед його родичів — Константин Мономах і литовський князь Гедимін. Окрім Павла Скоропадського, гетьманом України в 1708–1722 рр. був його предок Іван Скоропадський, онук славетного Федора Скоропадського, який воював у війську Богдана Хмельницького і героїчно поліг у бою під Жовтими Водами.

Родоначальником династії Галаганів був козак Іван Галаган з полтавського містечка Омельника, який мав двох синів – Семена і Гната.

Гнат Галаган – козацький полковник. 1708 року він зрадив гетьмана Мазепу й перейшов на бік Петра I.

Останній з роду Галаганів, Григорій Павлович, був одним з керівників ліберального руху в Україні, заснував у Києві приватний навчальний заклад – Колегію Павла Галагана. З його смертю 1888 року припинився рід Галаганів по чоловічій лінії.

Рід Кочубеїв веде свій початок від Андрія Кочубея, що жив у Диканьці, де він побудував розкішний палац.

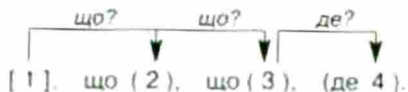

Тріумфальна арка
(сmt Диканька)

Донині дорога з-під Тріумфальної арки веде прямо до князівського палацу. Білосніжна двоповерхова споруда з колонами постала на високому пагорбі над селом. Кочубей дбав, щоб красиво було не лише в майстерно розписаних хоромах, дзеркальній залі чи під вікнами, а й довкола палацу: так з'явилися алей, сади, оранжереї, штучні ставки... (За М. Босаком).

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Поєднання різних видів підрядності називають комбінованою підрядністю, а речення з такими підрядними – **складнопідрядним змішаного типу**: *Дим перемішується з пахощами яблук і нагадує мені, що це минає серпень, що сонце заходить зовсім не там, де заходило в червні* (В. Думанський).

Підрядні з'ясувальні речення (2) і (3) залежать від головного (1) і зв'язані однорідною підрядністю, а речення (4) є підрядним місця і залежить від речення (3).

234. 1. Прочитайте. Зверніть увагу на виділені речення. Яке з них є складнопідрядним змішаного типу? Відповідь обґрунтуйте.

Її вибір

Емма Андіївська народилася 1933 року в Донецьку. Згодом родина переїхала до Вінгорода, що під Києвом. **Саме тут, як згадує**

письменниці, вона вперше побачила жінок, які, одягнені в білі вишивані сорочки, ступали босоніж по чорній весняній запашній ріллі. А якою колоритною, багатомовною вони спілкувалися!

Емма Андіївська розповідає, що до шести років взагалі не володіла українською мовою і що для неї навіть вибирали нянюк зі справжнім російським акцентом, аби виховати панську дитину. Не виховали, бо діти гостро реагують на несправедливість. Навколо тільки ї чулося про рівність, братерство, а тут чомусь українці були скривджені й упереджені. Отож, за логікою, Емма мусила бути на боці кривджених. Так відбувся її вибір (*З підручника*).

і пвнзлем, і словом

235.

Прочитайте початок притчі Е. Андіївської «Балакуца риба». Як, на вашу думку, склалася подальша доля балакуці риби? Усно перекажіть текст, намагаючись дотримуватися стилю письменниці. Чи можна зробити це, не вживаючи складнопідрядних речень змішаного типу? Чому?

Балакуца риба

У великих водах, що існують від віків, серед табунів мовчазної риби, у шанованих риб'ячою громадою батьків народилася балакуца риба. Спочатку, коли риба була маленькою, засмучені батьки сподівалися, що з віком це мине, як минають дитячі хвороби, але час ішов, риба ставала великою і пружкою, на ній полискувала вже луска, як викута з найліпшої дамаської криці, а балакуцність риби не тільки не зникала, а навпаки, набирала такої вправності, що батькам уже незручно стало признаватися, що вони належать до однієї родини.

Балакуца риба, яка, крім балакучості й доброго серця, була ще дуже молодою, не розуміла, чому сумують батьки, коли так приємно говорити, адже яка розкіш вимовити слово, а тоді дивитися, як воно кольоровими бульбашками рухається крізь воду; але бачачи, як батька й матір убиває неслава, що випала на їхню долю, якось, коли сонце пронизало води до дна, засвітивши коралові кущі, де так добре було гратись у схованки й гукати на весь голос у коралові діри, жахаючи батьків і сусідів, балакуца

Е. Андіївська. «Світлова риба»

риба попросилася з блакитними водоростями, де жила її рідня, і, війнувши хвостом, попливла шукати іншого табуна...

2. Розгляньте репродукцію картини Е. Андіївської «Світова риба». Випишіть із тексту вислови, які вказують на зв'язок творів – літературного й образотворчого.
3. Доберіть синонімічну назву до поданого уривка.

236.

1. Прочитайте серію шкільних жартів. Поясніть, чому наведені тексти належать до гумористичних творів. Якими мовними засобами досягається гумористичний ефект?

• • •

Два учні розмовляють:

- Щойно ми писали контрольну з анатомії. Сашко одержав двійку.
— За що?!
- Коли він використовував шпаргалку — рахував у себе ребра, учителька підловила його.

• • •

Учитель. Що ти знаєш про мамонтів?

Учень. Мамонти вимерли ще при феодализмі, але вони були мирними і добрими людьми.

• • •

Учитель. Чому людиноподібна мавпа так називається?

Учень. Тому що вона пішла від людини!

2. Передайте зміст (письмово) наведених текстів складнопідрядними реченнями з підрядними змішаного типу.

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

237.

1. Пригадайте орфограму «Велика буква і лапки у власних назвах». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку всі власні назви написані правильно?

- А Міністерство освіти і науки України, Різдво
- Б Рада національної безпеки України, газета Україна молода
- В Києво-Печерська лавра, Чумацький шлях
- Г Міжнародні Авіалінії України, Західний Буг
- Г Державний Прапор України, Велика Ведмедниця

2. Занишіть подані в тесті власні назви без помилок.

Ні/коли, згубл(е, и)не, хоч/би, (Ф, ф)еодосійська (К, к)артин-на (Г, г)алерея, збер(е, і)гаються, м(а, о)р(е, и)ністичні полотна, ві(д, т)ч(е, и)зняні, ц(о, а)т(е, и)нц(і, и)ал, (Ц, ц)ентральна (А, а)зія, сп(е, и)такль, (о, а)пл(о, а)дувати, небо/схил, м(и, е)ло-сердя, упевне(н, ни)о, оста(н, ни)і, лю(дськ, цьк)і, гра(мм, м)атика, ві(д, д)ать, при(є, йе)мно, сухо/діл, р(е, и)альні, пр(е, и)чина, сипл(я, ю)ться, ля(ж, жь)те, пр(е, и)дивіться, (з, с)бли(зь, з)ка, безлі(чь, ч), жилки/сліди, міні/ат(ю, у)ра, небач(е, и)ні веж(и, і), матер(и, і)ковий, м(е, и)реж(е, и)ва, сторож(о, е)ю, сто/літні, щ(е, и)бетання, сіро/голубий, (сч, ш)езас, ро(з, с)б(е, и)шакуватий, мі(льйо, лйо)ни, Е(мм, м)а, (В, в)и(ж, ш)/город, босо/ні(ш, ж).

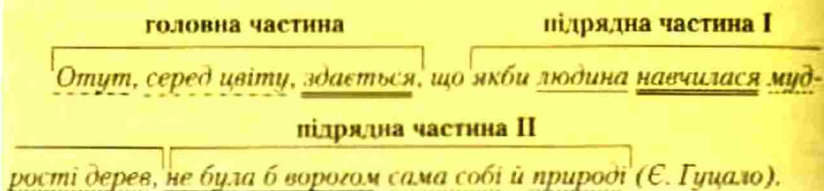
Узагальнення до теми

«Складнопідрядне речення»

Схема синтаксичного розбору складнопідрядного речення

1. Записати речення для розбору.
2. Визначити вид речення за метою висловлювання (розповід-не, питальне, спонукальне).
3. Визначити вид речення за емоційним забарвленням (оклич-не, неокличне).
4. Довести, що речення складне (знайти та підкреслити грама-тичні основи – дві або більше).
5. Довести, що речення сполучникове (знайти сполучники або сполучні слова, які з'єднують частини складного речення).
6. Визначити вид підрядної частини (означальне; займеннико-во-означальне як різновид означального; з'ясувальне; обставинне: місця, способу дії, міри й ступеня, порівняльне, причини, мети, умови, наслідкове, допустове).
7. Обґрунтувати вживання розділових знаків.
8. Кожну частину складнопідрядного речення розібрати як просте речення:
 - двоскладне чи односкладне (якщо односкладне, указати тип);
 - поширене чи непоширене (за наявності другорядних членів підкреслити їх);
 - повне чи неповне;
 - ускладнене чи неускладнене; якщо ускладнене, то чим.
9. Накреслити схему речення.
10. Дібрати можливі синтаксичні синоніми.

Зразок синтаксичного розбору складнопідрядного речення

Розпов., неокл., складн., сполучн., складнопідр., обстав. умови, коми вжито для виділення відокремленої обставини, а також підрядної частини речення.

Головн. част. – односкл., безособ., пошир., повне, неуксл.

Підр. част. I – двоскл., пошир., повне, неуксл.

Підр. част. II – двоскл., пошир., неповне, неуксл.

[], що ((якби), (то)).

Синонімічна конструкція: *Отут, серед цвіту, здається, що людина, навчившись мудрості дерев, не була б ворогом сама собі й природі.*

Завдання для самоперевірки

239. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому складносурядні та складнопідрядні речення належать до сполучникових?

2. У чому проявляється нерівноправність за змістом частин складнопідрядного речення?

3. У чому різниця між сполучниками та сполучними словами?

4. На які види поділяються складнопідрядні речення за синтаксичними відношеннями частин?

5. Назвіть види складнопідрядних речень з підрядним обставинним.

6. Як практично найзручніше визначати вид підрядної частини?

240. Виконайте тестові завдання.

1. Яке з поданих речень не є складнопідрядним?

А Був би я щасливим все життя, коли б ти в мою голодну душу кинула копійку співчуття (В. Симоненко).

Б Він мав свою землю – десятин з шістьдесят, коли не більше, он там за Россю, по праву руку од гори (Іван Нечуй-Левицький).

- В** Кобзарю наш, почуй благання і жить навчи нас так, як ти *(Олена Пчілка)*.
- Г** Не зневажай душі своєї цвіту, бо з нього виросло кохання наше... *(Леся Українка)*.
- Г** Тільки те дерево може жити, розвиватись, зеленіти й давати плоди, яке глибоко пустило своє коріння в землю і в той же час зметнуло буйну крону в небеса *(І. Цюпа)*.

2. Знайдіть складнопідрядні речення з підрядним з'ясувальним.

- А** Я гладив золоте колосся, як гладить милому волосся щаслива ніжна наречена *(Д. Павличко)*.
- Б** Чи справді необхідно, щоб жінка була мужня? *(Л. Костенко)*.
- В** Хуртеча за вікном розгулялася така, що усе гуло-стугоніло *(О. Гончар)*.
- Г** За козацьких часів на Україні були поширені шовкові пояси, що їх тоді привозили з Персії та інших країн Далекого і Близького Сходу *(О. Воропай)*.
- Г** Що буде через якусь тисячу років з мистецтвом, ми не знаємо *(Микола Хвильовий)*.

3. Яке з поданих речень є складнопідрядним з підрядним обставинним порівняльним?

- А** Життя – як той потік, а час – мов океан *(Б. Лепкий)*.
- Б** Не спалося, а ніч – як море *(Т. Шевченко)*.
- В** Як люблю весною, як люблю *(В. Сосюра)*.
- Г** Сиві, рожеві, блакитні дими кучеряві пдивуть з високих, мов башти, стрімких димарів *(М. Рильський)*.
- Г** Моєму серцю снівся ти, як морю сняться урагани *(Л. Костенко)*.

4. Знайдіть складнопідрядне з підрядним обставинним способом дії.

- А** Так солодко в передчуванні бою, не знаючи вагання і квілінь, покірну землю чути під ногою і пити зором синю далечінь *(Олег Ольжич)*.
- Б** Мовчи, так подумують, що ти розумний *(Народна творчість)*.
- В** А мати хоче научати, так соловейко не дас *(Т. Шевченко)*.
- Г** Голова не на те, щоб кашкет носити *(Народна творчість)*.
- Г** Слова знайдуться на мою печаль так, як знайшлися на веселу пісню *(Д. Павличко)*.

5. Установіть відповідність.

Вид підрядного речення

Приклади

1 Обставинне наслідкове	А <i>Город до того перепоивнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вмщалися в ньому (О. Довженко).</i>
2 Означальне	Б <i>Коли розгорнути такий листок, усе-редині в ньому тремтить кришталева росинка (О. Донченко).</i>
3 Обставинне мети	В <i>Ми сиділи у великій світлій кімнаті, у якій я вже був не раз (О. Кошленко).</i>
4 Обставинне умови	Г <i>Він стояв під деревом у тіні, так що його ніхто не міг помітити (Г. Тютюнник).</i>
5 Обставинне міри й ступеня	Ґ <i>Людство може і має зробити все, щоб зберегти природу (А. Давидов).</i>

6. Знайдіть складнопідрядні речення з кількома підрядними з послідовною підрядністю.

- А Ви [квіти] принесли мені стільки радощів, що я б ладна іше раз усе пережити, щоб тільки малювати вас... (К. Білюк).
- Б Малим я думав, що гарбузи — рослини тільки українські, і лише згодом дізнався, що ростуть вони, дикі, у багатьох країнах (В. Чемерис).
- В Віряться, що невдовзі все створене і зібране художником, мистецтвознавцем, етнографом Іваном Макаровичем Гончаром знайде своє місце в музеї його імені, який відкрито неподалік меморіального будинку майстра (За М. Кагарлицьким).
- Г А що робити, коли місце проживання виду різко погіршується і коли це може призвести до його зникнення (За А. Давидовим).
- Ґ Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати (Л. Костенко).

241. Прочитайте текст, у якому пропущено розділові знаки і є орфографічні помилки. Виконайте тестові завдання.

(1) Звернення до фольклорних інтонацій мотивів і пісенних мелодій їхнє органічне перетворення в різних жанрах і формах сучасної музики це лише одна ознака композиторського стилю Віталія Кирейка. (2) Твори метця що насичені романтичною піднесеністю почуттів і що позначені духовною чистотою м'яким

ліризмом близькі ментальності українського народу. (3) Усі ці риси яскраво виявилися вже в одному з перших масштабних творів композитора опері «Лісова пісня» яка була створена за однойменною драмою Лесі Українки. (4) Поява опери стала значною подією в музичному житті України бо окриленість музики і щедрій розлив народних мотивів виявилися напрочуд близькими поетиці. (5) А наступна опера яка була написана за мотивами повісті Ольги Кобилянської У неділю рано зілля копала засвідчила що композитор спроможний піднятися до найвищих музичних вершин. (6) Творчість Віталія Кирейка здобула заслужене визнання збагативши українську композиторську школу (За М. Загайкевич).

А Підрядні означальні частини є в реченнях

--	--	--	--	--	--

1 2 3 4 5 6

Б Тире між підметом і присудком треба поставити в реченні

--	--	--	--	--	--

1 2 3 4 5 6

В Складнопірядним з обставинним причини є речення

--	--	--	--	--	--

1 2 3 4 5 6

Г Складнопірядним з послідовною підрядністю є речення

--	--	--	--	--	--

1 2 3 4 5 6

Г Кому не треба ставити між однорідними підрядними в реченні

--	--	--	--	--	--

1 2 3 4 5 6

Д Відокремленою обставиною ускладнене речення

--	--	--	--	--	--

1 2 3 4 5 6

Е Орфографічну помилку допущено в слові

1 мелодій	4 масштабних
2 метця	5 однойменною
3 ментальності	6 напрочуд

Є Орфографічну помилку допущено при написанні власної назви

- 1 Віталій Кирейко
- 2 Леся Українка
- 3 опера «Лісова пісня»
- 4 Україна
- 5 У неділю рано зілля копала
- 6 Ольга Кобилянська

Ж Орфографічну помилку допущено в написанні слова

- 1 пісєнних
- 2 піднесєністю
- 3 однойменною
- 4 житті
- 5 окриленість
- 6 зілля

242. Зробіть синтаксичний розбір зашифрованого речення.

Мене щемно огортає передчуття

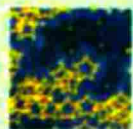
, коли за селом

стихає гул

, коли в тиші ночей на землю починають

падати

та

(В. Думанський).

§ 20. Змістові відношення між частинами безсполучникового складного речення

243. 1. Спийшіть. Підкресліть граматичні основи у простих і складних реченнях.

По синьих водах небес цілив місяць. Наче обгорнутий блискучою фольгою, він розливав по нічному небу хвилі м'якого проміння, тихо слав холодне світло донизу, й під тим широким і байдужим усміхом усе набрало якихось легких і неспаче нередальних обрисів. Полегшали будинки, здавалися не такими громіздкими; обличчя людей стали вродливіші й тасмичіші; гілля дерев, опушене молоденьким листям, особливо переблискувало й пахло. Мовчазна і велична стояла Софія – у місячному промінні рівно, спокійно світилась її бані.

Ішов по нічних, безлюдних вулицях... Місяць у небі побільшав і пояснішав, безмежні потоки білого світла затошили місто. І місто стало тихе, замислене, вродливе якоюсь особливою весняною вродою. Ще ясніше й величніше світилися бані Софії, її споруда наче була символом єднання цього прекрасного світу, цієї весни з голубим єднанням ночі, з поодинокими мерехтливими зорями (За Є. Гуцалом).

2. Зверніть увагу, якими засобами поєднуються частини складних речень. Які розділові знаки вжито між частинами складних речень? Чи змінюється інтонація залежно від уживаного розділового знака? Сформулюйте висновки.

Безсполучниковим складним називається речення, частини якого поєднуються в змістове ціле за допомогою інтонації.

Для об'єднання частин у безсполучниковому реченні не використовуються сполучники та сполучні слова.

У безсполучниковому реченні для висловлення думки ширші можливості мають засоби інтонації: *Настала північ, за вікном шумить спокійно сад (Л. Федорчук). У товаристві лад — усяк тому радіє (Л. Глібов). Налагодь струни золоті: весна бенкет справляє (Олександр Олесь).*

За характером змістових відношень безсполучникові складні речення поділяються на дві основні групи:

— **з однотипними частинами**, які рівноправні, не підпорядковуються одна одній (таке складне речення співвідноситься із складносурядним);

— **з різнотипними частинами**, у яких одна частина пояснює другу, підпорядковується їй (таке складне речення співвідноситься із складнопідрядним).

Безсполучникові складні речення **з однотипними частинами** виражають відношення:

— одночасності дій: *У прибережних вербах щебече птаство, зелений комиш стоїть нерухомою лавою (М. Коцюбинський);*

— послідовності дій: *У пробуджену ниву лягають зернини, в своє лоно приймає їх тепла рилля (С. Решетова);*

— зіставлення: *Люди до неї говорять — не чує, не слухає (Марко Вовчок);*

— протиставлення: *Літо дбає — зима поїдає (Народна творчість);*

— причини або наслідку: *Людство не усвідомить себе як єдине ціле — не буде йому добра (О. Гончар). Ти не лукавила зо мною, ти другом, братом і сестрою сірої стала (Т. Шевченко).*

Безсполучникові складні речення **з різнотипними частинами** виражають відношення:

— пояснювальні: *Усі вулиці у Вербівці ніби зумисне обсажені високими вербами: то поросли вербові кілки пнів (Іван Нечуй-Левицький);*

— часові: *Стихла пісня — тихо стало над степом (С. Скляренко);*

— умовні: *Робитимеш до поту — їстимеш в охоту (Народна творчість);*

— причинові: *Добре бідному: в нього від багатства голова не болить (Народна творчість).*

Розгляньте репродукцію картини В. Бистрякова «Романтичний пейзаж» (с. 153). Складіть за нею (усно) твір «Чари природи рідного краю», використовуючи безполучникові речення з різнотипними та однотипними частинами.

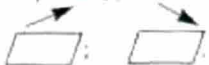
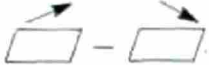

С
СЛОВА І СИНТАКСИС

Безполучникове складне речення відрізняється від складно-сурядного і складнопідрядного емоційною та інтонаційною насиченістю, змістовою багатозначністю. Можна порівняти його з якісним детективом, де читач має змогу сам доміслювати певні події, повороти сюжету. Безполучникові складні речення характерні для художнього та розмовного стилів, а також для мови фольклору.

3
ЗНАЙТИ ТАКІ

Між частинами безполучникового складного речення може стояти кома, крапка з комою, тире, двокрапка.

Відповідність інтонації розділовому знаку в безполучниковому складному реченні

Знак	Інтонація
Кома	Наприкінці кожної частини, крім останньої, тон трохи підвищується, робиться невелика пауза, а в останній частині тон поступово знижується.
Крапка з комою	Інтонація така сама, як і в безполучниковому складному реченні з комою, однак пауза між частинами триває довше.
Тире	Перша частина вимовляється зі значним підвищенням тону і різко обривається перед тривалою паузою. Початок другої частини вимовляється помітно зниженим тоном.
Двокрапка	Перша частина вимовляється зі зниженням тону перед доволі тривалою паузою, у другій частині тон ще більше знижується.

245. Спінить речення, зазначаючи в дужках відношення між частинами.

1. По Чорному морю гуляють чайки, на місто турецьке плвуть козаки (Б. Гринченко) (...). 2. Добре ж твоє, козаченько, серденько волило, виступаєш з товариством на святе діло (Олена Пчілка) (...). 3. Вже в бубни Черемош гуде, цвіте Гуцульщина квітками (Олександр Олесь) (...). 4. Над низиною навис туман – пектиме знов щільний день (К. Гордієнко) (...). 5. Журавлик мрії нам приніс на крилах – найкращу вибери й собі нізми (Н. Ціба) (...). 6. Ти поглянь: нані малъви розколисують вічка (О. Потапенко) (...). 7. Бачу здалека: хвиля іскриста грас на синьому морі (Лесь Українка) (...).

246. 1. Прочитайте, дотримуючись відповідної інтонації.

1. Розтривожений дощ на зв'язок викликає мене, він краплинами в ринвах свої позивні барабанить (Р. Росицький). 2. Вітер коси розплітає у зорі, вечір в небі розкидає янтари (В. Сосюра). 3. Обридла днів уста людська, спустився він спочити в темної (Л. Глібов). 4. В шибку горнеться п'ятьма, ніч підходить крадькома (П. Воронько). 5. О, видать, добре тобою вихала метелиця – ледве на ногах тримає ся (М. Стельмах). 6. Побіг я прожогом – аж вітер у щуха... (Л. Компанієць). 7. Запахло дужче осінню: пожовкле листя, як у кульбаби пух, вітер рвав і кружляв ним по голих городах (М. Стельмах). 8. Сойка – пидстуша птиця: вона мастак нищити дрібне щастиво і їхнім же голосом веселити себе (М. Стельмах). 9. Зацебетав жайворонок, угору летючи: закувала зозуленька, на дубу сидючи: зацебетав соловейко – пішла луна гаєм; червоніє за горою: пдугатар співає (Т. Шевченко).

2. Визначте змістові відношення у виділених реченнях. Випишіть їх, змінивши ці відношення між частинами. Чи зміниться, на вашу думку, розділовий знак?

247. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації.

1. Поралися люди в полі, хліб святий збирали (В. Забіла) – *одночасність дій*. 2. Поралися люди в полі: хліб святий збирали – *причинові відношення*. 3. Поралися люди в полі – хліб святий збирали – *причиново-наслідкові відношення*.

248. 1. Спінить, перебудовуючи виділені речення в безсполучниковій складній. Розділові знаки в утворених реченнях поставте з огляду на потрібну вам інтонацію.

Стаття в газеті «Україна молода» від 15 серпня 2008 року мала назву «Тринільська толока», і йшлося в ній про Державний історич-

ко-культурний заповідник «Трипільська культура». На його території розміщено одинадцять трипільських поселень, які вважаються найбільшими у світі періоду мідно-кам'яного віку. За давнім українським звичаєм директор заповідника вирішив скликати толоку. Зробив він це не під солодкого життя, адже протягом року заповідник не отримав жодної копійки з державної програми «Золота підкова Черкащини». На заклик — упорядкувати копію двоповерхової трипільської хати — відгукнулися дев'яносто волонтерів з усієї України. І з цим завданням упорались.

Трипільська толока

Водночас недобудованими залишаються ще дві одноповерхові хати, які досі не накриті очеретом. Сам музей готовий покласти експонати на вісімдесят відсотків. На його завершення — облаштування експозиції (у фондах зберігається три тисячі одиниць трипільського посуду, фігурок людей і тварин, ритуальних речей) — бракує коштів.

2. Поясніть розставлені розділові знаки в останньому реченні.

У прислів'ях і приказках зосереджені народна мудрість, життєвий досвід, знання поколінь. Навчіться використовувати ці вислови у своїй мові

249.

1. Спишіть речення, які передають народний досвід. Визначте вид речень у поданих висловленнях.
 1. Йому говорити — горохом об стіну кидати.
 2. Видно сокола по польоту, сову по погляді.
 3. В нашому полку немає толку, в батальйоні втекли всі коні.
 4. Слово — не горобець: вилетить — не впіймаєш.
 5. Не всяка стежка без спорища, не в кожній людині добра душа.
 6. Любов — кільце, у кільця нема кінця.
 7. Колос повійши до землі гнеться, пустий — угору шнеться.
 8. Не кажи: не вмію — кажи: навчуся.
 9. Добра вість піднімає, погана — в землю вганяє.
2. Пригадайте й запишіть п'ять власних прикладів прислів'їв, оформлених як безсполучникові складні речення.
3. Поміркуйте, чому в деяких прислів'ях порушується правило милозвучності. Обговоріть це питання з однокласниками і вчителем.

250. 1. Прочитайте текст народної усмішки. Чи можна назвати бондаря професіоналом?

Виправдався

Зайшов один чоловік до бондаря і просить:

— Чи не могли б ви, куме, зробити мені бочку на огірки?

— На огірки могу.

Через певний час приходять той чоловік до бондаря і жаліється:

— Ой, куме, що ж ви нароби́ли — весь розсі́л з бочки витік.

А той йому:

— А я тут до чо́го? Ви ж просили зробити бочку на огірки, а налили ще й розсо́лу...

2. Сформулюйте основну думку тексту, використавши безсполучникове складне речення. Запишіть речення.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

251. 1. Пригадайте орфограму «Чергування приголосних звуків в українській мові». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку всі слова написані правильно?

А в'язу, сижу, пишу, кажу

Б чеський, рижський, читацький, білоруський

В близький, глибший, більше, висчий

Г Угорщина, Словаччина, Полтавщина, козаччина

Ґ Галичина, їзджу, кріпатство, люцтво

2. Слова, у яких зроблено помилки, запишіть правильно. Поясніть орфограми.

252. Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Ро(з, с)л(е, и)вав, промі(н, нн)я, світло (і, й)шло до/низу, набрало яких/ось ле(г, х)ких нер(и, е)альних обр(е, и)сів, не/чує, громі(з, зд)кі, обли(ччя, ча), пі(л, лл)я, лис(т, тт)ям, в(и, е)лична, бе(з, с)людні, замисл(и, е)не, єдна(н, нн)я, пр(и, е)красний, по/од(е, и)нокі, м(и, е)р(и, е)хтливі, бе(с, з)сполучникове, прочитайте в/голос, кількіс(тт, т)ю, пта(хств, ств)о, сто(і, ї)ть не/рухомою лавою, з(и, е)рнини, рі(л, лл)я, не/слухає, бач(ю, у) (с, з)/далека, змістове відноше(н, нн)я причи(н, нн)ості, обса(ж, дж)ені, бага(цт, тст)во, туре(тськ, цьк)ний, найкра(щ, шч)а, ро(с, з)колисують, лю(дськ, цьк)а, ду(жч, шч)е, мідно/ка(мян, м'яни, м'яний), Черка(сч, шш, щ)ина, де(вя, в'я)носто, не/добудований, ви-словл(ин, енн, ен)я, про(фф, ф)е(сс, с)іонал, до бондар(а, я).

§ 21. Кома і крапка з комою в безсполучниковому складному реченні

З
запам'ятаймо

Кома ставиться між частинами безсполучникового складного речення, які виражають **одночасність, послідовність** дій і поєднуються перелічувальною інтонацією: *На вікнах срібна світиться різьба, сніжинки грають в сяйві електричним (М. Рильський).*

253. Прочитайте. Випишіть безсполучникові складні речення. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Вітер носиться, літає, топче луки і поля, жовті трави пригинає, лист зриває із гілля (*Олександр Олесь*). 2. Нічка крила опустила, ліс і поле полонила (*Г. Донець*). 3. Думає поле глибоку думу, спокоєм душу свою напуває, колос зелений зерном наливає (*Олександр Олесь*). 4. Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть (*Т. Шевченко*). 5. Сонце сяє, хвиля грає, тирса з вітром шелестить (*С. Черкасенко*). 6. Вітер колоски смикнув за вуса, місяць рогом настроївсь на небо (*М. Вінграновський*). 7. Квіт на каптанах так чисто і юно зайнявсь, вітер волого прищав до пелюсток губами (*Б. Олійник*). 8. Внизу лиман лежав у очереті, бичків було в лимані без числа (*Л. Костенко*). 9. Як радісно ввійти в далекий давній світ і в відблисках його ловити світ новітній (*М. Рильський*). 10. Найпрекрасніша мати щаслива, найсолодші кохаші вуста, найчистіша душа незрадлива, найскладніша людина проста (*В. Симоненко*).

254. Прочитайте. Визначте змістові відношення між частинами складних речень. Спишіть, розставте розділові знаки.

1. Одяглися у срібло каштани день шумливий давно одгорів (*В. Сосюра*). 2. Посади калину хай червоні грона похилиють низько до землі гілля (*Ф. Малицький*). 3. Гули мости двитіли автостради машини мчали наче навмання (*Л. Костенко*). 4. Зима люта перестане вітерець повіє тепленький гарнесьонький все зазеленіє (*В. Забіла*). 5. Шумить стерня риплять кісся мовчать тверді серця (*П. Воронько*). 6. Сонечко пізно устане ляже раненько воно (*Б. Грінченко*). 7. І туман до ніг не простилася лиховісний вітер не корився (*М. Рильський*). 8. Підійшов вечір засвітив зорі прослав на травах тумани (*П. Тичина*). 9. Оце деревце найрідкісніше з нього родили сортові наліті червоном світлом яблука (*О. Гончар*). 10. На білу гречку впали роси веселі бджоли відгули замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли (*М. Рильський*). 11. Та віриш мені ти ту віру безкраю я на піч усюди кладу в головах (*І. Драч*).

255. 1. Прочитайте. Поясніть розділові знаки в уривку з поезії.

Перша поетична збірка Пантелеймона Куліша називалася «Досвітки» (1863). Відкривалася вона алегоричним віршем «Заспів», у якому поет висловив свою надію на пробудження національної та соціальної свідомості українців:

Ой скоро світ буде,
Прокинуться люде,
У всяке віконце
Засяє сонце...

2. Ви помітили, що уривок оформлений як безсполучникове складне речення. Чому, на вашу думку, автор використав саме цей вид складного речення? Чому не висловив думку простими реченнями?

256. Спіншіть, замінивши виділені конструкції синонімічними безсполучниковими складними реченнями.

Гуцульщина – мальовничий край водоспадів

Водоспад Восводин... Тепер важко сказати, хто й коли дав йому таку влучну назву. **Насуплений дід стоїть непорушно посеред води, а на плечі йому спадають водяні пасма волосся. Та ще й росянистий чуб сріблиться на чолі.** Так може побачити це диво природи людина з фантазією.

Цілий каскад водоспадів шумить на річках Пістинці, Яремчі. А ось грає-виграє річечка Манявка. Ще не встигла розпрощатися зі своїм джерелом, а вже кортить їй себе показати, вражаючи глядачів водоспадом, що надал з тринадцятиметрової висоти. **Очей не можна відвести від Манявського водоспаду, коли він ніби міниться під яскравим сонячним промінням** (За А. Денисенком).

257. Вишніть із художніх текстів (прозових, віршованих) 8–10 безсполучникових складних речень, частини яких виражають одночасність, послідовність дій. Зверніть увагу на кількість частин у кожному безсполучниковому реченні. Чим відрізняються безсполучникові речення, використані в прозових текстах, від безсполучникових речень у віршах?

Крапка з комою ставиться між частинами безсполучникового складного речення, якщо вони віддалені за змістом або ускладнені (мають свої розділові знаки): *Зорі сяють; серед неба горить білолиций; верба слуха соловейка, дивиться в криницю* (Т. Шевченко).

258. Спишіть, поясніть розділові знаки.

1. Помалу імла рідшає, яснішає; східний край неба обливається широким усміхом світання; світова зірка блідне і тремтить, догораючи (М. Коцюбинський). 2. Поклала мати коло хати маленьких діточок своїх, сама заснула коло їх (Т. Шевченко). 3. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь: широко стелиться килим ясно-зеленого вівса; далі темнішає просо (М. Коцюбинський). 4. Мерехтить над полем спека; одуд у балці степовій подас, неначе з глека, трьохскладовий оклик свій (В. Мисик). 5. Зійшли сніги, шумить вода, весною повіва; земля квіточки викида, буяс травка молода; все мертве ожива (Л. Глібов). 6. На землю вже тихий скрізь вечір лягає; з високого неба вже місяць сіяє; затихла і пташка, і людська розмова; мовчить, не шепоче зелена діброва (Б. Грінченко). 7. Сонце хилилося до заходу; небо було хмарне і тільки на заході ясно-червоне (О. Кобилянська). 8. Проїшовши по небу, тепла, тиха червонева ніч стала оволодівати землею: безмежний степ вицухав, корився, ніжнішав і м'якшав від її цестощів (Г. Тютюнник).

259. Прочитайте текст. Підготуйте його письмовий переказ, використовуючи безсполучникові складні речення, між частинами яких треба ставити кому і крапку з комою.

Шумить, нуртує і шиниться Черемш, як оскаженілий, як навіжений, розпоршує свої дрібні бризки, б'ючись об каміння, нестримним плином перекочує через холодні брили. Несамовито він виривається потужною течією з тісних скелястих лещат і повільно заповнює низовини, обрамлені ошатною габою густої калини.

Про що шепочуть його шумні хвилі, які тасмниці ховає в собі невпинна мелодія невидимих струн його зачарованої арфи? Яку пісню награв вона? Де її початок? Де її кінець? Хіба що серцем тільки можна спізнати її бездонну глибоку печаль і коломийкове грайливе роздолля. Такою є вдача гуцула, що ввібрав у свою мову та пісню голос рідної ріки, її дивовижні барви й вигадливі несподіванки (За І. Пільгуком).

260. Спишіть, розставте розділові знаки.

Кут Тархан

Півострів Тарханкут на заході Криму місце не для лінивих. Тут потрібно ходити пірнати, лазити по скелях.

П'янить терпкуватий аромат сухого цілинного степу знамениті тарханкутські вітри приваблюють туристів дивовижні прибережний і підводний ландшафти.

Мис Тарханкут

Перлини півострова урочище Атлеш і зручне узбережжя Джангуль. Величезні вапнякові скельні масиви Атлешу з гротами бухтами арками та печерами підводними рифами покритими м'яким килимом водоростей і щітками мідій дивовижної чистоти смарагдова вода завжди викликали особливу прихильність кінорежисерів природа сама ніби ви-

магала увіковічити її на плівці тут знімалися епізоди до насичених романтикою стрічок «Людина-амфібія» і «Пирати ХХ століття».

Більш дикий Джангуль виник у результаті масивного обвалу берегової породи химерним нагромадженням скель шанувальники придумали назви Триголовий Дракон, Кам'яне Серце, Поцілунок, Демон (За Г. Ключковською).

261.

1. Прочитайте народні побажання. Які з них сподобалися найбільше? Запишіть їх.

1. А батькові твоєму щоб жито родило! 2. Бувай здорова од припічка до порога! 3. Бувай здорова, як риба, гожа, як вода, весела, як весна, робоча, як бджола, багата, як земля! 4. Будем жити, мед-вино пити, хліб жувати, добра чекати! 5. Будьте здорові, в кого чорні брови! 6. Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь! 7. Від краю до краю всім добра бажай! 8. Дай Боже, щоб усе було гоже! 9. Жити вам, поживати та добра наживати! 10. Кланяйся своїм, та не забувай наших! 11. Не поминай лихом, а добром, як хочеш! 12. Носити вам не переносити, возити не перевозити. 13. По сій мові та будьмо здорові! 14. Сійся, родися, жито-пшениця та всяка пшениця! 15. Чим багаті, тим і раді! 16. Щоб нам добре жилося-булося, щоб у нашій житі колосся вилося!

2. Придумайте вітання для своїх рідних, використавши народні побажання й уживаючи безсполучникові складні речення.

Неправильно

автобус слідує до...
зробити прививку дитині
слідуючі факти
слідуюча зупинка
заспокоюючий
перевернути сторінку

Правильно

автобус прямує (іде) до...
зробити щеплення дитині
такі факти
наступна зупинка
заспокійливий
перегорнути сторінку

Прочитайте. Поширте частини безсполучникового речення так, щоб між ними треба було поставити крапку з комою. Утворені речення запишіть.

1. Хмара небо криє, сонечко не блисне, вітер вовком віє, дощ потоком висне (П. Грабовський). 2. Відшвіли голубі матіоли, згасло літо на жовтих полях (В. Грінчак). 3. Рече та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива (Т. Шевченко). 4. Листя слухає вітру зітханя і згортає свої прапори, на покірну красу умирання сонце дивиться сумно згори (В. Сосюра). 5. У долині село лежить, понад селами туман дрижить (І. Франко). 6. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться (О. Довженко). 7. Знову цвітуть каштани, хвиля дніпровська б'є!.. (А. Малишко).

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

1. Пригадайте орфограму «Написання складних іменників». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку всі слова написані правильно?

- А телестудія, прем'єр-міністр, супер-гра, півстола
- Б гідроізоляція, фітотерапія, півострів, гіпермаркет
- В південь-північ, аудіо-касета, вантажообіг, віце-міс
- Г землеобробіток, рентгеноелектрокардіограма, теле-ефір, полумисок
- Г Євросоюз, сврбачення, контр-адмірал, півящика

2. Слова, у яких допущено помилки, запишіть правильно. Поясніть орфограми.

Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

О(т, д)горів, (г, г)рона, ни(сь, зь)ко, авто/страда, навма(н, нн)я, т(и, е)плес(и, е)ньк(і, и)й, р(е, и)плять, ці(здн, зн)о, воє/вода, не/прост(е, и)лався, лихо/ві(стн, сн)ий, най/рідкі(стн, сн)іше, ро(с, з)сипл(и, е)ться, ал(и, е)горичний, пробудже(н, нн)я, ясно/зелений, догор(я, а)ючи, соц(и, і)ально, три/складовий, Гу-цуль(щ, шч)(і, и)на, водо/спад, грас/виграє, стал(е, и)ться, оду(т, д), оскаж(и, е)нілий, навіже(нн, н)ий, бри(с, з)ки, не/впи(н, нн)а м(и, е)лодія не/видимих струн, можн(о, а), (з, с)пізнати, диво/виж-ні, пів/острів, Тархан/кут, п(и, і)рнати, ар(а, о)мат, (Г, г)ар-хан/ку(цьк, тськ)і вітри, пр(е, и)ваблюють, лан(дп, ш)афт, водо-рос(л, т)і, уроч(е, и)щ(с, е), (г, г)рот, щ(и, і)тки м(и, і)дій, людина/амфібія, п(и, і, е)раги, три/головий.

§ 22. Двокрапка і тире в безсполучниковому складному реченні

265. 1. Прочитайте. Випишіть безсполучникові складні речення. Прочитайте їх уголос, дотримуючись правильної інтонації.

✚ А в нашого Омелька невеличка сімейка: він та вона, старий та стара, дві Христі в намисті, дві Насті в запасці. Андрон, Харитон, Парамон і Антон (*Народна творчість*). ✚ **Все на вістар принесемо Русі-України: розуму силу і вірного серця вогонь** (*О. Рубан*). 3. **Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини** (*В. Сосюра*). 4. Князя в місті не було: невідкладні справи покликали його до Новгороду (*М. Міщенко*). 5. Весна їде, радіє все усюди: і темний ліс, і пташечка, і люди (*Б. Грінченко*). 6. Все навколо: дерева, птахи, люди — сповнене весняної, пружної, нестримної сили (*В. Собко*). 7. **А весна гомоніла: «Послухай мене!»** (*Леся Українка*).

2. Поясніть уживання двокрапки у виділених реченнях.

Двокрапка між частинами безсполучникового складного речення ставиться, якщо друга частина

З
ЗАДАМ ПТАЙМО

• вказує на причину того, про що йдеться в першій (до неї можна поставити питання чому?)

Мені ще не довелося бачити північного сьйва: служба на підводних ракетноносцях тільки розпочалася (*В. Логвиненко*).

• доповнює, пояснює, розкриває зміст першої (до неї можна поставити питання що? а саме? який? як? що побачив?)

Поглянув в ілюмінатор: трохи збоку пливла блакитнувата куля (*В. Євентов*).

266. Спийніть, розставте розділові знаки між частинами безсполучникових складних речень. Підкресліть граматичні основи.

1. Я в давню істину увірував глибоко найвища мудрість в простоті високій (*Б. Олійник*). 2. Наше мистецтво, наша історія розвивалися пульсаційно були часи розвитку і часи занепаду (*В. Шевчук*). 3. Згадаємо, скільки має на собі часових «кожухів» та ж таки Софія Київська, колись найбільший храм східного слов'янства. У шістнадцятому столітті храм, як і сам Київ, був цілковитою руїною там паслася худоба і мостили гнізда птахи (*В. Шевчук*). 4. Мрії збулися одвічні далі скорились космічні (*Д. Луценко*). 5. Люблю пісні мого краю, та не спийнось на тім лишень з любов'ю вухо привертаю до братніх на землі пісень (*М. Рильський*). 6. Дарма надіятись на когось самі борітеся, самі! (*І. Гнатюк*). 7. І гори піби почали колитися то сніг на них танув і стікав униз потоками (*О. Гончар*).

Прочитайте. Визначте вид складних речень. Доберіть до них синонімічні безсполучникові складні речення. Дібрані речення зашифруйте. Поясніть у них уживання розділових знаків.

1. Юний вітер крутить злісно лист опадлий в полі з болем, всіх шмагає віттям голим, бо йому на світі тісно (*П. Воронько*). 2. Є щастя скрізь. І ми самі в тім винні, що в сліпоті не бачимо, де воно... (*А. Казка*). 3. А тепер скажу тільки, що навіть така примхлива і не завжди логічна річ, як мода (у цьому випадку йдеться про вбрання), тільки виграє від зіткнення із здоровим народним смаком (*М. Рильський*). 4. Широкі домоткані сорочки та штани тверді й чорні, як кора, бо чумаки навмисно просочують їх дьогтем від чуми та гадини (*З. Тулуб*). 5. Любіть працю на землі, бо без цього не буде щастя нам, дітям нашим ні на якій планеті (*О. Довженко*). 6. Розгнівався, бо муха на ніс сіла (*Народна творчість*). 7. Не ставай на граблі, бо дістанеш по чолі (*Народна творчість*). 8. Тому люблю я наші дні сучасні, що виростили з минулого вони (*В. Сосюра*).

1. Прочитайте. Визначте безсполучникові складні речення. Прочитайте їх уголос, правильно інтонуючи.

1. **Життя без книг — це хата без вікна** (*Д. Павличко*). 2. **Зашебетав соловейко — пішла луна гаєм** (*Т. Шевченко*). 3. **Земля на прощання усміхнулась — і потемніла** (*Панас Мирний*). 4. **Ми молоді, уперті, за нами — майбутнє** (*В. Сосюра*). 5. **Настала — вірю я — година: загибне розбрат на землі** (*П. Грабовський*). 6. **Тонкі брови, русьві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — все дихало молодою парубочою красою** (*Іван Нечуй-Левицький*). 7. **Бувають дивні на землі діла — серед зими черешня розцвіла** (*Д. Павличко*).

2. Поясніть уживання тире у виділених реченнях.

Тире між частинами безсполучникового складного речення ставиться, якщо

• зміст частин протиставляється або зіставляється	<i>Ще сонячні промені сплять — досвітні вогні вже горять</i> (<i>Леся Українка</i>).
• перша частина вказує на час або умову того, про що йдеться в другій	<i>Здобудеш освіту — побачиш більше світу</i> (<i>Народна творчість</i>).
• друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що йдеться в першій; раптову зміну подій	<i>Розказав другу — пішло по кругу</i> (<i>Народна творчість</i>). <i>І враз неподалік обізвалася зо-зуля — полетіло вогукувате, ніби з вербових грудей, дерев'яне «ку-ку»</i> (<i>Є. Гуцало</i>).

269.

Спишіть. Поясніть використання тире між частинами безсполучникових речень, визначте змістові відношення між ними.

1. Хай осінь навкруги – в її прощальнім шумі привітної весни я чую голоси (*В. Сосюра*). 2. А настане край моїм трудам – я свою реліквію родинну синові у снадок передам (*П. Перебийніс*). 3. Та вона хотіла б раз побачити очі і його уста зблизька... Тільки раз – потім вже малувала би напам'ять (*О. Кобилянська*). 4. Чує – шелестить під ногами (*А. Головка*). 5. Спишив – під лемешем поля розтали (*Мих. Шевченко*). 6. На чорну скибу не упав щогою – веду машину звичною рукою, стрічаю в полі молоду весну (*Мих. Шевченко*). 7. На ясну зорю і на чисту воду в благословенний і єдиний час цілуєм руку своєму народу, цю ніжну руку – вона любить нас (*М. Вінграновський*). 8. Тепер він вже мав обов'язки – його послали пасти корови (*М. Коцюбинський*). 9. Гаї шумлять – я слухаю (*П. Тичина*). 10. Задумали – зробили (*Степан Васильченко*).

270.

Спишіть, розставляючи розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення.

1. Сніг у грудні глибокий урожай високий. 2. Груднева днина куца сюди тень, туди тень га й минув день. 3. У жовтні тільки руки мерзнуть у листопаді й ноги дубіють. 4. Серпень страву готує вересень подає до столу. 5. У серпні дбаєм зимою масм. 6. Сіно косять дощів не просять. 7. Травень ліси одягає літа в гості чекає. 8. Вночі тріщить вдень плющить. 9. Лютий воду відпускає березень підбирає. 10. Січень наступає мороз людей обіймає. 11. Це було, здається, в листопаді крига затяглась під берегами (*М. Рильський*). 12. Уродилася Настуся любо подивитись (*П. Куліш*). 13. Запам'яталося назавжди ріка впадає у надвечір'я яблуневе (*А. Мойсієнко*). 14. В полі вітер шука порожнини котить небом Чумацький Віз (*М. Вінграновський*).

Учнівські «перли» на уроках біології:

«У жаб серце дуже мале, тому вони змушені весь час стрибати, щоб ганяти кров по організму».

«У людини серце чотирикамерне, тому що в неї дві ноги і дві руки».

«Кров у істот залежить від того, чим вони живляться; гусениця живиться листочками, тому і кров зелена, у нас кров червона, бо ми їмо червоний буряк, помідори і м'ясо».

«Електричні явища в організмі відбуваються тому, що один орган треться об другий».

271. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Глуха тетеря — людина, яка погано чує.

Ярослава. Бабусю, коли людину називають **глухою тетерею**, це образливо?

Бабуся. А ти образишся, якщо я тебе назву **глухою тетерею** — гукатиму-гукатиму, а ти, заглиблена у свої думки, не чутимеш?

Ярослава. Звісно, ображуся, це якось зневажливо.

Дмитро. А дарма: тетеря ж, або тетерук, дуже гарний птах. Але має одну ваду. В момент токування він натхненно, захоплено співає: «текає», «клацає», «ськиркає» — і нічого не чує, що робиться довкола.

Бабуся. Мисливці використовують тимчасову глухоту тетерука (його ж називають глухарем), бо в інший час ці птахи дуже обережні й слух у них дуже тонкий.

Ярослава. Це так цікаво, бабусю, але я не зможу все-таки сказати на тебе «глуха тетеря», хоч ти й недочуєш. А от Дмитрові чи подружкам жартома я б так сказала: вони мають добрий слух, але часом так поглинуті чимось, що стають **глухими тетерями**.

2. Поясніть уживання двокранки і тире в реченнях поданого тексту.
- *3. Якої моральної теми торкнулись учасники діалогу? Обговоріть теми: «Ставлення до людей з обмеженими фізичними можливостями», «Участь параолімпійців у Параолімпіаді». Головну думку запишіть.

272.

1. Прочитайте вірш уголос, дотримуючись правильної інтонації. Знайдіть у цьому безсполучникові складні речення, поясніть уживання розділових знаків між частинами.

Колихалась колиска,
 смерекова літала колиска,
 Немовля колисалось,
 колихався материн спів.
 Натягнулась ворізка,
 натягнулась червона ворізка,
 стерши сволок старий
 у тугих кулаках вузлів.

Колихалася хата,
 смерекова літала хата.
 Народилося ягня.
 Прилітала до нього вівця.,
 Прилітала флюяра.
 Колисалися мама і тато,
 Все гоїдалось, літало і минулося без кінця,
 Колихалося вікно
 й колисало в отаві маржицу,
 Постоли дзеленчали.
 Палахтів топірець на стіні.
 Дідо птиці вирізьблював.
 Він винадував кожну пір'їну —
 аж пір'їна злітала
 і світила
 і світить мені.
 А ягня вже стрибало й говорило
 навчили цимбали.
 Мати вівці доїла,
 до струн молока
 смічком
 юно місяць торкався,
 а в колісці зоря заблукала,
 і на світло смереки походились під вікном.

В. Герасим'юк

2. Який настрій вірша? Як передано враження? Які засоби використовує автор? Які синтаксичні конструкції трапляються найчастіше?

273.

Складіть і запишіть по три речення до кожного правила про вживання тире між частинами безсполучникового складного речення.

274.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімося».

Зразок пояснення. *Леся Українка своєю «Лісовою піснею» порвала всі канали літературного стилю.* — Комізм у реченні виникає через те, що неправильно вжито дієслово «порвати», а також словосполучення «канали літературного стилю».

1. Лукаш — глибоко аморальне створіння. 2. Лесі Українці набридли сумні будні, їй захотілося чогось феєричного — так виникла драма-феєрія «Лісова пісня». 3. Рідна земля! Тільки вона може нас звеселити і розрадити, посилаючи тяжкі випробування.

275. 1. Прочитайте. Які розділові знаки треба поставити на місці двох крапок? Відповідь обґрунтуйте.

Ікебана

— На твоїй плапеті, — промовив маленький принц, — люди викохують в одному саду п'ять тисяч троянд... і не знаходять того, що шукають...

— Не знаходять, — погодився я.

— Але ж те, що вони шукають, можна знайти в одній-однісінькій троянді, в ковшку води...

Антуан де Сент-Екзюпері

У Всеволода Овчинникова прочитав я японську притчу про майстра чайної церемонії Рікю, на всю країну відомого своїми квітами повитиці. Поглянути на них захотів сам володар. Та, прибувши в сад Рікю, здивувався й обурився... усі квіти були зрізані. Хто зна, які б то мало наслідки, якби в кімнаті для чаювання не побачив володар ікебану — з одного-єдиного стебельця повитиці. Усіма квітами свого саду пожертвував Рікю, щоб підкреслити їхню красу в одній, у найкращій квітці!

Подумалось... освоїти й собі ікебану. Показати б одне-єдине слово так, щоб краплю роси не струсити з нього!

Звісно, тут і талант потрібен, і смак неабиякий. А ще, можливо, і мужність. Увійти до класу з оберемками та віниками слів набагато простіше. Але ж хай і найкращі квіти будуть в оберемку... хто їх у гурті розгледить? Хай і як пахтіниме віник... до віника хто прийнюхується? Та й навіщо краса — оберемками, а віниками — пахощі?

П'ять тисяч слів кажемо й хочемо... хоч би одне почули!

Навчитись би казати одне. Щоб схотілось п'ять тисяч почути (С. Павленко).

2. Перекажіть текст письмово.
3. Напишіть до тексту творче продовження, поміркувавши над епіграфом.

Коли використовують займенник *їх*, а коли — *їхній*, *їхні*?

В українській мові займенник *їх* є формою родового відмінка особового займенника *вони*: *Ми (кого?) їх зустрінемо радо.*

Займенник *їхній* — присвійний: *Зустріч (чия?) їхня була радісною.*

Обираючи займенник, треба визначитися зі значенням потрібного слова.

їхній виконує в реченні синтаксичну роль означення, а *їх* — додатка.

276. Пригадайте орфограму «Написання складних прикметників». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку всі прикметники пишуться через дефіс?

- А Аграрно/промисловий, північно/західний, оливково/коричневий, шліфувально/обробний
 Б Бежево/рожевий, жовто/гарячий, біолого/географічний, воєнно/фронтний
 В Бузково/блакитний, ніжно/фіолетовий, хлібо/булочний, соціал/демократичний
 Г Високо/авторитетний, садово/парковий, само/робний, дев'яти/поверховий
 Г Навчально/виховний, авто/ремонтний, високо/кваліфікований, фінансово/економічний

277. Запишіть, знявши риску і розкривши дужки.

Сіме(є, і)чка, у запас(к, ц)і, у намис(т, ц)і, Русь/Україна, сві-
 тять з/вишини, Нов/город, пташ(и, е)чка, на/в/коло, (з, с)повнене,
 не/стримна сила, дво/крапка, т(е, и)ре, ракето/носці, і(л, лл)юмі-
 натор, зане/пад, піс(тн, н)адцяте сто/лі(тт, т)я, пр(е, и)мхлива,
 ру(ї, і)на, л(е, и)шень, у да(и, нн)ому випа(д, т)ку, домо/тка(нн, н)і,
 навми(ст, с)но, д(ьо, о)готь, сучас(тн, н)і, ру(мя, м'я)ні, учили
 по/іншому, хотіла/би, листо/пад, см(е, и)р(е, и)кова коли(с, з)ка,
 пі(рї, рі)на, ц(е, и)мбали, одна/однісінька, на/багато простіше,
 одне /сдине ст(е, и)бельце, пахт(и, і)тима.

§ 23. Безсполучникові складні речення і синонімічні конструкції

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Формулюючи думку, користуємося різними мовними засо-
 бами залежно від задуму висловлювання, стилю й жанру мов-
 лення.

278. Прочитайте. Доберіть до поданих синтаксичних конструкцій синонімічні безсполучникові складні речення, запишіть їх. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Задумливо летять сніжинки. А чи їм падать, може, тільки (А. Казка). 2. Над водою верби стелять свій намет, і шепоче з осокою невгамовний очерет (С. Черкасенко). 3. Піднялися крила сонних вітряків, і черешню білу вітер розбудив (М. Рильський). 4. Стоять сади,

платани і каштани, та шелест верб у пам'яті не тане (М. Рильський).
5. Та ронять верби жовте пір'я на чорні колії доріг, і острий погляд постеріг відльотний ключ серед безмір'я (М. Рильський). 6. Над Прип'яттю коні прип'яті. Місяць іде по лататті (П. Воронько). 7. А за вікном на квіти впали роси, і соловей затьохкав у кущах (В. Забіла).
8. Пливе тихо над водою місяць молоденький. Внодобався дівчиноньці козак молоденький (Л. Боровиковський).

279.

Утворіть із поданих конструкцій синонімічні безсполучникові складні речення. Запишіть їх, використовуючи між частинами безсполучникових речень однаковий розділовий знак. Який це знак?

1. Облягають небо хмари. В сірій мряці гай (С. Черкасенко).
2. Правічну думку думають ліси. Осінній вітер одгуляв, затих (Л. Костенко). 3. Немає мудріших, ніж народ, учителів. У нього кожне слово — це перлина, це праця, це патхнення, це людина (М. Рильський).
4. Великі хмари холодом нагусли. Червоне листя падає в гаю (Л. Костенко). 5. З календаря шишкини впав листок. Він був останнім в третім тижні грудня. Його читав здивований сніжок (П. Воронько). 6. Тихо над річкою нічною темною снить зачарований ліс. Ніжно шепоче він казку таємною. Сумно зітха верболіз (С. Черкасенко). 7. Блаженна підвечіря прохолода. Читає місто Біблію зелену (Н. Поклад).

280.

Прочитайте. Доберіть і запишіть до поданих конструкцій синонімічні безсполучникові складні речення, щоб друга частина: а) виражала наслідок або висновок; б) доповнювала, пояснювала, розкривала зміст першої.

1. Мене сьогодні голуб розбудив. Він прилетів і плакав на балконі (Л. Костенко). 2. Тінь чорна стрімко падає униз. То голуб так злітає вгору (Л. Костенко). 3. Я сонця жду, і сонце зійде... (Олександр Олесь). 4. Ми віримо глибоко і безконечно, що правда і добро, і наш народ не вмере (Б. Лепкий). 5. Вже зимова розвіялась кволість, і співають веснянок дівчата (М. Дубов). 6. І не схиляє гордо голови високий клен, що з вітром розмовля (В. Самотуга). 7. Занедужав Микола — і Іван замість нього шильнує ватри (М. Коцюбинський). 8. Теплий Юрій одбира од холодного Дмитра ключі світові, щоб править землею (М. Коцюбинський).

281.

1. Прочитайте поезію С. Павленка. Які синтаксичні конструкції використав автор?

Щастя. Як би його змалювати мені?

Можна й так: білий сніг сутеніє.

Білим цвітом цвіте цикламен у вікні,
На столі ж білий томик ясніє.

2. Дайте відповіді на запитання, сформульоване в поезії, у вигляді твору-мініатюри. Які мовні засоби використаєте ви? Чому?

282.

1. Прочитайте вголос. До складу цього тексту входять лише прості речення, тому ритм читання, якщо ви зауважили, досить рівний. Як його змінити?

Озера Волині

Знамениті озера на Волині. Чимало джерел є гідрологічними пам'ятками. Найвідомішими з-поміж них є Оконські джерела. Це сині очі Волині. З глибини землі на поверхню вириваються два потужні потоки діаметром півтора-два метри, утворюючи довкола невеликі плеса-озерця. Вода тут чиста, прозора. Вона будь-якої пори року має однакову температуру — дев'ять градусів. Тому влітку вона здається холодною. А взимку — теплою (За В. Геєм).

2. Передайте зміст тексту, використовуючи безсполучникові складні речення різних видів. Прочитайте вголос свій текст. Чи змінився ритм?

283.

Прочитайте висловлювання з учнівських творів. Які висловлювання можна відредагувати, а які написати заново? Виправлені речення зашифруйте.

1. До нас не дійшло ніякої інформації про М. Чурай, але Ліна Костенко, добувши її з підсвідомості, дає нам її. 2. Козаки йшли в похід з піснями М. Чурай на губах. 3. Ученими доведено, що роман «Маруся Чурай» написано Ліною Костенко. 4. Коли люди ні погано, поезія лікує, а коли нема що робити, дає інформацію до роздумів. 5. Маруся Чурай йшла на страту з гордо піднятою головою, і всі заглядалися на її фігуру. 6. Марусю Чурай не страшили, бо приїхав гонець від Б. Хмельницького, який передав, що це супердівка. 7. М. Чурай отруїла Гриця, бо він їй часто зраджував, ходив по вечорницях.

284. 1. Пригадайте орфограму «Написання складних числівників і займенників». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку допущено орфографічну помилку?

- А абиякий, нічий, до декого, п'ятитисячний
 Б будь до кого, казна-чим, вісімсот, де з ким
 В чийсь, нічий, чий-небудь, двохтисячний
 Г будь-який, якомсь, ні до чого, хто-небудь
 Ґ аби до чого, хтось, хто-зна-скільки, шістдесят

2. Слова, у яких допущено помилки, напишіть правильно. Поясніть орфограми.

285. Запишіть, знявши риску і розкривши дужки.

Щ(е, и)поче, не/вгамовний, оч(е, и)рет, со(ни, и)ий, ч(е, и)реш-
 ня, па(м'я, мя)ть, не/тане, пі(р'я, ря), від(льо, л'о)тний, коні
 при(ня, п'я)(ті, ті), бе(з, с)мі(ря, р'я). При(ня, п'я)(т, тт)ю, дівчи-
 но(ниц, ньц)і, зат(ьо, о)хкав, у мря(ц, к)і, пр(а, о)віша, (з, с)диво-
 ва(ни, и)ий, Гали(чч, ч)ина, на(дд, д)ніряне(ць, ц), ши(б, и)шина,
 щ(е, и)поче, вербо/ліз, о(д, т)бирає, ключ(и, і), сут(е, и)ніє, падає
 у/низ, (В, в)олинь, (Л, л)ьвів, твір/мініатюра, чи/мало, гідро/до-
 гічні, діа/метр, пів/тора/два, невелик(и, і) плеса/озерця, з/по/се-
 ред, будь/яка.

Узагальнення до теми

«Безполучникове складне речення»

Схема синтаксичного розбору безполучникового складного речення

1. Записати речення для розбору.
2. Визначити вид речення за метою висловлювання (розповід-
 не, питальне, спонукальне).
3. Визначити вид речення за емоційним забарвленням (оклич-
 не, неокличне).
4. Довести, що речення складне (знайти і підкреслити грама-
 тичні основи – дві та більше).
5. Визначити різновид безполучникового речення (речення з
 однотипними частинами, речення з різнотипними частинами).
6. Визначити змістові відношення між частинами складного
 речення (послідовності, зіставні, протиставні, пояснювальні, часо-
 ві, умовні, причиново-наслідкові).

7. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

8. Кожну частину безсполучникового речення розібрати як просте речення (двоскладне/односкладне, поширене/непоширене, повне/неповне, ускладнене/неускладнене); підкреслити другорядні члени.

9. Накреслити схему речення.

Зразок синтаксичного розбору безсполучникового складного речення

Хай ростуть колосочки із моєї руки, хай землі мої сниться пшениця (П. *Перебийніс*).

Спону́к., неокл., складн., безсполучн., відношення зіставності, кома відокремлює одну частину речення від другої.

I част. — двоскл., пошир., повне, неускл.

II част. — двоскл., пошир., повне, неускл.

[], [].

Завдання для самоперевірки

286. Дайте відповіді на запитання.

1. Яке складне речення називається безсполучниковим?

2. Як поєднуються частини безсполучникового складного речення?

3. Який розділовий знак ставиться між частинами безсполучникового складного речення, що виражають одночасність, послідовність, наслідковість дій і тісно пов'язані за змістом? Наведіть приклади.

4. У яких випадках між частинами безсполучникового складного речення вживається крапка з комою?

5. Коли між частинами безсполучникового речення ставиться двокрапка? Наведіть приклади.

287. Виконайте тестові завдання.

1. Які з поданих речень не є безсполучниковими складними?

А Але він не зрадив: йому більше вже хотілося хмар і дощу, ніж сонця (М. *Коцюбинський*).

Б По однім боці хвилювалося жито, по другім — жовтіла глиняна круча, з чубком червоних маків (М. *Коцюбинський*).

В Тепер поле все ширше розкривало свої рамена, все далі розстеляло свою одягу (*М. Коцюбинський*).

Г Жовті палички цвіту тихо гойдалися на волосинках вздовж колосків, і непомітний пилок золотився на сонці (*М. Коцюбинський*).

Г Великі каміння холоділи під слизьким мохом, голі корені смерек заплітали стежки, вкриті верствою сухої глини (*М. Коцюбинський*).

2. У яких реченнях двокрапка і тире вжиті між частинами безсполучникового складного?

А Від Романових яблук на стовпцях польова доріжка змінюється на наших очах: сіра, буденна, у пилюці, вона стає зовсім інакшою — лежить між стернями уже весела, святкова, до самої Тернівщини вся просто засвітилася від тих яблук! (*О. Гончар*).

Б Усе: і небо, і перемеленє на труху в глибоких колях дороги сіно, і тривожний крик птиці, і невисока росиста отава — сповіщало, що літо здає ключі сумовитій осені (*М. Дашиків*).

В Старий Горизвіт мав багато щасливішу вдачу: думав про землю — розмовляв із землею, бачив зорі — говорив з ними, ходив біля вуликів — знаходилося слово і для бджіл (*М. Стельмах*).

Г М. Рильський писав: «Ми пишаємося нашою прекрасною мовою, ми любимо її — і ми повинні дбати про неї, бо вона — знаряддя людської мислі, бо вона — крила нашої пісні».

Г Без жертв, без зусиль і злигоднів не можна жити на землі: життя — не сад, у якому ростуть лише квіти (*П. Тичина*).

3. Яке з безсполучникових складних речень складається із шести частин-речень?

А За все, за все призначена ціна: за радість треба платити мукою, за зустрічі ми платимо розлукою, нікого ця розплата не мине (*С. Крижанівський*).

Б Позавчора роз'їдала байдужість, учора — зневіра, сьогодні — бажання солодко жити за рахунок чужої праці (*І. Курпель*).

В Посієш вчинок — поженеш звичку, посієш звичку — поженеш характер, посієш характер — поженеш долю (*Народна творчість*).

Г А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, — тремтить, переливається, застигає в повітрі (*Панас Мирний*).

Г Надокучливо співає шпак. Він імітує солов'я і сам здивовано запитує когось: чи добре (*В. Вишиченко*).

4. Яке з поданих речень є безсполучниковим складним з однотипними частинами, що виражають послідовність дій?

А Люблю хати дrevлянського Полісся, де куц туману, як бузок, розрісся (*Л. Костенко*).

Б І небо, і земля – усе одиочива; все ніч під чорною запаскою хова (*С. Гулак-Артемівський*).

В Хмарки біжать – милуюся (*П. Тичина*).

Г З ледачим скрізь біда: хоч верть-круть, хоч круть-верть (*С. Гулак-Артемівський*).

Г Снаде на землю журавлиний клекіт, в гаю почую знов я солов'я (*П. Ярмаленко*).

5. У яких випадках тире вжите між частинами безсполучникового складного речення?

А Бідність і багатство – єсть то божа воля; з милим їх ділити – ось щаслива доля (*І. Котляревський*).

Б Хочє щось сказати – і слова не промовить (*Григорій Квітка-Основ'яненко*).

В Я ж землі під собою не чую – я мов у раю (*Григорій Квітка-Основ'яненко*).

Г Буду, – каже, – тебе, моя зозуленька, як око, беретти (*Григорій Квітка-Основ'яненко*).

Г Троянці покотом лежали і на дозвіллі добре спали – Еней і сам уклався спать (*І. Котляревський*).

6. До якого з поданих речень можна дібрати синонімічне безсполучникове складне з однотипними частинами?

А Здавалось, чути було, як стогне земля (*О. Довженко*).

Б Я щасливий, що не став злим (*О. Довженко*).

В У нього зовсім не кучеряве волосся, але у нього кучерява душа, думка, фантазія (*В. Сосюра*).

Г Як згадає він рідну країну, затремтить його серце сумне (*Леся Українка*).

Г Як захоче їсти, так на гору вивезе (*Народна творчість*).

288.

Прочитайте текст (у ньому допущено орфографічні помилки і пропущено розділові знаки). Виконайте тестові завдання.

(1) Наче зими лежали по мертвих горах. (2) Та ось з-за гори встас вже бог-сонце і вкладає свою голову в землю. (3) Зрушились зими збудились води задзвеніла земля од співу потоків. (4) Розси-

валось сонце пилом квіток легким ходом ідуть по царинках нявки під ногами у них зеленіє перша трава. (5) Яскраво зеленим духом духнули смереки ніжно-зеленим сміхом засміялися трави. (6) На всьому світі тільки дві барви в зеленій земля в блакитній небо. (7) Тихо дзвонить хвоя смерек тихо шепчуть ліси холодні сні літньої ночі плачуть дзвінки корів гори безперестанку сцускають сум свій у потоки. (8) З лускотом і зойком летить десь у долину зрубане дерево знову тиша (За М. Коцюбинським).

1. Які речення належать до безсполучникових?

А 1, 2 Б 2, 3 В 7, 8

2. Кому між частинами безсполучникового складного речення треба поставити в реченні:

А 3 Б 6 В 8

3. Двокрапку вжито в реченні:

А 5 Б 6 В 7

4. Тире вжито перед другою частиною безсполучникового речення (означає швидку зміну подій) у реченні:

А 3 Б 4 В 8

5. Однорідні присудки вжито в реченні:

А 1 Б 2 В 7

6. Орфографічну помилку допущено в написанні слова:

А яскраво зеленим

Б ніжно-зеленим

В бог-сонце

289. Зробіть синтаксичний розбір зашифрованого речення.

зал

ло овечу вовну, розклавшись

в

ній, запалило

зеленим

, за вівчарами ідуть

довгі їх тіні (М. Коцюбинський).

§ 24. Розділові знаки в складному реченні з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку

290. 1. Прочитайте. Визначте види зв'язку між частинами виділе-
них складних речень.

Децо з таємниць Нобелівської премії

Ця подія відбулася 27 листопада 1895 року в Парижі – шведський інженер-хімік і підприсмець Альфред Нобель у присутності чотирьох свідків підписав заповіт, за яким усе своє майно і капітал передав фондові для утворення щорічних премій.

Через рік Нобель помер.

Міжнародні премії, фонд яких поновлюється за рахунок процентів на капітал, присуджуються за найважливіші досягнення та відкриття в галузі фізики, хімії, медицини і фізіології, економіки (з 1969 року), за літературні твори, діяльність за зміцнення миру.

Повновладний господар із присудження Нобелівських премій – Шведська академія наук, п'ять її членів входять до Нобелівського комітету, що оновлюється кожні три роки. Поточну роботу здійснює секретар, який очолює канцелярію.

Процедура висунення на премію починається з розсилання листів-запрошень в усі країни світу. Ці листи адресуються найавторитетнішим фахівцям у певній галузі науки, членам спілок письменників, національним академіям, лауреатам Нобелівської

премії попередніх років. Як свідчить практика, на адресу Нобелівського комітету надходить 400–500 пропозицій з кожної номінації, а переможець — один.

У день смерті Альфреда Нобеля — 10 грудня — король Швеції у святковій урочистій атмосфері вручає кожному лауреатові диплом, спеціальну медаль, грошову премію, сума якої становить 10 млн шведських крон (приблизно 1 млн доларів), після чого нагороджений виголошує промову.

2. Чи можна вважати виділені речення складносурядними, складнопідрядними, безсполучниковими складними? Чому?

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Складне речення, що поєднує в собі три і більше частин (компонентів), з'єднаних за допомогою різних видів сполучникового (сурядного і підрядного) та безсполучникового зв'язку, називається **складним реченням з різними видами зв'язку**.

Комбінації типів зв'язку можуть бути різними і поєднувати різну кількість частин-компонентів: *В людині велике завжди поєднується з дрібним, і думки її схожі на свіжий пом'ялий обмолот, де разом лежать зерно і полова (М. Стельмах).*

який?

[], і [], (де). (Зв'язок між частинами сурядний і підрядний).

Навколо світ помолодів, повеселішали дерева, і під мостами у воді таке бездоння березневе (Л. Талалай).

[], [], і []. (Зв'язок між частинами безсполучниковий і сурядний).

291.

Прочитайте. Складіть схеми до поданих речень. Укажіть види зв'язку між частинами.

Я знову хочу все згадати,
Там вигін бачу крізь роки:
Сосна старенька наче мати,
І ми під нею, мов грибки.

О. Лутій

Забриніли бруньки на вишнях,
Заяснішали дальні далі,
І в гаю крізь траву торішню
Сналяхнули свічки конвалій.

В. Соколов

Після дощу розморена земля
Лежить і слухає, що робиться у світі.
Ласкаве сонце спиниться в zenіті
І дивиться, як грається маля...

В. Грішчак

Тільки сонце ясне променить,
Тільки простір дзвенить кришталево,
Тільки тихий морозець тріщить
І в мовчанні застигли дерева.

В. Грінчак

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Між частинами складного речення з різними видами зв'язку розділові знаки ставляться за загальними правилами.

С
СТИЛЬ / СИНТАКСИС

У художніх текстах, особливо в поезіях, ви натрапляєте на розділові знаки, які не можна пояснити жодним правилом. Це **авторські розділові знаки**. Вони вживаються для інтонаційного виділення будь-якої частини складного речення. Наприклад, тире використовується в складнопідрядному реченні для увізнення головної чи підрядної частини складного речення: *Щоб жити — ні в кого права не питаюся (П. Тичина). І це було так просто і природно — що у Довженка світиться вікно (Л. Костенко).*

Якщо підрядна частина пояснює зміст головної, то між частинами складного речення замість коми може вживатися авторський знак — двокрапка (:) або тире (—). Наприклад: *Я, звичайно, міг би вчителювати у своєму селі, але туди не втвпишся: стоїть воно над большаком, до обласного центра двадцять кілометрів, кругом ліси, луки, річка — з таких сіл прислані вчителі не тікають, а залишаються назавжди, навіть молоді (Г. Тютюнник).*

У поезії для інтонаційного виділення частин складного речення вживається кома і тире (, —), пор.: *Погасло сонце ласки і тепла, побили цвіт квіток моїх морози, — Не до пісень мені: тремтять на віях сльози, і туга душу обняла (Олександр Олесь).*

Двокрапку як авторський знак уживають також для наголошення непрямого запитання, що є в підрядній частині: *Його дуже хвилювало: чи є ця інформація в подарованій книжці.*

292.

Спийніть, розставте розділові знаки. Поясніть свій вибір у складних реченнях з різними видами зв'язку.

Що таке натхнення?

Я коли мене іноді про це запитують далеко обходжу суть справи та відповідаю так натхнення зовсім не винятковий привілей митців. Є була і буде визначена категорія людей яких навідує натхнення. Це всі ті хто свідомо вибирають собі заняття і працюють з любов'ю і фантазією бувають такими лікарі вчителі садівники можна перерахувати сотню професій. Для таких людей робота може стати незмінно захопливою пригодою. Незважаючи на

труднощі поразки вони йдуть уперед. Кожна вирішена проблема тягне за собою ще цілий ряд нових питань які треба і хочеться вирішувати і приходять патхнення що народжується від постійного «не знаю». Якби моя співвітчизниця Марія Склодовська-Кюрі не сказала собі «не знаю» вона певно викладала б хімію в пансіоні для благородних дівчат і в цій гідній роботі пройшло б її життя. Але вона сказала «не знаю» і саме ці слова привели її до того ж двічі у Стокгольм де людям із неспокоїною душею що вічно перебувають у пошуку вручають Нобелівську премію (*З нобелівської промови лауреата в галузі літератури за 1996 рік поетеси Віслави Шимборської*).

З
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

1. Якщо у складному реченні із сурядним і підрядним зв'язками стоять поряд сполучник сурядності та підрядності, то кому між ними треба вживати, коли вилучення підрядної частини не вимагає перебудови всього речення: *Квапливо починав пригадувати щось давнє, і, коли десь там, у своїй пам'яті знаходив себе молодшим чи й зовсім малим, він заспокоювався* (К. Мотрич). *Рідня — серед дня, а як сонце сховається, то й не родичається* (Народна творчість).

2. Якщо дві рівноправні сурядні частини, з'єднані єднальними сполучниками *і* (*й*), *та* (у значенні *і*), мають спільну підрядну частину, то кома перед єднальним сполучником не ставиться: *Коли народ усім своїм життям присягає діло праве боронити, його ніяким не розбить громам і жодним океаном не залити* (М. Рильський).

3. Якщо дві або більше рівноправних сурядних частин поєднані інтонацією, то між ними ставиться кома, а перед завершальною частиною — кома і тире. Цей знак найхарактерніший для мови поезії: *Шевченко й Леся вирости із пісні, до неї Пушкін спраглий припадав, живився Гейне піснею народу, — і хто ж її насмілиться зрубати, під корінь хто безсмертну — підітне?* (М. Рильський).

4. У реченнях з різними видами зв'язку, що розпадаються на великі логічні блоки чи однотипно побудовані частини, між блоками чи однотипними частинами ставлять крапку з комою: *Давно це було, ще тоді, як по наших степах широких та пишних не ходили гострі плуги й не краяли скибами зелені груди вільної неньки-землі; ще тоді, як високу запашну траву по степах толочили тільки невеликі отари овець, табуни диких коней, гуртки круторогих биків та турів; ще тоді, як вівчар був сам хазяїн і сам чабан, а про панів і гадки не було, ще земля була нічия, а Божа* (С. Черкаський).

296.

Розгляньте репродукцію картини В. Богуславського «Місячне сяйво» (с. 178). Нанишіть твір-мініатюру «Вплив мистецтва на формування свідомості молоді», використовуючи складні речення з різними видами зв'язку.

297.

Доберіть власні приклади, щоб прокоментувати розстановку розділових знаків у реченнях з різними видами зв'язку.

298.

Спишіть, розставте розділові знаки.

1. Сонечко встає і в росі трава біля школи в нас зацвітають віти (А. Малишко). 2. Збирались птаці а птаці білі вкриті наморозлю на світанку де до літа стежки зруділі ще лишилися наостанку (А. Малишко). 3. Я знаю у таких потоках і мій починається шлях що піде землею в широких і ширих як серце піснях (М. Успенік). 4. Ще поринуть кораблі за хмари ще поплинуть люди у блакить та довічно полинові гори знов на землю будуть їх манить (Г. Донець). 5. Шляхи вересневі ключі журавлині і небо падає і сохне земля і сонце зважціле ятриться здаля і падає мертво у виглиб долини (М. Стецьмак).

299.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. У майбутньому я збираюся стати фахівцем з економічним профілем. — Комізм виникає через неправильне вживання слова «профіль» і словосполучення «фахівцем з економічним профілем».

1. Коли я дивлюся на картини Рафаелло. 2. У центрі твору лежить головний герой — Чіпка Варениченко. 3. Рідна мати моя, ти ночей не доспала, бо водила мене у поля край села. 4. Коли народжується жива істота, інстинкт промовляє до неї: «Запам'ятай! Ця постать, схилена над тобою, — твоя мати». Бо потім саме мати принесе їжу, навчить її здобувати.

Готуємося до диктанту повторюємо орфографію

300.

Пригадайте орфограму «Написання складних прислівників». Виконайте тестове завдання.

У якому варіанті всі прислівники треба писати разом?

А на/встоячки, до/центу, з/боку, в/цілому

Б с/пересердя, до/лища, до/речі, за/очі

В ні/за/що, на/одниці, до/шподоби, по/батьківськи

Г по/волі, по/тиху, на/пам'ять, на/показ

Г до/побачення, після/завтра, на/віки, без/кінця/краю

301. 1. Прочитайте. Чи належать слова в кожній парі до однієї частини мови? Відповідь обґрунтуйте.

Навіки — на вікі, надворі — на дворі, па́сміх — на сміх.

2. Складіть і зашифруйте з поданими словами речення.

302. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

У Париж(у, і). (Н, п)обелівська (П, п)ремія, шве(дськ, цьк)ий, інженер/хімік, підпр(и, е)сме(ць, п), у/присутності, чотир(ьо, о)х, запові(д, т), кашіта(л, лл), що/річна, між/народні, фізіо/логія, к(о, а)ш(с, и)лярія, поч(е, и)нається, лист/запрошення, нагородж(ен, еш)ий, адр(е, и)суються, най/автор(е, и)тетніш(и, і), (С, с)пілка (П, п)исьменників, лаур(е, и)ат, адре(сс, с)а, н(о, а)мінація, (о, а)тмосфера, д(е, и)плом, м(е, и)даль, до(лл, л)ари, комб(и, і)нація, к(о, а)мпонент, гри(б, п)ки, з(е, и)піт, по/залу йшов, то/рі(ш, ч)ня, на(д, т)хне(и, ш)я, пр(е, и)вілей, кат(е, и)горія, виб(е, и)рають, профе(сс, с)ія, (з, с)пів/від, т)чизниця, ятриться (з, с)даля, панс(і, и, е)онат, (С, с)ток/гольм, що/сь, (з, с)киба, неська/земля, круто/рогі, веж(и, і), дал(с, и)ч(и, і)нь, над/вечір, довго/пога, бе(з, с) захи(ст, с)на, бе(з, с)жальна, теле/фільм, авто/кат(а, о)строфа, авто/мобіль, па(сс, с)ажир, до/вічно.

§ 25. Використання складних речень з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку в текстах різних стилів

ПРИГАДАЙМО

1. Які мовні стилі ви знаєте?
2. Які стилі використовують дев'ятикласники, складаючи усні й письмові твори?

303. 1. Прочитайте. До якого стилю належить цей текст? Обґрунтуйте свою думку.

Уроки рідної мови в старшій школі повинні закласти міцне підґрунтя лінгвістичної підготовки учнів, розкрити їм безмежні скарби рідного слова, сформувати особистість, яка відзначалася б свідомим ставленням до рідної мови.

Об'єктом особливого вивчення в старших класах стає комунікативна функція мови, предметом — текст, бо саме текстовий матеріал забезпечує ефективніше засвоєння мовних явищ, наочно показуючи їх функціонування в мовленнєвому потоці, що має велике

значення для розуміння авторських і створення власних текстів (О. Горошкіна).

2. Вишишіть складне речення з різними видами зв'язку. Чи доречно вжито цю конструкцію в тексті? Чому?

304.

1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Проаналізуйте його з погляду використання певних видів синтаксичних конструкцій.

Мудра Гулевичівна (Галюка) — покровителька української науки...

Чарівна, діяльна, вольова Роксолана, що й на мить не забувала свого краю рідного...

Великий філософ, письменник, дипломат, просвітитель Феофан Прокопович... Геніальний композитор Максим Березовський, чие ім'я сяє золотом поряд з іменем Вольфганга Амадея Моцарта на стіні Болонської академії... Артем Ведель, якому цар з посіпаками так і не дали розгорнути його високого таланту. Всі вони хотіли щастя, волі та світла своїй Вітчизні, прагнули своєю працею і жертівністю возвеличити рідний народ. І вони уславили його, освятили, мов неопалима купина (3 книги «Неопалима купина»).

2. Використавши одне складне речення з різними видами зв'язку, стисло запишіть зміст тексту.

305.

1. Прочитайте пункти документів «Державна підсумкова атестація у старшій школі», «Вказівки до ведення класного журналу».

1. Учні мають право на повторну атестацію з метою підвищення балів відповідно до п. 1.7. Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, що проводиться не раніше, ніж через 10 днів після закінчення атестації, і не пізніше початку нового навчального року.

2. У розділі «Облік відвідування» відсутність учня (учениці) записується у вигляді дробу, чисельник вказує на причину відсутності (н — відсутність учня (учениці), хв. — відсутність через хворобу), а знаменник — на кількість пропущених уроків.

2. Поясніть потребу використання в текстах офіційно-ділового стилю складних речень з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку.

306.

1. Прочитайте. Визначте стиль тексту.

За ставом слалися рівні дуги, світлів збоку великий садок, а біля нього росли тоненькі молоді тополі. Ще далі — поле, ярки та

вибалки, вони легко позападали в землю, завмерлими клубками перекотиполя попричаювались кущі, а поміж ними ходить худоба, ген дрібненькі цяточки настухів, а біля них ще дрібнішою цяткою скаче собака. Обрій, на якому неслухняними дітьми бігали в спеку волохаті голови гремтливого марева, зливався з небом, і на тому обрії вищілося дерево. Застрімити його можна було лише ясної днини або тоді, коли на заході сідало сонце, променями своїми висвітлюючи та малюючи навдивовижу містку й глибоку картину, на якій чітко проступала вузьенька стежка на луках, і не порушне лоша біля копички сіна, і постать жінки. І всю цю картину об'єднувало, наспражувало змістом оте самотнє дерево, яке стояло при самому обрії та за яким, обклавши зусібіч стовбур і гілля багряним жаром, розкішно мліло вечірнє сонце (За Є. Гуцалом).

2. Знайдіть у тексті вправи речення, що відповідають схемам.

1. [, (на якому)], і [] .

2. [] , (яке) та (за яким) .

3. Чому, на вашу думку, автор тексту вибрав для опису місцевості складні речення з різними видами зв'язку? Спробуйте намалювати цю ідилічну картину природи.

307.

Об'єднайтеся у п'ять груп. Використавши складні речення з різними видами зв'язку, складіть відповідно тексти: а) художнього стилю; б) публіцистичного стилю; в) наукового стилю; г) офіційно-ділового стилю; г) розмовного стилю.

308.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. *Ярославна плаче у Путивлі на заборі.* — Нерозуміння значення слова «забороло» — миська стінка, сплутування його з російським словом «забор» створює комічний ефект.

1. Хто прочитав поему «Слово о полку Ігоревім», тому вона і сподобалася. 2. Герой драми-феєрії «Лісова пісня» — привид на ім'я Мавка. 3. Своїми віршами поети насаджували любов до України. 4. Пісні виконують всі живі організми. 5. Мойсей сорок років ходив по пустелі без їжі і стелі над головою. 6. Шевченко був дуже талановитою дитиною: він писав вірші, музику до них, добре грав на кобзі, ходив по селах. За це його прозвали Кобзарем.

1. Прочитайте. Підкресліть граматичні основи у складних реченнях з різними видами зв'язку.

В усьому, що несе добро,
 А не хорали і догмати,
 Є сенс, є користь, є ядро,
 Є думка – душі сувора мати.
 Краса буя – вона не спить,
 Красу плюндрують –
 б'ється в муках,
 Щоб хаос вічний лихолить
 У мудрих підкорить сполуках.
 Не бійся чорних ривчаків
 На стомленім її обличчі;
 Її безсмертя – біль і гнів. –
 Мов виклик вічності у вічі.
 Безбарвну формулу суцвіть
 Знайди – її розквітне
 узбережжя,
 Де в часі й просторі тремтить
 Жива межа твого безмежжя.

І. Муратов

2. Поясніть уживання розділових знаків в аналізованих реченнях.
3. Наведіть приклади заміни речень тексту синонімічними конструкціями.

- Прочитайте тексти А і Б. Знайдіть складні речення з різними видами зв'язку. Поясніть у них уживання розділових знаків.

А. «Візьми до уваги, Санчо, – сказав Дон Кіхот, – що є тини краси: краса духовна і краса тілесна. Духовна краса позначається і проявляється в ясності розуму, в щотливості, у чесному поведженні, у доброті, у гарній вихованості, і всі ці властивості можуть сполучатися та співіснувати в людині некрасивій, і коли увага привертається саме до цієї краси, а не до тілесної, то тут якраз виникає любов палка і найсильніша» (*М. Сервантес*).

Б. Я знаю: мама любить мене, бо завжди знаходить час, щоб усього мене навчити. Минулого тижня вона показала мені, як вишивати хрестиком – цього року я сама зроблю всім подарунки на Різдво (*З кн. «Пять мов любові у підлітків»*).

311. 1. Прочитайте уривок з листа Василя Стуса до сина. Поясніть написання розділових знаків.

Дорогий Дмитре...

Ну от, тобі вже 17...

Що ж тобі побажати? Бери од кожної пори свого життя те, що вона тобі пропонує. Вимагати від часу — і неумудро, і пегідно, може. Але і не пливи за течією. Будь собою, тобто, виробивши тверді орієнтири, що таке добро і що зло, виростає у їхньому магнітному полі, аби по ньому все в тобі скристалізувалося (так Вернадський писав, згадуючи геологічні структури). Ідеал є один — добра і справедливості, чесності і любові. Іншого, мабуть, нема.

У твої літа найголовніше, може, вчитися любити. Вміти любити — то велике вміння. Не знаю, чи є в тебе дівчина. Дівчина має надати змогу тобі — крацати, а не гіршати. Любов — то, може, єдина справжня квітка, подарована людині Богом. Тільки в любові людина розумна.

- *2. Панишіть власні міркування про любов, використовуючи:
а) тільки прості речення; б) тільки складні речення; в) речення різних типів.

із Бабусиної Скрині і не тільки

312. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою реліки.

Лева частка найбільша частина чого-небудь.

Дмитро. Сьогодні в нас була цікава дискусія про **леву частку**.

Ярослава. Про що ж тут можна дискутувати? **Лев** у нашій уяві найбільший, найсильніший звір, тому **лева частка** — найбільша.

Бабуся. Але чи завжди так розуміли цей вислів? Ви ж чули про Езопові байки?

Дмитро. І вчили їх.

Бабуся. Тож пригадайте, як у байці Езопа **Лев** каже: «Першу частку я дістаю як учасник полювання, другу — за відвагу, третю беру, знаючи апетит моєї сім'ї. Хто сумнівається в моєму праві на четверту частку, нехай виступить».

Ярослава. Виходить, що **Лев** забирає не найбільшу частку, а всю здобич?

Бабуся. Саме так, найсильніший хоче мати все, він не хоче ділитися ні з ким.

Дмитро. Такий сюжет, здається, є в байках різних народів світу, але ж люди переінакшили зміст байки Езопа й розуміють **левову частку** як найбільшу частину чого-небудь.

Ярослава. Коли б я захотіла мати **левову частку** морозива, я б могла поділитися: усе морозиво з'їла б сама, а вафельку — віддала кому-небудь: мені не шкода.

Бабуся. Це вже ти засвоюєш правила поведінки Лева.

Дмитро. То хто з нас правильно розуміє вислів **левова частка**?

Бабуся. Хоч ми й знаємо про поведінку Лева з байок, але в мові існує вислів **левова частка** як «найбільша частина чогось». Так його розуміють і живляють у спілкуванні.

2. Перекажіть текст (письмово), використовуючи складні речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку. Поясніть уживання в тексті великої літери.
- *3. Подискутуйте на тему «Випробування людини владою, грошима». Чи багато потрібно людині для щастя?

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

313. 1. Пригадайте складні випадки написання прийменників, часток, вигуків. Виконайте тестове завдання.

У яких рядках усі слова написані правильно?

- А з-попід, з-під, по-біля
- Б з поміж, будь-як, щось
- В він-то, іди ж бо, абихто
- Г хто-зна-де, нібито, уміє-таки
- Г із-за, поперед, заглянь-но

2. Запишіть слова, у яких допущено помилки, правильно. Поясніть правочин.

314. Запишіть, знявши ризик і розкрити дужки.

Під(г, г)рун(т, т)я, бе(с, з)межні, (з, с)формувати, о(б'є, бьс)кт, комун(и, і)кативна функц(и, і)я, мат(и, е)р(и, і)ал, еф(е, и)ктивне, засвоє(и, нн)я, у мовл(є, е)ш(є, с)вому пото(ці, ку), філосо(в, ф), покривит(и, е)лька, влас(тн, н)ий, інструкц(и, і)я, пед/працівник, інструктаж(и, і), перви(и, нн)ий, втори(и, нн)ий, по/за/плановий, результати інструктаж(у, а), офіційно/ділового стил(ю, я), світлів з/боку салок, ле(г, х)ко, перекоти/поле, по/між, тр(е, и)мтливє мар(и, е)во, на/в/диво/вижу, міс(тк, к)а картина, лихо/лі(тт, т)ь.

«Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку»

Схема синтаксичного розбору речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку

1. Записати речення для розбору.
2. Визначити вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
3. Визначити вид речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
4. Довести, що речення складне (знайти і підкреслити граматичні основи – дві та більше).
5. Визначити види зв'язку між частинами складного речення: сполучниковий сурядний і підрядний; сполучниковий сурядний і безсполучниковий; сполучниковий підрядний і безсполучниковий; сполучниковий сурядний, підрядний і безсполучниковий.
6. Визначити вид зв'язку і змістові відношення між частинами складного речення.
7. Обґрунтувати вживання розділових знаків.
8. Кожну частину речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку розібрати як просте речення (односкладне/двоскладне, поширене/непоширене, повне/неповне, ускладнене/неускладнене), підкреслити другорядні члени.
9. Накреслити схему речення.

Зразок синтаксичного розбору речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку

Осріблені місяцем гори блищать, їм кедри і сосни казки шелестять, і дивні пісні їм співають вітри, що нишком прослухали в моря з гори (Олександр Олесь).

Розпов., неокл., складн., з різними видами сполучн. і безсполучн. зв'язку, сполучн. сурядн. і підрядн., зіставні, підр. означ.

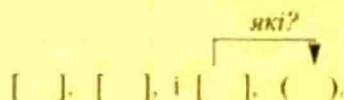
Комами відокремлено частини складного речення.

I част. – двоскл., пошир., повне, неускл.

II част. – двоскл., пошир., повне, неускл.

III част. – двоскл., пошир., повне, неускл.

IV част. – двоскл., пошир., повне, неускл.

Завдання для самоперевірки

315. Дайте відповіді на запитання.

1. Які розділові знаки ставлять у складному безсполучниковому реченні?
2. Які змістові відношення передаються між частинами безсполучникового складного речення?
3. Яке речення називається складним з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку?
4. Які засоби зв'язку використовуються між частинами складного речення з різними видами зв'язку?
5. Які правила підтверджують уживання розділових знаків між частинами складного речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку?
6. Які розділові знаки ставляться між частинами із сурядним і підрядним зв'язком, якщо сполучники сурядності та підрядності стоять поряд?

316. Виконайте тестові завдання.

1. Яке з речень є складним із сурядним і підрядним зв'язком?
 - А Над головою тьмяно мерехтіли освітлені верхів'я дерев: уже догорала вечірня зоря (*С. Хаврусь*).
 - Б Є високе, натхненне захоплення в усякій роботі, яку вмійш не просто добре, а дуже добре виконати (*В. Собко*).
 - В В повітрі дощ, і гречка пахне тепло, немов розлився бурштиновий мед (*М. Рильський*).
 - Г Літо покотилося в синяві доріг, і росюю вмилися квіти на зорі, дивні краплі осені впали у саду (*П. Артеменко*).
2. Які з поданих речень не належать до складних із різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку?
 - А Повний місяць стояв над степом, через нього перепливали легкі хмарки, і здавалося, що місяць котився морем, занурюючись у пумовиштя (*Ю. Яновський*).
 - Б Мокрі віти миготять, і проміння ллється, вся природа — як дитя, що в сльозах сміється (*Л. Левицький*).
 - В У дитинстві, як бігав стежками між напосних сонцем хлібів, заколисаний колосками, жайворонком я став хотів (*Є. Бандуренко*).
 - Г Ми працю любимо, що в творчість перейшла, і музику палку, що ніжно серце тисне (*М. Рильський*).

3. У яких складних реченнях з різними видами зв'язку допущено пунктуаційну помилку щодо вживання розділових знаків між частинами?

- А** Де на круті й високі хвилі ударять звечора дощі, там ходять хмари посивілі, і глоду хиляться купці (*А. Малишко*).
- Б** Дубовим листом пахнуть мокрі стежки, на дні в озерах світиться блакить, лежать доріг золочені мережки, де я ходив, де вік іще ходить (*Я. Шпорта*).
- В** Прозорий вересень, дороги вкриті пилом, і сонця мідь, мов сурма в вишині (*Р. Братунь*).
- Г** Пізнав радість бачити, як на очах зростають і мужніють твої вихованці; відчути, що і в них є частка твоєї праці, душі й серця (*З газети*).

317. Прочитайте. Знайдіть у поданому тексті складні речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку. Доберіть до них синонімічні конструкції, зашишіть їх.

Український національний театр розпочався, мабуть, першою відомою історикам виставою, що відбулася 29 серпня 1619 р. в Кам'янці Струмиловій (біля Львова), коли дидакал Гаватович поставив зі своїми учнями дві українські інтермедії; вони розігрувалися між діями польської трагедії. Національний театр пройшов три етапи: шкільний, кріпосницький, професійний.

Шкільний театр розвивався при братських школах; кріпосницький набув поширення завдяки таланту кріпаків, найвідомішим з яких вважали М. Щепкіна; професійний театр засновано в 1882 році, коли була зареєстрована перша українська професійна група Марка Лукича Кропивницького (*За матеріалами Інтернету*).

318. 1. Розшифруйте вислів Г. Сковороди.

Світ по $\begin{array}{c} \underline{\underline{o=i}} \\ \underline{\underline{\quad}} \\ \underline{\underline{\quad}} \end{array}$ бний до театру: $\begin{array}{c} \underline{\underline{д=щ}} \\ \underline{\underline{\quad}} \\ \underline{\underline{\quad}} \end{array}$ б прожить у ньому
 успішно і з похвалою, $\begin{array}{c} \underline{\underline{р=б}} \\ \underline{\underline{\quad}} \\ \underline{\underline{\quad}} \end{array}$ руть $\begin{array}{c} \underline{\underline{е=о}} \quad \underline{\underline{я=i}} \\ \underline{\underline{\quad}} \quad \underline{\underline{\quad}} \\ \underline{\underline{\quad}} \quad \underline{\underline{\quad}} \end{array}$ за здібністю.

2. Напишіть певеликий твір на тему, сформульовану у вислові. Використовуйте речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку.

§ 26. Складне синтаксичне ціле і його ознаки. Види і засоби міжфразного зв'язку

ПРИГАДАЙМО

1. Що називається темою і мікротемою тексту?
2. Назвіть ознаки послідовного і паралельного зв'язку речень у тексті.
3. Які розділові знаки використовуються в складному реченні?
4. Коли в складному реченні вживається крапка з комою?
5. Що називається анафорою?
6. Що називається антитезою?

319.

1. Прочитайте тексти А і Б. До яких стилів належать ці тексти? Обґрунтуйте відповідь. Визначте в кожному з них тему і мікротему.

А. Місто Черкаси сьогодні схоже на підлітка, який наче і є повноправною особистістю, але залишається дитиною, що формується, росте. З'являються великі магазини, відбудовано філармонію, ремонтуються дороги. Місто із провінції перетворюється на сивазжній обласний центр, який має бути серцем краю не лише адміністративно, а й стати культурним центром регіону.

У цьому вирі зростає нове покоління дітей, перед батьками яких постає непросте питання: чим заповнити вільний час своїх дітей?

На жаль, левову частку вільного часу забирає в дітей телебачення і вулиця. Але, на щастя, є люди, які усвідомлюють важливість створення та розвитку інфраструктури різних дитячих секцій, зокрема спортивних. Це не тільки розв'язання проблем вільного часу дітей. Адже дитячий спорт – це початок відбору до професійного

спорту, це той шанс для талановитих дітей, які можуть проявити себе і розпочати спортивну кар'єру.

Створення баскетбольної команди «Черкаські Мавпи» стало точкою відліку, коли на Черкащині розпочав свій шлях великий баскетбол. Ідея зробити Черкаси баскетбольною столицею втілювалася в конкретні справи баскетбольного клубу — формування інфраструктури навчальних секцій для дітей. У Черкасах почали виховувати власних чемпіонів.

Б. Розповідає Андрій Глушенко (13 років, вихованець баскетбольної команди «Фортеця-94», капітан команди): «Я почав тренування з баскетболу з восьми років. Спортивні заняття відвідував з власної ініціативи, яку мої батьки із радістю підтримали. До команди «Фортеця-94» я вже пройшов деякий шлях, спочатку тренувався в шкільній секції Першої міської гімназії, потім перейшов до іншого баскетбольного тренера. У червні 2006 року відбувся чемпіонат Черкаської області з баскетболу, на якому я пройшов відбір до «Фортеці».

Питання гри у вищій лізі для мене принципове. Я розумію, що для цього знадобляться роки тренувань, але я не опускаю руки. Дуже хочу посидати і навчання, і баскетбол.

Чесно кажучи, я навіть не уявляю свого життя без баскетболу: чим би я займався?! Мені дуже приємно знати, що мої батьки підтримують мене. Вони вболівають за нас на кожній грі».

2. Обґрунтуйте тематичну близькість обох текстів. Об'єднавшись у групи, проведіть обговорення теми «Спорт допомагає виховувати волюву особистість».

3. Розгляньте фото на с. 193. У яку гру грають хлопці? Напишіть, які рухливі спортивні ігри вам подобаються і чому. Використовуйте речення з різними типами зв'язку.

із Бабусяної Скрині і не тільки

320. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Як хлющ — дуже мокрий, намоклий.

Сім потів зійшло — хтось дуже втопився, виконав якусь виснажливу роботу.

Дмитро. Сьогодні ми так грали з хлопцями у футбол, що спатимемо без задніх ніг.

Бабуся. Видно, що нагналися: футболку хоч викрути.

Ярослава. Це ж вони, мабуть, обливалися водою — приймали водні процедури.

Дмитро. Гарні мені водні процедури...

Бабуся. То з них, Ясю, мабуть, **сім потів зійшло**, поки ганяли м'яча.

Ярослава. І знову тут число *сім* — *сім п'ятниць* на тижні, *сім мішків гречаної вовни*...

Бабуся. П'ятниця, мішки й вовна тут ні до чого, але ти правильно помітила: то все фразеологізми... Кажуть: «*сім потів вигнати*» — це змусити когось виснажливо, дуже важко працювати, *до сьомого поту*.

Дмитро. А ми добре пограли, тому й спітніли дуже.

Ярослава. Ти й, справді, **мокрый як хлющ**.

Бабуся. То вже ти, Ясю, кажеш зовсім про інше. Це коли потрапиш під дощ, забрьохаєшся у великій рісі, то й будеш **мокра як хлющ**.

Ярослава. Що воно за істота така — хлющ?

Дмитро. Пам'ятаєш, ми читали в «Енеїді» Котляревського: «Бурхнуло з неба, мов із бочки, що промочило до сорочки. Троянці стали всі як хлюща».

Бабуся. Як бачиш, і *хлющ*, і *хлюща* — це злива, велика вода.

Ярослава. Завжди кажуть: *мокрый як хлющ*, а не *мокрый як дощ*.

Дмитро. Можна й не казати слова *мокрый*, а тільки *як хлющ* або *як хлюща*, і всі зрозуміють.

Бабуся. Зрозуміють, якщо знають українську мову.

2. Випишіть речення з різними видами зв'язку. Поясніть уживання розділових знаків у записаних реченнях.
3. Назвіть засоби, якими пов'язані між собою реліки.

21. 1. Спишіть текст — строфи вірша «Україна чекає». Які види синтаксичного зв'язку використано в реченнях поданого тексту? Намалюйте схеми речень.

В пору гроз громових і в погідну годину,
Коли небо — як ніч, і коли голубе,
Україна тебе виглядає, мій сину,
Україна очікує, дочко, тебе.

Україна чекає відважних, як леви,
Непохитних, як скелі, твердих, як алмаз,
В кого чиста душа, в кого серце сталеве,
Україна, юнацтво, чекає на вас.

Б. Стельмах

2. Поміркуйте, чим досягається змістова єдність строф.

322. 1. Прочитайте виразно й запишіть строфу-речення з поезії М. Рильського «Коли в грудях моїх тривога». Із скількох частин складається подане речення? Які інтонаційні особливості ви помітили в цьому реченні?

Коли в грудях моїх тривога
То потухає, то горить;
Коли загублена дорога,
А на устах любов тремтить;
Коли уся душа тріпоче,
Як білий парус на човні,
Тоді рука моя не хоче
Пером виводити пісні.

2. Який зв'язок між частинами складного речення використано у віршованому тексті? Підкресліть граматичні основи в реченні (складній синтаксичній конструкції). На які змістові частини поділяється ця конструкція?
3. Знайдіть у віршованому тексті анафору й антитезу.

323. 1. Спишіть текст. Які мікротеми можна виділити в ньому? Перебудуйте складні речення, зберігши їхній зміст.

Уміння переконувати

Для того щоб переконати когось у чомусь, потрібно знайти необхідні аргументи, правильно їх сформулювати й зацікавлено викласти.

Багато залежить від людини, яка переконує: чи зуміє вона справити на слухачів прismsне враження своїм зовнішнім виглядом, поведінкою, машерами, чи вдасться їй встановити зі слухачами контакт.

Через те що ті самі висловлювання неоднаковою мірою діють на різних людей, важливо вміти добирати переконливі аргументи: вони мають бути різні для слухачів різного освітнього рівня, для людей, які мають неоднакову поінформованість щодо теми і які можуть наводити свої контраргументи.

Переконати людину легше під час дискусії, а не лекції.

2. Знайдіть у тексті слова, які вказують на те, що висловлювання стосуються тієї самої теми. Обґрунтуйте порядок розташування мікротем у тексті.

324. 1. Прочитайте прозовий художній текст – початок роману Василя Земляка «Лебедина зграя». Які речення переважають у цьому тексті? Якою темою вони об'єднані?

Наш старенький, многогрішний, та в чомусь, проте, і немеркнутий Вавилон, що, окрім назви, запозиченої з Дворіччя, не має нічого

спільного з Вавилоном месопотамським, стоїть, як і стояв здавен, над річкою Чебрецем, маловідомою притокою Південного Бугу, майже нечутною в повінь та хлюпотливо-гривожною в сушу. На високій березині все літо синьо та сумно цвіте чебрець, найменша квітка з-поміж квіток, від чого й названо річку, Чебрець вабить до себе гаї — ясенів, берестові, черемхові, й сам губиться в них, однак нещадно — зразу ж за Вавилоном вигулькує з-під старих вільх і вже вільно тече собі у не такі вже й незнані краї — до Журбова, де його перешипляють греблею, а вже звідтіля долиновим степом до Глинська, де впадає в Південний Буг і де ми з вами побуваємо неодмінно...

2. Які мікротеми об'єднано в цьому тексті? Які особливості інтонації цього тексту? Чим забезпечується його цілісність?
3. Спишіть останнє речення. Зробіть його синтаксичний розбір. Назвіть засоби зв'язку цього речення з попередніми реченнями.

3 ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Складне синтаксичне ціле — це частина тексту, що становить змістове, граматичне та інтонаційне об'єднання різних за будовою простих і складних речень (фраз). Речення у звуковому, інтонаційному оформленні становить **фразу**.

Міжфразові зв'язки в складному синтаксичному цілому мають такі ознаки:

- наявність займенників, обставинних слів, які вказують на зв'язок речень між собою;
- поєднання простих і складних сполучникових і безсполучникових речень, у яких присудки-дієслова мають однаковий вид і час;
- повтори сполучників, займенників, прислівників тощо.

Складні синтаксичні цілі співвідносні з такими одиницями тексту, як *абзац*, *період*. Наприклад, окремі мікротеми статті В. Панченка «М. Рильський» оформлюються в складне синтаксичне ціле: «Треба було мати творчу відвагу, щоб так поєднати "високе" й "низьке", як це зробив Рильський у вірші "Коли копають картоплю..." Дим, що стелеться над землею; вогкувате листя, яке летить з дерев, "наче метеликів рій"; зелені голки озимини; журавлиний ключ у небі, що кличе в невідомі краї "рідною мовою"...

А ще Рильський-поет — король запахів. Його світ переповнений відтінками запахів, вловленими з точністю професійного натураліста.

Раз у раз у віршах пізнього М. Рильського вириває образ розумного садівника. Садівник для поета — це приятель дерев і винограду, чаклун, творець краси й гармонії».

325. 1. Виразно прочитайте поезію Лесі Українки. Які інтонаційні особливості цього тексту? Визначте лексичні й граматичні засоби, які об'єднують фрази поетичного висловлення у складне синтаксичне ціле.

Ви щасливі, пречистій зорі,
ваші промені – ваша розмова;
якби я ваші промені мала,
я б ніколи не мовила слова.

Ви щасливі, високі зорі,
все на світі вам видно звисока;
якби я так високо стояла,
хай була б я весь вік одинока.

Ви щасливі, холодні зорі,
ясні, тверді, неначе з кришталю;
якби я була зіркою в небі,
я б не знала ні туги, ні жалю.

2. З яких видів речень утворюється складне синтаксичне ціле? Зробіть синтаксичний розбір речень поданого тексту.

326. 1. Випишіть із підручника «Українська література» 2–3 приклади складних синтаксичних цілих. Схарактеризуйте засоби, за допомогою яких фрази об'єднуються в складне синтаксичне ціле.

2. Запропонуйте різне прочитання вибраних синтаксичних цілих, різне наголошення фраз і виділення кульмінаційної фрази. Як змінюється зміст тексту від зміни інтонації висловлення?

327. 1. Прочитайте текст рубрики «Стиль і синтаксис». Доберіть із ваших улюблених поезій два приклади складних синтаксичних цілих. Запишіть їх. Поміркуйте, які засоби міжфразового зв'язку в складних синтаксичних цілих частіше використовуються в поезії.

Відомий мовознавець Л. А. Булаховський писав: «Безсумнівно, що пристрасть до створення великих надфразових єдностей, як і навпаки, до короткої в'язі, — одна з істотних ознак стилістичної манери авторів і художніх напрямів». Довгі, розгалужені речення характерні, наприклад, для поетичних текстів М. Рильського. Речення скріплюються в строфи однаковими початками, утворюють струнку композицію завдяки подібному розташуванню однакових членів речення в рядках:

Як не любити зими сніжно-синьої
На Україні моїй,
Саду старого в пухнастому інеї,
Сивих, веселих завій?

Як не любити весни многошумної,
Меду пахучих суцвіть,
Як не любити роботи розумної,
Праці, що дух веселить?

Поет образно висловлює думку у формі складного синтаксичного цілого, часто використовуючи речення із сполучниками і сполучними словами *коли*, *як*.

Однак складні синтаксичні цілі з однаковим розташуванням членів речення в частинах складних речень властиві не лише поезії. Вони характерні для текстів наукового, офіційно-ділового стилю, які потребують розгалужених синтаксичних конструкцій, щоб передати якомога повнішу, деталізовану інформацію.

2. Виберіть із текстів підручників «Хімія», «Фізика», «Біологія» приклади складних синтаксичних цілих. Зачитайте їх, обґрунтуйте потребу використання в павчальному тексті.

328.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. *З'явилася цпа зграя письменників-декадентів.* — Недоречно вжито слово «зграя» стосовно людей.

1. Найбільш прикутим до землі є український народ, бо на Україні багато чорнозему. 2. Кохання зробило з Мавки людину. 3. Найчіткіше сліди наших предків відбилися в літературі. 4. Тож дай нам бог терпіння прочитати поезії цих видатних поетів! 5. Одним з головних героїв «Чорної ради» є священнослужбовець Шрам.

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

329.

1. Пригадайте орфограму «Написання *не* з іменниками». Виконайте тестове завдання.

У яких словосполученнях **не** з іменником пишеться окремо?

- А осіння не/года
Б не/співчуття, а байдужість
В приємна не/сподіванка
Г запобігти не/докрів'ю
Г бракує не/вміння, а бажання

2. Запишіть словосполучення правильно. Поясніть їх правопис.

330. Занишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Мікро/тема, з абзац(е, о)м, пара(л, лл)ельний, анти/теза, об-ла(ст, с)ний, на/шастя, кар(ьс, 'є)ра, де/який, (Ч, ч)емпіонат (ч, Ч)ерка(сск, ськ)ої області з баск(е, и)тбол(а, у), об(г, г)рунтуйте, юна(тст, цт)во, висловл(и, е)ну, натхне(и, нн)о, контр/аргументи, много/грішний, Вав(і, и)лон, (д, Д)ворі(ч, чч)(а, я), зві(т, дт)ля, си(м, мм)(и, е)тричність, схаракт(и, е)р(и, е)зуйте, не/вдаха, спіжно/син(о, ьо)ї, недо/кр(овя, ов'я, ів'я), ро(с, з)галуж(ин, енн, ен)их, ін(і, е)ї, б(о, а)гато ч(с, о)рнозем(у, а).

§ 27. Складне синтаксичне ціле і абзац

331. 1. Прочитайте текст — уривок із науково-методичної статті. Цей уривок становить окремий абзац. Сформулюйте тему (мікротему) тексту.

Інтерв'ювання — метод індивідуальних бесід за задалегідь складеним питальником із групою учнів для виявлення думки, ставлення учнів до певного об'єкта навколишнього світу. Інтерв'ювання може проводитись у різних формах: письмовій та усній; у формі простого питання «Теза й думки щодо неї», коли учневі пропонують певну тезу й до неї ставлять кілька запитань, що передбачають всебічне виявлення думки школяра щодо обговорюваної теми. Наприклад, виявляємо ставлення учня до проблем колективу, взаємин усередині нього; даємо завдання висловити думку про зміст прислів'їв: «Дружній череді вовк не страшний», «Одна голова добре, а дві краше», «Грошей мало — не біда, як є друзів череда» тощо.

2. Напишіть невеликий твір на тему «Одна голова добре, а дві краше», у якому розкажіть про дві-три ситуації у вашому класі, коли підтверджувався зміст теми-прислів'я. Опис кожної ситуації починайте з абзацу.

332. 1. Прочитайте роздуми поета В. Неборака про поезію. Зверніть увагу на членування тексту на абзаци.

Ми і Вона

Поезія — це бажання мови бути вільною.

Ми істоти минуці, занурені у проминання, спілкуємося словами, які розчиняються в повітрі, ледь відокремившись від наших уст.

Поезія — як небо над нами, наповнене зоряним світлом, вічним світлом, хоч і зорі згасають.

Ми відчуваємо, коли залишаємося «наодинці зі словом», присутність іншого — незримого — світу, де немає марної метушні, небезпечних зіштовхувань крихких тіл, галасу і насильства, а є лише животворча тиша мови.

Голоси — перелітні птахи поміж світами.

Поетія, що так часто чується зайвою у світі людей, знає: вона необхідна, бо все це здатна чинити непомітне диво — з'єднувати зрима і незрима.

Мова, ув'язнена в бібліотеках, комунікаційних потоках, угодах, інформаційних виразах, хоче звільнитися бодай на мить — і стає поезією.

А щасливі читачі стають очевидцями її ще однієї неймовірної з'яви.

2. Запишіть мікротеми поданого тексту. Сформулюйте і запишіть основну висловлену думку. Обґрунтуйте назву роздумів поста. Поміркуйте, чому фрази в цьому тексті подано як окремі абзаци.

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Абзац — це частина зв'язного тексту від одного відступу до іншого. Він становить відносно закінчену думку, одну мікротему цілісного тексту.

Абзац складається з кількох (рідше — одного) речень. Складне синтаксичне ціле в прозовому тексті оформляється як окремий абзац.

333.

1. Прочитайте текст. Визначте в ньому кількість мікротем. Поділіть текст на абзаци. Обґрунтуйте відповідний поділ. Який текст — з абзацами чи без абзацив — легше сприймається, краще запам'ятовується? Останній абзац запишіть.

Українка, мати Українки

Ольга Петрівна Косач (у дівочтві — Драгоманова), відома в літературі як Олена Пчілка, пишалася своїм козацько-гетьманським родом Драгоманів. Слово *драгоман* означає «перекладач, урядовець для дипломатичних справ». Як згадувала Олена Пчілка, прашчур їхнього роду служив драгоманом при гетьманському уряді в Чигирині за Богдана Хмельницького. Батьків брат Яків за участь у русі декабристів був засланий у Сибір, звідки не повернувся. Величезний вплив на Олену Пчілку справив її старший брат Михайло Драгоманов, людина блискучої освіти, публіцист, історик, письменник і вчений. Українську національну ідею Олена Пчілка сприйняла беззастережно, раз і назавжди. «Українства» і «українофільства» не прощав Олені Пчілці ні царський уряд (родина письменниці перебувала під негласним наглядом поліції), ні караючий меч диктатури пролетаріату. В 1920 році за антибільшовицькі виступи

її було заарештовано в Гадячі, але невдовзі звільнено: надто авторитетною була постать відомої письменниці, громадської діячки, матері Лесі Українки. Олена Пчілка явила себе справжньою україною в предковічних і таких святих для нас іпостасях – дочки, сестри, дружиши, матері. Вона шанувала свій рід – батька і матір, боготворила брата – Михайла Драгоманова, була вірною подругою чоловіка, народила і виховала шістьох дітей – двох синів і чотирьох дочок, які стали достойними і шанованими людьми. В одному з листів Олена Пчілка писала, що їй хотілося перелити в дітей свою душу й думку і що це їй вдалося; вона оточила дітей такими обставинами, «щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше» (За В. Бурбаном).

2. У записаному абзаці визначте вид міжфразового зв'язку. Доведіть, що абзац становить за змістом і синтаксичною будовою складне синтаксичне ціле.

334. 1. Прочитайте текст. Визначте засоби зв'язку між абзацами.

Економіка – основа життя людини і суспільства

Людина живе в суспільстві, вона – суспільна істота. Суспільство складається із сукупності людей, які об'єднані певними формами спільного життя і діяльності. Різні види діяльності утворюють сфери людського суспільства, які є відносно самостійними: економіка, політика, соціальна сфера, духовне життя. Основа існування суспільства – економіка.

Економіка (з грецької мови – «управління господарством») пов'язана з виробництвом матеріальних благ. Щоб жити, люди повинні мати їжу, одяг, взуття, житло, меблі та багато чого іншого. Усе це створюється в економічній сфері суспільства. Створення життєвих благ називається виробництвом.

Економіка складається з окремих галузей, їх комплексів, економічних районів і зон, інфраструктури. Інфраструктура (латинське *infra* – *нижче, під*) – це сукупність видів господарств, які обслуговують основне виробництво, забезпечують загальні умови роботи і життя людей; до інфраструктури відносять транспорт, зв'язок, торгівлю, комунальне господарство тощо.

Людина від народження до смерті пов'язана з економікою. Вона отримує від суспільства певну кількість благ і певну кількість благ повертає суспільству. У різному віці співвідношення того, що вона споживає і що виробляє, різне.

У дитинстві людину повністю забезпечує сім'я і суспільство. Діти лише споживають, не виробляючи нічого; лише з 20–22-річного віку людина не тільки споживає, а й починає створювати блага.

Найвищий рівень продуктивності праці та споживання досягається, як правило, у 30–45-річному віці.

За працездатний період людина створює значно більшу кількість благ, ніж споживає за все своє життя. Якби все було навпаки, суспільство не могло б існувати. Такий стан є вирішальною умовою розвитку людини, сім'ї і суспільства.

2. Випишіть із поданого тексту (на вибір) два складні синтаксичні цілі. Обгрунтуйте виділення їх в окремі абзаци.

*3. Попрацюйте в групах, обговоривши тему «Ознаки споживачього суспільства». Запропонуйте тези для дискусії.

335.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімося».

Зразок пояснення. Чимало пісень поскладала Маруся Чурай. — У реченні неправильно вжито дієслово-присудок «по-складала».

1. Коли нам сумно, ми співаємо сумні пісні і в цьому немає нічого смішного. 2. Скільки мук та горя принесла людству праця. 3. Я якось спробував перекласти «пісню про рушник». У мене вийшла «песня про полотенце». 4. Пісня врятувала Марусю Чурай від вішалниці.

336.

1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Відповідь обгрунтуйте. Чим відрізняються відступи в рядках цього тексту від абзацив у текстах, поданих у попередніх вправах?

Людина — це відкрита саморегульовальна система, що існує на основі взаємодії із зовнішнім середовищем, обмінюючись із ним речовинами, енергією та інформацією.

Людина — представник білково-нуклеїнової форми життя, і їй притаманні всі загальні властивості життя:

- (само)організація — цілеспрямованість, тобто внутрішня впорядкованість, взаємодія елементів, що забезпечує цілісність системи, робить її більшою за суму складових частин;
- регуляція — цілеспрямована зміна стану системи завдяки прямим і зворотним зв'язкам;
- адаптація — відповідність організації та поведінки системи умовам її функціонування і розвитку в навколишньому середовищі;
- неперервність життя, що забезпечується генетичними механізмами збереження і передавання спадкової інформації.

2. Обгрунтуйте належність поданого тексту до складного синтаксичного цілого.

337. 1. Порівняйте перероблений текст із текстом вправи 336. Як змінилася будова речень? Обґрунтуйте членування тексту на абзаци.

Людина – це відкрита саморегульовальна система, що існує на основі взаємодії з зовнішнім середовищем, обмінюючись із ним речовинами, енергією та інформацією. Як представникові білково-нуклеїнової форми життя, людині притаманні самоорганізація, регуляція, адаптація, неперервність життя.

Самоорганізація – це цілеспрямованість, тобто внутрішня впорядкованість, взаємодія елементів, що забезпечує цілісність системи, робить її більшою за суму складових частин. Регуляція – це цілеспрямована зміна стану системи завдяки прямим і зворотним зв'язкам. Адаптація – це відповідність організації та поведінки системи умовам її функціонування і розвитку в навколишньому середовищі. Неперервність життя забезпечується генетичними механізмами збереження і передавання спадкової інформації.

2. Який із двох текстів легший для сприймання і запам'ятовування? Відповідь обґрунтуйте.
3. Випишіть із тексту терміни та їх визначення. До якої наукової галузі вони належать?

Готуємося до диктанту – повторюємо орфографію

338. 1. Пригадайте орфограму «Букви *e, u, i* в суфіксах *-ечок, -ечк-, -ичок, -ичк-, -інн(я), -єнн(я), -н(я), -шнн(я), -ив(о), -ев(о)*». Виконайте тестове завдання.

У якому рядку в усіх іменникових суфіксах пишеться *-е-?*

- А зверн..ння, ход..ння, вікон..чко
Б гус..ня, запізн..ння, діж..чка
В мерехт..ння, кол..во, мар..во
Г руч..нята, лич..нько, вул..чка
Г мороз..во, ластов..ння, пташ..ня

2. Запишіть слова правильно. Поясніть їх правопис.

339. Запишіть, знявши ризку і розкривши дужки.

Науково/методичної ста(тг, т)і, текст(а, у), ко(лл, л)ектив(а, у), інтер(в'ю, вю, в'ю)вання, заздал(и, е)гі(т, л)ь, до о(б'є, б'є)кт(а, у), чер(и, е)да, м(е, и)ну(шч, щ)і, ко(м, мм)унікаційних потоках, сформляс(щ, тьс)я, коза(тьс, ць)ко/гетьма(нсь, ньс, ньсь)ким родом, пращ(ю, у)р, у діво(тст, цт)ві, у Сибі(р'ь, р), грома(дсь, дсь, дсь)кої, бе(з, зз)аст(и, е)режно, на/завжди, інфра/структура, як/найбіль-

ше, пролетар(и, і)ат(а, у), взут(т, тт)я, спі(в, вв)ідноше(н, ни)я,
не/виробляюч(і, и) ні/чого, білково/нукл(еї, еї, ні)нової форми,
ціле/спрямова(нн, и)ість, з/малку.

§ 28. Актуальне членування речень у висловлюванні: відоме і нове

ПРИКЛАДИ

П

1. Що називається відомим і новим у реченні?
2. Як впливає на виділення відомого (даного) і нового поряд слів у реченні?
3. Для чого треба розрізняти відоме і нове в реченні?
4. Що називається текстом?
5. Які ознаки зв'язності тексту?
6. Що називається темою і мікротемою тексту?

340. 1. Прочитайте текст. Занишіть його тему і мікротему.

Всесвітня павутина

Сучасний світ пропонує безліч шляхів для отримання необхідної інформації. Можна, наприклад, провести декілька годин у бібліотечі, шукаючи та опрацьовуючи необхідну літературу. Є також чимало магазинів, у яких можна легко придбати ту чи іншу книжку та періодичне видання. Не варто забувати і про засоби масової інформації, які відіграють важливу роль у задоволенні «інформаційного голоду» читачів... Сьогодні пораз більша кількість населення нашої планети надає перевагу отриманню потрібної інформації за допомогою комп'ютера.

Які переваги Інтернету? В Інтернеті можна знайти практично все: ознайомитися з останніми новинами у світі, послухати нещодавно випущений диск улюбленого виконавця, прочитати потрібну книжку, переглянути в системі «он лайн» («прямого ефіру») концерт чи прес-конференцію, обговорити будь-яку тему на форумі, відіслати та отримати за лічені секунди електронного листа, купити певний товар та здійснити безліч інших важливих і цікавих операцій. Прогрес досяг того, що студенти 40 % університетів Франції, 75 % – Великої Британії і майже 100 % (!) університетів Швеції та США практикують дистанційне навчання, тобто за допомогою Інтернету. В мережі діє безліч пошукових систем, які за введенням Вами ключовим словом чи фразою подають список адрес, за якими можна знайти потрібну інформацію. Глобальна мережа Інтернет уможливорює однаковий доступ до інформації стосовно освіти,

науки, культурного розвитку, мистецтва, господарської діяльності тощо як для окремої особи, так і для всього людства. В Інтернеті всі можуть повідомити про свої зацікавлення, знання та вміння, щоб з ними ознайомився весь світ (За Г. Боднар).

2. Визначте відоме і нове в реченнях першого та другого абзаців.
3. Винишіть із першого та другого абзаців речення, які містять теми, мікротеми висловлювання.

341.

1. Простежте в тексті вирази 340 уживання слова *інформація*. У змісті яких речень містяться аргументи до висловленої в першому реченні тези? Скільки таких аргументів наведено?
2. Перебудуйте речення-аргументи, використавши вставні слова *по-перше*, *по-друге* тощо.

Кожне висловлювання підпорядковане певному комунікативному задуму. Залежно від задуму використовується те чи інше актуальне членування висловлювання.

Актуальне членування висловлювання — це змістове та інтонаційне виділення в ньому відомого і нового.

Новою інформацією є пояснення висловленого твердження, аргументи до сформульованої тези, приєднання додаткової інформації.

У зв'язному тексті можна по-різному використовувати зв'язки між реченнями. Нове в попередньому реченні стає відомим у наступному, утворюючи **послідовний**, або **ланцюжковий**, **зв'язок** між змістом речень. **Паралельний зв'язок** між реченнями — це нанизування речень з одним «відомим», до якого приєднуються кілька «нових» повідомлень. Між реченнями, що містять нові повідомлення, встановлюється паралельний зв'язок.

В актуальному членуванні речень виявляється авторське ставлення до висловленого.

342.

1. Прочитайте продовження тексту про Інтернет. Які ознаки будови й змісту першого речення вказують на те, що це продовження попереднього висловлювання? Як треба змінити початкове речення, щоб текст сприймався як нове повідомлення, без зв'язку з попереднім висловлюванням?

У пастці Інтернету

З усіма своїми перевагами Інтернет усе ж не ідеальний. Блукаючи численними шляхами всесвітньої павутини, можна натрапити на безліч перешкод і пасток — на все те, що «засмічує» нашу голову. Почнемо з програм-вірусів. Їх називають «троянськими кінь-

ми», або «троянами». Ця вдало дібрана назва асоціюється з подіями Троянської війни.

Опинившись у Вашому комп'ютері, шкідлива програма збирає відомості, які зберігаються в ньому, і посилає їх у «потрібне місце», тобто хакерам. Але віруси — далеко не єдина проблема. Шукаючи потрібну інформацію, ми змушені переглядати десятки, а то й сотні сайтів, які пропонують нам пошукові системи. Це забирає багато часу та коштів. На жаль, у всесвітній павутині часто з'являється інформація нецензурного змісту, а нав'язлива реклама спрямована на те, щоб привабити нашу увагу, а отже — забрати дорогоцінний час.

Принад в Інтернеті безліч: музика, відео, чати, ігри та ін. Усе це спричиняє появу негативного явища — залежності від Інтернету. Щоб запобігти залежності від Інтернету або ж позбутися її, необхідно:

1. Проаналізувати доцільність роботи в Інтернеті.
2. Не використовувати Інтернет з метою розваги.
3. Установити обмеження в часі для роботи в мережі.
4. Спланувати «маршрут» пошуку тієї чи іншої інформації.
5. Намагатися час від часу кілька днів не працювати в Інтернеті.
6. Замість роботи в Інтернеті зайнятися іншими, не менш корисними справами, більше спілкуватися з друзями і знайомими.

Попри всі наслідки, які спричинює Інтернет, він усе ж існуватиме, адже давно засвідчив свої переваги. Формування розумного користувача, який активно та продуктивно використовуватиме всі переваги новітніх технологій, — важливе завдання, яке треба розв'язувати українському суспільству вже сьогодні (За Г. Боднар).

2. Який різновид актуального членування речень використано у виділеному абзаці? Відповідь обґрунтуйте.
3. Підготуйте стислий письмовий переказ тексту «У пастиці Інтернету».

343. 1. Спішіть текст.

Сократ казав: «Мудра людина сама стежить за своїм здоров'ям, і важко знайти лікаря, який краще, ніж вона сама, знав би, що корисне для її здоров'я».

Серед усіх повсякденних турбот віддайте пріоритет здоров'ю. Нехай воно стане змістом і стилем вашого життя. Вирішуючи будь-що, керуйтеся правилом: мос здоров'я над усе, вище нього може бути лише здоров'я іншої людини. У жодному разі не допускайте, щоб задоволення, гроші, кар'єра досягалися за рахунок здоров'я.

Ви маєте знати, що таке здоров'я, як самостійно оцінити його стан; чітко уявляти методи його збереження й зміцнення — фізичне

навантаження, методи його дозування, раціональне харчування, масаж і самомасаж, загартування, саморегуляція свого психічного стану тощо.

Якщо ви піклуєтеся про своє майбутнє, якщо ви не хочете все життя працювати на ліки, не перекладайте відповідальність за найдорожче, що у вас є, — здоров'я, на іншу людину, навіть якщо ця людина — лікар. Піклуйтеся самі про своє здоров'я.

2. Визначте актуальне членування висловлювання. На чому наголошено в тексті? Що є новим? Які аргументи наведено у висловлюванні? Як співвідносяться в ньому відоме і нове?

і пЕнзлЕм, і слОвом

344. 1. Розгляньте картину Сергія Брандта. Прочитайте текст.

Коли дивишся на картину Сергія Брандта, не виникає бажання дізнатися про її авторську назву. Задум художника прозорий, і так само прозоро й дуже тепло він утілює його в лініях і кольорах.

Перед нами затишна ошатна вулиця сучасного міста. Архітектурний ансамбль — це будинок, різнорівневі переходи, масивні ліхтарі. Чітко виписані колони ліхтарів створюють урочистий ритм і відчуття нескінченності зображеної вулиці.

На передньому плані у світлі ліхтарів — двоє закоханих. Казковий лицар спіймав свою жар-птицю. Від закоханої пари струмує піжно-блакитне сяйво. І спадають на думку рядки Василя Симоненка:

Я чекав тебе з хмари рожево-піжної,
Із ранкових туманів, з небесних октав...

У перспективі височить світла вежа, яка своїм шпилем торкається рожевого відблиску хмар. Щойно пройшла гроза. Прихідне сонце освітлює післягрозове небо. Небо в сірих і рожевих хмарах.

Ще не зовсім темно, але засвітилися ліхтарі. Кольори картини передають особливий стан наповненого озоном, дрібними крапельками дощу повітря. Дощ умив ліхтарі, машину на вулиці. Усе блищить як нове, дихає свіжим повітрям листя на деревах.

У картині багато неяскравого, ніжного світла — рожевого, голубого, жовтого, зеленкуватого, сірого. Воно єднає небо і землю. Спалахи вечірнього призахідного сонця — як спалахи почуттів закоханих, про які найкраще вміють сказати поети, як, наприклад, Анатолій Мойсісічко:

Мене любов'ю засвітили скрипки...
І засвітилось трупком чарувань
В тендітнім дні, в мені і наді мною...
І ту осяйність я назвав любов'ю.

2. Скільки складних синтаксичних цілих можна виділити в поданому тексті? Обґрунтуйте саме таке, а не інше актуальне членування висловлювання.
3. Які роздуми у вас викликає ця картина? Як би ви її назвали? Випишіть дві-три постичні строфи, які відповідають, на вашу думку, настроєві картини.

345.

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось».

Зразок пояснення. У козаків були свої звичаї, наприклад, оселедець на голові. — Оселедець на голові — це не звичай.

1. Озираючись навкруги, можна побачити, що нас оточують міста. 2. Великі майстри пера і паперу... 3. Людина нещаслива. Коли її не приваблює займатися роботою. 4. Він усіма силами боронить своє достоїнство. 5. Мати завжди із своєю дитиною у найтяжчі часи, напр. при народженні. 6. В. Сосюрі соромно, що матір він кохає більше, ніж дівчину.

Готуємося до диктанту — повторюємо орфографію

346.

Пригадайте правила утворення імен по батькові. Виконайте тестове завдання. Аргументуйте відповідь прикладами.

За якими буквосполученнями пізнаємо чоловічі імена по батькові?

- А -ович, -євич
- Б -івна, -ївна
- В -йович, -ович, -ич
- Г -ович, -ївна
- Г -ич, -івна

347. Утворіть жіночі та чоловічі імена по батькові від поданих імен.

Андрій, Анатолій, Віталій, Валерій, Геннадій, Микола, Олексій, Тадей, Василь, Дмитро, Лев, Павло, Петро, Тарас, Ярослав, Лука, Сава, Костянтин.

348. Запишіть, знявши ризик і розкривши дужки.

У бібліоте(к, п)і, ма(с, сс)ової, що/раз, населс(н, нн)я, не/щодавно, прс(сс, с)/конф(и, є)ренція, будь/яка, мисте(тст, цт)во, по/перше, по/різному, усе/ж, ч(і, и)сле(н, нн)ими, на(і, і)вні, програ(мм, м)и/віруси, (т, Т)роян(ск, ськ)а (в, В)ійна, не/викор(е, и)стовувати, час/від/часу, у паст(к, ц)і, пі(лк, кл)уйтеся, (с, з)б(и, е)реже(н, нн)я, харч(ю, у)ва(н, нн)я, ма(сс, с)аж, ніж-но/блакитне, ос(и, е)леде(ц, ць).

Завдання для самоперевірки

349. Дайте відповіді на запитання.

1. Що називається складним синтаксичним цілим?
2. Які види і засоби міжфразового зв'язку існують у складному синтаксичному цілому?
3. Які правила членування тексту на абзаци?
4. Що називається актуальним членуванням речень у висловлюванні?
5. Як розрізняють відоме і нове у висловлюванні?
6. Які ознаки послідовного (ланцюжкового) і паралельного зв'язку між реченнями у висловлюванні?

350. 1. Прочитайте. Обґрунтуйте членування тексту на абзаци. Який тип зв'язку між реченнями в абзаци? Які засоби вказують на зв'язки між абзацами?

Промоутер

Реалії сучасного ринку такі, що високий рівень продажів вимагає від виробника акцій щодо стимулювання збуту — дегустаций, призових розіграшів, консультацій у торговому ряду тощо. Проте промоакція — це не тільки оригінальна ідея, привабливий приз і яскраві матеріали. Вирішальну роль відіграє, безумовно, людський чинник — особа і якість роботи промоутера. Професію з такою назвою не можна отримати в училищі або вузі. Проте саме від рівня професіоналізму промоутера залежить інтенсивність просування продукту на ринку.

Процес підготовки промоутерів достатньо трудомісткий. Головне — зробити правильний вибір: «побачити» людину, яка через свої зовнішні дані й особливості характеру «приречена» бути ефективним промоутером. Саме відбору присвячений перший етап підготовки промоутерів. Специфіка кожної окремої промоакції диктує певні вимоги до віку, статі та зовнішності претендентів. Зріст, вага, колір і довжина волосся, розріз очей, об'єм грудей — це вимоги, наперед визначені замовником. На цьому етапі достатньо першого візуального контакту, щоб визначити, наскільки приваблива людина, наскільки вона спонукає до спілкування. Надмірне використання зовнішніх ефектів — це вже достатня причина для відмови: адже покупець розглядатиме, наприклад, прикраси замість того, щоб сприймати суть направлено до нього звернення.

Другий визначальний і вирішальний чинник — комунікабельність. Якщо людина за природою своєю замкнута, не контактна, якщо розкутість у спілкуванні не властива її темпераменту, «переробляти» її не варто. Перед вами зовсім інше завдання — розкрити вже наявні дані людського характеру.

Претендентам на роль промоутерів пропонують заповнити анкету, де треба написати про свої інтереси та захоплення. Логіка цього завдання проста: якщо людина вміє презентувати (подати) себе, вона зуміє презентувати і продукт.

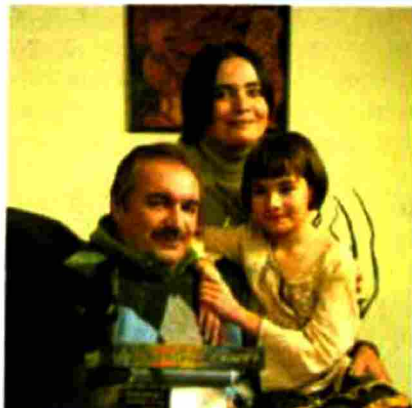
Другий етап відбору передбачає серію спеціальних тренінгів у присутності замовника. Промоутери засвоюють якомога більше інформації про продукт, який належить просувати.

Третій етап — це справжній іспит. Учасники тренінгу промовляють текст, виконують роль продавця і покупця. По суті, йдеться про вироблення навичок ефективного спілкування (*За матеріалами Інтернету*).

2. Перекажіть (усно) текст, виділивши в ньому нову для вас інформацію. Як ви розумієте вислів *презентувати себе*?
3. Підготуйте письмову інформацію про свої інтереси та захоплення. Використовуйте в тексті абзаци, а також послідовний і паралельний зв'язок між реченнями.

351.

1. Доберіть із текстів художнього та публіцистичного стилів по два приклади складних синтаксичних цілих. Визначте характер міжфразових зв'язків у дібраних текстах.
2. Прочитайте вголос дібрані тексти, перевірте залежність актуального членування висловлювань від інтонації.

§ 29. Повторення про текст, стилі,
типи і жанри висловлювання.
Різновиди аудіювання:
ознайомлювальне, вивчальне, критичне

352.

Виконайте тестові завдання.

ПРИГАДАЙМО

- Текст — це:
 - будь-яке висловлювання
 - складне синтаксичне ціле
 - відносно завершене висловлювання на певну тему, в якому реалізовано комунікативні наміри й головну думку мовця
 - висловлювання, у якому наявні мікротеми
 - висловлювання, що належить до художнього стилю
- Яке твердження є правильним?
 - Стиль — це вибір мовних форм висловлювання, характерні ознаки якого залежать від умов і завдань спілкування.
 - Публіцистичний стиль — це неофіційне спілкування у вузькому колі людей.
 - Оповідання — це жанр офіційно-ділового стилю.
 - Зв'язність тексту досягається наявністю в ньому дієслівних зв'язок.
 - Для розмовного стилю характерне використання термінології.

3. Виберіть правильне твердження.

- A** Тези прочитаної статті належать до жанру офіційно-ділового стилю.
- Б** Конспект — короткий виклад змісту певного тексту.
- В** Доповідь — це жанр висловлювання, що має на меті переконати слухачів.
- Г** Опис — тип висловлювання, характерний лише для художнього стилю.
- Ґ** Для тексту-роздуму характерний перелік ознак названого у висловлюванні предмета.

353

1. Прочитайте. До якого стилю належить поданий текст? Відповідь обґрунтуйте. Визначте тему та мікротеми тексту.

Марина і Сергій Дяченки — письменники-фантасти

Марина і Сергій Дяченки — це не просто сімейний і письменницький дует. Це особлива планета в сучасному всесвіті фантастики та фентезі. На загальноєвропейській конференції фантастів «Єврокон-2005» у Глазго вони отримали титул «найкращих письменників-фантастів» Європи.

Марині та Сергієві належать 118 авторських книжок (разом із перевиданнями і перекладами) загальним накладом понад один мільйон примірників. Твори видавали переважно в найбільших видавництвах Москви та Санкт-Петербурга. Найвідоміші їхні твори — романи «Ритуал», «Шрам», «Печера», «Долина совісті», «Пандем», «Vita postea», «Магам можна все», «Армагед-дом», повісті «Кон», «Баскетбол» тощо.

Українською мовою видано понад 20 книг Дяченків. Це «Vita postea», «Ключ від королівства», «Королівська обіцянка», «Дика енергія. Лана» (фантастична казка, яку навіяла творчість української співачки Руслани), «Габріель і залізний лісоруб», «Пригоди Марійки Михайлової», «Мідний король», прекрасно ілюстровані художниками видавництва «А-ба-ба-га-ла-ма-га» дитячі книжки. В україномовній серії «Світи Марини та Сергія Дяченків» видавництво «Зелений пес» планує випустити тридцять п'ять томів у твердій обкладинці.

За першою професією Сергій — психіатр і кінодраматург, а Марина — акторка театру і кіно. Але об'єднала їх фантастика. Писати їм допомагає чорний кіт Дюшес. Це єдиний у світі кіт-літератор, він навіть має посвідчення члена Асоціації українських письменників.

Своїм кращим витвором подружжя вважають дочку Стаску. Їй 12 років. Вона, до речі, дебютувала як письменниця, опублікувавши свою першу казку «Добра зозуля». Задумала Стаска писати повість про пригоди улюбленого ведмедика Панди, але щось їй

зашкодило... Тепер вона хоче бути ветеринаром і здебільшого спілкується з котом Дюшесом, вивчає його психологію. Батьки приносять їй книжки про тварин, надають змогу дивитись «Animal Planet» та інші супутникові телеканали про життя природи. Причому англійською — Стаска ж бо відвідує Лондонську школу і володіє англійською вже краще, ніж Марина та Сергій (*З журналу*).

2. Який тип висловлювання (опис, розповідь, роздум) використано в тексті?
3. Який вид міжфразових зв'язків реалізовано в останньому абзаці тексту?

354. Розгляньте фото сім'ї Дяченків (с. 212). Підготуйте за ним твір-опис, дотримуючись правил його створення.

355. 1. Прочитайте уривок інтерв'ю з Мариною та Сергієм Дяченками, розподіливши між собою ролі учасників полілогу. У чому полягає специфіка тексту-інтерв'ю?

— Як ви загалом ставитесь до нагород — це допомагає в роботі чи заважає? Чи полегшують премії шлях романів до читачів?

Марина: — У нас сьогодні понад 60 літературних премій. Вони всі дуже різні. Ставлення до них у нас «нормальне» — без фанфар, але з повагою до тих, хто нам ці премії присуджує.

Сергій: — Уявіть собі — оцінювали 114 романів, опублікованих протягом року; голосування демократичне, у ньому брало участь близько 300 учасників фестивалю. Це й читачі, і письменники, і журналісти, причому з різних країн. Наш роман «Vita nostra» прочитали. А він же дуже складний — і психологічний, і філософський.

Марина: — Звичайно, премії дають люди, а думки людей суб'єктивні, і не кожний приз автоматично означає прорив у літературі. Проте для читачів це певний орієнтир.

— Щодо успіху і в кіно, і в літературі, як ви вважаєте, чому саме вам пощастило?

Сергій: — Не нам судити про успіх. Які тут критерії? Ми вже не раз говорили, що література належить до ноосфери — інтелектуальної оболонки Землі, і там, над нами, існують ідеї та образи Гомера, Шекспіра, Сервантеса, Гете, Толстого, Гоголя, Булгакова, Пастернака, Стругацьких. Ліни Костенко...

Марина: — Дай Боже, щоб у тій самій Ноосфері був і наш ареал. — поки що це лише маленький шматочок. Ми тільки починаємо, цікаво, що з нами буде через років десять, що ми напишемо нового, як зміниться оцінка того, що написано...

— Яка технологія вашої творчості? Ви працюєте в тандемі. Якими були б ваші твори, якби ви працювали нарізно?

Сергій: — На це питання немає відповіді — ми просто не працюємо нарізно. Знаєте, наші романи, повісті, оповідання — це наші діти. Література і кіно для нас — частина подружнього життя, і сподіваємося, що так буде завжди (з журналу).

2. Знайдіть у репліках полілогу мовні засоби, що вказують на тип висловлювання — роздум. Відповідь обґрунтуйте.

356.

Об'єднавшись у групи, проведіть дискусію на тему: «Як привернути увагу слухачів до творчості митця (письменника, актора, співака, композитора, художника)?» Підготуйте відповіді на орієнтовні запитання: 1. Яка роль журналіста в проведенні інтерв'ю з митцем? 2. Як журналіст має відчувати аудиторію (вік, інтереси, формат передачі)? 3. Інтерв'ю з яким митцем ви хотіли б послухати?

357.

1. Прочитайте подані шижче відгуки в пресі про творчість Дяченків. Який із них ви оцінюєте як найбільш інформативний, аргументований? Чому? Запишіть цей відгук.

Читач Дяченків може сперечатися з ними, приймати одні романи і відкидати інші, але він обов'язково прочитає кожен їхню нову книгу. Ці письменники, на відміну від багатьох і багатьох фантастів, зберегли здатність дивуватися і дивувати. Вони створили свій світ, але не стали його бранцями. За десять років вони виростили з талановитих дебютантів у чудових письменників — можливо, найкращих письменників сучасної України. Вони вміють ставити запитання й давати на них безкомпромісні відповіді.

Марина і Сергій Дяченки настільки самобутні, настільки непередбачувані й багатогранні, що даремно шукати їм придатну нішу, намагатися втиснути в якийсь визначений сегмент фантастики. Марина і Сергій Дяченки — не острів, не материк. Галактика! («The Ukrainian»).

• • •

Інтерес до людини, до глибин її душі — головна тема будь-якого твору Дяченків («Новий світ»).

• • •

Дяченки — чи не найвідоміші сучасні російськомовні прозаїки, що працюють у жанрі роману-притчі. Емоційна насиченість творів Дяченків безкінечна, вони жадають від читача такого самоототожнення з персонажем, що це можна порівняти тільки з гострою закоханістю... («Peterbook»).

• • •

Марина та Сергій Дяченки ніколи не були «молодими письменниками-початківцями». Вони прийшли у фантастичну літературу – і відразу ж стали в ній одними з перших. Кожна їхня книга – подія, привід до нагородження різноманітними преміями, це високі місця в рейтингах («Дзеркало тижня»).

• • •

Непередбачуваність – «фірмовий знак» Дяченків («Книгартевіте»).

• • •

Марина та Сергій Дяченки належать до тієї рідкісної породи сучасних фантастів, що завжди перебувають у дорозі («Якщо»).

• • •

Оригінальні сюжети, непрості етичні конструкції, живі людські характери – як правило, велика рідкість у сьогоднішній науковій фантастиці. Однак романи Марини і Сергія Дяченків щораз порушують цю закономірність. Тим і примітні («Реальність фантастики»).

• • •

Таке відчуття, начебто Марина і Сергій малюють свої масштабні полотна акриловими фарбами, тоді як більшість їхніх колег по цеху ледь справляються з десятком кольорових олівців. Однак ще приємніше, що в яскраву форму вкладено глибокий зміст («Книжковий огляд»).

2. Напишіть відгук на прочитану книжку. Чим вона вам сподобалася? Дайте назву створеному тексту.

358.

1. Прослухайте радіо- або телеінтерв'ю. Сформулюйте і запишіть: а) тему, б) головну думку, в) конспект прослуханого.
2. Що з почутого викликало у вас сумнів? З чим ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь? Про свої враження складіть текст у публіцистичному стилі.

§ 30. Усний стислий переказ тексту наукового стилю

ПРИГАДАЙМО

П

Науковий стиль — стиль наукових праць, мета яких розкрити досягнення в галузі науки, техніки, встановлювати закономірності розвитку явищ, процесів.

Ознака наукового стилю — вживання термінів, визначення наукових понять, класифікація досліджуваних явищ, специфічна по-

будова текстів (поділ на розділи, підрозділи, параграфи), використання конструкцій зі значенням залежності, причини, наслідку.

Для наукового тексту характерні дієслова на зразок *досліджувати, спостерігати, засвідчувати, зумовлювати, спричиняти*, а також віддієслівні іменники, наприклад: *використання, спостереження, оцінювання, розв'язання, припущення* тощо.

Науковий стиль має підстилі: власне науковий (наукові розвідки, реферати, доповіді, повідомлення, тези); науково-популярний (книжки, статті на наукові теми для широкого кола читачів); науково-навчальний (підручники, посібники).

359

1. Прочитайте текст. Обгрунтуйте його належність до наукового стилю. Які ознаки наукового стилю наявні в цьому тексті?

Уява

Павук виконує операції, які нагадують операції ткача, а бджілка своїм щільником може присоромити деяких архітекторів. Але й найгірший архітектор від найкращої бджілки відрізняється тим, що перш ніж будувати якісь споруди, він конструює їх у своїй уяві. Результатом роботи є об'єкт, який від початку був в уяві людини. Перш ніж змінити щось практично, людина змінює його подумки. Це пов'язано з поняттям *уяви*, яка притаманна тільки людині.

Уява — це форма психічного відображення, яка полягає у створенні образів на основі раніше сформованих уявлень.

Розрізняють *мимовільну* і *довільну, репродуктивну* і *творчу* уяву.

Мимовільна уява — вид уяви, який виникає без певних намірів з боку людини, при послабленні свідомого контролю за протіканням своїх уявлень. Така уява спостерігається в дітей молодшого віку. Найяскравіше вона проявляється уві сні або в напівдрімотному стані.

Довільна уява — побудова образів у зв'язку зі свідомо поставленим завданням у тому чи іншому виді діяльності. Довільна уява розвивається вже в дитячих іграх, у яких діти виконують найрізноманітніші ролі (лікар, машиніст, пілот тощо).

Репродуктивна уява має місце в тих випадках, коли людина тільки за описом має уявити собі предмет, який вона ніколи раніше не бачила (країну, у якій ніколи не була, історичні події, образи героїв книги тощо).

Творча уява — вид уяви, спрямований на створення нових образів, які становлять основу творчості (музика, живопис, скульптура тощо) (*Я. Січкар*).

2. Випишіть наявні в тексті визначення.

360. 1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Складіть план стислого переказу поданого тексту.

Національний характер

Наука про характер як окремої людини, так і цілих спільнот зовсім молода. Оформлюється вона в окрему науку — характерологію — лише в останні десятиліття. Хоча розуміння характеру давно поширене серед загалу і ми часто послуговуємося цим словом, та розуміємо його здебільшого по-різному. Спеціальні дослідження характеру знаходимо у визначного німецького психолога Вільяма Штерна, який пропонує своє розуміння характеру. На думку дослідника, характер — це сума всіх властивостей людини, готовність і настанова до волевиявлення і відповідної дії... У характері людини є риси глибокі й поверхові, центральні й периферійні, панівні й підрядні, стійкі й нестійкі. Вирішальним у характері є не певні риси, а їхнє поєднання, тобто те, що людина вважає головним.

Національний характер, як і національна душа народів, містить у собі найзагальніші спільні риси поведінки й світосприймання того чи того народу.

Українська духовність і характер давно вже цікавили наших визначних дослідників. Першим присвятив свою увагу цим проблемам М. Костомаров у працях «Книги буття українського народу» та «Дві руські народності». Це було в середині XIX ст. Він підкреслює чуттєвість, глибоку релігійність, індивідуалізм українців.

Крім Костомарова, багато й інших дослідників вивчали це питання: І. Нечуй-Левицький, І. Сікорський, І. Огієнко, В. Липинський, І. Мірчук, В. Щербаківський. Із сучасних необхідно назвати О. Кульчицького та В. Цимбалістого.

Так звана глибинна психологія і психіатрія недвозначно стверджують, що структура особистості людини, її ставлення до світу, до життя, життєвий оптимізм чи песимізм кореняться в переживаннях раннього дитинства. Яка була родинна атмосфера, якого роду взаємини батьків і дітей оточували дитину, — все це залишає свої сліди в її душі на все життя і стає в дорослому віці прообразом пізнішого ставлення до нового оточення.

«Родина — це основне мікросередовище, що формує характер, вдачу людини. Національний характер впливає прямо зі способу і роду виховання, яке отримує людина з перших своїх років», — підкреслює американський дослідник В. Цимбалістий. Стверджуючи про такий вплив родинного виховання на формування характеру людини (і нації), цікаво придивитись, а яке ж родинне виховання в нас, українців. Історики кажуть, що колись у родинному й суспільному житті праукраїнських племен панував матриархат. Залишки

Його бачимо й тепер. Більш активна участь української жінки в громадському житті, порівняно з іншими національними спільнотами, є доказом того.

У родинному вихованні дітей головну роль (якщо не виняткову) відіграє мати. Батько лишається ніби осторонь. Якщо часом втручається, то хіба для покарання дитини. Тому існує до певної міри відчуження між батьком і дитьми. Інакші стосунки з матір'ю. Природа матері взагалі більш чутлива, добросердечна, любовна. У такій атмосфері виростає дитина, переймаючи від матері її чутливість, лагідність, ніжність. Найбільш інтимно, з повною довірою ставиться вона до своєї матері. Має значення також спосіб годування дитини. Він не відбувається регулярно по годинах, а в міру потреби дитини. Годується дитина щедро, досхочу. Психоналітики твердять, що таке піклування в дитячі роки виховує в людині оптимізм, довіру до себе й до життя, створює інстинктивну певність у житті. Образ такої люблячої, доброї матері залишається в підсвідомості на все життя.

Інші наслідки в характері української людини викликає образ батька. Його незначна зацікавленість справою виховання, утручання в життя дитини в ролі грізної караючої сили у випадках якихось непорозумінь викликає в неї страх перед батьком і недовіру до нього. Сліди цього залишаються глибоко в підсвідомості на все життя. Цим пояснюється, на думку антропологів, наш український індивідуалізм. Оскільки в ставленні дітей до батька переважає страх, батько не має справжнього авторитету. Авторитет повинен створюватися й триматися на довірі, пошані до великого життєвого досвіду батька, а не на страху перед ним. Тоді авторитет матиме свій вплив. Брак справжнього авторитету батька в родині спричинює те, що в дорослому віці ми з недовірою ставимось до авторитетів нашого суспільного чи національного життя, неохоче приймаємо опіку своєї національної влади, бо опіка батька в родині залишила сліди відрази до будь-якої зовнішньої сили. У цьому, як дехто думає, причини нашого анархізму (За матеріалами Інтернету).

2. Підготуйте усний стислий переказ тексту.
3. Чи з усіма висловленнями про роль батьків в українській родині ви погоджуєтесь?

361.

Прочитайте прислів'я, розгадавши зашифровані слова.

аН

плахту носить,

Я
СТ

— булаву.

§ 31. Усний стилісний переказ тексту публіцистичного стилю

ПРИГАДАЙМО

1. Чим відрізняється усний переказ тексту від письмового?
2. Які тексти належать до публіцистичного стилю?
3. Яка різниця між темою і основною думкою тексту?

362.

1. Прочитайте уривок з виступу П. Таланчука перед молоддю. До якого стилю він належить? Відповідь обґрунтуйте. Сформулюйте тему і основну думку тексту. Дайте йому назву.

Наша історія – кривава і героїчна, піднесена і трагічна – дана нам для того, щоб ми, співаючи українських пісень, пильно дивилися, як писала Ліна Костенко, куди прямує наш човен, бо існує велика небезпека застрягти в трясині спогадів...

Історія дана нам для дії, для руху вперед. Здорова національна пам'ять, писав Григорій Ващенко, – це правильна оцінка минулого: «Славні події своєї історії народ шанує, вони стають предметом національних гордоств, а згадуючи моменти темні, народ засуджує їх і намагається виправити помилки».

Разом із тим, застерігав великий педагог, «...амнезія в галузі національної пам'яті часто поєднується з парамнезією, цебто перекрученням минулого». Особливо ж це явище трапляється тоді, коли народ-переможець з метою денационалізації та поневолення переможеного народу всякими засобами, надто ж через школу, прищеплює йому неправильні погляди на минуле. Наприклад від більшовиків пішли такі образливі назви на адресу нашого минулого, як «хуторянщина», «шароварщина», «просвітянщина», «гринченківщина», «петлюрівщина»... Можна додати до цього ще й іменники – «бандерівці», «мазенінці», «хохли». Що там казати про радянські часи, коли ці слова були «модним» атрибутом у ставленні до національно налаштованих українців! Але й нині зі сцен столичних палаців з уст доморощених лицедіїв (язик не повертається сказати «артистів») чи й навіть заїжджих сусідів звучать пісні, анекдоти, гуморески, де нібито «ненароком» хтось і скаже образливі слова на адресу українського народу. І це, з дозволу сказати, носії культури?! На мою думку, це не просто артистичні «вибрики», а та ж цілеспрямована атака на нашу українську самодостатність...

Усе це я розповідаю вам, молоді мої друзі, не для того, щоб ви лише жаліли Україну. Жалість – погана річ, коли йдеться не про «поховання», а про будівництво держави. Жалість узагалі річ сумнівна або й неприйнятна, дивлячись, із якою метою її використовують

і до кого чи до чого вона спрямована. Бо жалість якоюсь мірою дезорганізує, ослаблює, вона, урешті-решт, принижує, особливо коли жалієш — постійно і майже «механічно» самих себе. Так, історію треба знати. І, звісно, заносити у свою пам'ять не як у комп'ютер. Бо людська пам'ять, яка не може вмістити в себе таку кількість інформації, що її вміщає ЕОМ, тим і відрізняється від машини, що вона вміє співпереживати, емоційно і логічно відтворюючи події, явища, вчинки. Разом з тим, коли спогади стають «нав'язливою ідеєю», вони можуть перетворитися на хворобу. Тож, може, досить сліз, стогонів, «охів».

Адже Україні є ким і є чим пишатись. Кожен народ утверджує себе в цьому світі як може. Хто силою і агресією, хто добрими словами і вчинками. І кожен отримує те, що «посіяв». Або, як сказано в Біблії, «є час розкидати каміння і є час його збирати». Тобто всім дається шанс виправляти свої помилки. Тільки одні їх виправляють, а інші множать. Тож і українці мають не заперечувати когось, а утверджувати себе в цьому світі. Бо кожен народ отримує, урешті-решт, те, на що він спроможний.

А великий народ України спроможний на великі справи — своєю працьовитістю, культурою, інтелектом, аурою душі. І це він довів своєю багатоміровою історією. «Народ мій є. Народ мій завжди буде. Ніхто не перекареслить мій народ». І в той же час — «не маю зла до жодного народу». Так писав один з найкращих творців українського красного письменства поет Василь Симоненко. Тільки з цієї позиції — позиції віри і впевненості у своїх силах, позиції доброти і справедливості, щедрості та ширості — можна і треба будувати державу, у якій усе повинно бути гарним — і Богом дана нам земля, і люди, і слова, і думки.

2. Скільки мікротем можна виділити в цьому тексті? Випишіть художні засоби (епітети, метафори), уточнювальні члени речення, які вказують на публіцистичний характер цього тексту.
3. Підготуйте план до стислого переказу тексту і за цим планом перекажіть текст.

§ 32. Усний вибірково-художнього стилю

Вибірковий переказ — це детальний переказ однієї частини (мікротеми) тексту.

1. Прочитайте уривок з оповідання В. Нестайка. Скільки мікротем можна виділити в ньому?

Гіпнотизер

...Що Ромча володіє дивним чаром, Славко не сумнівався.

Ромча почав упевнено, ніби лише те й робив, що на когось напускав туман.

— Слухай мене уважно. — сказав він, дивлячись на товариша незмигним поглядом. — Слухай уважно. Зараз учень шостого «Б» класу Славко перетвориться на дерево. Ось він уже перетворюється, ось він уже деревце. Стоїть у лісі і тихо погойдується.

Славко слухняно підніс руки вгору і похитувався, ніби його розгойдував вітер.

На цьому Ромча припинив. Завтра до школи, а уроки ще не вивчив. Перепаде вдома.

Ромча прийшов пізно, сказав, що в школі виступав гіпнотизер. Сховався у свою кімнату і засів за уроки. Хоч як довго дивився на букви, хоч скільки разів переречитував слова, зміст написаного зрозуміти не міг.

З цією думкою він ще довго сидів над задачею, потім англійською мовою, а далі так само безрезультатно і над рештою уроків...

Першим був урок Віри Никодимівни. Ромча сидів тихо, як мишена, намагаючись не видати себе ні словом, ні навіть диханням.

Мабуть, Віра Никодимівна також володіла гіпнозом. Проходячи між партами, вона зупинилася над Ромчею. Ось зараз назве його прізвище. Попросить вийти до дошки. Ромча знав, що Віра Никодимівна дивиться в один бік, а відповідати піднімає учнів з іншого боку. То в неї була така маленька хитрість: робить вигляд, що не помічає, хто розмовляє або займається не тим, чим слід займатися на уроці, але в потрібний момент піднімає саме непослуха.

— Романе, — чує він знайомий голос над собою, — мені здається, ти хочеш вийти до дошки і продовжити пояснення? Будь ласка.

Немов сам загіпнотизований, іде приречений Ромча до дошки. Він вичікує.

Він виграє час.

Треба зволікати, доки Віра Никодимівна гляне йому в очі. Отоді постаріється, щоб її погляд увібрив усі Ромчині бажання.

Вчителька спрямувала на нього здивований погляд. Це Ромчі тільки й потрібно. Зібравши всю силу й волю, він вирячив на вчительку очі й твердив одне:

— Знаю всі множини та функції... знаю всі степені та пропорційності... Умію розв'язувати всі задачі! Всі, всі, всі! Скоріше ставте в журнал дванадцятку і відсилайте на місце!

Клас занімів від Ромчиної зухвалості. А Ромча, неначе зіпсована пластинка, коли заскочила голка на програвачі, твердив те саме:

— Знаю!.. знаю!.. знаю!.. Ви ставите мені дванадцять... І не кликайте ніколи, якщо я не підніму руку...

Коли б раптом у класі пролетіла комаха-одноденка, то звук її крил прогрімів би так, наче реактивний літак перед зльотом — така стояла тиша.

Віра Никодимівна заворожено повторила:

— Ти знаєш... ти знаєш урок... сідай на місце...

Клас німував. Дружно переводив очі то на Ромчу, який з незадажним гордим виглядом дивився просто себе, то на вчительку, яка зупинилася за столом із задумливим відчуженим поглядом.

Та нараз учителька ніби схаменулась.

— Так хто бажає продовжити? — швидко спитала, переводячи погляд на гамірливі задні парти.

Шкільні коридори гули, немов ткацький цех, де гуркочуть десятки верстатів. Іншого разу Ромча і собі затіяв би з кимось як не суперечку, то перегони або якусь гру. Але не тепер. Різномолосий гамір не заважав йому зосередитись.

Думав Ромча про те, як виручити Славка.

Треба чимось привернути увагу історички. Проте розголош Ромчі не потрібен. По-перше, може раптом з'ясуватися, що ніякими чарами він не володіє, і тоді стане посміховиськом на всю школу. По-друге, в Ромчиній голові народжувалися такі фантастичні плани використання своїх гіпнотичних здібностей, що розголошувати їх передчасно було б неоправною помилкою. Почнуть звідусіль просити: зроби те, перероби оце. Гіпноз — його власність. Учителька зайшла в клас, привіталась. Ромча ще на порозі перехопив її погляд і, немов локатор за літаком, вів її до столу. Якщо траплявся момент, коли вчителька дивилася на Ромчу, він вибатушував очі і шепотів своє заклинання:

— Славко знає урок... Славко хороший учень... Слухайте мене уважно. Славко знає урок... йому треба поставити дванадцятку... ну, хоч би дев'ятку...

Та чари чомусь не діяли.

Учителька розвела руками:

— От і маєш... Та тобі спершу треба провітритися! — нагримала вона. — Вийди з класу і не заважай...

Немов заворожений, прочалапав Ромча до дверей. Потім вернувся до своєї парти, машинально згріб у портфель підручник та зошит і вийшов з класу. І весь час шепотів ті самі слова про свого друга Славка.

Оце і всі його чари. Ганебно попросили вийти геть. Незмигнена пляма на все його майбутнє. «Це ж який Ромча? — перепитуватимуть у школі і через рік, і через два. — Отой, що уявив себе гіпнозером? Не інакше в нього в голові замакітрилося. Гіп-но-ти-зер...»

2. Оберіть мікротему для усного переказу. Запишіть ключові слова (які допомагають розкрити зміст уривка).
3. Підготуйте усний вибірковий переказ поданого тексту.

§ 33. Письмовий вибірковий переказ тексту наукового стилю (на основі декількох джерел)

364. 1. Прочитайте текст. Прізвища яких авторів-дослідників названої теми використано в тексті? Сформулюйте назви мікротем. Оберіть мікротему для письмового переказу.

Походження назв *Русь* і *Україна*

В історії українознавства засвідчуємо постійний інтерес дослідників до двох назв: *Русь* і *Україна*. Походження цих топонімів має світоглядне значення: адже за етимологією, історією вживання цих назв можна простежити історію народу, історію земель, на яких він розселився, господарював, контактував з іншими етносами, об'єднувався в державні утворення тощо. В історичних дослідженнях М. Грушевського наголошено на спадкоємності України від Руської землі. Спираючись на дані літописів, археології, мовознавства, свідчення зарубіжних істориків, грецьких, римських, арабських письменників, учений у багатотомній праці обґрунтував походження й історичний шлях *України-Русі*: «У звістках чужоземців, які маємо з IX і X віку, наші князі й їх військо все зветься Руссю, руськими. У нас же Руссю звалася Київщина». Не погоджується історик із свідченням давнього літописця про те, що назва *Русь* принесена шведами. Норманську теорію походження назви *Русь* сьогодні заперечують і мовознавці, і історики.

Історики простежують зв'язок Руської держави з усіма т. зв. доісторичними етносами та їхніми державними утвореннями, засвідченими на території сучасної України. Досліджуючи етнічну історію давньої України, Сергій Наливайко пише:

«Руська держава — лише епізод у багатотисячолітній українській історії... Згадаймо тих же трипільців, існування цивілізації та

державності в яких ніці незаперечне, кімерійців, які мали тут своє царство і своїх царів, ту ж таки Скіфську, а тоді Боспорську державу, що майже по тисячі років кожна проіснували на українських землях».

Назва *Руська земля* щодо держави з центром у Києві була відома вже у 852 році, тобто до появи варягів. У ґрунтовному історико-етимологічному дослідженні «Русь і варяги» академік НАН України В. Г. Складенко на широкому науковому тлі розглядає різні теорії походження назви *Русь*. Хоч назва *Русь* стосувалася не всього полянського населення, а лише певної соціальної групи, вона з часом переносилася на етнічну назву полян і на їхню територію, яку стали називати *Русь*.

Сьогодні маємо чимало гіпотез про походження назви *Україна*. Ще донедавна в науковій літературі, а звідси – і в масовій свідомості, утверджувався стереотип: назва *Україна* походить від російського *окраина*. Таке трактування прищеплювало комплекс меншовартісності: центр –десь, а Україна – це окраина. У сучасних публіцистичних виданнях таку етимологію ще й досі використовують як аргумент територіальної та державної неподільності «єдиного слов'янського народу». Тим часом історичні пам'ятки й етимологічні розвідки дослідників свідчать про інше, але радянська наука не популяризувала інших поглядів.

В одній з останніх розвідок, присвячених походженню назви *Україна*, В. Г. Складенко наголошує, що слово *украина* означало окреме князівство (*окрема волость*).

Яка ж історія географічної назви *Україна*? Було в праслов'янській, староукраїнській мові слово *украї*, пов'язане з іменником *край* і з дієсловом *украяти* (*відрізати*). В. Г. Складенко залучив тексти писемних пам'яток та фольклорних текстів і переконливо довів, що слово *Україна* означало *край*, *країна*, *окрема земля*, *відрізана територія* і ніякого зв'язку зі словом *окраина* не мало. Поширення іншої думки – про зв'язок назви *Україна* з поняттям *окраина* – характерне для переважної більшості російських і польських дослідників, які використовували мовно-історичні факти для підтвердження панівної ідеології. За цією ідеологією, *Україна* – це *окраина* або *однієї, або другої держави*. Настав час зруйнувати згаданий стереотип, спираючись на переконливі етимології й утверджуючи українознавчий підхід до концептуальних наукових понять.

Пошуки нових джерел, неупереджений погляд на історію, на її «вічні» питання мають сприяти формулюванню гіпотез та їхніх доведень, загалом розвиткові наукової думки.

2. Напишіть переказ обраної мікротемати.

365. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

Як горох при дорозі — нещасний, знедолений; самотній.

Дмитро. Бабусю, ти дивилася вчора передачу про безпритульних дітей?

Бабуся. Я бачила тільки кінець, але й цього досить для сумних роздумів.

Ярослава. Це діти, які на трасах чи на дорогах у містах старцюють? Вони і в школу не ходять. Де ж вони живуть?

Бабуся. Вони живуть **як горох при дорозі**.

Дмитро. Я розумію, коли діти не мають дому, свого житла, живуть на вокзалах, у покинутих будинках. А от чому ти згадала саме про горох?

Ярослава. Може, тому, що горошини маленькі й діти маленькі?

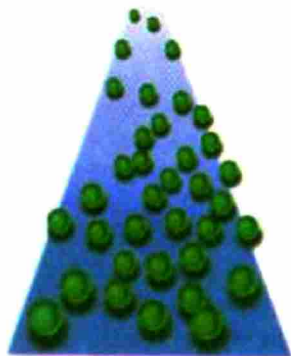
Бабуся. У цього вислову є ще й друга частина: *хто йде, той і скубне*. Горохом колись обсаджували поле, щоб від дороги був захист. Хто йде дорогою, зірве стручок гороху — то це й начебто невелика шкода. Горох при дорозі не захищений, завжди обскубаний. Отакі бувають знедолені, нещасні діти й загальом люди.

Дмитро. У цих дітей немає батьків, вони сироти.

Бабуся. На жаль, і при живих батьках діти часто бувають безпритульними, їх ніхто не любить, про них нікому турбуватися.

Ярослава. Я згадала маленького принца Сент-Екзюпері: ми відповідаємо за того, кого приручили.

Бабуся. Саме так: якщо люди відповідатимуть за маленьких, старих, усіх, хто поряд з ними, тоді не буде покинутих, безпритульних у нашому житті.

2. Підготуйте розгорнуту письмову розповідь, висловивши свою думку. Використовуйте складні речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку.
3. Розгадайте ребус і прочитайте прислів'я. Як його зміст пов'язаний з темою полілогу?

7'Я ≡ / ” „ „ - $ix=e$ + „ „ E.

§ 34. Письмовий вибірковий переказ тексту художнього стилю

ПРИГАДАЙМО

Текст художнього стилю розвиває уяву читача, конкретними чуттєвими образами впливає на його розум, волю, почуття, виховує естетичні смаки.

Характерна ознака художнього тексту — наявність тропів (епітетів, порівнянь, метафор тощо), відтворення мови автора і мови персонажів (діалоги, полілоги, авторська мова).

366.

1. Прочитайте текст – уривок із роману Марини і Сергія Дяченків «Ритуал». Обґрунтуйте належність тексту до художнього стилю. Визначте кількість мікротем у тексті.

...Арман сміявся. Він сміявся так щасливо, як ніколи в житті, навіть у дитинстві, і кам'яна зала здивовано відлунувала йому у відповідь.

– Та це ж... Юто, дурненька... Це ж для всіх драконів заповідь... Остерігатися нащадків Юкки... Теж мені, умова...

Він заливався й захопився, і принцеса вперше бачила, як він сміється. Вона дивилася на нього знизу, з холодної підлоги, і він, освітлений двома смолоскипами з двох боків, раптом здався їй таким же вічним і нездоланим, як море чи сонце. Що люди? Народяться – вмруть, а що за істота несе свою долю крізь тисячоліття, і чиєму народженню передує нескінченна вервечка предків, таких самих дужих і могутніх? Що для світу вона, Юта, і що – Арм-Анш... З ним не зрівняється жоден король і жоден чаклун, а він приносить з полювання диких кіз і пише вірші, і ось тещер... Думки її несподівано було перервано. Арман відкинув один смолоскип і вивільненою рукою підняв її з підлоги, схопив за попереk і закинув собі на плече:

– Ану-ну... Я твій боржник, прищесо. Виконую бажання. Чого хочеш?

– Покатай мене на спині. Будь ласка, Армәне!

Вага її була не відчутна, проте костистий гребінь уздовж спини, скам'янілий і майже позбавлений чутливості, здригався від незвичного дотику. Принцеса сиділа в дракона на загривку, прив'язавшись трьома міцними мотузками.

Він піднімався поволі, колами; день був тихий, безвітряний, однак у піднебесі холодно – він змусив Юту нап'ясти на себе все ганчір'я, яке знайшлося в замку. Тепер, у небі, він постійно перебував у напруженні – чи не занадто різко змахують шкірясті крила, чи не ранив принцесу ороговіла луска, чи не запаморочиться в неї голова? Підсвідомо він щосекунди був готовий кинутися вниз на перехоплення, якщо вона впаде.

Принцеса спочатку було пришикла.

Потім він спищою відчув якийсь вовтузіння, ворущіння, і, нарешті, кризь ревіння вітру пробився довгий захоплений вигук.

У тому, що вигук був саме захоплений, сумніву не було. Арманові відлягло від серця; уже не так дбаючи про обережність, він почав колами набирати висоту.

Берег ішов удалину ламаною зубцюватою лінією; прибій здався кокетливою мереживною облямівкою на прюзі моря, а саме море, вигнуте на обрії дугою, схоже було на сумирного, розслаблено розпростертого звіра; далеко-далеко біліло вітрило.

Захоплений крик голосішав. А він ніколи й не задумувався, що може відчувати той, хто здійснюється в небо вперше. Сам він не пам'ятав своїх перших польотів – вони сприймалися як щось цілком зрозуміле, навіть обтяжливе. І зараз, скоряючись раштовому натхненню, він несподівано побачив небо й землю очима принцеси Юти.

У небо – свічкою. Юту вдавило в панцир, вітер здивився тугою й холодною стіною, так, що аж дух перехошило. Пальці її щосили чіплялися за драконячий гребінь, три мотузки натяглися, втримуючи принцесу в кістяному сидлі... Море перекинулося, як таріль, і ринуло вниз; у голові, пересипаючись дзенькотом, заворушилися колись чуті рядки: «Як той пенароком загублений келих... Земля вислизає...»

Юта відчула раштом, як тіло її втрачає вагу, як, невагоме, злітає над головою волосся, і ось уже не принцеса – нова крилата істота ширяє в дракона за спиною...

Сонце хилилося до обрії; туди, де воно збиралося сісти, стяглися в очікуванні тонкі, прозорі вечірні хмари. Опускаючись і остигаючи, сонячний диск закутався в рожеву тканину; небо, золоте на заході, залишалось холодним, фіолетовим на сході – за Ютиною спиною. Зі зміною освітлення змінився світ.

Сонце сіло, через зубцюватий гребінь скель ударив раптом останній промінь – тугий і зелений, мов стеблина весняної травички. «Ось і вечір», – подумала Юта відчужено.

Вона не пам'ятала, скільки минуло часу. Вона майже забула своє ім'я. Думка, що можна жити, не здійснюючись у небо, була дика й блюзнірська, а сама вона – дівчинка, що виросла в палаці, дівчина, викрадена драконом, Юта-до-польоту здавалася тепер Юті-після-польоту іншою, якоюсь незнайомою людиною.

2. До якого жанрового різновиду художньої прози належить твір Марини і Сергія Дяченків?
3. Напишіть вибірковий переказ тексту, розкривши його тему й головну думку. Дайте назву переказаному текстові.

§ 35. Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням

П

Текст публіцистичного стилю впливає на читача поданою інформацією, а також висловленою в тексті позицією автора. Публіцистичний твір спонукає читача до певної дії.

Характерні ознаки тексту публіцистичного стилю: емоційність та експресивність висловлювання, використання питальних речень, зокрема й риторичних питань; чітке членування на абзаци; використання аргументів, оформлених як складні речення з причинно-наслідковими відношеннями між частинами.

Творче завдання до переказу — це окрема частина, яку створює учень після аналізу переказаного тексту.

Завдання можуть бути такими:

- поширення авторського тексту (введення розповіді, опису, роздуму);
- зміна особи оповідача (найчастіше на третю особу);
- зміна структури тексту (переставляння частин для увиразнення головної думки);
- надання оцінки подіям, про які розповідається в тексті (висловлення свого ставлення до дійових осіб, подій, явищ).

367.

- Прочитайте текст. Визначте головну думку автора. Дайте назву текстові. Обґрунтуйте його належність до публіцистичного стилю. Якими мовними засобами передається авторське ставлення до порушеної теми?

Що потрібно для того, аби школа стала для дітей не місцем муки, а домом радості? Чого цинішній системі шкільної освіти бракує?

Психологи переконливо довели, що різні слова, образи, факти, числа, поняття запам'ятовуються дуже добре й міцно шляхом використання асоціативного мислення, тобто пов'язуванням, наприклад, числа з якоюсь відомою, очевидною для людини датою, словосполученням — з певними яскравими пам'ятними образами. За допомогою підключення асоціативного мислення матеріал будь-якої складності запам'ятовується краще, тому треба було б увести до шкільної програми окремий предмет, який навчав би дітей простих способів запам'ятовування інформації, зокрема й цього, який полегшив би їхню адаптацію у світі людського знання. Упроваджувати такі предмети варто вже в початковій школі, оскільки молодий мозок навчатися легше.

Ще один перспективний шлях зацікавлення школярів навчанням — перетворення уроку на гру. Я не маю на увазі, що треба перетворити, наприклад, урок алгебри на гру в піжмурки, ні. Просто всі навчальні дії (навіть у старших класах) можна розгорнути в ігровій

формі. Написати, наприклад, усі формули, теореми, визначення у вигляді казок і легенд, побудувати урок за сценарієм якоїсь вистави, розгорнути його у формі якогось детективу... Переконали, що навіть поважним, серйозним одинадцятикласникам такий підхід імпонуватиме. Так само можна побудувати викладання інших предметів.

Предмети, де треба запам'ятовувати багато текстового матеріалу (наприклад історія або біографії письменників, учених, митців), можна також дещо змінити. Підручники можна написати в художній формі. Тільки тоді їх буде цікаво читати, запропонований у них матеріал краще засвоїться, бо саме художність, яскравість форми сприятиме тому, що дитина зможе осягнути складний матеріал, збагнути складність людських долі і характерів.

Ширшими мають стати і можливості школяра щодо вибору домашнього завдання з огляду на ту оцінку, яку розраховує одержати він сам, а не планус йому поставити вчитель. Традиційно завдання дається всім однакове, що не враховує різних психофізіологічних особливостей, відмінностей у здібностях школярів.

Багато ще чого можна було б запропонувати для вдосконалення системи шкільної освіти. Чи будуть враховані побажання мої й моїх однолітків у формуванні профілю сучасної школи? (З журналу).

2. Складіть план прочитаного тексту. Напишіть докладний переказ тексту.
3. Висловіть свої міркування (письмово) на тему: «Як зробити навчання в школі ефективнішим і цікавішим?»

§ 36. Тези прочитаного

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Тези прочитаного — це коротко сформульовані основні думки прочитаного. Тези використовуються для запам'ятовування певної інформації. Здебільшого вони мають форму речень на зразок: *Реформи шкільної освіти. Ігрова форма уроку. Підручник як художній твір. Можливості вибору домашнього завдання.*

Роль тез можуть виконувати сформульовані мікротеми тексту.

368.

Прочитайте текст. Порівняйте лексичне значення слова *теза*, що вживається в наведеному тексті, із значенням слова *тези*, уживаним у назві параграфа. Яку різницю ви помітили?

Роздум — це висловлювання, у якому встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між явищами, подіями. До роздуму ставимо питання *чому?*

Перша частина роздуму — це *теза*, тобто думка, яку треба довести.

Друга частина роздуму — це доказ або докази, які використовуються для доведення висловленої думки (тези).

369. 1. Прочитайте текст. Визначте тему і мікротеми тексту.

Цікавий опис подорожі по Україні (1838 р.) залишив німецький мандрівник і вчений, основоположник антропогеографії Йоганн Георг Коль. На основі записів під час подорожі Україною він видав два шеститомні твори (німецькою мовою). У них Й. Коль подав численні відомості про географію, природу, звичаї, побут, історію, економіку, культуру українського народу.

Так, про минуле України він пише: «За давніх часів, коли ще існувало велике князівство, що володарювало над усіма руськими, а центр його був у Києві, малороський рід, мабуть, був найзатнішим у всій Русі. Малоросія в той час об'єднувалася під однією і тією самою владою. При розпаді давнього великого князівства... утворилось багато малих малороських князівств — Галицьке, Володимирське, Чернігівське тощо».

У своїх записках Й. Коль значну увагу приділяє українській етнології: звичаям, побуту, вигляду сіл, хат. Українців мандрівник називає найспівучішим народом у світі.

Ідучи з Білгорода до Харкова, він захоплюється українськими селами, про що в щоденнику пише: «Село було безкінечно великим, як і всі українські села. Будинки тягнулися до будинків, подвір'я — до подвір'я».

Свої враження Й. Коль занотував досить детально: «Села дуже часто мають 5000, навіть 6000 жителів і, як правило, не менше 2000 хат. У селян гарненькі малі будинки, за чистотою яких вони стежать і не вдовольняються тим, щоб ченурити їх тільки один раз на місяць, як це роблять голландці, а вважають за необхідне білити їх вапном зверху донизу один раз на два тижні, через що будинки нагадують вибілене полотно». Й. Коль докладно описує Харків — будови, дороги, чарівні сади біля кожного будинку, готелі з численними кімнатами, ресторації, де можна смачно поїсти.

Дуже яскраво Й. Коль описав харківський ярмарок, його масштаби, торговий асортимент, ціни тощо. Автор відзначив, що в Харкові є чотири книгарні — три російські й одна французька; взагалі книжок продають дуже багато.

Ціні описи Й. Коля й інших українських міст, які він відвідав під час своєї подорожі: Диканьки, Полтави, Кременчука, Миколаєва, Одеси, Ялти, Алушки, Сімферополя, Бахчисарая, Севастополя, Алушти. Велику увагу він приділяє містам Буковини, Галичини, Бессарабії.

Перебуваючи на Буковині, він захоплювався чарівною красою Карпатських гір, зеленим пагорбкуватим ландшафтом Буковини.

У Львові Й. Коль був вражений ілюмінацією міста, «високі будинки були освітлені знизу вгору, з вулиць мерехтіли довгі ряди ліхтарень, і з усіх гір навколо палахкотіли численні близькі та далекі вогні». Проїхавши всю Україну, Й. Коль висловив пророче бачення її майбутнього: «Нема найменшого сумніву, що колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться, й Україна стане знову вільною і незалежною державою. Час цей наближається поволі, але неухильно. Українці — нація з власною мовою, культурою та історичною традицією. Тимчасово Україна роздерта між сусідами. Але матеріал для будови української держави лежить готовий: коли не нині, то пізніше з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику і незалежну Українську Державу!» (З журналу).

2. Запишіть тези прочитаного тексту.

§ 37. Конспектування як різновид переказу почутого

Конспект — це різновид стислого письмового переказу, тобто коротко записаний виклад змісту певного тексту.

Конспектування — важлива форма запам'ятовування потрібної інформації, яку ми сприймаємо, читаючи текст або слухаючи його. Як різновид конспектування використовуються тематичні виписки.

Тематичні виписки — це дослівно переказаний уривок тексту, що стосується конкретної теми, з посиланням (прізвище, ініціали автора, назва книги, видавництво, рік і місто видання, кількість сторінок).

Правила конспектування прочитаного науково-навчального тексту передбачають:

- 1) вдумливе прочитання тексту;
- 2) визначення теми і головної думки висловлювання;
- 3) визначення тематичних речень;
- 4) стислий запис змісту тексту;
- 5) виділення в конспекті важливої інформації (підкреслення, позначки на полях, виділення кольором тощо);
- 6) точне відтворення чужих слів — *цитування*.

Складний план тексту — це детальний план його змісту з виокремленням вступу (зачину), основної частини і кінцівки (висновку).

Порівняйте визначення понять *тези, конспект, складний план*. Обґрунтуйте, чим відрізняється конспектування від складання тез і складного плану.

3
МОНІТИМО

Конспектування сприйманого на слух тексту — це письмове детальне відтворення його змісту з обов'язковою вказівкою джерела інформації, тобто зазначення прізвища автора і теми повідомлення.

Процес конспектування потребує застосування скорочених слів, зворотів тощо. На форму, кількість скорочень впливає темп повідомлення.

У конспектуванні сприйманого на слух тексту використовують висловлювання-тези.

Конспекти розрізняються мірою повноти і стислості.

Зручність користування конспектом залежить від чітко виділених абзаців, застосованих у створюваному тексті позначок, підкреслень важливої думки тощо.

і пєнзлєм, і слєвом

371. 1. Прослухайте текст, конспектуючи його.

Мистецтво витинанки

З давніх-давен для простих селян витинанка була способом прикрасити свою хату. Люди вирізали ажурні прикраси на вікна, фантазували з паперовими квітами, якими можна було оздобити піч. Причому йдеться не лише про українських селян. Це мистецтво було поширене в Польщі, Білорусі, взагалі в Західній Європі — і не тільки в селах, а подекуди і в містах. Небагатьом відомо, приміром, що знаменитий казкар Ганс Крістіан Андерсен робив витинанки власноруч. Свого часу була видана книжка його казок, оформлена зображеннями авторських витинанок: будиночки, люди — і все в деталях...

І в китайському образотворчому мистецтві бачимо витинанки — там вони зовсім інші, можливо, дещо незвичні для нашого слов'янського ока... Отже, жанр цей не суто сільський і не суто

Я. Галькув. «Перелесник»

український, а, можна сказати, космополітичний. Що ж до архаїчності... На Новий рік люди залюбки вирізають з блискучого паперу сніжинки, щоб наклеїти їх на віконні шибки. Чим не витинанки?.. Є чимало митців, які створюють картини, застосовуючи техніку витинання. Це – мистецтво аплікації, коли виготовляють картини, наклеюючи клаптики тканини, паперу на певне тло.

Роботи молодшої української художниці Ярослави Галькун викликають спочатку захоплення, а потім – здивування. Чому такий традиційний об'єкт – витинанка – привернув увагу мисткині, яка вільно володіє всією палітрою художніх стилів минулого?

Вдивляючись у силуетні роботи художниці, зауважуєш цілу низку знакових явищ світової візуальної культури: трипільський орнамент – українська витинанка – силуети Георгія Нарбута – декори Моріца Ешера – декупажі Анрі Матісса – «Чорний квадрат» Казимира Малевича.

Що спільного в цьому зображальному ряді? По-перше, яскраво виражена кольоровість робіт. Чорне – це колір, який має різну інтенсивність залежно від кількісного співвідношення чорного й білого (фону та силуету), а також від ступеня контрасту між чорною лінією і чорною плямою в єдиному композиційному просторі. І по-друге, усі ці явища світової візуальної культури об'єднує мінімалізм зображальних засобів у поєднанні зі стриманою експресією форми.

Художниця вільно володіє графічним матеріалом, формуючи власний творчий стиль. Цікаво простежити за «інтелектуальними іграми» з простором, якими захоплюється художниця. Традиційно об'ємну писанку вона перетворює на плоский силует, а традиційно силуетну витинанку – на об'ємно-просторову композицію.

До традиційних у народному мистецтві ножиць художниця долучає сучасні технічні засоби, використовує комп'ютерні технології, що дає їй змогу маніпулювати різномасштабними повторами однієї графічної теми, перетворювати чорне на біле і навпаки.

2. Об'єднавшись у групи, порівняйте тексти конспектів. Оцініть їхню повноту, інформативність, оформлення.
3. Розгляньте малюнок витинанки художниці Ярослави Галькун. Складіть 3–4 речення про свої враження від малюнка і від мистецтва витинанки.
4. Знайдіть у тексті імена відомих художників. Законспекуйте енциклопедичні статті про них.

§ 38. Діалог, складений відповідно до запропонованої ситуації (офіційна і неофіційна розмова)

спілкування

372. 1. Доповніть подану схему: назвіть ситуації, у яких відбувається спілкування мовців; визначте за ситуацією характер офіційної та неофіційної розмови, а також уточніть, між ким відбувається діалог.

*2. Об'єднавшись у пари, проведіть гру, в якій виконайте ролі співрозмовників: а) продавця і покупця; б) президента фірми і начальника відділу логістики; в) однокласників, які захоплюються джазовою музикою. Запишіть 12–14 реплік для двох учасників діалогу.

373. Прочитайте тексти А і Б. Схарактеризуйте етичні норми поведінки співрозмовників. У чому виявилось порушення етичних норм спілкування?

А. Президент фірми запросив на 14 годину начальника відділу маркетингу. Начальник відділу зайшов до приймальної о 13.55.

– Добрий день! Мене викликав президент, – звернувся він до секретарки.

– Добрий день, сідайте, будь ласка. Я зараз доповім.

Коли начальник відділу маркетингу зайшов у кабінет, президент щось уважно писав, не підводячи голови. Відвідувач зупинився на певній відстані від столу.

– Добрий день, – привітався він.

Закінчивши писати, президент фірми запросив начальника відділу маркетингу сестри.

— Наш товар у цьому місяці погано розкуповували. Можливо, треба змінити способи його розповсюдження. Вивчіть, будьте ласкаві, ситуацію і підготуйте пропозиції...

Б. Президент фірми запросив на 14 годину начальника відділу маркетингу. О 13.50 він попередив секретарку, що чекає відвідувача.

О 14.10 до приймальної зайшов начальник відділу маркетингу. Не зупиняючись, він рушив до кабінету президента, постукав і, не чекаючи відповіді, зайшов.

— Добрий день! Ви мене викликали?

Не чекаючи запрошення, відвідувач займає місце за столом за сідань.

— Так, я хотів знати кількість товару, яку потрібно реалізувати протягом місяця.

— Ви знаєте, учора в нас сталася пригода...

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Розпочинаючи діалог, важливо дотримуватись етичних норм поведінки і спілкування. В офіційному спілкуванні увагу звертають на одяг, поведінку під час розмови, жестикулювання, міміку тощо.

Діалог передбачає дотримання загальних правил:

- а) вибір форми звертання;
- б) вибір ролі мовця і слухача, або адресанта і адресата;
- в) вияв зацікавленості в спілкуванні, налаштованість на сприймання іншої думки;
- г) рівноправність учасників діалогу;
- ґ) ініціативність у підтримуванні діалогу.

374. *1. Прочитайте текст. Об'єднавшись у пари, побудуйте на основі цього тексту неофіційний діалог.

Критичний момент

Усі ми любимо покритувати когось, але майже нікому не подобається, коли критиці піддають його власні дії. І мало хто замислюється над тим, як на людину впливає те, що ми їй кажемо і які емоції це в неї викликає. Чи може взагалі критика бути етичною, і де межа між конструктивною критикою та приниженням? Проте в цій делікатній сфері спілкування є неписані правила.

Критикуючи, намагайтеся широ та серйозно зрозуміти точку зору партнера, обговорити «за» і «проти», проявити співчуття до його думок і побажань.

В ідеалі критика може бути висловлена в спокійній і розумній манері, однак найчастіше критикують на підвищених тонах, у гніві або під впливом розчарування. Якщо у вас із цим немає проблем —

чудово. Якщо є, вам варто попрацювати над собою та навчитися стримуватися.

- Ніколи не кажіть колезі, що він сякий-такий, зробив усе не так, як ви просили. Це не допоможе. Якщо він зробив не так спочатку, то і зараз не розуміє, що, власне кажучи, від нього хочуть.

- Не критикуйте людину в присутності інших – це принижує не тільки її, але й вас. Краще усамітнитися й спокійно поговорити. І в жодному випадку не кричати.

- Якщо хочете сказати людині все, що ви про неї думаєте, не відкладайте цю справу на потім. Через декілька днів і ви, і вона забудете, через що це трапилось, та й взагалі, усе потрібно робити вчасно і доречно.

- Якщо ж ви почали критикувати, то людина має знати, у чому її звинувачують. Кричати й дорікати, що ви так на неї сподівалися, а вона нічого не зробила, не варто. Просто той, кого ви критикуєте, стоятиме й кліпатиме очима, не розуміючи, що зробив не так.

- Покритикували, і крапка. Інцидент закінчено, до нього не повертаються і не згадують. Кожен має право на помилку.

Якщо ж виникла ситуація, коли критикують вас, не прагніть негайно протестувати або сперечатися, намагайтеся вислухати критичні зауваження. Якщо не зрозуміли чогось, попросіть уточнити інформацію, але в жодному разі не починайте одразу ж захищатися. Вислухавши критику, дайте собі час зважити й засвоїти її. Але варто пам'ятати, що межа між тим, щоб дозволити топтати себе, і тим, щоб узяти корисне з критики для себе або іншого, дуже тонка.

Є певні настанови, які допоможуть не тільки адекватно сприймати критику, але й отримувати від почутого чималу користь:

- критика на мою адресу – це мій особистий резерв для вдосконалення;

- критика допомагає виявити недоліки в моїй роботі;

- немає такої критики, від якої не було б користі;

- якщо мене критикують, тож вірять у мої здібності виправити все і працювати без помилок;

- якщо я стримано та по-діловому ставлюся до критичних зауважень, – я сильна особистість.

Отже, критика стає корисною лише тоді, коли люди її сприймають. Соціологи стверджують, що 80 % людей ставляться до критики вкрай негативно й вороже, 15 % не сприймають критику на свою адресу взагалі та не звертають на неї увагу. І лише 5 % вважають критику щодо себе необхідною й навіть корисною (з журналу).

2. Наведіть приклад ставлення до критики з вашого шкільного життя. Виберіть ролі того, хто критикує, і того, кого критикують. Запишіть діалог із 12–14 реплік для двох учнів.

375. *1. Об'єднайтесь у пари. Виберіть тему розмови (враження про сучасну джазову музику, популярні гурти; про відвідування магазину молодіжної моди; про відпочинок під час літніх канікул; екскурсії тощо) і відтворіть ситуацію невимушеного, дружнього, неофіційного спілкування.

2. Запишіть діалог із 12–14 реплік для двох учнів.

376. 1. Прочитайте текст усмішки.

Випадок у бібліотеці

Якось Гоголь приїхав до Києва і пішов прогулятися містом. Випадково звернув увагу на опудало кабана, виставлене чомусь у вікні бібліотеки. Саме в цей час пустився рясний дощ, і письменник зайшов у приміщення перечекати зливу й принагідно переглянути книжки.

Власник бібліотеки, побачивши непоказну постать, не дуже ввічливо запитав:

— Що вам потрібно?

— Я зайшов перечекати дощ, — відповів Гоголь.

— Перечекати дощ? — розсердився господар. — Ви, мабуть, думаєте, що потрапили в шинок. Забирайтеся геть!

Хоч Гоголь і був збентежений такою несподіваною зустріччю, але не розгубився й відповів:

— Тепер я розумію, чого у вашій вітрині виставлено опудало цієї тварини.

І пішов з бібліотеки.

2. Запропонуйте інші форми й зміст діалогу, який міг відбутися в бібліотеці.

377. Запишіть типові етикетні формули, що використовуються в неофіційному діалозі (ситуація погодження, застереження, незгоди, різкого заперечення, сумніву, захоплення, обурення тощо).

§ 39. Діалог-домовленість.

Обговорення самостійно обраної теми

Залежно від провідної комунікативної функції, яку виконує той чи інший діалог, розрізняють діалог-розпитування, діалог-домовленість, діалог — обмін враженнями (думками), діалог-обговорення (дискусія).

Діалог-домовленість — розв'язання співрозмовниками питань про плани та наміри.

У діалозі-домовленості використовують висловлення-повідомлення, висловлення-запитання, висловлення-спонування, висловлення-відповідь.

378. 1. Прочитайте текст.

Загальні правила ведення діалогу:

- 1) уміння починати діалог, уживаючи відповідну ініціативну репліку (повідомлення, спонування, запитання);
- 2) уміння швидко реагувати на репліку співрозмовника;
- 3) уміння підтримувати розмову, додаючи до репліки-реакції свою ініціативну репліку;
- 4) уміння стимулювати співрозмовника до висловлювання, виражаючи свою зацікавленість за допомогою реплік оцінювального характеру.

- *2. Користуючись наведеними правилами, проведіть у парах (ролі директора школи і учня-дев'ятикласника) офіційний діалог на тему «Мій вибір після закінчення дев'ятого класу». Розмову про свої плани й наміри щодо підготовки до майбутньої професії запишіть.

із Бабусиної скрині і не тільки

379. 1. Прочитайте текст, розподіливши між собою репліки.

На кудикину гору — так приховують відповідь на запитання *куди?*, щоб не наврочив хтось своїм словом, діями.

Ярослава. Куди ти підеш у неділю?

Дмитро. **На кудикину гору** збирають помідори!

Бабуса. Хіба, Дмитрику, так чемно відповідають?

Дмитро. Коли ж Яся завжди має діло до мене, мені це не подобається.

Ярослава. Я тільки раз поцікавилася, що ти робитимеш у неділю. Ти часто відповідаєш і своїм друзям так само. Я вже стільки разів чула про цю **кудикину гору**. Де вона хоч є?

Бабуса. Кудикиної гори насправді немає. Її придумали люди в ті часи, коли вірили в магічну дію слова, вважали, що воно здатне змінити долю людини.

Ярослава. Люди тримали в таємниці свої наміри?

Бабуса. Слово *куди* не бажано було вживати, щоб не перешкодити комусь у його намірах.

Дмитро. Я не знав, що відповідати «на кудикину гору» — не чемно, так виховані люди не кажуть.

Ярослава. Ось тепер знатимеш.

Бабуся. Але ти, Ясю, теж маєш розуміти, що не завжди тактовно питати про чийсь наміри, особливо старших.

Ярослава. Від старших мені не доводилося чути такої відповіді, ось від тебе, бабусю, я ніколи не чула.

Бабуся. Бо в мене від тебе ніяких секретів немає, і я знаю напевно, що ти запитуєш без злих намірів. Тому й немає між нами слів-табу.

2. Як ви розумієте поняття слова-табу? Чи доводилося вам чути або самим уживати вислів *на кудикину гору*?

380. *1. Прочитайте текст. Об'єднавшись у пари, проведіть діалог на тему, порушену в тексті.

Іноді треба вміти сказати «ні»

Усі ми час від часу потрапляємо в ситуацію, коли нас про щось просять, а ми розуміємо, що не хочемо цього робити, але попри все таки погоджуємося. Не вміємо сказати «ні». Для чого ж треба навчитися казати це слово?

По-перше, ви отримаєте час для важливих речей у вашому житті. *По-друге*, ви захистите себе від перевантажень, від помилок і проблем, що можуть виникнути внаслідок цього, інші люди не використовуватимуть вас у своїх цілях. *По-третє*, не дозволяйте собі вести розмову, якщо ви поспішаєте і не знаєте, що відповісти, — попросіть час для роздумів. *По-четверте*, прислухайтесь до свого внутрішнього голосу: якщо вас непокоїть думка «так», не варто шкодити собі та своїй нервовій системі (*З журналу*).

2. Пригадайте, чи потрапляли ви в таку ситуацію, коли вас про щось просили, а ви розуміли, що не хочете цього робити, проте не могли сказати «ні». Чим це обернулося для вас? Свої міркування запишіть у формі діалогу.

381. *1. Об'єднавшись у пари, побудуйте офіційну розмову (роль бізнесмена, який пропонує кошти для організації табору, і роль організатора) про плани й наміри організації літнього табору відпочинку на Дніпрі (у горах). Використовуйте репліки діалогу, що містять *повідомлення, спонукування, запитання, відповідь*.

2. Виберіть репліки, характерні для офіційного діалогу-домовленості: *пропоную бізнес-план; потрібно визначити терміни; це якась дурниця; працювати так як мокре юрить; перший етап робіт плануємо завершити; оцінити кошторис; їм це до нових віників; хто б міг подумати*.

§ 40. Усний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему за складним планом

ПРИГАДАЙМО

Підготовка до складання твору

Джерела для творчої роботи:

- літературні твори;
- мистецькі твори (живопис, музика, театр);
- спостереження за життєвими ситуаціями та природою (спостерігач, учасник ситуацій).

Авторський задум:

- вибір теми;
- формулювання основної думки;
- вибір заголовка.

Вибір характерних ознак майбутнього твору:

- мовний стиль (науковий, художній, публіцистичний);
- тип висловлювання (опис, роздум, розповідь);
- жанр (оповідання, замітка, повідомлення).

Матеріали для майбутнього твору:

- епіграф;
- цитати з літературних творів і критичних статей;
- прислів'я, афоризми, пов'язані з основною думкою твору.

382.

Пригадайте один з ваших творів (той, що свого часу отримав найвищий бал). Чи дотримано в ньому поданої в рубриці «Пригадаймо» схеми?

383.

Дайте письмову відповідь на запитання.

1. Що таке складний план?
2. Як ви розумієте лексичне значення слів *моральний* і *етичний*?
3. Які теми, на вашу думку, належать до морально-етичних?

384.

1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Відповідь обґрунтуйте. Скільки мікротем можна виділити в цьому тексті?

Доля

Ранок видався холодним і непривітним. За вікном тоскно шумів дощ. Вітер гнув дерева додолу, ніби заповзязвся обрушити на них усю свою злість. З кухні долітав запах смаженої картоплі та м'яса. Біля плити поралась Надія Михайлівна – різала цибулю.

— Чого це ви вже встали? — з неприхованим роздратуванням запитала свекруха Ліда. — Я й сама могла б приготувати сніданок.

— Та я щоб скоріше, — виправдовувалася Надія Михайлівна і, важко зітхнувши, вийшла з кухні. Вона знала, що невістка недовлюблювала її, але завжди намагалася знайти з Лідою спільну мову.

Її роздуми перервав телефонний дзвінок. Учителька цікавилась, чому вже третій день немає в школі Олі.

— Оля хвора. Застудилась. Так, неодмінно, щойно видужає.

Надія Михайлівна поклала трубку й пішла заварювати липовий чай для Олі...

Поки Надія Михайлівна оббігала магазини, зварила обід, пролетіло півдня. Вона саме збиралася прати, як у двері подзвонили. Принесли телеграму. Чоловіків брат, веселий, завжди такий життєрадісний Петро, тяжко захворів. Просили негайно приїхати.

Нікуди я тебе самого не пущу, — сказала чоловікові Надія Михайлівна. — Ти один не справишся з машиною. Зараз я подзвоню Сергієві.

За годину вони вже мчали нерівними сільськими дорогами.

— Синку, обережише, не жени, дуже слизько, — глухим голо-
сом попрохав батько...

Усе сталося за лічені секунди. Сергій не впорався з керуванням, машина проламала огорожу мосту і полетіла в річку...

Минув рік, як горе непроханим гостем постукало в їхню оселю. Життя в рідному домі для Надії Михайлівни стало просто нестерпним. Вона вже навіть не реагувала на Лідині образи, тільки сумно й байдуже дивилася в простір скляним поглядом і мовчала.

— Забирайся геть з хати! Ти мені тут не потрібна, вимитайся, — підкреслено крізь зуби цідила Ліда.

Куди ж я піду? — промовила Надія Михайлівна ледь чу-
тно, самими лише губами.

— Куди хочеш. Мене це не обходить.

Надія Михайлівна підійшла до стіни, на якій ще висіли фото-
графії чоловіка й сина, зняла синів портрет і поклала його в тор-
бинку.

— Ну, ще довго будеш вовтузитись? — уже не стримуючи себе крикнула Ліда. Вихопила торбинку з рук свекрухи, жбурнула її у відчинені двері.

Старенька вийшла, підняла торбинку, обмацала її. Наткнулася на уламки скла. «Розбився Сергійків портрет», — подумала. З очей старої потекли сльози. «Усе, усе розбилося»... (За О. Артемчук).

2. Поміркуйте й висловіть припущення, як склалася подаль-
ша доля Надії Михайлівни.

1. Спийшіть текст пісні на слова Микоди Лукова (музика Анатолія Горчинського). Обґрунтуйте спільність теми наведеного тексту і поданого в попередній вираві.

Росте черешня в мамі на городі.
Стара-стара, а кожен рік цвіте,
Щоліта дітям ягодами годить,
Хоча вони їй не дякують за те.

Живе старенька мати у господі –
Невтомні руки, серце золоте.
Щодня і дітям, і онукам годить,
Хоч рідко хто з них дякує за те.

Ну що ж, про вдячність забувають люди.
Душа сліпа у щасті, а проте
Вони прозріють, але пізно буде:
Черешня всохне, мати одщите.

Мамо, мамо, вічна і кохана...
Ви пробачте, що був неуважний.
Знаю, Ви молилися за мене
Дні і ночі, сива моя нене.

2. Підкресліть відокремлені означення. Роль яких художніх засобів вони виконують у тексті?

У публіцистичних творах на морально-етичні теми автор висловлює своє ставлення, дає безпосередню оцінку повідомленому і тим самим підводить читача до певного (бажаного авторів) висновку, спонукає до роздумів.

1. Прочитайте тексти: а) уривок із твору М. Коцюбинського «Що записано в книгу життя»; б) враження про виставу «Гріх», поставлену в Дніпропетровському театрі одного актора М. Мельником за мотивами творів М. Коцюбинського (сучасна версія). До яких стилів належать ці уривки?

Текст А

Що записано в книгу життя

...Сани йшли у затоки, стукались кошилами, а він одставляв ногу і ушправся в тверді краї дороги, як звук се робити, коли вивозив гній. Хвиськав кобилу... Нью-о! І знов обертався назад.

Вони раді були обоє, що знову живуть спільним життям, як ще тоді, коли стара могла ходити по світі...

Не помітили навіть, як обстунив їх гай. Потап спинив коняку.

— Не змерзли? — підійшов він до баби.

— Ні.

— Приїхали вже.

Баба зараз хотіла піднятися, але впала назад.

— Пождіть ще, полежте.

Він одійшов у гай, поринаючи глибоко в сніг і шукаючи місця. Вибрав під дубом, на гладенькім горбку, і наголос сказав:

— Тут добре буде.

В глибокій тиші снували дерева біле мереживо гілок, наче збирались закинути невід в глибокі води неба, де неясно тремтіли золотом лускою, мов рибки, зорі.

«Краще, ніж у церкві», — подумав.

Наніс сюди сіна, зробив для мами ложе і поклав стару навзники. Хотів накрити веретою ноги, але вона не дала:

— Не треба... візьми додому, в хазяйстві здасться.

«А здасться», — подумав він і одклав набік верету. Але зараз роздумав і покрив маму до голови. Вона покірно витягла руки поверх верети, а він склав їх на грудях, як у мерця. Потому засвітив свічку і застромив між пальці.

«Що б ще зробити»? — подумав.

Встав на коліна, просто у сніг, і ткнувся лицем в зложені руки.

— Простіть мене, мамо...

— Хай Бог прощас...

Мав уже звестись, щоб був кінець нарешті, коли почув, що мати щось шепче.

— Що, мамо?

— Не ріжте зозулястої курки... вона буде нестися...

З напівзгаслого ока у баби стікала сльоза.

Він обіцяв. Зарізати курку!.. Хіба курка мужицька страва?

Тепер вже все? Він встав на ноги, вклонився і побрів по снігу.

Упав з розгону на сани і вдарив конячку...

...А коли в гоні отому він озирнувся назад, свічка тихо і рівно палала поміж деревами, немов зірка разом з інеєм спустилась на землю і спочивала в снігу.

По небі плила самотня біленька хмаринка, як тінь голубиних крилець. Одвів очі од хмарки, скулився весь. Щось холодне залоскотало під грудьми. Може, то не хмаринка, а душа мами пливе?

І думки побігли назад. Лежить в гаю самотня, на холоднім ложі, як підстрелений птах, дивиться в небо крізь сльози. Тільки свічка плаче над нею і капа гарячий віск на сухі, до смерті зложені руки.

Треба ж було одвозить... Послухав, сама схотіла, а могло б бути інакше. Могло б бути... Думав про гріх, про душу, про молитви церковні, християнські звичаї. «Шануй батька і матір твою...»

«Одна у нас мати і одна смерть», — говорив він до себе. Раптом піднявся на саних, подивився вперед, озирнувся назад себе і завернув круто коняку... І понісся в туман, серед клаптів збитого снігу, назад, по бабу... (За М. Коцюбинським).

Текст Б

Після вистави...

Після вистави «Гріх» глядачі виходять зі слізьми на очах і ще декілька годин не можуть заспокоїтись. Творчість Михайла Мельника спонукає до роздумів, змушує відчувати і співчувати.

Актор пропонує нове, несподіване прочитання твору М. Коцюбинського. Спочатку вистава видається надто соціально спрямованою: іноді сучасне важке, непросте життя провокує зневіру і навіть зневагу до людства. Але з розвитком колізії глядач розуміє, що вистава — не тільки відгук на соціальні проблеми. Вона про вічні проблеми синівського обов'язку, проблеми вибору, проблеми сумління.

І тут на згадку приходять історія про материнське серце. За намовлянням дружини син має позбутися старої німецької матері. А як доказ здійсненого він мав привезти жінці серце матері. Чоловік вагався, але все-таки вчинив злочин. Несучи додому материне серце, спіткнувся, і материне серце промовило: «Тобі не боляче, синку?..»

Героя вистави «Гріх» не зла дружина змусила відвезти матір до зимового лісу. Робити вибір між тим, кому віддати останній окрасець хліба — дітям чи старенькій, — змусили злиденні часи кінця XIX — початку XX ст. Але гостра проблема вибору постає і в сучасному житті, хоч вона й не зовсім природна для цивілізованого суспільства.

Надзвичайно сильні музичні та світлові засоби (характерні для всіх вистав М. Мельника) у поєднанні з унікальними декораціями змушують глибоко не лише відчувати, але й замислитись про той щоденний вибір, який ми робимо...

Михайло Мельник знову переконав глядачів у тому, що він, як ніхто із сучасних митців, тримає руку на пульсі життя й пропонує своє, незамулене дріб'язковими турботами, бачення світу. Нам же залишається бути вдячними, що хоч хтось турбується про наше моральне здоров'я і з величезним успіхом (З журналу).

2. Пригадайте, як тема долі старих батьків відображена у фольклорі та в українській класичній літературі. Запишіть назви цих творів, а також відомі вам прислів'я, приказки. Зробіть виписки з наведених у цьому параграфі текстів.

3. Складіть план для усного твору в публіцистичному стилі. Підготуйтеся, використовуючи допоміжні матеріали, до участі в теледискусії на тему «Батьківські турботи і турботи про батьків».

387.

Які морально-етичні проблеми в сучасному житті вас хвилюють? Підготуйте усний твір у публіцистичному стилі на одну з обраних вами тем.

§ 41. Доповідь на основі двох-трьох джерел на морально-етичну (суспільну) тему в публіцистичному стилі

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Доповідь — це твір на певну тему в науковому, публіцистичному, офіційно-діловому стилі, призначений для публічного виступу.

Доповідь у публіцистичному стилі привертає увагу аудиторії до важливої суспільної теми, розкриває неоднозначність розуміння цієї теми, її дискусійний характер. На відміну від наукової доповіді, яка має об'єктивний характер, доповідь у публіцистичному стилі виявляє суб'єктивізм автора, його емоційне ставлення до повідомлення.

Джерелом для доповіді в публіцистичному стилі може бути:

- інформація про події, яку подають ЗМІ;
- власні спостереження за фактами і явищами суспільного життя;
- книжкові джерела на тему, яка цікавить автора;
- інформація в Інтернеті.

Автор доповіді в публіцистичному стилі широко використовує асоціації, порівняння, зіставлення різних явищ, щоб викликати в читачів виразні наочні образи.

388.

Прочитайте текст. Виберіть із нього і запишіть назви можливих доповідей на морально-етичну тему.

Життя людини часто порівнюють зі шляхом. А на шляху, як відомо, є безліч перехресть. Тож людина, хоче вона того чи ні, весь час опиняється перед необхідністю вибору: куди йти далі. Що може вплинути на її рішення? І що робити, коли обрано неправильний шлях? Надто ж якщо помилка сталася на найголовніших життєвих перехрестях, де довелося обирати між добром і злом, вірністю і зрадою, мужністю і боягузтвом, порядністю і під-

дістю, чистотою і брудом? І часто в цій ситуації найпершим помічником виявляється художнє слово. Воно може не лише розрадити, а й показати стежину від манівців до широкого шляху (Ю. Ковба-сенко).

389. 1. Прочитайте. Назвіть мовні засоби, які характеризують цей текст як публіцистичний (порівняння, вирази наочні образи).

З народної педагогіки

Той, хто вмів виховати порядну, чесну людину, здавна вважається найкращим майстром на землі – таку думку стверджує народна мудрість.

В українській казці «Хто найкращий майстер на землі» розповідається, що в одному селі жінки вирішили показати свою майстерність. Домовилися, що в неділю всі прийдуть на сільський майдан і кожна принесе найкраще з того, що вона зробила своїми руками. У призначений день усі жінки прийшли на майдан і принесли безліч дивовижних речей.

У тих, кому громада доручила назвати найкращих майстринь, очі розбіглися: тут були й гаптовані золотом та сріблом шовкові покривала, і тонкі мережані занавіски з вив'язаними на ших дивними птахами, і вишиті рушники, і чудові скатерки, і одяг.

Але переможницею стала Марія – дружина бідняка. Вона не принесла ні вишиванок, ні мережив, хоч усе вміла чудово робити. Ця жінка прийшла зі своїм п'ятирічним сином Петрусем, що привів жайворонка, якого він вирізав з дерева. Приклав Петрусь жайворонка до губів – заспівала, защебетала пташка, як жива. Усі замерли на майдані, усіх зачарувала пісня, і раптом у блакитному небі заспівав справжній жайворонок, приваблений співом на землі. «Хто творить розумну і добру людину, – найкращий майстер» – така була ухвала найстарших.

У народній педагогіці високо цінується правильне виховання. Так, у «Казці про бідного чоловіка та його синів» розповідається, як три сини пішли на заробітки. Старший син приїс додому золото, середній – гроші, а найменший здобув знання і став найщасливіший. Отже, вплив виховного чинника на формування особистості настільки великий, що врешті-решт визначає навіть долю (З журналу).

2. Обґрунтуйте, чи може бути поданий текст джерелом для доповіді в публіцистичному стилі на морально-етичну тему. Визначте тему можливої доповіді. Слухачів якого віку вона може зацікавити? Запишіть свої міркування.

1. Прочитайте. З'ясуйте за тлумачним словником лексичне значення слова *гостинець*. Вишишіть те значення цього слова, з яким його вжито в тексті. Наведіть приклади спільнокорених слів.

Гостинець

Якось так уже повелося в сучасному світі, що подарунки дарують близьким здебільшого на дні народження, ювілеї або інші свята... А щодня – то хатні клопоти, то робота, навчання... І на рідних не вистачас уваги, тепла. Та хіба тільки часу нам бракує? Терпіння, а то і вміння, найпростішої вигадливості, щоб здивувати близьку людину, створити їй свято чи казку.

А бабуся, дідусь пригадують...

...Хвіртка скрип! І на порозі тато:

– Ось вам гостинці від зайчика. – І дістає з кишені краєць хліба...

Ви куштували щось смачніше, ніж зайців хліб або білчіші горіхи? І повинні ті гостинці – щемно-солодким спомином.

А то в ярмарковий день:

– Подивися-но, якого коня тобі придбав. (Звичайного, глиняного, трохи облупленого). Але ж не просто: «Оце тут кунив іграшку, чергу вистояв...» Ні, не так мовилося:

– Подивися, синку, якого ти коня матимеш! Диво! Звіра-коня! Тепер тобі доведеться й про овес дбати, і про чисту воду. А в жнива випасатимеш його на лузі. Товаришем твоїм стане...

І вже не глиняний ліпунець, а Кінь! Справжній! Прудкий!

А ситцева лялька ставала кмітливою дідовою донькою, а невродлива (хто це помічав?) дерев'яна птаха – Кривенькою Качечкою.

Народна іграшка нині знівельована й призабута. Софія Русова описувала виставку дитячої іграшки в Києві 1910 року. Чого там тільки не було! Та все з теплого дерева чи доброї гончарської глини, сонячних конопель і шовкової соломи... Нема тепер у крамницях хвуркал, крем'яхів, борін, човників, макітер, рублів, качалок... Діти мають усе більше металеві та пластикові вантажівки,

Народні іграшки

танки, пістолі, автомати. (І дороги до зашаморочення!) Мають пластикових звірят, розмальованих такою фарбою, од якої отруюються і хворіють... Мають комп'ютери, зачаровано дивляться на ігрові автомати...

А відомо ж і про інше. Про те, наприклад, що дорогу й некорисну іграшку можна замінити скромною, зробленою своїми руками, або хоч і купленою, та наділеною магичною силою щирого слова.

І вже простенька хустка з любистком у кутку – оберіг, на щасливу долю. А простий гребінець з пучками хмелю – «щоб твоє волоссячко кучерявилось, як хміль!» Звичайна, зроблена з лози квіточка – гарний подарунок, бо означає: «Бажаю сили й здоров'я од Водиці-матері».

...Мама ластівкою до хати: «А дивіться, що мені зайчик передав!..» (З газети).

2. Які питання народної моралі та етики порушує наведений текст? Які асоціації він у вас викликає? Використайте текст, готуючи доповідь на морально-етичну тему. Запишіть назву і план відповідної доповіді.

391.

1. Прочитайте. Обґрунтуйте письмово суспільне значення порушеної в тексті теми.

Комп'ютерна залежність. Вигадка чи реальна загроза?

Сучасні психологи застерігають щодо небезпеки ігрової чи комп'ютерної залежності. Сьогодні це питання стоїть особливо гостро. Пізнання світу тепер відбувається прискореними темпами. Діти звикають до нового значно швидше, ніж минулі покоління, що були менше пов'язані з технікою. З одного боку; дружба з технікою – це добре, але найчастіше вона стає не засобом розвитку, а втечею від реальності. Життя у віртуальному світі простіше, ніж у реальному. Зникає різниця між живими та штучними організаціями. Так, якщо розібрати механізм годинника і скласти його знову, він працюватиме у звичайному режимі. З людським організмом подібні експерименти неможливі: це неймовірно складна система, кожен із її численних елементів постійно змінюється сам і змінює інші її елементи. Тому важливо розуміти, що, окрім механічних структур – комп'ютерів, гральних автоматів, існують емоційні чинники життя.

Бажано тримати в будинку домашніх улюбленців, щоб наочно розрізнити живі й штучні організми. Наприклад, дітям, що багато часу проводять за комп'ютером, властива емоційна дисгармонія: замість позитивних емоцій часто зароджується жорстокість, не розвиваються моральні чесноти. Дитина намагається отримати

емоційний заряд від комп'ютера, але ж механізм не здатен замінити спілкування з людьми.

У підлітковому віці відсутність емоцій компенсують гральні автомати. Для гравців важливий не так результат, як сам процес, що забезпечує їм адреналін, азарт і наївне розуміння того, що в тебе неодмінно все вийде. Але це лише засоби для емоційного задоволення, які не дають відчуття часу та простору, що властиві реальному світові.

Віртуальний світ привабливий для тих людей, які почувають себе самотніми. Самотужки вийти з ігрової залежності доволі складно. Тут можуть допомогти батьки, справжні друзі. Варто не відмовлятися ходити з ними на прогулянки, вистави, прилучитися до занять у спортивних секціях, мистецьких гуртках.

Важливо навчитися дозувати час, коли граєш за комп'ютером чи дивився телевизор (За матеріалами Інтернету).

2. Поясніть, як ви розумієте поняття *віртуальний світ*. Запишіть, які риси характеру треба виховувати в собі, щоб не потрапити в комп'ютерну чи ігрову залежність. Сформулюйте поради другові, який «живе» у віртуальному світі.
3. Проаналізуйте подані нижче результати соціально-психологічного опитування школярів. Запишіть висновок.

У проведеному соціально-психологічному дослідженні брали участь 780 учнів 7–9 класів шкіл Харківського району м. Києва. Опитування підлітків проведено за розробленою анкетною.

Після опрацювання анкет одержано такі висновки:

1. Захоплюються комп'ютерними іграми близько 71 % учнів.
2. Мають комп'ютер удома близько 40 %.
3. Кількість днів на тиждень, яку відводять учні для комп'ютерних ігор: до 5 днів – близько 20 %; 1 день на тиждень – близько 40 %; грають майже щодня – близько 22 %; 18 % гравців залежно від ситуацій розподіляють час гри по-різному.
4. 45 % учнів грають протягом дня близько години. Понад 2 години на день приділяють комп'ютерним іграм близько 34 % підлітків.
5. На запитання про бажання продовжити гру 27 % учнів дали ствердну відповідь.
6. Близько 22 % підлітків одержують зауваження від своїх батьків щодо надмірного захоплення комп'ютерними іграми.
7. Якщо підлітки матимуть право вибору, як провести вільний час, то перевагу комп'ютерним іграм готові віддати 9 %.

Відповіді на анкету дають підстави стверджувати, що 18 % обстежених підлітків схильні до комп'ютерної залежності, а це вагомий показник. Відомо, що схильність може перерости в залежність.

4. Наведені в цьому параграфі тексти — джерела для доповіді. На основі цих джерел і власних спостережень за фактами та явищами суспільного життя запишіть інформацію для доповіді. Чи достатньо цих джерел для інформативної доповіді в публіцистичному стилі? Чому?

392.

Прочитайте текст. Зі словом *пам'ять* складіть словосполучення (до десяти), увівши їх у речення.

Нарікаєш на комп'ютер,
Що той розгубив пам'ять.
Нарікаєш на пам'ять...
Втратив, чого нема.

А. Мойсієнко

393.

Складіть доповідь на самостійно обрану морально-етичну тему.

§ 42. Письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему

У творі публіцистичного стилю емоційно розкриваються теми, що хвилюють читача. Готуючись до написання такого твору, треба зважати на його призначення (замітка в часопис, газетна стаття, передмова до збірок художніх творів тощо).

Щоб написати твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему, треба використовувати:

- різні за метою висловлювання речення (розповідні, окличні, спонукальні);
- називні речення;
- висловлювання з риторичними питаннями;
- інверсійний (непрямий) порядок слів;
- лексику і фразеологію, що передають вашу оцінку теми;
- слова з переносним, образним значенням;
- повтори, нанизування однорідних членів речення, протиставні, заперечні конструкції.

1. Пригадайте правила виразного читання. Дотримуючись цих правил, прочитайте вірш Бориса Олійника.

Ялинка

І сірий зайчик,
такий маленький,
такий... один.
І вовчик-братик,
і біла білка,
і хитрий лис...
Куди розбіглись,
куди сховались —
агей, куди?
Не чуть нікого.
Скінчилась казка
давно... колись.

Над синім бором,
над сивим бором,
в рудих корчах
Мела-крутила,
ревла і рвала
крута зима.
Прибіг сховатися
під ялинку
малий зайчак.
Зашлакав гірко,
бо вже ялиники
тії нема.

Кушив я вчора
її на торзі
і в дім заніс.
Поставив гордо:
вона сягнула
верхів'ям крокв.
Круг неї грають
в дитячу щирість
лукавий лис,
Лякливий заєць,
кокетка-білка
і лисий вовк.

Ах, що зі мною?
І як це сталося,
і де, й коли,
Що я всміхаюся,
де треба бити,
щоб стигла кров?!
Мене ж по снінці
по-братськи ляска
лукавий лис,
Лякливий заєць,
кокетка білка
і лисий вовк.

Вони не з казки.
Вони реальні,
як п'ятаки.
Вони все ділять,
вони все важать,
кому дають.
І я між ними,
а отже, й з ними
у дві руки
Жбурляю казку
на рахівницю
і... продаю.

Так що це сталося
зі мною, друзі,
і де, й коли?!
Я вийду з хати
у срібний вечір
до яворів.
Порожнє серце
моє не гріє
і не болить.
Порожні зорі,
порожній місяць,
що одгорів.

Згоріла казка...

Прийшли турботи,
сухі, як хмиз...

Це хто ще шепче
і припадає
до рукава:

— Дивись... Дивися.
Он за ялинку
сховався лис.

І вовчик-братик
біжить до нього
погостювать...

— Це ти, мій синку?..
Ти віриш в казку?!
Стривай... посидь...

Ти віриш... Вір же —
і ні на хвилю
не похитнись!..

Я не відкрию,
що то сусідські
жирують пси,

Хай буде вовчик,
хай буде братик
і хитрий лис.

Ти візьмеш, сину,
мене з собою
в моє колись?

Ми підем разом
із малюками
у царства ті,

Де два ведмеді
горох молотять
і ходить лис.

І білка луцить
горіхи дивні
і золоті.

Це буде завтра...

А зараз, сину,
я повернусь

У ситу хату,
де з лисим вовком —
лукавий лис.

Там з перехрестя
сумцю ялинку
я виверну,

Візьму на руки
і понесу її
у мудрий ліс.

І прийде ранок,
і буде сонце,
і сніг, і день.

І буде казка,
і буде білка
і хитрий лис.

І сірий зайчик
своїми лапками
припаде

До ніг ялинки,
що повернулась
в моє колись.

Простіть, синочку,
і біла білко,
і хитрий лис.

Що я на хвилю
згубив дорогу
і... постарів.

Дивись: вертають
з полоцу меблів
ялини в ліс...

І ми вертаєм...
у вічну казку...
до матерів.

2. Охарактеризуйте ліричного героя, висловіть припущення щодо його віку, життєвого досвіду, рис характеру тощо. Створіть прозовий текст на основі своїх міркувань за мотивами цього вірша.

3. Випишіть з тексту вірша: а) неповні речення; б) односкладні речення; в) речення з однорідними присудками; г) порівняльні звороти.

4. Запишіть, використовуючи кольорові графічні підказки, які морально-етичні теми можна виокремити в поданому вірші.

395.

1. Виберіть тему твору з тих, що визначили в завданні 4 попередньої вправи. Доберіть назву твору, епіграф, складіть план, визначте джерела, що допоможуть вам написати твір.

2. Складіть і запишіть твір.

396.

* Поработуйте в групах. Обговоріть з товаришами морально-етичні проблеми сучасного молодіжного середовища. Виберіть одну з найактуальніших тем і запропонуйте її для написання твору іншій групі.

§ 43. Письмовий твір у публіцистичному стилі на суспільну тему

ПРИГАДАЙТЕ

П

1. Пригадайте з уроків історії, правознавства, що таке суспільство.

2. Чим вимірюється матеріальний і духовний розвиток суспільства?

3. З чого складається духовна культура суспільства?

397.

1. Спишіть уривки з «Енеїди» І. Котляревського. Які з них можна вважати афористичними? Відповідь обґрунтуйте.

* * *

Не будеш тут ходити на парі,
А зараз підеш чотирма;
Пропали, як сірко в базарі!
Готовте шні до ярма!
По нашому хахлацьку строю
Не будеш цаном, ні козою,
А вже запевне що волон:
І будеш в плузі похожати,
До броваря дрова таскати,
А може, підеш бовкуном.

...Нехай Еней сідла рутульця,
Нехай спиха Латина з ступля,
Нехай поселить тут свій рід.
Но тільки щоб латинське плем'я
Удержало на вічне врем'я
Імення, мову, віру, вид.

Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинність ісправлять...

Ні холодно було, ні душно,
А саме так, як в сіряках,
І весело, і так не скучно,
На великодних як святках:
Коли кому що захотілось,
То тут як з неба і вродилось...

2. Яких суспільних тем торкається автор у поданих висловлюваннях?

З Твір у публіцистичному стилі на суспільну тему належить до творів-роздумів. Талановито написані публіцистичні твори на важливу суспільну тему викликають широкий громадський резонанс, а часто й дискусії.

398.

1. Прочитайте окремі строфи з третьої частини «Енеїди» І. Котляревського. Які вади суспільства висміює письменник?

1. Всім старшинам тут без розбору,
Панам, підпанкам і слугам
Давали в пеклі добру хльору,
Всім по заслuzі, як котам.
Тут всякий були цехмистри,
І ратмани, і бургомистри,
Судді, підсудки, писарі,
Які по правді не судили
Та тільки грошики дупили
І одбирали хабарі.

А. Базилевич.
Ілюстрація до «Енеїди»
І. Котляревського

2. Сутяга толковав укази,
І що то значить наш Статут;
Розказовав свої прокази,
На світі що робив сей плут.
Мудрець же физику провадив,
І толковав якихсь монадів,
І думав, відкіль взявся світ?
А мартопляс кричан, сміявся,
Розказовав і дивовався,
Як добре знав жінок дурить.

3. Батьки, які синів не вчили,
А гладили по головах,
І тільки знай що їх хвалили,
Кипіли в нефті в казанах;
Що через їх синки в ледащо
Пустилися, пішли в нінащо,
А послі чубили батьків,
І всею силою бажали,
Батьки щоб швидче умирали,
Щоб їм прищитись до замків.

4. Моти, картюжники, п'янюги
І весь проворний чесний род;
Лакеї, конюхи і слуги,
Всі кухарі і скороход,
Побравшись за руки, ходили
І все о плутнях говорили,
Які робили, як жили,
Як паней і панів дурили,
Як по шиньках вночі ходили
І як з кишень платки тягли.

2. Яку лексему використав автор для сатиричного змалювання пекла?
3. Запишіть сучасні відповідники застарілих висловів, ужитих у поданих текстах.

399.

1. Пригадайте, які теми суспільного життя порушив І. Котляревський у поемі «Енеїда».
2. Напишіть твір на суспільну тему. Виберіть епіграф до твору, використавши цитату з «Енеїди» І. Котляревського. Наголосіть на вічних темах класичної української поеми.

1. Прочитайте текст. У чому ви згодні з роздумами журналіста, а в чому — ні? Запишіть свої міркування про сучасні телепрограми, які обираєте для перегляду.

Телебачення та свобода вибору

Сучасне телебачення має в руках могутню силу. Згадую репортажі про повінь, яка нещодавно прокотилась Європою. Мене вразив не розгул стихії та не масштаби руйнувань, а поведінка людей. Частина рятувалась, інша частина їх рятувала (інколи виявляючи справжній героїзм), а третя — щодня відвідувала місце біди як атракціон. Чехи, які юрмилися в Празі біля Карлового мосту, щоб не прогавити моменту, коли цей шедевр архітектури змис хвиля; німці, які з не меншим захопленням спостерігали за тим, як повінь руйнує тільки-но відновлений дрезденський Цвінгер, де, між іншим, зберігається «Мадонна» Рафаеля; росіяни, які рвалися відпочивати на узбережжя, де ще не були прибрані тіла загиблих; українці, які мародерствували на зруйнованих водною стихією чернівецьких базарах... Різні країни, різна ментальність, а результат, як бачите, той самий. Він ще красномовніший через те, що цей своєрідний тест Творець запропонував людям майже одночасно. Телебачення ж його просто зафіксувало.

Проте результати опитувань, які час від часу проводять у різних країнах, свідчать, що в занепаді культури та духовності все одно звинувачують пресу. Останні з відомих мені опитувань провели це так давно в сусідній Росії. 60 % респондентів твердо переконані, що духовність і культура в їхній країні в повному занепаді. Винне насамперед телебачення, яке змагається в покажі «чорнухи» та поганого іноземного кіно, а свого рідного не показує і не знімає. Думаю, що таке опитування в Україні дасть не менш віральні результати, а оцінки стану вітчизняної культури будуть ще різкішими.

На мій погляд, такі опитування засвідчують не лише стан духовності та культури та визначають їх «гробарів». Вони свідчать і про те, що ми все ще чекаємо, що хтось за нас обере «розумне, добре, вічне», розсіє його, а нам залишиться тільки спожити готовий продукт. А як же свобода вибору, яка, безумовно, є досягненням нашої молоді та недосконалої демократії? Ми нарешті отримали доступ до таких явищ культури, про які й мріяти не могли в часи тоталітарного минулого. Тобто вибір — година з Хемінгуєм чи вечір з Хічкоком — це наш вибір. Ми отримали можливість самим визначати якість культурного продукту, який би хотіли мати. До того ж вибір є де реалізувати: достатньо бібліотек (хоча вони й живіють, а не живуть), збільшилася кількість театрів, музеїв, художніх галерей.

Розумним і високоосвіченим людям, які виховані на високому мистецтві, психологічно важко змиритися із засиллям непотребу.

Але його буде ще більше, бо мас-культура дуже швидко переорієнтувалася на потреби сіренької маси. А втім, — нікому і ніщо не заважає вимкнути телевізор під час показу фальшиво-плаксивого серіалу і взяти в руки гарну книжку. Категорії занепаду чи, навпаки, розквіту культури та духовності — то категорії відносні, залежні від суб'єктивного смаку (За В. Демченком).

2. Попрацюйте в групах. Проведіть дискусію про ваш погляд на розвиток сучасного телебачення за участю опонентів.
3. За результатами проведеної дискусії напишіть твір на обговорювану тему.

401. Прочитайте текст. Запишіть, хто такий Сократ і чим він уславився.

Майже аксіомою стало переконання, надзвичайно характерне чи не для всіх часів і народів: ще Сократ стверджував, що культура гине, а сучасна йому молодь гірша, ніж молодь попередніх поколінь.

Стародавні афіняни, як відомо, не лише погоджувалися з цими поглядами, а й знайшли причину цих негараздів у філософії самого Сократа, засудивши його до страти.

§ 44. Письмове оповідання на самостійно обрану тему

402. Відтворіть композиційну блок-схему оповідання, розкриваючи зміст кожної частини.

1. Прочитайте оповідання. Про що воно? Поміркуйте й запишіть, як його можна назвати. Визначте композиційні елементи оповідання.

... * * * ... Від іррації до ...

Як це не прикро, але Валя Тараненко був боягуз. Із самісінького дитинства. І в дитсадку його всі кривдили, а він не міг дати здачі. І в перших класах теж.

Ну що то, люди добрі, за такий закон дивовижний – небоягузів ніхто й пальцем не зачіпає, а як ти боягуз, то наче на тобі написано: кожен і ліктем штовхне, і на ногу наступить, ще й облає при цьому. Біда, та й годі!

Скільки разів Валя казав собі: «Ну, все! Із завтрашнього дня перестаю боятися. Все!» Та наставало завтра, і хлопці стрибали з височенького шкільного ганку. А Валя підходив до краю, зазиравав униз, у животі в нього тенькало, хололо, і він рачкував назад... Ну що ти скажеш!

Важко жити боягузові в цьому складному світі, де на кожному кроці підстерігає тебе щось, несподіване й небезпечне.

Особливо отруювала життя хлопця одна людина. Кирпата, щербата, з відстовбурченими вухами. Вчилася ця людина в іншій школі, але жила у прохідному дворі, через який Валя ходив у магазин. Це був хлопець одного з Валею віку та такий самий на зріст, може, навіть на сантиметр нижчий.

Але нікого Валя так не боявся, як його. Валя навіть не знав його імені та називав його Фрукт. Колись він чув, як у черзі один дядечко сказав обурено про іншого, що ліз без черги: «Ну, фрукт! Я ще такого не бачив». Фрукт ні разу Валею не вдарив. Але завжди, як Валя проходив, здаля робив погрозливі жести рукою і дивився так, що у Валі трусилися жижки і він прискорював ходу. Вся справа в тому, що через плече у Фрукта висіли... боксерські рукавички. Завжди, коли Валя його бачив, Фрукт чи то йшов на тренування, чи то повертався. Хтозна.

Яка ж то була мука для Валі ходити прохідним двором! І як її, скажіть, пережити, коли в одному з будинків того двору та ще й мешкала Майя Юхимець! Та сама Юхимець, що вчиться в тому ж таки класі й сидить з Маринкою Зозулею прямо перед ним. Та сама Майя, на чіс рожеве вушко та виткий білявий кучерик на скроні він дивиться всі уроки... Більшість хлопців у класі пальму першості одностайно віддавали красуні Аллочці Граціанській. А Валі подобалася Майя Юхимець. Ну й що, що в неї носик бараболькою. І одна брова трохи вища, а друга нижча. Зате які в неї очі! І які ямочки на пухленьких руках біля ліктів!.. І вся вона яка! Та як

завжди, коли тобі подобається якась дівчинка, вона на тебе зовсім не зважає.

Майя і Маринка весь час про щось таємничо шепотіли, раз у раз тихо скрикуючи, щоб хтось почув: «Уявляєш! Потрясно!»

Валя зігхав. Як йому хотілося бути героєм! Зробити таке, що роблять тільки сміливі, відважні люди. Щоб Майя захоплено ахнула. Ну, а заодно й Маринка Зозуля. Хай ахас й вона, йому не жалко...

Валя, як усі боягузи, любив книжки й фільми про героїв. Скільки ж то він подвигів звершив у думках і мріях! А в житті тільки й знав, що приховував боягузтво, щоб зовсім не осоромитись. І, як усі боягузи, виявляв неабияку винахідливість, коли хитрував, вибірювався, викручувався, щоб не бачили, як він боїться. Важко бути боягузом!

І от одного разу... Мама послала його в магазин. Валя повернув у прохідний. І тільки він завернув за ріг, як...

Перше, що він побачив, це була Майя Юхимець і Маринка Зозуля. Вони стояли на балконі будинку, за ріг якого він завернув. Друге — це був Фрукт із боксерськими рукавичками через плече. Він сидів на сходах біля під'їзду будинку, що навпроти.

Майя і Маринка Валю ще не помітили — вони стояли, спершись на бильця, боком до нього. Але ще крок — і вони його помітять. Відступати назад ризиковано — побачать, як він тікає. Єдиний вихід — кинутися в куші бузку. Що Валя й зробив із дивовижною спритністю.

Балкон, де стояли дівчатка, був на другому поверсі прямо над Валею, і він добре чув їхні голоси.

— ...а він раптом як зарежоче, — продовжувала щось розповідати Маринка. — А я отак подивилася і... все! А він як скривиться...

— Смішнюля! — шикнула Майя.

— Ой, вони взагалі такі смішнюлі!

— І задавулі. Думають, що ніхто нічого не розуміє, які вони...

— Ага-га. Комедія!

Судячи з розмови, Валю вони не помітили. Але він раптом уявив, як проходить повз Фрукта, а той робить свій жест, а може, сьогодні не тільки жест... А Майя і Маринка дивляться з балкона, наче в театрі. Буде їм комедія! Буде він їм зараз такий смішнюля, що... У Валі потемніло в очах. Фрукт сидів собі на сходах і не збирався нікуди йти.

І раптом... Раптом у дворі з'явився якийсь чорнявий незнайомий хлопчина. Він сміливо йшов до Фрукта. Фрукт підвівся із сходців. Чорнявий підійшов і глузливо усміхнувся:

— Мухамед Алі! Ну, дай сюди! — і він схопив рукою боксерську рукавичку.

Фрукт лякливо одсахнувся:

— Не чіпай!

— Козел! Ти ж ні разу їх не надівав. Я ж знаю. Я ж за тобою вже давно стежу. Ти просто носиш їх... для показухи.

— Пустити! — Фрукт плаксиво скривився.

— Поносив — дай іншому поносити, — чорнявий рвонув рукавичку до себе.

І враз Валя збагнув: та Фрукт же звичайний боягуз, такий, як і він! І рукавички боксерські він носить для хоробрості! І так Валі стало радісно й весело від того відкриття, що він аж реготнув угодос. То чого ж він тут ховається в кушах? Чого? От коли треба пройти гоголем повз ворога свого осоромленого! На очах прекрасної Майї Юхимець. Валя вихопився з кушів і швиденьким бадьорим кроком з презирливою усмішкою поспішив через двір. Побачивши, як Валя рішуче наближається, чорнявий раптом завмер, пильно глянув на нього, потім перевів погляд на Фрукта, потім знову на Валею. В очах його майнув переляк. І коли Валя підійшов зовсім близько, криво усміхнувся.

— Та нате вам ваші рукавички! Дуже вони мені потрібні! — Він кинув уже одібрані у Фрукта рукавички і, насвистуючи, пішов геть.

Валя аж спинився від несподіванки. Фрукт схилився, піднімаючи рукавички. Потім випростався, глянув мигцем на Валею, одвернувся вбік, тихо пролетівав: «Спасибі», — і шмигонув у під'їзд. І тільки тоді Валя остаточно збагнув, що сталося. Його, боягуза, злякався чорнявий чужак-забрда, що одбирав боксерські рукавички у Фрукта! І Фрукт йому, Валі, сказав: «Спасибі». За порятунком. Та ще ж... це... Валя зиркнув на балкон. На балконі не було нікого. Невже не бачили? Невже раніше пішли з балкона і нічого не бачили?! От же... І все одно радість, ні з чим незрівнянна радість охопила Валею.

..Звичайно, не думайте, люди добрі, що Валя одразу, в одну мить став одчайдушним сміливцем. Так не буває.

Але якщо боягуз вперше подолав свій страх, відчув, що він насправді, може, здатний і спромігся на якийсь бодай незначний вчинок — не такий він уже й боягуз.

Наступного дня Валя йшов до школи веселий і радісний. Не було в його душі колишнього страху. І усміхався він упевнено, як ніколи.

Грипка Гонобобель, який завжди, коли Валя проходив, жартував, маю замахувався на нього, а потім повільно опускав руку, усміхаючись: «Не бійсь! Жарт!» — на цей раз лише ковзнув по ньому поглядом і не замахнувся.

Майя Юхимець і Маринка Зозуля вже сиділи за партою і про щось, як завжди, шепотілись.

Побачивши Валю, вони лукаво усміхнулися. І в поглядах їхніх було щось нове.

«Може, все-таки вони бачили?..» – радісно тьохнуло Валіне серце.

Ех, як же гарно бути небоязузом! (За В. Нестайком).

2. Випишіть уривок з оповідання (5–10 речень), який сподобався вам найбільше. Поясніть уживання розділових знаків.
3. Складіть і запишіть оповідання про подію, яка траплялася з вами, з вашим другом (подругою), родичами (на вибір).

404.

Прочитайте усмішку. Пофантазуйте й складіть (усно) невеличке оповідання про один день з життя родини хлопчика.

Хлопчик пише твір про свого батька:

«Мій тато — найдужчий і найхоробріший! Він може переплисти найширшу річку, перемогти в сутичці з будь-яким хижаким, битися з будь-якими бандитами! Мій тато може все! Але найчастіше йому доводиться мити посуд, прати білизну та виносити сміття».

§ 45. Заява. Автобіографія

Готуючи документ (заяву, автобіографію, довідку, розписку, пам'ятку, план, протокол, службовий лист тощо) використовують **офіційно-діловий стиль**.

Ділові папери (документи) як ознака офіційно-ділового стилю відповідають певним стандартам. Існують стандартні правила написання заяви, оформлення розписки, доручення, складання оголошення, автобіографії, характеристики тощо.

405.

1. Правила складання яких із перерахованих у рубриці «Пригадаймо» документів ви вже вивчали на уроках української мови? Дайте визначення цих документів.
2. Складіть і запишіть один з таких документів (на вибір).
3. Для якого офіційного документа характерні вислови: *відбудеться о... години; усі, хто бажає; дискусія на тему...?*

406.

Виберіть правильний варіант оформлення підпису та дати під документом.

а)

підпис дата

б)

підпис
дата

в)

дата підпис

г)

дата
підпис

г)

дата
підпис

д)

підпис
дата

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Заява — це висловлене в стандартній офіційній формі прохання.

Реквізити в заяві рекомендують розташовувати в такій послідовності:

1. Адресат (з великої літери праворуч) — посада, назва установи, прізвище та ініціали посадової особи, на ім'я якої подається заява, у давальному відмінку, чергуючи закінчення *-ові (-еві, -єві)* з *-у (-ю)*.

2. Адресант (без прийменника з малої літери) — посада, звання, назва закладу, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка звертається із заявою, у родовому відмінку (без крапки в кінці останнього слова).

3. Назва документа.

4. Текст (з великої літери, з абзацу).

5. Додаток (підстава): перелік інших документів із зазначенням кількості сторінок, що додаються до заяви на підтвердження її правомірності чи вагомості аргументації.

6. Дата написання (ліворуч).

7. Підпис адресанта (праворуч).

407.

1. Прочитайте зразок заяви.

Генеральному директорові
«Офіс-центр» Олійник В. П.
Пашко Ольги Іванівни

Заява

Прошу зарахувати мене слухачем програми «Менеджмент» з
01 вересня 2009 року на денну форму навчання.

З умовами вступу та навчання ознайомлена.

23.08.2009

Підпис

2. Ви хочете стати слухачем курсів з вивчення іноземної мови. Набір на такі курси оголошено в одному з навчальних закладів вашого міста. Складіть відповідну заяву.

408. 1. Прочитайте зразок заяви про прийняття на роботу.

Директорові
видавництва «Людина і Всесвіт»
Проць Т. К.
Конопенко Галини Іванівни,
що проживає за адресою:
вул. Вишнева, 8, кв. 14
м. Київ, 01118

Заява

Прошу призначити мене на посаду редактора у відділ навчальної літератури з 04 січня 2010 року.

До заяви додаю:

- 1) трудову книжку;
- 2) копію диплома;
- 3) автобіографію.

02.01.2010

Підпис

2. Після закінчення педагогічного університету ваш брат (сестра чи хтось із інших родичів) — учитель української мови та літератури — влаштовується на роботу в школу, де ви навчатесь. Який текст заяви про прийняття на роботу має написати ваш родич?

409. Напишіть заяву на ім'я директора школи про зарахування вас із 15 вересня до групи факультативних занять «Ділова українська мова».

410. *1. Складіть перелік життєвих ситуацій, у яких потрібно написати заяву. Підготуйте і проведіть на основі цього переліку жеребкування.

2. Складіть заяву відповідно до жереба, який вам дістався.

Прийменники в діловому спілкуванні

У ділових документах прийменники вживаються в усіх видах документів, окрім телеграм.

Найчастіше вживані конструкції з прийменниками:

— **за:** за свідченням, за власним бажанням, за наказом, за вказівкою;

— **з:** з питань комерційного навчання, з ініціативи, з багатьох причин, з нагоди чогось;

— **на:** на замовлення, на вимогу, на пропозицію;

— **для:** для курсів, для вивчення, комісія для складання іспитів;

— **після:** після одержання посвідчення, після повернення, після розгляду;

— **у(в):** викликати в службових справах, у всіх напрямках;

— **по:** черговий по школі, наказ по відділенню.

Уживаються в діловій мові і безсполучникові конструкції: *повідомити телефоном, надіслати факсом тощо.*

Прийменники *завдяки, всупереч* вимагають давального відмінка: *завдяки сумлінній праці, всупереч прогнозам.*

411.

Знайдіть у кожному рядку правильну форму й складіть з нею речення.

а) поставити у приклад — поставити за приклад;

б) заслуговувати увагу — заслуговувати на увагу — заслуговувати уваги;

в) узятися за роботу — узятися до роботи;

г) наслідуючи директора — наслідуючи директорів;

ґ) виконати по всіх правилах — виконати за всіма правилами;

д) працювати по сумісництву — працювати за сумісництвом;

е) по багатьох причинах — з багатьох причин;

є) протягом кількох років — на протязі кількох років.

3
ЗАПАМ'ЯТАЙМО

Автобіографія — це опис свого життя.

Автобіографію складають у довільній формі, однак деякі складові частини та реквізити в ній обов'язкові.

Оформляють автобіографію від руки на чистому аркуші паперу, на лінованому або трафаретному бланку, коли влаштовуються на роботу чи поступають на навчання. Усі відомості про себе викладають у розповідній формі від першої особи в хронологічній послідовності (із зазначенням місяця й року) і таким чином, щоб можна було скласти уявлення про життєвий шлях, кваліфікацію та громадську діяльність автора.

Розрізняють такі види автобіографій:

— **автобіографія-розповідь**, яку складають в описовій формі;

— **автобіографія-документ**, у якій точно викладають факти.

В автобіографії-документі наводять такі відомості: назва виду документа; прізвище, ім'я, по батькові автора; число, місяць, рік народження, місце народження; соціальне походження; відомості про батьків (прізвище, ім'я, по батькові теперішні та

колишні, якщо були зміни, дати народження, смерті, якщо померли; де й ким працюють; якщо не працюють, то зазначають останнє місце роботи, вказують, що тепер не працюють або на пенсії), освіта й спеціальність за дипломом, трудова діяльність, останнє місце роботи (місце навчання), посада; нагороди й захоплення, участь у громадському житті; сімейний стан і склад сім'ї; паспортні дані, домашня адреса і номер телефону.

Нижче від текстової частини проставляють дату складання автобіографії (ліворуч) і підписуються (праворуч).

Зразок автобіографії:

Автобіографія

Я, Максименко Тарас Вячеславович, народився 13 грудня 1971 року в м. Києві.

У 1978 році пішов до першого класу середньої школи № 185 м. Києва. Після закінчення 9 класів у 1985 році вступив до Юридичного ліцею м. Києва, який закінчив у 1987 році із золотою медаллю.

У 1988 році вступив на юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Під час навчання в університеті був старостою групи.

У 1993 році закінчив повний курс згаданого університету за спеціальністю «Правознавство». Після закінчення університету присвоєно кваліфікацію юриста. З вересня 1993 року працюю юристом у Міжнародному фонді «Відродження» м. Києва.

Склад сім'ї:

дружина – Максименко Надія Іванівна, 1973 року народження, учителька української мови та літератури середньої школи № 38 м. Києва;

дочка – Максименко Олеся Тарасівна, 1992 року народження.

18 листопада 2009 р.

Підпис

412. Виконайте тестові завдання.

1. Автобіографія – це:

- А** розпорядчий документ
- Б** статутний документ
- В** інформаційний документ
- Г** виконавчий документ

2. Автобіографію треба починати:

- А** Я, Перевійченко С. І., ...
- Б** Я, Степан Іванович Перевійченко, ...
- В** Я, С. І. Перевійченко, ...
- Г** Я, Перевійченко Степан Іванович, ...

3. В автобіографії треба писати:
- А ...народився 21.02.1995 року
 - Б ...народився 21 лютого 1995 року
 - В ...народився двадцять першого лютого 1995 року
 - Г ...народився двадцять першого лютого тисяча дев'ятсот дев'яносто п'ятого року
4. В автобіографії треба писати:
- А ...народився в Павлограді на Дніпропетровщині...
 - Б ...народився в м. Павлограді на Дніпропетровщині...
 - В ...народився в м. Павлограді Дніпропетровської області...
 - Г ...народився в Павлограді Дніпропетровської області...

413. 1. Прочитайте автобіографію. Знайдіть помилки. Запишіть правильний варіант.

Моя автобіографія

Я, Гнатишин Ганна Леонідівна, народилась у місті Кривому Ро-зі шістнадцятого 09.1995 року в сім'ї службовців.

Батько, Гнатишин Петро Васил., 1977 р. народження працює інже-нером заводу «Криворігсталь» по вул. О. Засядько у Кривому Рогу.

Мати, Гнатишин Ольга Теодозіївна, 1975 р. народж. тимчасово не працює (відпустка по уходу за дитиною).

Брат, Гнатишин Михайло Леонідович, 2005 р. нар.

У 2000 році я поступила у 1 клас Криворожської школи № 408, де навчаюся й зараз. Одночасно я вчуся в музичній школі по фортепіано. Приймаю участь у олімпіадах по фізиці та математиці, про що свід-чать дипломи.

Свою автобіографію пишу для вступу в художню школу.

20 травня 2008 року

Гнатишин Г.

2. Чи потрібно фізикам, математикам, археологам, хімікам, біо-логам тощо досконало володіти українською мовою? Чому?

414. 1. Прочитайте уривки з автобіографії М. Амосова. До якого виду вона належить? Вишийте фрагмент тексту, що сподо-бався вам. Запишіть нотатки для розповіді про цю видатну людину.

Автобіографія

Усі мої предки були селяни. Народився 6 грудня 1913 року. Ма-ма була акушеркою в північному селі, неподалік від Череповця. Батько пішов на війну в 1914, а коли повернувся, то незабаром пішов із сім'ї. Жили дуже бідно: мама не брала подарунків від

Микола Амосов

пацієнок. Так вона і залишилася для мене прикладом на все життя. Бабуся навчила молитися, селянське господарство — працювати, а самотність — читати книжки. Коли став піонером, перестав вірити в Бога і дізнався про соціалізм (проте партійна кар'єра на піонерах закінчилася — ні в комсомолі, ні в партії не був). Життя північного села пізнав із дитинства...

Що в житті було найголовніше? Напевно — хірургія. Операції на стравоході, легенях, серці робив хворим при загрозі швидкої смерті, часто в умовах, коли ніхто інший їх зробити не міг; особисто врятував тисячі життів. Працював чесно. Не брав грошей. Звичайно, у мене були помилки, іноді вони закінчувалися смертю хворих, але ніколи не були

наслідком легкомудства або недбалості. Я навчив десятки хірургів, створив клініку, потім інститут, у яких прооперовано понад 80 тисяч тільки серцевих хворих. А до того були ще тисячі з іншими хворобами, не кажучи вже про поранених на війні. Хірургія була моїм стражданням і щастям.

Усі інші заняття були не настільки ефективні. Хіба що пропаганда «Режиму обмежень і навантажень» принесла користь людям. Книга «Роздуми про здоров'я» розійшлася в декількох мільйонах примірників. Те ж стосується і повісті «Думки і серце», яка була видана тридцятьма мовами. Напевно тому, що вона була про хірургію. Про страждання.

Кібернетика служила лише задоволенню цікавості, якщо не вважати двох десятків підготовлених кандидатів і докторів наук.

Мої статті й лекції мали успіх, і це якимось лестило мені, подобалося, а участь у Верховній Раді була скоріше вимушеною, проте допомагала підтримати престиж клініки. Шкоди людям вона не принесла, та й користі — теж. Я не кривив душою, не славословив владі, але і проти не виступав, хоча й не любив комуністів-начальників. Проте вірив у «соціалізм із людським обличчям», доки не переконався, що ця ідеологія утопічна, а лад неефективний.

В особистому житті я намагався бути чесним і добре ставився до людей. Вони мені платили тим же. Проте свої душевні якості не перебільшую: не герой і не борець за правду.

Якби можна було б почати жити спочатку – я вибрав би те саме: хірургію і на додаток – роздуми над «вічними питаннями» філософії: істина, розум, людина, суспільство, майбутнє людства.

- 415.
1. Знайдіть (у бібліотеці, Інтернеті) автобіографію Остапа Вишні. У якому стилі вона написана? Образно перекажіть її, дотримуючись стилю автора.
 2. Складіть автобіографію від імені когось із своїх батьків (на вибір) у гумористичному стилі.

- 416.
- Прочитайте фрагмент автобіографії учня-випускника. Поміркуйте, чому цей фрагмент потрапив у рубрику «Усміхніться».

• • •

Народився я, Олег Васильович, як і всі нормальні люди, у пологовому будинку, бо деяких геніїв знаходять у колодязях, капустах, наприклад Остапа Вишню або нашого однокласника Місюрака. Побачивши цей світ, я настільки був здивований, що півроку не говорив ні слова...

- 417.
- Складіть автобіографію-розповідь і автобіографію-документ. Запишіть їх.

Неправильно

~~всеохоплюючий
гальмуючий
деформуючий
друкуючий
життєстверджуючий
знеболіючий
координуючий
літаючий
незгасаючий
переважаючий
приваблюючий
руйнуючий
спідаючий
узагальнюючий
чаруючий~~

Правильно

всеохопний
гальмівний
деформувальний
друкувальний
життєствердний
знеболювальний
координаційний
літальний
незгасний
переважний
привабливий
руйнівний
спадний
узагальнювальний
чарівний, чарівливий

ДОДАТКИ

Запропоновані словникові матеріали розраховані на користування ними під час виконання вправ і завдань підручника.

З орфографічного словника

- автор, -а, *мн.* -ї, -їв; два, три, чотири автори
авторитет, -у (значення, вплив)
і -а (про особу)
агресія, -ї, *ор.* -єю
адреса, -и (позначення місця мешкання або перебування)
адресуватися, -ується
ад'ютант, -а
ажіотаж, -у, *ор.* -єм
акредитів, -а
акція, -ї, *ор.* -єю
архітектурний
асортимент, -у
аташе, *незм.*, *ч.*
атмосфера, -и
атрибутика, -и, *д. і м.* -ш
аукціон, -у
- багатство, -а
бар'єр, -а
безгоміння, -я
беззахисний
безконечний і безкінечний
безмежний
безоплатно, *присл.*
безпомилково, *присл.*
безсніжний
безтурботний
бентежити, -жу, -жиш; *нак.* -єж
біженець, -нця, *ор.* -нцем, *мн.* -нці, -нців
бізнес, -у
боротьба, -ї
боятися, боюся, боїшся, боїмося, боїтеся; *нак.* бійся
бриніти, -ніть
брокер, -а
- будь-хто, будь-кого, будь-кому, будь-кім, на будь-кому (на будь-кім, будь на кому, будь на кім)
будь-який, будь-якого, будь-якому, на будь-якому (на будь-якім, будь на якому, будь на якім)
бур'ян, -у
бутоньорка, -и, *д. і м.* -ці, *р.* *мн.* -рок
бухгалтерія, -ї, *ор.* -єю
бювет, -а
- вар'єтє, *незм.*
ввічливість, -вості, *ор.* -вістю і увічливість
ввічливо, *присл.* і увічливо
Великдень, -кодня, *ор.* -колнем
Версаль, -я, *ор.* -єм
вечоріти, -їє
вибирати, -аю, -аєш
висідажувати, -ую, -уєш
вітончений
відзначається, -аюся, -аєшся
відїжджати, -аю, -аєш
відколи, *присл.*, *спал.*
відкривати, -аю, -аєш
відправлений
вітчизна, -и
Вітчизна, -и
вогко, *присл.*
волелюбний
волелюбність, -ності, *ор.* -ністю
волонтер, -а
восені, *присл.*
всередині, *присл.* і усередині
всеукраїнський і усеукраїнський

гарбуз
геніальний
гідність, -ності, *ор.* -ністю
гіллячка, -и, *д. і м.* -ці, *мн.* -ячки,
-ячок; дві, три, чотири гіллячки
(від гілка)
гладкий (рівний)
гладкий (товстий; угодований)
грандіозний
громідський
гроші, -ей, *ор.* грішми і грошіма

ганок, -нку
гречність, -ності, *ор.* -ністю

дев'ятикласник, -а
декламація, -ї, *ор.* -єю
депутат, -а
дерев'яний
джерело, -а, *мн.* -єла, -єл
дзеркало, -а, *мн.* -ала, -ал; два, три,
чотири дзеркала

даюрчати, -іть
диджей, -я, *ор.* -єм
дизайн, -у
дйлер, -а
диригентсько-хоровий
дискусія, -ї, *ор.* -єю
дистрибутор, -а
діалог, -у, *м.* (у) -зі
доброзичливість, -вості, *ор.* -вістю
довгожданий
добра, -и
досвідчений
другорядний
дьюготь, -гтю, *ор.* -гтем

екіпаж, -а, *ор.* -єм (коляска)
екіпаж, -у, *ор.* -єм (команда)
електролампочка, -и, *д. і м.* -ці,
р. мн. -чок
епіграф, -а
етюд, -у
ефективний

Єгипет, -пту

жити, живу́, живеш, живемо́,
живете́; *мін.* жив, жила́
журналістика, -и, *д. і м.* -ці

завершеність, -ності, *ор.* -ністю
зав'язатися, -яжу́ся, -яжешся
загальнолюдський
зазира́ти, -яю́, -яси́
заповідь, -ї, *ор.* -ддю, *р. мн.* -дей
заселя́ти, -яю́, -яси́
зберіжешня, -я
збира́тися, -яю́ся, -яси́ся
збіжжя, -я
звеселя́ти, -яю́, -яси́
звісно, *незм.*
зда́ти, *присл.*

здобу́ти, -у́ду, -у́деш; *мін.* -у́в,
-у́ла; *нак.* -у́дь
зра́стуй(те), *виг.*
зненацька, *присл.*
з-під, *прійм.*
зріня́ти, -яю́, -яси́

Ізраїль, -ю, *ор.* -єм
ін'єкція, -ї, *ор.* -єю
іноземний
інтелектуал, -а
інтерв'ю, *незм., с.*

Кам'янець-Подільський, Кам'ян-
ця-Подільського (місто)
кам'яний
канцеля́рія, -ї, *ор.* -єю
каньйо́н, -у
кар'єра, -и
Каспійське (-ого) мо́ре (-я)
категорія, -ї
ка́федра, -и
керма́нич, -а
керова́ний
Києво-Могилянська (-ої) акаде́мія
(-ї)
кілим, -а, *мн.* -ї, -їв; два, три,
чотири кілими
кількана́дцять, -ти і -тьо́х, *д.* -ти і
-тьо́м, *ор.* -тьма́ і -тьома́, *м.* (на)
-ти і -тьо́х

кінопрокат, -у
колегіум, -у
комерційний
компонент, -а
кон'юнктура, -и
коріння, -я
кредит, -у (рахунок)
кредит, -у (позика)
кримінальний
крислатий
круп'я, *незм.*, ч.
кучерявий

лауреат, -а
леліка, -и, *д. і м.* -ці, ч. і ж.
лістя, -я
лихоліття, -я, *р. мн.* -іть
люб'язність, -ності, *ор.* -ністю
людяність, -ності, *ор.* -ністю

мантіля, -ї, *ор.* -єю, *р. мн.* -лей
ма́рево, -а
ма́ти, -тері, *зн.* -тір, *ор.* -тір'ю,
мн. -тері, -терів, *і м.* дві, три,
чотири ма́тери
меда́ль, -і
межа́, -ї, *ор.* -єю, *мн.* ме́жі, меж; дві,
три, чотири межі́
мемуа́ри, -ів
мере́живо, -а
милозвучність, -ності, *ор.* -ністю
миролю́бність, -ності, *ор.* -ністю
мистецтво, -а
міжнародний
міжнародні
мікрорайо́н, -у
мікросередовище, -а, *ор.* -ем
міркува́ння, -я, *р. мн.* -ань
Міссісіпі, *незм.*, ж.
Міссу́рі, *незм.*, ж.
мо́вби, *стал.*, *част.*
моде́льєр, -а
морально-ети́чний
мю́зикл, -у
Мю́нхен, -а

навидови́жу, *присл.*
наві́сний
на́віть, *част.*
нагоро́джений
на́дто, *присл.*
на́зирці, *присл.*
найдешев́ший
напризво́ляє, *присл.*
наса́мперед, *присл.*
на́хнення, -я
на́чебо́то, *стал.*
невдо́ві, *присл.*
неза́вершеність, -ності, *ор.* -ністю
немо́в, *стал.*, *част.*
нена́че, *стал.*, *част.*
нерівнопра́вний
ні́бито, *стал.*
ні́ до чо́го (немає до чо́го)
ні́коли, *присл.* (немає часу)
ні́коли, *присл.* (у жодний час)
номіна́ція
но́анс, -у

обгрунто́ваний
об'єдна́ти, -а́ю, -а́еш
об'є́кт, -а
облі́ччя, -я, *р. мн.* -йч
обме́жений
обов'язко́во, *присл.*
Оде́сса, -и
озирну́тися, -ну́ся, -не́шся,
-немо́ся, -не́теся
опове́ст, -а
організа́ція, -ї, *ор.* -єю
осі́нній, -я, -є
остров'я́нин, -а, *мн.* -я́ни, -я́н
офса́йд, -а
ощаслі́вити, -влю́, -виш

па́лець, -льця, *ор.* -льцем
па́м'ятка, -и, *д. і м.* -ці, *р. мн.* -ток
па́нна, -и
па́пір, -пе́ру (матеріал) і -пе́ра
(документ)
па́ра¹, -и, *мн.* па́ри, пар (два)

па́ра², -и, *мн.* -і́, -і́в (газ)
пейза́ж, -у, *ор.* -ем
пекторáль, -і, *ор.* -ллю, *р. мн.* -лей
пелю́стка, -и, *д. і м.* -ці, *мн.* -ткі,
-то́к; дві, три, чотири пелю́стки
Пере́яслав-Хмельни́цький,
Пере́яслава-Хмельни́цького
Петербу́рг, -а, *м.* (у) -зі
пече́ра, -и
письме́нник, -а, *кл.* -ку
півде́нний
півсо́тні, *незм.*, *ж.*
підгру́нтя, -я
під'їзд, -у
підприєме́ць, -мця, *ор.* -мцем
пізні́ше, *присл.*
пір'я, -я
пісе́нний
піща́ний
побáчення, -я, *р. мн.* -єнь
повнозна́чний
поскида́ти, -а́ю, -а́єш
посо́л, -сла́, *мн.* -слі́, -слі́в
почуття́, -я́, *р. мн.* -і́в
пра́гнути, -ну, -неш
працелю́бність, -ності, *ор.* -ністю
привери́ути, -єрну́, -єрнеш
привіле́й, -ю, *ор.* -єм
пригорта́ти, -а́ю, -а́єш
призна́чення, -я, *р. мн.* -єнь
прикра́са, -и
примі́тивний
примхлі́вий
прини́шклий
приро́дний
прису́тність, -ності, *ор.* -ністю
причарува́ти, -у́ю, -у́єш
проїжджа́ти, -а́ю, -а́єш
про́мінь, -меня, *ор.* -менем,
мн. -мені, -менів
профе́сія, -ї, *ор.* -єю
професо́р, -а, *мн.* -і́, -і́в; два, три,
чотири профе́сори
профтеху́чилище, -а, *ор.* -єм

ра́дісний
ра́дісно, *присл.*
ра́йдуга, -и
реа́льний
реготáти, -очу́, -о́чеш, *нак.* -очі́
редáктор, -а, *мн.* -áкторі́, -áкторі́в;
два, три, чотири реда́ктори
ре́пліка, -и, *д. і м.* -ці
рі́дкісний
різно́вид, -у
розріза́ти, -а́ю, -а́єш, *недох.*
розріза́ти, -і́жу, -і́жеш;
нак. -і́ж, *дох.*
розставля́ти, -я́ю, -я́єш
розтава́ти, -та́є
розчаві́ти, -авлю́, -а́виш, -а́влять
росі́йськомовни́й
Руму́нія, -ї, *ор.* -єю

самоні́ддано, *присл.*
своєрідни́й
святкува́ти, -у́ю, -у́єш
сва́то, -а, *мн.* свя́та́, свят, *ім.*
сва́то, *присл.*
се́ктор, -а (у математиці) і -у (під-
розді́л), *мн.* -і́, -і́в
серйо́зний
се́рце, -я, *мн.* серця́, серде́ць і
серць
сивову́сний і сивоу́сний
сиді́ти, -джу́, -ди́ш, -димо́, -дите́
симво́лика, -и, *д. і м.* -ці
симпати́зува́ти, -у́ю, -у́єш
ситуа́ція, -ї, *ор.* -єю
сі́ль, со́лі, *ор.* сі́ллю, *мн.* со́лі, со́лей
скла́стися, -аде́ться
со́нце, -я (загальна назва; в астро-
номі́ї – Со́нце)
спадко́ємець, -мця, *ор.* -мцем
спеціалізува́тися, -у́юся, -у́єшся
спеціа́льний
спі́ввітчизни́ця, -ї, *ор.* -єю
справедли́вий
спро́бувати, -ую, -уєш
ста́рання́сть, -ності, *ор.* -ністю

старовішній
стародавній
старшокласник, -а
стелітися, -люся, -лишся
стотонний (100-тонний)
стриманість, -ності, *ор.* -ністю
сума, -и (результат додавання,
загальна кількість чогось)
схематично, *присл.*
сьогодні, *присл.*

тендітний
термінологічний
термометр, -а
терпеливість, -вості, *ор.* -вістю
терпець, -пцю, *ор.* -пцем
тире, *незм., с.*
тішком-нішком, *присл.*
ткільцький
толерантність, -ності, *ор.* -ністю
горішний
тріптих, -а

узлісся, -я, *р. мн.* -ісь
ура-патріот, -а
урешті-решт і врешті-решт
урочище, -а, *ор.* -ем і врочище
учасник, -а

фагоцитоз, -у
фан-група, -и
фан-рух, -у
фізико-математичний
фізіологія, -ї, *ор.* -єю
французький
фрилансер, -а

Харків, -кова
хліб-сіль, хліба-солі, *ор.* хлібом-
сіллю
хліпещ, -пця, *ор.* -пцем, *кл.* -пче,
мн. -пці, -пців
Хмельниччина, -и
хотіти, хочу, хочеш
Х'юстон, -а

цітата, -и
цілитель, -я, *ор.* -ем
цінність, -ності, *ор.* -ністю
Цюріх, -а

чекати, -аю, -аеш
черв'як, -а, *мн.* -ї, -їв
чергуватися, -уюся, -уєшся
черевик, -а, *мн.* -и, -ів
чийсь, чийогось
чимало, *присл.*
численний
Чумаський (-ого) Шлях (-у)

шукач, -а, *ор.* -ем, *кл.* -ачу, *мн.* -ї,
-їв
шуліка, -и, *д. і м.* -ці
шүри-мүри, шүрів-мүрів

щасливий
щастя, -я
щіточка, -и, *д. і м.* -ці, *мн.* -чки,
-чок; дві, три, чотири щіточки
що-будь, чого-будь, чому-будь,
чим-будь: (на) чому-будь (чим-
будь)
щось¹, чогось
щось², *присл.*
щохвіл, *присл.*
щурячий

ювелірність, -ності, *ор.* -ністю
юність, -ності, *ор.* -ністю
юридичний
юшка, -и, *д. і м.* -ці, *мн.* -шки, -шók

ягня, -яти, *ор.* -ям, *мн.* -ята
якби-то, *спол.*
якнайретельніший
якось, *присл.* (одного разу, колись)
якось, *присл.* (невідомо як,
як-небудь)
ялózити, -óжу, -óзиш, *нак.* -óзь
ясно-брунатний
ясновельмóжний

Зі словника антонімів

Абстра́кtnий – конк্রে́тний	На́ступ – оборо́на
Аванга́рд – ар'єрга́рд	Одна́ковий – різний
Альтруї́зм – егої́зм	Оптимі́ст – песимі́ст
Ана́ліз – синте́з	
Апоге́й – периге́й	
Архаї́зм – неологі́зм	
	Пі́вдень – пі́вніч
Бадьо́рий – утомле́ний	Пла́кати – смія́тися
Безме́жний – обме́жений	Плю́с – мінус
Безсме́ртя – забуття́	Пова́га – знева́га
Боязкі́й – відва́жний	Позити́вний – негати́вний
Будува́ти – руйнува́ти	Поря́док – не́лад
	Пості́йний – тимчасо́вий
Важли́вий – дріб'язко́вий	Працо́витий – лінї́вий
Весели́й – сумні́й	Прогреси́вний – реакці́йний
Весна́ – осінь	
Ви́зволення – понево́лення	Ра́зом – на́різно
Відверта́тися – пригорта́тися	Рі́дний – чу́жий
Відве́ртий – скритни́й	
Все – ніщо́	Соло́дкий – гіркі́й
Всю́ди – ніде́	Спе́ка – хо́лод
	Споча́тку – по́тім
Гармо́нія – дисгармо́нія	Сві́тло – те́мрява
Геніа́льно – безда́рно	Симпа́тія – антипа́тія
	Стве́рджувати – заперече́увати
День – ніч	
Добро́ – зло	Та́ємний – я́вний
Досто́йний – негі́дний	Ті́сний – про́сторий
Завжди́ – ніко́ли	Уя́вний – дій́сний
Замерза́ти – розта́вати	
Здорови́й – хво́рий	Фро́нт – тил
Зустрі́ч – розлу́ка	
	Хвали́ти – свари́ти
Кара́ти – мїдувати	
Короткозо́рість – далекозо́рість	Че́сний – пі́длий, злоді́йкува́тий
Ласка́вий – суворо́й	Ши́ти – поро́ти
Лі́вий – пра́вий	Ши́рокий – вузькі́й
Людя́нсть – безду́шність	
	Ши́рий – неши́рий
Матеріа́льний – духо́вний	
	Я́сний – те́мний

- Авізо**, *невідм.*, *с.* Письмове банківське повідомлення клієнтові або іншому банку про виконану розрахункову операцію або про зміни щодо стану взаємних розрахунків.
- Ажіота́ж**, *-у, ч.* 1. Штучне підвищення чи зниження курсу біржових паперів або цін на товари для одержання прибутку. 2. *перен.* Велике збудження, хвилювання, боротьба інтересів навколо якої-небудь справи, питання.
- Акредити́в**, *-а, ч.* 1. Грошовий документ, який є наказом однієї кредитної установи (банку, ощадкаси) іншій про виплату певної суми власникові документа. 2. Іменний папір, який підтверджує право особи, на ім'я якої його виписано, отримати в банку вказану в ньому суму.
- А́кція**, *-ї, ж.* Цінний папір, який свідчить про те, що його власник вніс певний пай (суму грошей) у підприємство, і надає йому право отримувати відповідну частину прибутків.
- Анімалі́ст**, *-а, ч.* Художник, який малює тварин.
- Анна́ли**, *-ів, мн.* Записи історичних подій за роками в давніх народів (єгиптян, асирійців, персів, китайців); літопис.
- Антоло́гія**, *-ї, ж.* Збірник вибраних творів різних авторів одного жанру.
- Антура́ж**, *-у, ч.* Навколишня обстановка, середовище.
- Апофео́з**, *-у, ч.* 1. Звеличення когось, чогось. 2. У сценічному мистецтві — урочиста заключна сцена вистави чи святкової концертної програми.
- Асиміля́ція**, *-ї, ж.* 1. Уподібнення. 2. *лінгв.* Уподібнення одних звуків іншим.
- Аукціо́н**, *-у, ч.* Прилюдний продаж товарів, майна, цінних паперів тощо, під час якого покупцем стає той, хто запропонує найвищу ціну.
- Бала́нс**, *-у, ч.* Співвідношення взаємопов'язаних показників якоїсь діяльності (наприклад виробництва та споживання, ввозу та вивозу, у бухгалтерії — прибутку та видатку).
- Банкно́т**, *-а, ч.* Кредитний грошовий знак, який випускають для заміни металевих грошей як засіб обігу й платежу.
- Безлю́ддя**, *-я, с.* 1. Відсутність людей; відсутність однодумців, рідних, знайомих людей тощо. 2. *перен.* Глухі, необжиті, малозаселені місця.
- Безлю́дний**, *-а, -е.* У якому (на якому) немає людей; незаселений, дикий.
- Безлю́дько**, *-а, ч., розм.* Те саме, що відлюдник; відлюдько.
- Бестсе́лер**, *-а, ч.* Популярна й ходова книга на сенсаційні теми, видана великим тиражем.
- Бібліома́н**, *-а, ч.* Людина, яка має пристрасть до книг, до збирання їх.
- Бізне́с**, *-у, ч.* Економічна, комерційна, біржова чи підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку.

Біль, -я, ч. У Великій Британії, США та деяких інших країнах: законопроект, що виноситься на розгляд законодавчих органів, а також назва деяких конституційних актів.

Бонна, -и, ж., *заст.* Вихователька, переважно з іноземців, яку наймали до дітей у дворянських і буржуазних сім'ях.

Борона́, -и, ж. Сільськогосподарське знаряддя для розпушування землі.

Брoкeр, -а, ч. Окрема особа чи фірма, що спеціалізуються на посередницьких біржових операціях; маклер.

Брyтто, *незм.* Вага товару разом з упаковкою.

Бу́лла, -и, ж. Папська грамота, послання.

Буриме́, *незм., с.* Літературна гра, сенсом якої є написання жартівливих віршів-експромтів на задані теми.

Ва́тман, -у, ч., *розм.* Цупкий папір високої якості для креслення й малювання.

Верніса́ж, -у, ч. Урочисте відкриття художньої виставки.

Ві́лла, -и, ж. Розкішна дача за містом чи будинок-особняк, звичайно із садом навколо.

Віртуoз, -а, ч. 1. Музикант-виконавець, який досконало володіє технікою виконання. 2. Великий майстер у будь-якій справі.

Вряди́-годи́ (уряди́-годи́), *присл.* Зрідка, нечасто, деколи.

Гара́зд, 1. *іменник*, -у, ч., *діал.* Щастя, благополуччя. 2. *невідм., част.* Уживається для вираження згоди: чудово, нехай буде так; добре. 3. *присл.* Добре, як слід, належним чином.

Графі́ті, *невідм., мн.* 1. Стародавні написи та малюнки, зроблені гострими предметами на посудинах, стінах. 2. Сучасний вид образотворчого мистецтва.

Декупа́ж, -у, ч. Тип аплікації.

Дефе́кт, -у, ч. Вада, недолік, хиба, пошкодження.

Дзі́га, -и, ж. 1. Дитяча іграшка у вигляді круга або кулі на осі, яка за швидкого обертання утримується у вертикальному положенні. 2. *перен.* Швидка в рухах, вертлява людина.

Ді́лер, -а, ч. Фізична або юридична особа, що здійснює перепродаж товарів, а також цінних паперів і валют.

Діа́лeктика, -и, ж. 1. Вчення про рух і розвиток, теорія і метод пізнання та перетворення світу. 2. Процес розвитку, руху чого-небудь.

Ду́рра, -и, ж. Тропічна одшорічна хлібна і кормова рослина, вид сорго.

Люзіoні́ст, -а, ч. Актор цирку, який показує фокуси.

Ка́са, -и, ж. 1. Спеціальна скринька або сейф для зберігання грошей, цінних паперів; скарбниця. 2. Окремий відділ в установі, на підприємстві тощо для приймання, зберігання й видачі грошей, продажу квитків тощо, а також приміщення цього відділу. 3. Назва кредитної

установи, організації. 4. Грошова наявність (установи, підприємства, особи тощо).

Кача́лка, -и, ж. 1. Кругла, гладко витесана палиця для розкочування білизни, тіста, розгладжування, вирівнювання одягу тощо. 2. Валик дивана, канали. 3. розм. Те саме, що крісло-гойдалка.

Колекти́в, -у, ч. Сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю, спільними інтересами, спільною працею в одній організації, установі, на підприємстві тощо.

Крамни́ця, -і, ж. Приміщення для роздрібно́ї торгівлі; магазин.

Кре́м'ях, -а, ч. Гладенький (переважно заокруглений) камінець, що його використовують діти для гри.

Лéксика, -и, ж. 1. Сукупність слів певної мови, її окремих сфер або діалектів. 2. Словниковий склад твору або творів якого-небудь письменника.

Лінгві́стика, -и, ж. Наука про мову; мовознавство.

Мадо́нна, -и, ж. 1. У католиків — Богородиця. 2. *перен.* Про жінку, яка є предметом кохання, поклоніння кого-небудь.

Маки́тра, -и, ж. 1. Вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором. 2. *перен., ірон.* Про голову людини.

Манку́рт, -а, ч. Про людину, що забула минуле, відмовилася від національних традицій, втратила моральні орієнтири, цінності.

Ма́нна, -и, ж. 1. За біблійною легендою — їжа, що падала євреям із неба під час їхньої мандрівки пустелею (ма́нна небéсна — про те, що дається легко, без зусиль). 2. *спец.* Застиглий сік деяких рослин (ясена, тамариксу та ін.), що вживається як їжа або ліки. 3. Деякі істотні лишайники степів і напівпустель, що мають вигляд грудочок.

Маржі́на, -и, ж., *діал.* Худоба.

Марині́ст, -а, ч. Художник, який малює морські краєвиди.

Маскаро́н, -а, ч. Декоративний рельєф у вигляді обличчя людини або голови тварини.

Мі́рра, -и, ж. Ароматична смола деяких тропічних дерев; використовувалася для ароматичного обкурювання під час релігійних обрядів.

Мо́тто, *незм.*, с. Дотепний вислів, афоризм, що вживається як епіграф на початку книжки або розділу.

Мулла́, -и, ч. Служитель релігійного культу в мусульман.

Не́тто, *невідм. прикм., присл., спец.* 1. Вага товару без тари й упаковки. 2. Ціна товару за вирахуванням знижок. 3. Чистий прибуток або дохід бюджету після вирахування витрат.

Нігілі́зм, -у, ч. Заперечення усталених суспільством норм, принципів, законів.

Нон-сто́п, -у, ч. Видовище, що повторюється безперервно.

Нотабе́не, *невідм.*, с. Знак, позначка на полях книги, рукопису, щоб звернути особливу увагу на певне місце в тексті. Скорочено — NB.

Ноу-ха́у, *незм., с.* Сукупність науково-технічних знань, технічного і виробничого досвіду, таємниць виробництва, винаходів, які з різних причин не запатентовані.

Ота́ва, *-и, ж.* Трава, що відростає на місці скошеної.

Па́нна, *-и, ж.* 1. Ввічлива форма звертання або згадування стосовно до молодих дівчат в Україні та деяких інших країнах. 2. Молода незаміжня поміщиця або дочка пана у старих Польщі, Литві, дореволюційних Україні та Білорусі. 3. *заст.* Ніжна, тендітна або гарно вбрана дівчина.

Пап'є-маше́, *невідм., с.* Паперова маса, змішана з клесом і наповнювачами, з якої виготовляють іграшки, театральну бутафорію.

Пектораль, *-і, ж.* Стародавня дорогоцінна металева нагрудна прикраса.

Пенні, *невідм., ч.* 1. Те саме, що пенс. 2. Фінська монета, що дорівнює $\frac{1}{100}$ фінської марки.

Поп-арт, *-а, ч.* Напрямок сучасного модерністського образотворчого мистецтва, що широко використовує реальні предмети для створення довільних композицій.

Розвіток, *-тку, ч.* 1. Процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого. 2. Ступінь освіченості, культурності, розумової, духовної зрілості.

Розві́й, *-в'ю, ч., спец.* 1. Розмотування навитого на що-небудь матеріалу. 2. Що-небудь розмотане з чогось.

Розві́й, *розві́ю, ч., заст.* 1. Розвиток. 2. Розпускання (дерев). 3. Розквіт (сил).

Рубе́ль, *рубля́, ч.* 1. Вузька дерев'яна дошка з ручкою і поперечними зарубками для качання білизни. 2. Довга жердища, яку кладуть зверху на віз із сіном, снопами й притягують за кінці мотузкою так, щоб утримати вантаж.

Статисти́ка, *-и, ж.* Наука, яка вивчає кількісні зміни в розвитку людського суспільства, економіки та обробляє ці числові дослідження з науковою і практичною метою.

Стилі́стика, *-и, ж.* 1. Розділ мовознавства, що вивчає в межах національної мови суть і специфіку стилів мови. 2. Розділ теорії літератури, що вивчає стилі літературно-художніх творів. 3. Сукупність виражальних засобів мови якого-небудь художнього твору, письменника, літературної школи тощо.

То́нна, *-и, ж.* Міра маси, яка дорівнює тисячі кілограмів; що-небудь, що має таку масу.

Фа́кір, *-а, ч.* 1. Мусульманський або індуїстський мандрівний чернець, що дав обітницю жити з жебрацтва; дервіш. 2. Європейська назва мандрівного фокусника, який демонструє нечутливість тіла до болю, незвичайну силу, вміння приборкувати гадюк тощо.

- Фауна**, -и, ж. 1. У давньоримській міфології — богиня лісів, полів, звірів. 2. Сформований історично тваринний світ, сукупність усіх видів тварин даної місцевості, країни або певного геологічного періоду.
- Флояра**, -и, ж. Гуцульська басова сопілка майже метрової довжини.
- Фокусник**, -а, ч. 1. Той, хто показує фокуси; артист, який показує фокуси. 2. *перен., розм.* Той, хто вдається до незвичайних дій, вивертів, хитрощів. 3. Факір; ілюзіоніст.
- Фриз**, -а, ч. 1. Декоративна смуга, що обрамляє площину підлоги, верх стіни, килим тощо. 2. Виступ на верхній або нижній частині столярного виробу.
- Фуркало**, -а, с., *розм.* Те саме, що *дзіга*.
- Хйба**, -и, ж. 1. Недогляд, помилка тощо в чому-небудь; недолік. 2. Негативна риса, ознака тощо кого-, чого-небудь.
- Хламйда**, -и, ж. 1. Чоловічий верхній одяг стародавніх греків і римлян у вигляді короткого плаща із застіркою на правому плечі або на грудях. // Плащ або мантия царів, полководців, героїв. 2. *розм.* Широкий попівський одяг, схожий на рясу. // Незграбний широкий і довгий одяг.
- Часом**, *присл.* 1. Те саме, що *іноді*. 2. Випадково, ненароком.
- Червонодеревець**, -вця, ч. Столяр, який виготовляє меблі з червоного дерева або взагалі меблі вищої якості. Інша назва — **червонодеревник**.
- Човник**, -а, ч. 1. Зменш. до **човен**. 2. *текст.* Деталь у ткацькому верстаті. 3. Деталь у швейній машині з двонитковим швом, яка подає нижню нитку. 4. *бот.* Назва двох нижніх суміжних пелюсток у квітках деяких рослин, які часто зростаються між собою. 5. *перен.* Людина, що постійно їздить за кордон з метою кушівлі та продажу невеликої партії товару, яку перевозять як ручну пошу.
- Шовінізм**, -у, ч. Крайній вияв націоналізму, що пропагує національну винятковість, ненависть до інших національностей, розпалює ворожнечу між країнами й народами.
- Щіголь**¹, -гля, ч. Невеликий співочий птах родини в'юркових, який має яскраве строкате оперення.
- Щіголь**², -гля, ч., *розм.* Різкий удар пальцем (перев. середнім або вказівним), зігнутих за допомогою великого пальця (переважно в лоб або по голові).
- Яничар**, -а, ч. У султанській Туреччині — солдат регулярної піхоти, створеної в XIV ст. з військовополонених, а також християн, обертених у мусульманство.

Зі словника фразеологізмів

- Білими нитками шитий** — невміло, погано замаскований, виконаний то-що. *Все було якесь надумане, білими нитками шите* (Ю. Хорунжий).
- Брати в лещата (в лабеті)** — позбавляти свободи, захоплювати. *Живи на здоров'я. Та більше не попадайся людоловам в лабеті!*, (О. Гончар).
- Брати на озброєння** — використовувати що-небудь, користуватися чимсь у роботі, боротьбі, діяльності. *Завтришме суспільство... братиме на озброєння все краще, створене людством протягом століть* (М. Рильський).
- Буря у склянці води** — суперечки, тривоги з не вартих уваги питань. *Тільки мені часто різні наші громадські рухи, спори, толки, антагонізми та симпатії видаються бурями в склянці води* (Леся Українка).
- Вавилонське стовпотворіння** — повне безладдя, гармидер, нестримний галас, метушня. *Голови туманіли від невщухаючого елементу цього вавилонського стовпотворіння* (О. Гончар).
- Варити (виварювати) воду** — знушатися з когось-небудь, показуючи свої примхи, висуваючи надмірні вимоги або прискіплюючись до когось. *Підпара варив з челяді воду* (М. Коцюбинський).
- Вертиться на язиці (на язичку)** — хто-небудь готовий або хоче сказати щось. *Він глянув на Покотила — той ледве стримувався, аби не випалити те, що у нього вертілося на язичку...* (С. Голованівський).
- Вилами по воді писано** — невідомо, як буде, сумнівне щодо здійснення. *А щоб я пішла за тебе, то навряд... наше сватання ще вилами писане* (Григорій Квітка-Основ'яненко).
- Виливати [свою] душу** — широко ділитися з ким-небудь найнотаємнішим, тим, що хвилює, наболіло. *Взагалі не дуже балакучий, він інколи любив вилити душу в патетичному монолозі* (Л. Дмитерко).
- Виносити сміття з хати** — розголошувати таємницю або розповідати про те, що стосується лише вузького кола людей чи сім'ї. *Вона й справді сама нікого не обмовляла, не виносила з хати сміття* (І. Муратов).
- Віддавати серце** — широко, віддано любити когось, робити що-небудь з великою любов'ю. *Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто в «поті чола» добуває хліб* (М. Коцюбинський).
- Вітер у голові грає (віє), у кого, чий** — хто-небудь легковажний, несерйозний. *А парубки тії — сказано, вітер в голові, молодії — вибрали десь музики і повели молодих по селу* (Марко Вовчок).
- Встати на ліву (не на ту) ногу** — бути роздратованим, у поганому настрої. *Проломилась хмара наді мною золотою чашею грози! Може, вранці десь на Чорногорі сонце встало з лівої ноги* (Л. Костенко).
- Входити в роль** — при звичаюватися до своїх нових обов'язків, до нового становища. *Дзвінки, гарчання рейок, брязкіт заліза й гамір людей не давали Ісен-Джанові увійти в роль* (Іван Ле).

Геркулесові стовпі — кінцева межа, край; крайність. *Реклама, шахрайство, кар'єризм і безпринципність досягли геркулесових стовпів, безправ'я трудящих стало безнадійним (Леся Українка).*

Гблос (глас) волаючого (вопіючого) в пустелі (в пустині) — даремні думки, поклики, що залишаються без відповіді, без уваги. *Вночі ворота Лаври не гостинні, даремно тут і возвишати глас. Глас вопіючого в пустині, напевно, був чутніший, як у нас (Л. Костенко).*

Грати, весті (повісті) першу скрипку в чому і без додатка, рідше де — бути головним у якій-небудь справі. *Марисі все ж випадає вести першу скрипку, так велить їй діяльне й бурхливе «начало її вдачі» (О. Гончар).*

Давати (підносити) гарбуза́ — відмовляти кому-небудь у сватанні. *Сватало її багато парубків, так вона всім гарбуза давала (Народна творчість).*

Дати (всіпати) березової каші кому — побити кого-небудь (перев. різками), суворо покарати. *Всіпати б такій березової каші, щоб не хитрувала, наче циганка на ярмарку (М. Стельмах).*

До другого прише́стя — дуже довго або ніколи, взагалі, зовсім. *А бодай ти не виліз з того тютюну до другого прише́стя! (О. Довженко).*

Езопівська мо́ва — замаскований спосіб висловлення думок з натяками та недомовками. *Здавлений цензурними лещатами, В. Самійленко змушений був вдаватися до езопівської мови.*

Закида́ти вудочку — обережно, натяками розвідувати, з'ясувати щось. — *І давно ви тут живете? — обережно закинула вудочку Івеса (Ю. Збанацький).*

Замовля́ти (заговорювати) зу́би — переводити розмову на щось інше, вводити в оману. *Дядько Янко, щоб заспокоїти родичок, напевно, щось розказує, заговорює зуби (М. Тарновський).*

За три́дев'ять (за три́десят) зе́мель, нар.-поет. — дуже далеко. — *Не для того ми за тим деревом їздили за тридев'ять земель, щоб тратити та марнувати його по-дурному (Г. Тютюнник).*

Зая́ча душа́ — боязка, полохлива людина. *Нічого, крім презирства, в неї [Ольги] до цих паненят нема, всі вони заячі душі (Я. Качура).*

Звйти́ гніздо́ — влаштувати особисте життя, створити сім'ю. *Думав я — зійдемося із Орисею, зів'єм своє гніздо (Г. Тютюнник).*

Здава́ти пози́ції — поступатися перед ким-, чим-небудь, це бути наполегливим у чомусь, відступати. *Будівельники не думали здавати свої позиції ні на день, ні навіть на годину (М. Тарновський).*

Земля́ обітована́ — благодатний край, де панує повний достаток. *Велична Аскація Нова, як обітована земля, а навколо неї степ, одноманітний сірий простір (Н. Рибак).*

Змóтувати вóдки (вóдочки) – швидко йти геть, тікати. – *Вигнаєш [ви-копаєш] окоп по шию, цілу ніч сорочка не просихає, а вранці команда: «Відступати». Змотуй, значить, вудочки (Г. Гютюшик).*

Зніма́ти полуду (бі́льма) з очей чийх, у кого і без додатка – роз'яснювати кому-небудь справжню сутність чогось, повідомляти правду. *Він вперто знімає з очей полуду в тих, хто прагнув бачити народ і край свій істинно, а не в тумані казки й замилування його історією (Василь Шевчук).*

З одного тіста – однаковий з ким-, чим-небудь; подібний, схожий з кимось, чимось. *Всі ви [хлопці] з одного тіста. Мабуть, помру і не побачу справжнього кохання (О. Корнійчук).*

Золота голова́ – здібна, обдарована людина. *Брянський – ветеран полку... Золота голова! (О. Гончар).*

Ка́мінь спотика́ння – велика перешкода, перепона, зайвий тягар для когось. *Ми в тебе в домі тільки бути смієм, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе каменем спотикання на трудному шляху (Леся Українка).*

Ка́ші (піва) не зва́риш (не нава́риш) – не домовишся, не дійдеш згоди, взаєморозуміння. *Ні, з вами каші не зварииш! (Панас Мирний).*

Клю́нути на приманку – піддатися на обман, навмисне підготовлений ким-небудь з підступними (недобрими) намірами. *При самій думці, що «пугачі» клонуть на приманку й сміливий задум може здійснитися, Ксьондза починала тіпати пропасниця (І. Головченко і О. Мусієнко).*

Ку́рям (ку́рці, лю́дям) на сміх – щоб викликати глузування. – *Затія твоя справді годиться ку́рям на сміх. – огризнувся Кіндрат (А. Ішук).*

Ли́шитися при піковому інтересі, жарт. – зазнати невдачі, поразки. *Чумах звернув увагу не на Ріту, а на її подружку Катерину. Вони одружились, а Ріта залишилась при пікових інтересах (Ю. Збанацький).*

Луді́ти о́чі – дурити, обманювати кого-небудь, приховувати правду від когось. *Слухають одного з тих, що цілими десятиріччями обдурювали їх, залякували, лудили їхні очі (Остан Вишня).*

Му́ки Танта́ла; танта́лові му́ки – страждання, спричинені великим прагненням до чого-небудь і неможливістю його здійснення. *Замість любові знайшов погорду, замість щастя – муки Тантала! (І. Франко).*

На живу́ нитку – зі сл. *зидіти, зметати* – аби було з'єднане до купи, щоб не розпалося. Напівідку, приблизно, неточно. *Ось давайте грубо, на живу нитку, прикинемо, що нам дасть гектар баклажанів (М. Стельмах).*

Нарі́жний ка́мінь чо́го – основа, найсуттєвіша частина чого-небудь. *Постановка спектаклю стала наріжним каменем нової системи роботи в будинку культури (З журналу).*

Не нюхати / не понюхати пороху — не брати участі у воєнних діях; не мати досвіду в чому-небудь. — *Юнь, юнь! Завзята, беручка, але куди з ними — пороху ще ніхто з них не нюхав* (О. Гончар).

Облизати макогона (макогін, м'яло), ірон. — зазнати невдачі, мовчки зносити образу, глузування. *Облизавши макогона, як кажуть, він повернувся ні з чим додому* (З усн. мови).

Око за око [зуб за зуб] — уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливість, образу і т. ін.; відплата тим самим. *Я їм свого не подарую. Око за око, зуб за зуб* (Г. Тютюнник).

Орати цілину — працюючи над чим-небудь, прокладати нові шляхи, виробляти нові підходи до чого-небудь. *Звичайний критик мусить сам гадувати значення, вияснювати прикмети даного автора, мусить... орати цілину* (І. Франко).

Очій у Сірка (Рябка, вівка) позичати — втратити почуття сорому, власної гідності. *Живуть та цілісінький вік у Сірка очей позичають!* (М. Кропивницький).

Очі загорілися — чий-небудь погляд, вигляд став виражати якийсь бажання або почуття (радість, схвилюваність і т. ін.). *За мить він став невпізнаним... очі його загорілися, рухи стали гарячкові, мова уривчаста* (Ю. Збанацький).

Пасти задніх — відставати від когось або поступатися перед кимсь у чому-небудь. *Хвалитися не звик, але теж не пас задніх* (А. Крижанівський).

Переходити (переступати) / перейти (переступити) рубікон — робити рішучий крок, приймаючи остаточне рішення, яке має важливе значення і впливає на подальші події. *Підбадьорений Англією та Францією, султан перейшов рубікон, не будучи підготовлений до війни...* (С. Добровольський).

Піднімати на щит [слави] кого, що — звеличувати, вихвалити кого-, що-небудь. *Підносячи на щит слабші сторони Достоевського, москвофіли замовчували викривальну силу його художніх творів* (З газети).

Плутати карти чий, кому — розладнувати чий-небудь плани, наміри, сподівання. *Козацька тактика переплутувала йому всі карти* (З. Тулуб).

Повертати голоблі (оглоблі) [назад] — повертатися назад або звертатися до когось іншого. — *Який же практичний результат мого непрошеного візиту до вас? Може, краще мені повернути голоблі куди в інший бік?* (Леся Українка).

Показати зуби (роги, пазури) — виявити свою злостиву вдачу, свій характер, злі наміри і т. ін. — *Підожди трохи, він покаже свої зуби ще гостріші, ніж колись...* (Панас Мирний).

Полуда на очі впала кому — хто-небудь неправильно розуміє, сприймає, усвідомлює певні явища дійсності. *Вона нічого не чула, не розуміла, полуда впала їй на очі* (З усн. мови).

- Поміня́тися / міня́тися ро́лями** – заступити один одного в чомусь. – *Ну, їй-богу, збоку можна подумати, що ми помінялися ролями, що тепер ви – дама, а я – ваш кавалер (Г. Хоткевич).*
- Поміша́ти ка́рти** – перешкодити здійсненню чого-небудь; не дати змоги зробити щось. *Діла сьогодні у Кузьми йшли по-божому, але знову ж нечистий помішав усі карти (М. Стельмах).*
- Попуска́ти ві́жки (пово́ді, узде́чку і т. ін.) кому** – послаблювати гніт, змінивши умови праці і т. ін. *Мати все переказала синові й радила, щоб він таки держав Олесю в руках і не попускав віжок (Іван Печуй-Левицький).*
- По [са́мі] ву́ха** – дуже сильно, надзвичайно. *Майор Кортунов по вуха закоханий у довгоногого степовичку і сам влаштував її на роботу (М. Зарудний).*
- По щу́чому велі́нню** – без докладання зусиль; ніби в казці, негайно, дуже швидко. *Та все те [щасливе життя] прийшло не по щучому велінню, а в нелегкій праці, в дерзанні, в боротьбі з труднощами (І. Цюпа).*
- Прийма́ти / прийня́ти бій** – вступати в гарячу суперечку, боротися. *Я прийму бій. Все одно з ними треба колись схрестити мечі (Ю. Мокрієв).*
- Проклада́ти шлях у чому і без додатка** – бути зачинателем, провідником чого-небудь. *Олександр Петрович Довженко завжди був серед тих, хто прокладав нові шляхи в мистецтві (З журналу).*
- Прокру́стове ло́же** – те, що виступає мірилом, під яке штучно, насильно підганяють що-небудь, пристосовуючи до нього. *Велич Довженка не втиснути ні в яке групове прокрустове ложе, він належить всьому нашому мистецтву, всій літературі (О. Левада).*
- Промете́їв во́гонь** – незгасне прагнення до досягнення високої та благородної мети. *Людину вабить і лякає прометеїв вогонь (З журналу).*
- Птах (пта́ця) висо́кого польо́ту** – людина, яка займає значне становище в суспільстві і має владу, вагу. *Серед послів сьогодні якийсь птах високого польоту завітав до нас у коло (Іван Ле).*
- Пуска́ти / пусти́ти ману́ [в ві́чі]** – обдурювати, змушувати вірити в що-небудь нереальне. – *Еней пустив на нас ману (І. Котляревський).*
- Розкрива́ти ка́рти перед ким** – переставати приховувати свої (або чийсь) плани, починаючи діяти відкрито. *І тоді Фросина розкрила перед ним усі карти Макара Підігрітого: – Хочє стати на твоє місце (М. Зарудний).*
- Розправля́ти кри́ла** – повною мірою виявляти свої сили, здібності, можливість. *Україна твоя вже розправила крила орлині так, як мріяв колись ти в жагучих піснях, на засланні, в тяжкій самотині (В. Сосюра).*
- Содо́м (содо́ма) і гомо́рра** – велике безладдя; метушня, шум. *Вулиця їхня – содом і гоморра: трамваї, автомобілі... (А. Головка).*
- Стріля́ний птах** – досвідчена, бувала людина, яка багато дечого бачила, зазнала. – *Ти ранній птах, а я стріляна птиця (М. Стельмах).*

Схрестіти списі (мечі) — сперечатися, захищаючи певні погляди. *Зацитує Антон Герасимович їхній педагогічний асамблеї, а надто ж тому патлатому дискусієрові Берестецькому, з яким **схрещує списи** (О. Гончар).*

Тёмний ліс — щось незрозуміле, невідоме, заплутане і т. ін. Такий, якого не можна або дуже важко зрозуміти; скритний, потайний, незрозумілий. *Чужі люди — **темний ліс** (Укр. присл.); Чужа душа — **темний ліс**, каже прислів'я. Але ні, є душі прозорі, як кришталі (Л. Первомайський).*

Тонке вухо — хтось має добрий слух (перев. музичний). *Василько міг легко і точно вести мелодію за скрипаєм, бо в нього було **тонке вухо** і вишукана інтуїція (З журналу).*

У поті чола — докладавши великих зусиль. *Франко oddaє своє серце і всі свої симпатії тим, хто «**в поті чола**» добуває хліб (М. Коцюбинський).*

У своєму репертуарі — зі своїми звичками, вчинками, рисами характеру, поведінки, як завжди. *Хтось **вишукую** «**Майк у своєму репертуарі**» (Петро Панч).*

Хоч вовк траву їж — абсолютно байдуже, що буде. *Кожен потихеньку якось перебереться на той бік — і добре! А після мене, мовляв, **хоч вовк траву їж!** (В. Малик).*

Хоч гопки скачи — уживається для вираження марності чийось зусиль, неможливості, безсилля зробити що-небудь. *А от у мене шкідників не було. Вродило теж не дуже, зерно легке, присушене, але тут уже **хоч гопки скачи** нічого не зробиш. Сила природи... (І. Григурко).*

Через пень-колоду — робити щось зовсім неякісно; те саме, що на галай-балай; стук-грюк, аби з рук: тям-ляп. *Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився **через пень-колоду**, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде (Гр. Тютюнник).*

Як засв'ятаний — несміливий, сором'язливий, нерішучий або такий, що трохи пишається. *Чого стоїш **як засв'ятаний?** Гарячку ще хочеш схопити? (А. Дімаров).*

Як з голочки — новий, шойно і добротро пошитий, зроблений тощо. *На йому сорочка **як сніг**; каптанок **як з голочки** (Панас Мирний).*

Як кіт наплакав — дуже мало. *В самих, правда, їжі тієї **мов кіт наплакав** (Є. Гуцало).*

Як по нотах — легко, без ускладнень, ніби за наперед продуманою схемою. *Все добре йшло, як в пісні, **як по нотах** (П. Дорошко).*

Як рукою зняло — дуже швидко, раптово минуло, зникло щось. *Приложи оце листя, так **завтра мов рукою зніме** (П. Кулиш).*

Як солонного зайця ганяти, гонити — без перервочки, весь час. *Інокли і на місці не посидиш, ганяють тебе, **як солонного зайця** (Панас Мирний).*

Зі словника синонімів

Античний, класичний, древній.

Архітектор, будівничий, збдчий, градобудівник.

Аукціон, торгів.

Башта, вежа.

Бібліоман, книголюб, бібліофіл, книжник.

Благородний, великодунний, шляхетний, порядний, чесний, лицарський.

Ватага, група, гурт, купа, громада.

Варвар, дикун, вандал.

Вігук, вікрик, оклик, крик, окрик.

Вирощувати, розводити, культивувати, ростити, виходжувати, зрощувати.

Гаразд, благополуччя, благоденство.

Гостинний, гостелюбний, хлібосольний.

Давнім-давно, за давніх часів, за старих часів, за дідів-прадідів.

Дефект, вада, недолік, хіба, гандж, порок.

Достаток, добробут, заможність, стáток, блага, гаразди, багатство.

Дош, злива, ливень.

Жвавий, рухливий, живий, швидкий, меткий, проворний.

Живопис, малярство, малювання.

Зволікати, тягти, тягнути, затягувати, баритися, зволікатися, марудити, м'ятися, чухатися.

Згода, взаєморозуміння, порозуміння, контакт, дозвіл.

Згодом, пізніше, перегодя, потім.

Знатний, аристократичний, високій, благородний, родовитий.

Зустріч, побачення, рандеву, спиткання.

Ілюзіоніст, фокусник, штукáр, фігляр, факір, маг.

Іноді, бувало, було, траплялося, часом, час від часу, іноколи, зрідка, подекуди.

Каша, куліш, кутя, мамаліга.

Ласкавий, ніжний, лагідний, нестлівий.

Лексика, словник, лексикон.

Лицарський, чемний, вихований, гречний, коректний, делікатний, уважний.

Лінгвістика, мовознавство.

Мялиця, кістур, костуряка, кўля.

Мірошник, мельник, млиняр.

Мляво, повільно, поволі, звільна, нешвидко, нескоро, неспішно, не-
поспішливо, неквапливо, спокійно, тихо, стіха, розтягнуто, помалу,
спроквола, повагом.

Натхненний, одухотворений, одушевлений, благородний.

Нехай, добре, згода, гаразд.

Нудити, млоїти, вадити, канудити.

Оповідання, мініатюра, оповідка, новела.

Перерва, інтервал, проміжок, антракт, перестанок, пауза, простій.

Порядний, добропорядний, пристойний.

Пропасниця, гарячка, лихоманка, трясця, трясучка, вогневиця, трясови-
ця, зімниця.

Роздум, роздумування, розмисел, медитація, намісел, розсуд.

Стегно, клуб, кўльна.

Стовпець, колонка, стовчик, шпальта.

Стогін, скарга, нарікання, ремство, ремствування, бідкання, жаль, жало-
ба, ниття.

Хіба, помилка, погрішність, ляпсус, упущення, недогляд.

Хибний, неправильний, помилковий, кривий, петочний.

Цуценя, щеня, собача, собаченя, песеня.

Часом, випадково, несподівано.

Чесний, добročесний, цнотливий, правдивий, чистий, добрий, незапля-
мований, порядний.

Шійка, вудженця, окіст, окорок.

Шустрый, рухливий, моторний, швидкий, меткий, проворний, прудкий,
верткий, в'юнкий, вертлявий, спритний.

Шухлядка, скринька, шкатулка.

Щастя, благодать, блаженство, задоволення.

Щемний, болісний, болючий, пекучий, гризотний, гризучий, болячий.

Зі словника лінгвістичних термінів¹

Абзац (нім. *уступ*) – відносно закінчена і пов'язана єдністю змісту частина тексту від одного відступу до іншого.

Абревіатура (італ. *скорочую*) – іменник, утворений з усічених слів вихідного словосполучення чи з усічених компонентів вихідного складного слова (*НАН – Національна академія наук, Кабмін – Кабінет Міністрів*).

Абстрактна назва (латин. *abstractus – віддалений, відхилений*) – слово з узагальненим значенням якості, властивості, стану, дії. До абстрактних назв належать: а) іменники з відповідними суфіксами **-ість, -от(а), -ни(а), -енн(я)** та ін. (*дбайливість, гіркота*); б) прикметники, що позначають ознаки (*сумний*); в) дієслова, що виражають почуття, внутрішній стан людини (*любити*).

Активний словник – це запас слів, які мовець активно використовує в усній і писемній мові. Слова не мають ознак застарілості чи незвичної новизни.

Архаїзми (грец. *archaios – стародавній*) – застарілі для певної епохи назви предметів і явищ, звороти, форми слів, афікси, що вийшли з активного вжитку або витіснені сучасними відповідниками (*рать – військо, перст – палець, піит – поет*).

Багатозначність, полісемія – здатність слова мати одночасно кілька значень. В українській мові більшість слів належить до багатозначних. «Словник української мови» в 11 томах фіксує, наприклад, 9 значень прикметника *добрий*, 12 значень іменника *сила* і т. ін.

Безособове дієслово – дієслово, що позначає дію, не пов'язану з будь-якою особою-діячем.

Вигук – клас слів, що виконує важливі комунікативні функції, служить для безпосереднього вияву почуттів, емоцій, різних волевиявлень людини, не називаючи їх (*гайда, гей, продавайте, доброго ранку*).

Вид – дієслівна граматична категорія, що вказує на завершеність-незавершеність, результативність-нерезультативність, тривалість, обмеження дії.

Видова пара – співвідношення дієслів за значенням виду, які можуть утворюватися за допомогою префікса, суфікса, чергування голосних, зміни наголосу.

Відокремлення – смислове та інтонаційне виділення другорядних членів речення (разом із залежними від них словами) для того, щоб підсилити їхнє значення, пояснити або уточнити інші члени речення.

¹ В основі словника – лексикографічна праця Єрмоленко С. Я., Бибиць С. П., Годор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К., 2001.

Власна назва — іменник, що означає одиничний предмет із ряду однорідних (*Іван, Олеся, Софія*).

Граматика (грец. *літера, написання*) — розділ мовознавства, що вивчає закономірності будови, змін та утворення слів певної мови (морфологія), а також словосполучень і речень (синтаксис).

Граматична будова мови — закономірності оформлення, вираження і повідомлення думок: закономірності зміни слів, сполучення слів між собою, моделі словосполучень і речень.

Граматична категорія (грец. *kategoria* — *судження, визначення*) — 1) властиве словам узагальнювальне значення, що відмежоване від конкретних, лексичних значень слів; 2) лексико-граматичний розряд слів; частини мови.

Граматична форма слова — різновид того самого слова, що відрізняється від інших граматичним значенням.

Граматичне значення — додане до лексичного значення слова абстрактне значення, що виражає його відношення до груп або класів слів. Бувають морфологічні та синтаксичні граматичні значення.

Графіка (грец. *пишу, креслю, маю*) — розділ мовознавства, що встановлює відповідності між звуковим значенням букв (фонемами) та їх написанням.

Дієвідміна — група дієслів, що має однакові ознаки словозміни за особами та числами. За закінченнями виділяють дві дієвідмини.

Дієвідмінювання — зміна форм дієслова за особами, числами, часами, способами, а в минулому часі й умовному способі — також за родами.

Дієприкметник — неособова форма дієслова, що позначає реалізовану в часі ознаку предмета, пов'язану дією або станом цього предмета.

Дієприкметниковий зворот — сполучення дієприкметника і залежних від нього слів.

Дієприслівник — незмінювана дієслівна форма, що називає додаткову другорядну дію і подає обставинну характеристику головної дії.

Дієприслівниковий зворот — сполучення дієприслівника і слів, що залежать від нього і пояснюють його.

Дієслово — повнозначна частина мови, що означає дію або стан предмета як процес.

Забарвлення — додаткові стилістичні відтінки, яких набувають у мові одиниці різних рівнів, уживаючись у конкретних текстах і виконуючи емоційно-експресивну чи оцінну функції.

Займенник — змінна самостійна частина мови, що вказує на предмети, ознаки й кількість, але не називає їх.

Закінчення — змінна частина слова, що виражає синтаксичні відношення певного слова до інших слів у словосполученні та реченні. Закінчення виражає значення роду, числа, відмінка та особи.

Запозичення, іношомовні слова – слова, засвоєні українською мовою з інших мов. Вони підпорядковуються законам тієї мови, яка їх запозичує (*ліжко* – з польської, *мода* – з французької, *офіцер* – з німецької).

Застарілі слова – слова, які вже давно вийшли з ужитку:

– **архаїзми** (грец. *стародавній*) – застарілі для певної епохи назви предметів і явищ, звороти, форми слів, афікси, що вийшли з активного вжитку або витіснені сучасними відповідниками (*рать* – *військо*; *живит* – *життя*).

– **історизми** – застарілі слова, що вийшли з ужитку в зв'язку зі зникненням тих реалій, які вони називали (*козак*, *кріпак*, *фунт*).

Звертання – слово або сполучення слів, яке називає особу чи предмет, до яких звертається мовець (*Мамо, мамо, рідна і кохана...*).

Звук мови – найкоротша виокремлювана одиниця усної мови, яка утворюється мовними органами за один момент вимовляння.

Звуконаслідування – створення слів, що звуковим складом частково нагадують позначувані предмети (*завкати, кувати*).

Інтонація (латин. *голосно вимовляти*) – засіб смислового виділення слів і словосполучень у реченні. Складники інтонації в мові:

– **мелодика** – послідовне підвищення та зниження голосу для розрізнення синтаксичних структур;

– **пауза** – більш чи менш тривала зупинка в мовному потоці;

– **ритм** – чергування наголошених і ненаголошених складів;

– **тембр голосу** – емоційно-експресивні відтінки звуків;

– **темп** – швидкість або повільність тривання одиниць мовлення в часі.

Культура мови – свідоме й критичне використання мовних засобів, володіння нормами усної та писемної літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети й змісту висловлювання.

Лексика (грец. *словесний, словниковий*) – словниковий склад, сукупність слів певної мови:

– **власне українська лексика, питома українська лексика** – слова, що утворилися в українській мові в період її формування й історичного розвитку;

– **ділова лексика** – слова й усталені звороти, що виконують функцію офіційного спілкування, уживаються в документах, у діловій практиці;

– **експресивно-емоційна лексика** – слова, що крім називання предмета передають ще і його суб'єктивну оцінку мовцем;

– **книжна** – слова, що використовуються в діловому, науковому, художньому, публіцистичному стиліях і майже не вживаються в розмовному.

- **нейтральна** – загальноповживані слова, що називають звичні, поширені поняття, предмети, ознаки, дії та не мають зв'язку з певним стилем чи сферою вживання;
- **пасивна** – слова зрозумілі, знайомі мовцю, але не вживані ним у звичному мовному спілкуванні;
- **просторічна** – слова, що вживаються здебільшого в розмовній побутовій мові, а також у художніх творах як стилістичний засіб надання грубуватої, зневажливої характеристики зображуваному;
- **стилістично забарвлена** – слова, що несуть на собі відбиток різних функціональних та експресивних стилів;
- **термінологічна** – спеціальна лексика, що використовується в певній галузі знань.

Лексикон – запас слів і висловів, характерних для певної особи чи якоїсь галузі людської діяльності.

Лексичне значення слова – закладений у слові зміст, який визначається співвіднесеністю слова з відповідним поняттям. Носієм лексичного значення є основа слова.

Літературна мова – унормована, стандартна, правильна з погляду усталених, кодифікованих норм форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, виконує консолідуючу функцію через використання в сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, культури та літератури.

Літературна норма – вироблені в писемно-літературній практиці правила використання мовних одиниць і кодифікація цих правил у словниках і граматиках.

Ментальність – відображений у мові своєрідний спосіб мислення та світовідчужання, характерний для індивіда як представника мовної спільноти і для всієї мовної спільноти.

Милозвучність – приємне, з погляду фонетичних і лексико-стилістичних норм певної мови, звучання мовних елементів – звукосполучень, слів, словосполучень. Милозвучність української мови досягається природним чергуванням окремих голосних і приголосних, спрощенням у групах приголосних, використанням фонетичних варіантів прийменників, прислівників, повнозначних слів.

Мова – складне суспільне явище, у якому розрізняють такі ознаки:

- найважливіший засіб людського спілкування та об'єднання людей у спільноту;
- засіб самоідентифікації, вираження ментальності нації;
- засіб формування й розвитку думки, здійснення пізнавальної діяльності.

Мовна діяльність – мовне спілкування в конкретних ситуаціях, у яких реалізується необмежена можливість створення нових змістів, нових текстів з обмеженої кількості одиниць мовної структури.

Мовний етикет – система прийнятих у певному суспільстві формул спілкування, зокрема стійких висловів, для встановлення контакту та підтримання бесіди.

Морфологія (грец. *форма* та *слово, вчення*) – розділ граматики, що охоплює вчення про структуру слова, форми словозміни, способи вираження граматичних значень, а також учення про частини мови та властиві їм способи словотворення.

Неологізми (грец. *новий і слово, поняття*) – слова або мовні звороти, створені для позначення нового предмета чи поняття. З'являючись у мові, слово спочатку сприймається як неологізм, а згодом входить до широкого вжитку.

Норма – сукупність мовних одиниць різних рівнів (фонетичних, лексичних, граматичних), поєднаних у висловлювання за правилами, прийнятими в суспільстві, що користується цією мовою.

Омоніми (грец. *однойменний*) – слова та їх форми, що вимовляються й пишуться однаково, а значення мають різне (*ключ, коса, гриф*). У мові розрізняють:

– **омографи** – слова, які однаково пишуться, але по-різному вимовляються (*музика* – вид мистецтва; *музика* – музикант);

– **омофони** – слова, які однаково звучать, але мають різне написання (*любов* – *Любов*);

– **омоформи** – слова різних частин мови, які однаково звучать в окремих граматичних формах (*мило* – іменник, *мило* – прислівник).

Опис – функціональний різновид тексту, що характеризується послідовністю відтворення логічних зв'язків між явищами та поняттями.

Орфографія (грец. *прямий, правильний і пишу*), Правопис – система правил написання слів та їх значущих частин.

Орфоенія (грец. *правильний і слово, мова*) – розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

Особа дієслова – граматична категорія дієслова, що виражає відношення дії до того, хто говорить, або до предмета.

Особове дієслово – дієслово, яке позначає дію або стан, що передбачає виконавця дії, і змінюється за особами.

Пароніми (грец. *біля, коло та ім'я*) – схожі за формою споріднені та неспоріднені слова, що розрізняються своїм значенням (*талан* – *таланти*; *уява* – *уявлення*).

Повнозначні слова, самостійні слова – слова, що мають самостійне лексичне значення, тобто називають предмети, ознаки, кількість, дію тощо і виступають головними або другорядними членами речення (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник).

Порядок слів у реченні – взаєморозташування слів у реченні, а також речень у висловлюванні. В українській мові порядок слів у реченні

вільний, бо за членами речення не закріплені постійні місця. Порядок слів зумовлюється структурою речення, способами вираження членів речення.

Приєменник — неповнозначна службова частина мови, що виступає разом із формою відмінка іменника, займенника, числівника для вираження залежності її від інших слів у словосполученні.

Прислів'я — стійкий народний вислів, який у стислій, влучній формі передає життєвий досвід, узагальнену думку, емоційну оцінку якогось явища. Однією з характерних ознак прислів'я є його синтаксична завершеність. Виступаючи, як правило, у формі судження, приказка співвідноситься із судженням (*Як ходимо, так робимо; як дбаємо, так маємо*).

Прислівник — невідмінювана частина мови, що передає ознаку дії чи стану, ступінь чи міру вияву іншої ознаки.

Пряма мова — чуже висловлювання, передане дослівно, з повним збереженням змісту, форми та інтонації. Пряма мова звичайно супроводжується словами автора, які вказують, кому вона належить.

Пунктуація (латин. *крапка*) — розділ мовознавства, що вивчає систему розділових знаків і правила їх уживання.

Речення — основна одиниця мовного спілкування, що побудована за законами певної мови. Характеризується завершеною інтонацією, виступає головним засобом формування та вираження думки.

Роздум — функціональний різновид тексту, для якого характерна лексика на позначення сфери розумової діяльності людини, синтаксична організація, що відбиває аналітичні, причинно-наслідкові зв'язки між явищами, які є об'єктом спостереження, дослідження.

Розповідь — функціональний різновид тексту, для якого характерний послідовний виклад подій з погляду оповідача, наголошування на часі їх здійснення.

Синтаксис (грец. *побудова, устрій, зв'язок*) — розділ граматики, який вивчає способи поєднання слів у словосполучення й речення, а також поєднання простих речень у складні. Синтаксис вивчає будову словосполучень і речень, їх типи, значення, функції та умови вживання, інтонацію, порядок слів у реченні.

Слова автора — слова, що супроводжують пряму мову, вводять у текст чужу мову, конкретизують, кому вона належить, до кого звернена.

Словник — упорядкований в алфавітному чи тематичному порядку список лексикографічно опрацьованих слів.

Слово — мінімальна змістова одиниця мови, що вільно відтворюється й служить для побудови висловлювань. Єдність звукової, морфемної будови та значення робить слово цілісною одиницею, що виражає поняття про предмети, явища, процеси.

Службові слова — неповнозначні слова, що самостійно не вживаються, а служать для синтаксичних зв'язків між повнозначними словами.

Не змінюються, не поділяються на морфеми, не виконують функції члена речення (прийменники, сполучники, частки).

Сполучник – службова частина мови, за допомогою якої здійснюється поєднання однорідних членів речення, частин складного речення й окремих речень.

Спосіб дієслова – граматична категорія дієслова, яка виражає відношення дії чи стану до дійсності.

Стилістика – розділ мовознавства, що стосується умов і мети використання мовних засобів у різних ситуаціях спілкування, відповідно до сфер суспільної комунікації.

Стиль (латин. *загострена паличка*) – функціональний різновид літературної мови, зумовлений сферою, змістом, завданнями спілкування, типом суспільної свідомості, що впливає на характер використання мовних одиниць.

Текст (латин. *зв'язок, тканина, побудова*) – письмове чи усне повідомлення, що характеризується змістовою і структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата.

Топонім – власна географічна назва.

Форми мови, різновиди мови – мова існує в усній і писемній формі спілкування. Усна форма мови – це звукова мова, яка широко використовує позамовні засоби – жести, міміку тощо. Писемна форма мови – це мова, зафіксована на письмі відповідними графічними знаками.

Фраза (грец. *спосіб висловлювання, зворот*) – основна одиниця спілкування, що становить змістову й граматичну єдність, тобто речення.

Фразеологізм – це лексично неподільне, стійке у своєму складі, цілісне за значенням сполучення слів, що відтворюється в мові (*голова обертам, собаку з'їсти*).

Фразеологія (грец. *вистлів, зворот і слово, вчення*) – розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми, їх походження та функціонування.

Час – граматична категорія дійсного способу дієслів, що виражає відношення дії до моменту мовлення.

Частка – службова частина мови, що об'єднує слова, які слугують для творення граматичних форм, надають додаткових змістових, модально-вольових, емоційно-експресивних відтінків реченню або його членам.

Числівник – частина мови, що позначає число, кількість предметів і порядок їх при лічбі.

Число – граматична категорія, властива деяким повнозначним частинам мови, що вказує на кількість предметів і реалізується у відповідних граматичних формах. Для сучасної української мови характерні співвідносні форми однини та множини.

ВЕЛИКА ЧИ МАЛА ЛІТЕРА?

абсолютний чемпіон світу	Голова Конституційного Суду України
Австрійська Республіка	День Конституції України
Адміністрація Президента	День Незалежності України
Акт проголошення незалежності України	Дерево життя, Світове (Райське) дерево, Рай-дерево
Асамблея Ради Європи	Державна заслужена хорова капела України «Думка»
ахіллесова п'ята	Державний герб України
Баба Яга Костяна Нога (казковий персонаж)	Державний прапор України
Біблія	Дніпровські пороги
Білий дім	Донецький кряж
Ботанічний музей НАН України	Донеччина
Будинок дитячої та юнацької творчості	Друга світова війна
Буковина	екс-президент
Великдень	екс-чемпіон світу
Велике князівство Литовське	Європейський банк реконструкції та розвитку
Вербна неділя	Європейський парламент
Великий Віз (сузір'я)	Європейський Союз
Великий Каменяр (про І. Я. Франка)	житлово-експлуатаційна контора
Великий Кобзар (про Т. Г. Шевченка)	Задніпров'я
Великий Луг (історична територія запорозького козацтва)	Задунайська Січ
Вернигора (казковий персонаж)	Закарпатська Україна
Верховна Рада України	Закарпаття
видавництво «Грамота»	Запорозька Січ
Видавництво імені Олени Теліги	Західно-Українська Народна Республіка
Визвольна війна українського народу (1648–1654)	Збройні сили України
вищий навчальний заклад	Земля (планета)
Військово-морські сили України	земля (загальна назва)
Військо Запорозьке	Золоті ворота (пам'ятка архітектури в Києві)
Вінниччина	Івана Купала
Волинь	Івано-Франківськ
Галицько-Волинське князівство	Інтернет
Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй	Кабінет Міністрів України
Генеральний Прокурор України	Каменяр (про І. Я. Франка)
Герой України	Кам'яна Могила
Гімн України	Канівський державний музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка»
Голова Верховної Ради України	Кієво-Могилянська академія

Київська Русь
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка
 Кобзар (про Т. Г. Шевченка)
 Коляда (народне свято сонячного циклу)
 Конституційний Суд України
 лауреат Державної премії України
 Лівобережжя
 Літературно-меморіальний музей-садиба Олесь Гончара
 Мала Ведмедия (сузір'я)
 Меморіальний будинок-музей академіка Д. Яворницького (Дніпропетровськ)
 Міжнародний банк реконструкції та розвитку
 Міжнародний валютний фонд
 Міністерство закордонних справ України
 Наддніпрянина
 народний артист України
 Народний рух України
 Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
 Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
 Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»
 Національний університет «Києво-Могилянська академія»
 Олімпійські ігри
 олімпійський чемпіон
 Організація Об'єднаних Націй
 Палац культури «Україна»
 Палац спорту
 пам'ятник Слави
 педагогічна рада
 пів-Європи
 пів-Кисва
 пів-України
 площа Лесі Українки
 Покуття
 Полісся
 Полтавський літературно-меморіальний музей І. П. Котляревського
 Полтавщина
 Почесна відзнака Президента України
 Правобережжя
 Правобережна Україна
 Президент України
 Прем'єр-міністр України
 Премія імені Івана Огієнка
 Прикарпаття
 Причорномор'я
 Просвітництво, епоха Просвітництва
 районна рада народних депутатів
 Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
 Рада Європи
 Рак (сузір'я)
 Рахункова палата
 Світова організація торгівлі
 Світовий конгрес українців
 Слобожанщина
 Спілка художників України
 Стародавній Київ
 Стародавня Русь
 Східна Європа
 Таллінн
 Тернопільщина
 Товста Могила (курган)
 Трипільля
 трипільська культура
 Хмельниччина
 чемпіон Європи
 Червона книга
 Черкащина
 Чернівеччина
 черняхівська культура
 шевченкіана
 Шевченків край
 Яйце-райце (фольклорний образ)

АБРЕВІАТУРИ

- АБ – акціонерний банк
АЗС – автозаправна станція
АКБ – акціонерно-кредитний банк
АМН України – Академія медичних наук України
АПН України – Академія педагогічних наук України
АРК – Автономна Республіка Крим
АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії
АТ – акціонерне товариство
АТВТ – акціонерне товариство відкритого типу
АТЗТ – акціонерне товариство закритого типу
АФУ – Асоціація фермерів України
БМУ – будівельно-монтажне управління
ВАТ – відкрите акціонерне товариство
ВВП – валовий внутрішній продукт
ВВІР – відділ паспортної реєстрації та міграційної роботи, відділ віз і реєстрацій
ВІЛ – вірус імунодефіциту людини
ВКУ – Всесвітній конгрес українців
ВМС України – Військово-Морські сили України
ВМФ – Військово-Морський флот України
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я
ВПК – військово-промисловий комплекс
ГУ – Головне управління
ДАІ – державна автоінспекція
ДМШ – дитяча музична школа
ДЮСШ – дитячо-юнацька спортивна школа
ЄС – Європейський Союз
ЖЕУ – житлово-експлуатаційне управління
ЗОШ – загальноосвітня школа
КНЕУ – Київський національний економічний університет
КНУ – Київський національний університет імені Тараса Шевченка
КП – контрольний пункт
КРУ – Контрольно-ревізійне управління
МОН України – Міністерство освіти і науки України
НАТО – Організація Північно-атлантичного блоку
НДІ – науково-дослідний інститут
НЛО – нерозпізнаний літальний об'єкт
НТШ – Наукове товариство імені Шевченка
ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ПЕК – паливно-енергетичний комплекс
СОТ – Світова організація торгівлі
ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

англ. – англійська мова
безособ. – безособове
безсполучн. – безсполучникове
вар. – варіант
виг. – вигук
відм. – відмінок
віднош. – відношення
відокремл. чл. – відокремлений член
головн. – головний
грец. – грецька мова
д. – давальний відмінок
двоскл. – двоскладне
діал. – діалектне слово
дієприкм. – дієприкметник
дієприсл. – дієприслівник
дієсл. – дієслово
док. – доконаний вид
єднальн. – єднальний
За ред. – за редакцією
З кн. – з книги
З тв. – з творів
заст. – застаріле слово
зн. – знахідний відмінок
знач. – значення
зневажл. – зневажливе слово
імен. – іменне
іменников. – іменникове
ін. – інше
ірон. – іронічне слово
італ. – італійська мова
кг – кілограм
кл. – кличний відмінок
км – кілометр
латин. – латинська мова
лінгв. – лінгвістичний термін
м – метр
м. – місцевий відмінок
млн – мільйон
мн. – множина
н. е. – наша ера
нак., нак. сп. – наказовий спосіб

наслідк. – наслідковий
невідм. – невідмінюване слово
незм. – незмінюване слово
неокл. – неокличне
несподів. – несподіваний
неускл. – неускладнене
нім. – німецька мова
обстав. – обставина
одн. – одинна
односкл. – односкладний
означ. – означення
ор. – орудний відмінок
ос. – особа
перев. – переважно
перен. – переносне значення
підр. – підрядний
по батьк. – по батькові
пол. – половина
пор. – порівняймо
пошир. – поширене
прийм. – прийменник
прикм. – прикметник
присл. – прислівник
присуд. – присудок
прост. – простий
р. – рік, родовий відмінок
рр. – роки
р. мн. – родовий відмінок множини
рідко. – рідковживане слово
розм. – розмовне слово
розпов. – розповідне
с. – сторінка, середній рід
складн. – складний
складнопідр. – складнопідрядний
складносур. – складносурядний
спец. – спеціальне слово
спол. – сполучник
сполучн. – сполучниковий
спонук. – спонукальний
ст. – століття, стаття
т. ін. – таке інше

тв. – творчість
теп. – теперішній
тис. – тисяча, тисячоліття
узгодж. – узгоджене
ужив. – уживається

укр. – українське
усклади. – ускладнене
фр. – французька мова
ч. – чоловічий рід
част. – частка, частина

№ вправи	Відповіді до ребусів, загадок і зашифрованих речень
88	а) відповідальність; б) оптимістичний; в) любов; г) охорона; г) надія; д) талант; е) енергійний; є) радість.
100	1. Вогонь і дим. 2. Місяць і Сонце. 3. Котел над вогнем. 4. Вода й лід.
242	Мене щемно огортає передчуття осені, коли за селом стихає гул комбайна, коли в тиші ночей на землю починають падати зорі та груші (<i>В. Думанський</i>).
289	Сонце залляло овечу вовну, розклавшись веселкою в ній, запалило трави зеленим вогнем, за вівчарами ідуть довгі їх тіні (<i>М. Коцюбинський</i>).
318	Світ подібний до театру: щоб прожити у ньому успішно і з похвалою, беруть ролі за здібністю.
361	Іван плахту носить, Настя – булаву.
365	Сім'я міцна – горе плаче.

З М І С Т

ВСТУП	3
§ 1. Розвиток української мови	4
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ВОСЬМОМУ КЛАСІ	
§ 2. Просте неускладнене речення	12
§ 3. Просте ускладнене речення	18
<i>Завдання для самоперевірки</i>	20
ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА	
§ 4. Пряма і непряма мова як засоби відтворення чужої мови. Розділові знаки	22
§ 5. Заміна прямої мови непрямою	28
§ 6. Цитата як спосіб відтворення чужої мови. Розділові знаки	34
§ 7. Діалог. Розділові знаки	40
<i>Узагальнення до теми «Пряма і непряма мова»</i>	46
<i>Завдання для самоперевірки</i>	46
СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ І ЙОГО ОЗНАКИ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ	
§ 8. Складне речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком	48
§ 9. Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому. Змістові відношення між частинами складносурядного речення	56
§ 10. Розділові знаки між частинами складносурядного речення	62
§ 11. Складносурядне речення і синонімічні конструкції	68
<i>Узагальнення до теми «Складне речення і його ознаки. Складносурядне речення»</i>	74
<i>Завдання для самоперевірки</i>	76
СКЛАДНОПІРЯДНЕ РЕЧЕННЯ	
§ 12. Складнопірядне речення. Будова і засоби зв'язку в ньому. Розділові знаки	79
§ 13. Основні види складнопірядних речень. Складнопірядне речення з підрядним означальним	87
§ 14. Складнопірядне речення з підрядним з'ясувальним	98
§ 15. Складнопірядні речення з підрядними обставинними. Пірядні місця, часу	106
§ 16. Складнопірядне речення з підрядним способом дії, міри й ступеня, з підрядним порівняльним	114
§ 17. Складнопірядні речення з підрядними причинами, мети, умови	122

§ 18. Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими, допустовими	131
§ 19. Складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами. Розділові знаки	138
<i>Узагальнення до теми «Складнопідрядне речення»</i>	147
<i>Завдання для самоперевірки</i>	148

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 20. Змістові відношення між частинами безсполучникового складного речення	153
§ 21. Кома і крапка з комою в безсполучниковому складному реченні	159
§ 22. Двокрапка і тире в безсполучниковому складному реченні	164
§ 23. Безсполучникові складні речення і синонімічні конструкції	170
<i>Узагальнення до теми «Безсполучникове складне речення»</i>	173
<i>Завдання для самоперевірки</i>	174

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО І БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

§ 24. Розділові знаки в складному реченні з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку	178
§ 25. Використання складних речень з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку в текстах різних стилів	184
<i>Узагальнення до теми «Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку»</i>	190
<i>Завдання для самоперевірки</i>	191

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ

§ 26. Складне синтаксичне ціле і його ознаки. Види і засоби міжфразного зв'язку	193
§ 27. Складне синтаксичне ціле і абзац	200
§ 28. Актуальне членування речень у висловлюванні: відоме і нове	205
<i>Завдання для самоперевірки</i>	210

ЗВ'ЯЗНА МОВА (МОВЛЕННЯ)

§ 29. Повторення про текст, стилі, тини і жанри висловлювання. Різновиди аудіювання: ознайомлювальне, вивчальне, критичне	212
§ 30. Усний стислий переказ тексту наукового стилю	216
§ 31. Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю	220
§ 32. Усний вибірковий переказ тексту художнього стилю	221
§ 33. Письмовий вибірковий переказ тексту наукового стилю (на основі декількох джерел)	224
§ 34. Письмовий вибірковий переказ тексту художнього стилю	227

§ 35. Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням	229
§ 36. Тези прочитаного	230
§ 37. Конспектування як різновид переказу почутого	232
§ 38. Діалог, складений відповідно до запропонованої ситуації (офіційна і неофіційна розмова)	235
§ 39. Діалог-домовленість. Обговорення самостійно обраної теми	238
§ 40. Усний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему за складним планом	241
§ 41. Доповідь на основі двох-трьох джерел на морально-етичну (суспільну) тему в публіцистичному стилі	246
§ 42. Письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему	251
§ 43. Письмовий твір у публіцистичному стилі на суспільну тему	254
§ 44. Письмове оповідання на самостійно обрану тему	258
§ 45. Заява. Автобіографія	262

ДОДАТКИ

З орфографічного словника	270
Зі словника антонімів	275
Із тлумачного словника	276
Зі словника фразеологізмів	281
Зі словника синонімів	287
Зі словника лінгвістичних термінів	289
Велика чи мала літера?	296
Абревіатури	298
Список скорочень	299
Відповіді до ребусів, загадок і зашифрованих речень	300

Навчальне видання

ЄРМОЛЕНКО Світлана Яківна
СИЧОВА Вікторія Томасівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

У підручнику використані ілюстрації художника В. Баріби,
репродукції з мистецьких альбомів, часопису «Образотворче мистецтво»,
а також фото Укрінформу та з Інтернету.

Редактори *О. Печиторенко, М. Жук*
Макет і художнє оформлення *В. Кушніренко*
Художній редактор *О. Федько*
Технічне редагування
та комп'ютерна верстка *І. Селезньової*
Коректор *І. Барвінок*

Підписано до друку 29.05.2009. Формат 60×90/16. Папір офс. № 1.
Гарнітура Петербург. Друк офс. Ум. друк. арк. 19,0. Обл.-вид. арк. 20,050.
Ум. фарбовідб. 76,0. Тираж 118 617 прим.
Зам. № 9-0655.

Видавництво «Грамота»
Кловський узвіз, 8, м. Київ, 01021
тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64
Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net

Свідомство про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
у ТОВ «Видавництво «Фоліо»»
вул. Чубаря, 11, м. Харків, 61002